

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Владимир В. Ајзенхамер

**Односи Републике Турске и
Сједињених Америчких Држава током
деценије владавине Партије правде и
развоја**

(од 2002. до 2012. године)

докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Vladimir V. Ajzenhamer

RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC
OF TURKEY AND THE UNITED STATES
OF AMERICA DURING THE DECADE OF
THE RULE OF THE JUSTICE AND
DEVELOPMENT PARTY
(FROM 2002 TO 2012)

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Ментор: др Драган Р. Симић, редовни професор
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије за оцену и одбрану докторске дисертације:

др Драган Р. Симић, редовни професор
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

др Дејан Јовић, редовни професор
Свеучилиште у Загребу, Факултет политичких знаности

др Жељко Иваниш, редовни професор у пензији
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Датум одбране:

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов:

„Односи Републике Турске и Сједињених Америчких Држава током деценије владавине Партије правде и развоја (од 2002. до 2012. године)“

Резиме:

У западним политичким и академским круговима преовлађује мишљење да су актуелна мимоилажења турске и америчке спољне политике показатељ дистанцирања Турске од Запада до кога је дошло након што је исламистичка Партија правде и развоја (АКП) освојила власт 2002. године. Виђење Турске као државе која се, у својој спољној и унутрашњој политици, све више удаљава од секуларног наслеђа Кемала Ататурка доминантно је и у српској научној заједници.

У докторској дисертацији аутор настоји да овом проблему приступи из холистичке перспективе, и да на тај начин понуди темељније и свеобухватније тумачење савремених турско-америчких односа, које не почива искључиво на анализи политичке идеологије и спољнополитичке доктрине владајуће АКП, већ у обзир узима и дугорочне структурне факторе који у великој мери утичу на избор и домете турске спољне политике.

Аутор ће у дисертацији дати одговор на питање зашто је дошло до захлађења односа између Турске и САД после доласка АКП-а на власт? У складу са тиме у дисертацији ће бити понуђени одговори и на друга „сродна“ питања. Пре свега, какву је улогу Турској у постхладноратовским међународном поретку наменио Вашингтон? Потом, како на ту улогу данас гледа Анкара? Напослетку, аутор даје своје тумачење потенцијалне реисламизације турског друштва, као и одговор на питање о утицају овог феномена на „удаљавање“ од Сједињених Америчких Држава.

Главна теза коју аутор заговара је да се захлађење турско-америчких односа може објаснити више прагматичним, а мање вредносним аргументима. Основна претпоставка дисертације је да се узрок захлађења налази у хијерархијској суштини

билатералног односа између две поменуте државе (у коме је Турска безбедносно подређена САД), а да наводно идентитетско удаљавање треба посматрати као последицу промена тог односа.

Кључне речи:

Турско-амерички односи, хијерархија у међународним односима, средња сила, интерактивни модел идентитет-спољна политика, национални и државни идентитет, краткорочна и дугорочна спољнополитичка оријентација, употреба Другог, исламизам, секуларизам

Научна област:

Политичке науке

Ужа научна област:

Међународни односи

INFORMATION ON THE DOCTORAL DISSERTATION

Title:

“Relations between the Republic of Turkey and the United States of America during the decade of the rule of the Justice and Development Party (from 2002 to 2012)”

Summary:

In western political and academic circles, the prevailing opinion is that current overturns of Turkish and US foreign policies are indicating Turkey's distance from the West, which came after the Islamic Justice and Development Party (AKP) won power in 2002. The view of Turkey as a state that is increasingly distancing itself from the secular heritage of Kemal Ataturk in its foreign and internal politics, is dominant in the Serbian scientific community as well.

In this doctoral dissertation, the author intends to approach this problem from a holistic perspective, and in that way to offer a more thorough and comprehensive interpretation of contemporary Turkish-American relations, which is not based solely on the analysis of political ideology and foreign policy of the ruling AKP, but also takes into account long term structural factors which greatly influence on choice and scope of Turkish foreign policy.

In the dissertation, the author will give an answer to the question of why the relations between Turkey and the United States have been reduced after the AKP has come to power. Accordingly, the dissertation will provide answers to other "related" questions. First of all, what role has Washington imposed to Turkey in the post Cold War international order? Then, how does Ankara look at that role today? After all, the author gives his own interpretation of the potential re-Islamization of Turkish society, as well as the answer to the question of the impact of this phenomenon on the Turkey's "alienation" from the United States.

The main thesis advocated by the author is that the cooling of Turkish-American relations can be explained more by pragmatic arguments, and less in a way by arguments of

values. The basic assumption of the dissertation is that the cause of the cooling is located in the hierarchical essence of the bilateral relationship between the two countries mentioned above (in which Turkey is a security subordinated to the United States), and that their alleged divergence of identity should be viewed as a consequence of the change of that relationship.

Key words:

Turkish-American relations, hierarchy in international relations, middle range power, interactive model identity-foreign policy, national and state identity, short-term and long-term foreign policy orientation, use of the Otherness, Islamism, secularism

Scientific field:

Political science

Scientific discipline:

International relations

Садржај:

1. Увод.....	1
1.1. Предмет и циљ докторске дисертације.....	1
1.1.1. Предмет истраживања.....	1
1.1.2. Временски и просторни оквир истраживања.....	7
1.1.3. Истраживачко питање.....	10
1.1.4. Индикатори истраживачког проблема.....	12
1.1.5. Три нивоа анализе.....	14
1.1.6. Циљ истраживања.....	19
1.2. Научни и друштвени значај одабране теме.....	19
1.2.1. Научни значај.....	19
1.2.2. Друштвени значај.....	23
1.3. Хипотезе.....	24
1.3.1. Општа хипотеза.....	24
1.3.2. Посебне хипотезе.....	24
1.3.3. Појединачне хипотезе.....	26
1.4. Методи примењени у истраживању.....	27
1.5. Преглед коришћене литературе.....	35
2. Теоријски оквир.....	38
2.1. Моћ и ауторитет у међународним односима.....	38
2.1.1. Појам моћи.....	38
2.1.2. Улога моћи у светској политици.....	43
2.1.3. Ауторитет као форма међународне моћи.....	49
2.1.4. Међународни ауторитет као уговорни однос.....	52
2.2. Лејкова теорија хијерархије у међународним односима.....	54
2.2.1. Анархија у међународним односима.....	54
2.2.2. Међународне хијерархије.....	57
2.2.3. Безбедносне хијерархије.....	62
2.2.4. Економске хијерархије.....	64

2.2.5.	Индикатори међународне хијерархије	67
2.3.	Идентитет и спољна политика.....	73
2.3.1.	<i>Колективни, национални и државни идентитет</i>	73
2.3.2.	Улога <i>Другог</i> у стварању идентитета и његова употреба у светској политици	79
2.3.3.	Идентитет и спољна политика (<i>интерактивни модел</i> Јуцела Боздаглиоглуа).....	82
3.	Односи Турске и САД током и непосредно после окончања Хладног рата	86
3.1.	Турска се окреће ка Западу	86
3.1.1.	Османско царство као део европске равнотеже снага	86
3.1.2.	Ататуркове реформе.....	89
3.1.3.	Турско-амерички односи у праскозорје Хладног рата	94
3.2.	Хладни рат и Република Турска.....	100
3.2.1.	„Црвена претња“ и геостратешка важност Турске.....	100
3.2.2.	Улазак у НАТО	105
3.2.3.	Кипарска криза 1964/74. - период првог „захлађења“	111
3.3.	Турско-амерички односи након завршетка Хладног рата	121
3.3.1.	Билатерални односи непосредно пре пада Берлинског зида.....	121
3.3.2.	Крај Хладног рата, Заливски рат и „изгубљена декада“.....	124
4.	АКП и Бушова администрација (2002 – 2009)	135
4.1.	Успон Партије правде и развоја	135
4.1.1.	АКП осваја власт	135
4.1.2.	Успостављање цивилне контроле над армијом.....	143
4.1.3.	АКП и ЕУ, нова турска власт и старе баријере на европском путу	149
4.1.4.	Спољнополитичка визија АКП-а и „повратак“ Турске на међународну сцену	156
4.2.	Ирачка криза 2003. године – почетак другог „захлађења“	164
4.2.1.	Место Анкаре у плановима Вашингтона за војну интервенцију у Ираку	164
4.2.2.	Негативан исход парламентарног гласања и ускраћивање подршке САД	170

4.2.3.	Нови турски регионални „партнери“ - Сирија, Иран и ХАМАС.....	186
4.2.	Покушај нормализације односа и нова размимоилажења	196
4.3.1.	„Заједничка визија и Структурирани дијалог“	196
4.3.2.	Предлог Резолуције о геноциду над Јерменима	199
4.3.3.	„Курдско питање“ као повод даљег заоштравања односа.....	206
5.	Барак Обама и „Партнерство за узор“ (2009-2012).....	211
5.1.	Нови амерички председник, „ново“ партнерство	211
5.1.1.	Обамин говор пред турским Парламентом	211
5.1.2.	„Партнерство за узор“ као нови модел сарадње.....	218
5.1.3.	Нови предлог резолуције о геноциду над Јерменима	225
5.2.	Наставак мимоилажења - „Техеранска декларација“, „Мави Мармара“ инцидент и Арапско пролеће	230
5.2.1.	Нуклеарна сарадња са Ираном	230
5.2.2.	„Мави Мармара“ инцидент.....	240
5.2.3.	Арапско пролеће	247
5.3.	Јачање турско – руских односа.....	255
5.3.1.	Турско-руски односи непосредно пре почетка арапског пролећа.....	255
5.3.2.	Повратак Русије на Блиски исток и турско „окретање“ Москви.....	260
6.	Анализа „АКП декаде” турско-америчких односа са становишта одабраних теоријских концепата	268
6.1.	Турска као „непослушни вазал“	268
6.1.1.	Индикатори турске безбедносне потчињености.....	268
6.1.2.	Пропитивање америчког ауторитета	283
6.2.	Рedefинисање хијерархије - Турска као <i>средња сила</i>	285
6.2.1.	(Не)зависни <i>стожер</i> на Босфору.....	285
6.2.2.	<i>Централна држава</i> или <i>средња сила</i> ?	290
6.3.	„Исламизација“ турске државе и друштва као могући узрок захлађења	295
6.3.1.	Прозападна оријентација Турске као <i>дугорочна спољнополитичка оријентација</i>	295
6.3.2.	Турска као део европског <i>Ми</i> на супрот америчког <i>Другог</i>	311

6.3.3. Анти-американизам у турском јавном мњењу и повратна спрега идентитет-спољна политика.....	317
7. Актуелни трендови у турско-америчким односима	328
7.1. После Арапског пролећа	328
7.1.1. Ескалација грађанског рата у Сирији	328
7.1.2. Вашингтон и Москва изостављају Анкару из сиријске „једначине“	331
7.1.3. Нова ескалација турско-курдског сукоба.....	334
7.2. Турска на раскршћу унутрашње нестабилности и спољнополитичке неопредељености	339
7.2.1. Протести на Таксиму, „Корупционашка афера“ и почетак хајке на „гуленисте“	339
7.2.2. Фетулах Гулен - унутрашњи непријатељ са америчким пасошем	342
7.2.3. Неуспели „јулски“ пуч и турски захтев за изручењем Фетулаха Гулена ..	345
7.2.4. Турска између Путина и Трампа	348
8. Закључак	353
8.1. Потврда постављених хипотеза.....	353
8.2. Остварени научни и шири друштвени допринос.....	360
8.3. <i>Quo vadis Erdogan?</i>	364
ЛИТЕРАТУРА:	368
Монографије, зборници радова и научни чланци:	368
Медијски и интернет извори:.....	379

„Интегритет је гаранција делотворности“

(Хенри Кисинџер „Мемоари“)

1. Увод

*„... јер је његова једина побуда била жеља за истином,
и подозрење које је вазда гајио [...] да истина није оно
што му се у датом тренутку истином чини“*

(Умберто Еко „Име руже“)

1.1. Предмет и циљ докторске дисертације

1.1.1. Предмет истраживања

Током раздобља Хладног рата Република Турска је важила за поузданог савезника Западног блока и као чланица *Организације северноатланског уговора* (енг. *North Atlantic Treaty Organization*, у даљем тексту скраћено НАТО) представљала је југоисточни бедем према Совјетском Савезу (у даљем тексту скраћено СССР). У овом периоду, односи Турске и Сједињених Америчких Држава (у даљем тексту скраћено САД) били су углавном стабилни, ако изузмемо краткотрајно затезање односа узроковано Кипарском кризом 1974. Стога би се њихова узајмна перцепција могла окarakterисати као (гео)стратешки мотивисано „пријатељство“.¹

Важност геополитичке позиције Турске учинила је да САД склопе савезништво са милитантним турским кемалистима, који су ауторитарно управљали државом током читаве друге половине XX века. Након окончања Хладног рата и нестанка тзв. „црвене претње“, Турска је у великој мери изгубила на свом геополитичком значају. На унутрашњем плану дошло је до политичке, економске и безбедносне дестабилизације - јаз између секулариста и исламиста се продубљивао, инфлација и корупција су узимале данак, а курдски сецесионизам се све више

¹ Stephen Larrabee, Ian Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, U.S, 2003, pp. 160-165.

разбуктавао. Из тог разлога поједини аутори о овом периоду говоре као о „изгубљеној декади 90-их”.²

Током деведесетих година односи Турске и САД запали су у стагнацију, а пред америчком администрацијом отворило се питање како дефинисати нову спољнополитичку стратегију према некадашњем кључном савезнику у региону. Сковане су нове дефиниције билатералних односа попут „Унапређеног партнерства“ (енг. *Enhanced partnership*), којима је Вашингтон покушао да очува привид важности савезништва са државом која му више није била од стратешког значаја.³ Ипак, I Заливски рат и америчко војно ангажовање у Ираку, као и пораст исламског радикализма на Блиском истоку и у Централној Азији који ће потом уследити, дали су нови ветар у леђа безбедносној сарадњи две државе. Турска се „будући демократска и уставно секуларна муслиманска држава, у делу Запада почела доживљавати као брана експанзивном исламизму, хитро проглашеном, од стране оних навиклих на удобност црно-беле хладноратовске логике, новим 'непријаљем број 1' слободног света и отвореног друштва“.⁴ Тако је крајем 90-тих Турска поново постала важан амерички савезник, овога пута у борби за демократизацију исламског света.⁵ То савезништво ће додатно добити на значају након терористичког напада на Светски трговински центар 2001. године, када Турска постаје важан партнер у америчком *глобалном рату против тероризма* (енг. *Global war on terrorism*).

Да би обновљено партнерство испунило суштински редефинисана очекивања, САД су морале да преусмере своју подршку са секуларне кемалистичке елите на

² Philip Gordon, Omer Taspinar, *Winning Turkey – How America, Europe, and Turkey can revive a fading partnership*, Brookings institution press, Washington D.C, 2008, p.18.; Дарко Танасковић, *Велики повратак Турске? Неосманализам или исламизам*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 122.

³ Амерички Конгрес је тада донео одлуку да САД прекину хладноратовску праксу давања војне помоћи Турској, и да са њом пређу на режим нискокалатних зајмова за набавке војне опреме (ова одлука се такође односила и на Грчку и на Португал). Иза фразе „Унапређено партнерство“ заправо се крила намера Вашингтона да будуће односе са Анкаром устроји више као политичку и дипломатску, а мање као безбедносну сарадњу. (Aylin Güney, „An Anatomy of the Transformation of the US–Turkish Alliance: From 'Cold War' to 'War on Iraq'“, *Turkish Studies*, Routledge, Vol. 6, No. 3/ 2005, pp.344- 345.)

⁴ Дарко Танасковић, *Неосманализам – Повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010, стр. 48.

⁵ САД су односе две државе 1999. године окарактерисале као „Стратешко партнерство“ (енг. *strategic partnership*), чиме је одлазећа Клинтонова администрација одала признање растућој регионалној и глобалној улози Турске. (Ayln Güney, исто, p. 346.)

умерене исламисте у Турској.⁶ На тај начин Америка је окренула леђа традицији кемалистичког ауторитаризма, и позвала Турску да крене путем веће демократизације друштва. Рачуница је била једноставна. Из перспективе САД, успон умерених исламиста допринео би порасту угледа и утицаја Турске у исламском свету, која би потом послужила као модел модернизације и демократизације савременог ислама.⁷ Такође, Америка је на тај начин послала и јасну поруку муслиманима широм света да САД нису у рату са исламском вером, већ да је њихов (заједнички) непријатељ глобални тероризам.

Победом Партије правде и развоја (тур. *Adalet ve Kalkinma Partisi*, у даљем тексту АКП) на турским парламентарним изборима 2002. године, остварени су почетни услови за реализацију партнерства са исламистима. Ипак, убрзо након устоличења АКП-а на власти долази до озбиљних размимоилажења турске и америчке спољне политике а главни камен спотицања биће различит однос према горућим питањима у региону од великог геополитичког значаја за обе државе - Блиском истоку.

Долазак АКП-а на власт означио је почетак драстичног политичког заокрета, како у унутрашњој тако и у спољној политици Турске. Од тог тренутка некадашњи бастион секуларизма у исламском свету почиње са пропитивањем свога кемалистичког наслеђа и све отвореније ради на ревитализацији деценијама потискиваног исламског идентитета. Нова констелација снага на унутрашњој политичкој сцени омогућила је умерно исламистичкој АКП да започне процес стављања турске војске под контролу цивилних власти, чиме је армији одузета вишедеценијска улога главног чувара републике и секуларног поретка.⁸ Тиме је

⁶ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р.3.

⁷ Исто, р. 3.

⁸ Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, „Демократизација цивилно-војних односа: упоредно искуство Републике Србије и Републике Турске“ у Ђорђе Стојановић, Младен Лишанин, *Србија и институционални модели јавних политика, проблеми и перспективе*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 226-239.

остварен крупан корак ка већој демократизацији друштва, а омогућене су и шире реформе политичког система у складу са захтевима ЕУ интеграција.⁹

Паралелно са унутрашњим реформама на снагу је ступила нова спољнополитичка доктрина заснована на идејама некадашњег министра спољних послова, а потом и премијера, Ахмета Давутоглуа (Ahmet Davutoğlu).¹⁰ Давутоглу раскида са хладноратовским виђењем Турске, напомињући како на ову државу „не треба гледати ни као на државу - мост, који само повезује две тачке, ни као на пограничну државу, нити као на обичну државу смештену на ободу Исламског света или Запада“.¹¹ Насупрот представама о Турској као пукој географској спони између Европе и Азије - пограничној земљи, предворју Азије, периферији Европе и сл. Давутоглу нуди тумачење Турске као *централне земље* (енг. *Center state*). Такава улога произилази како из турског јединственог географског положаја, тако и из њеног историјског и културног наслеђа.¹²

У географском смислу централни положај Турске резултат је чињенице да је она држава са вишеструким регионалним идентитетом. На првом месту, она припада регионима Блиског истока, Балкана, Црног мора и Закавказја, али се у ширем географском контексту може посматрати и као медитеранска, централноазијска и каспијска држава. Давутоглу скреће пажњу и на турску *централност* у односу на различите континенте, што њен положај чини посебним у односу на друге *централне државе* попут Немачке, Русије или Ирана.¹³ Посматрана из глобалне перспективе „Турска има централно место у оном смислу у коме је истовремено и Азијска и

⁹ Усвајањем пакета мера хармонизације са ЕУ 2003. године (тзв. „Седми пакет реформи“), Турска је започела процес јачања цивилне контроле над армијом (Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 227), чиме су омогућени услови за реализацију првог принципа нове турске спољне политике – баланса безбедности и демократије. Задовољење овог принципа, према речима Ахмета Давутоглуа, неопходно је како би Турска могла остварити утицај у своме окружењу. (Ahmet Davutoglu, „Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007“, *Insight Turkey*, SETA, Ankara, Vol. 10, No. 1/ 2008, p. 79.)

¹⁰ За више видети: Ahmet Davutoglu, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, SAM Vision Papers, Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, No. 3/2012.

¹¹ Ahmet Davutoglu, „Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007“, исто, p.78.

¹² Ahmet Davutoglu, исто, pp. 78-79.

¹³ Давутоглу у први план истиче географско преимућство Турске над другим централним државама евроазијског копна. То преимућство произилази из чињенице да се Турска налази на тремеђи континената – Европе, Азије и Африке, што је географски положај којим се не може „похвалити“ ни једна друга држава на тим просторима. (Исто, p.78.)

Европска земља, која је такође блиско повезана са Африком посредством Источног Медитерана¹⁴.

Поред географије други кључан фактор који према Давутоглуу од Турске чини *централну земљу* је историјско и културно наслеђе, јер она изводи државни континуитет из Отоманске империје која је у вишевековном историјском интервалу утицала на судбину народа на огромном географском простору од Медитерана и Блиског истока, преко Балкана и Црног мора, до Кавказа, Каспијског мора и Централне Азије.¹⁵ Како би што боље објаснио специфичност међународног положаја Турске, Давутоглу „уводи појам стратегијске дубине (тур. *stratejik derinlik*), која подразумева компоненте *историјске* и *географске дубине*. Турска према његовом суду, поседује потенцијал 'стратегијске дубине', пошто јој као наследници историје и географије Османског царства припадају велика историјска и географска дубина, јер је на средишњем евроазијском геополитичком простору вековима била епицентар догађања¹⁶. Давутоглу сматра да поменуто османско (географско и историјско) наслеђе обавезује Турску да напусти релативно пасивну спољну политику која је на снази још од увођења републике. Према његовом мишљењу „Турска треба да остави улогу периферне земље иза себе, и да прихвати нову позицију: ону која ће обезбеђивати безбедност и стабилност не само за њу, већ и за суседне регионе.“¹⁷ Он инсистира на томе да „Турска мора постати 'централна земља' новог евроазијског поретка“.¹⁸

Унутрашње политичке промене и активнија спољна политика довели су и до нове међународне перцепције Турске, која је била подударна са интересима САД и која се наизглед уклапала у америчку стратегију демократизације исламског света.¹⁹

¹⁴ Исто, р. 78.

¹⁵ Исто, р. 79.

¹⁶ Дарко Танасковић, *Велики повратак Турске? Неоосманizam или исламизам*, исто, стр. 55.

¹⁷ Ahmet Davutoglu, исто, р. 79.

¹⁸ Дарко Танасковић, *Неоосманizam – Повратак Турске на Балкан*, исто, стр. 37- 38.

¹⁹ Након Хладног рата, САД су се у својој политици према исламском свету руководиле са три циља. Први циљ био је спречавање ширења исламског екстремизма и насиља. Други је подразумевао избегавање упадања у клопку негативног имиџа, који би САД представио као „супротстављене исламу“. Трећи, најкомплекснији циљ подразумевао је уклањање дубинских економских, социјалних и политичких незадовољства код муслимана (превасходно на Блиском истоку, али и шире) и њихово усмеравање у правцу демократског политичког модела. (Cheryl Benard, *Civil democratic Islam, partners*,

Међутим, билатерални односи две државе нису се развијали у жељеном правцу, и убрзо након доласка АКП-а на власт партнерство ће бити стављено под упитник.

Одбијање турског парламента да изгласа закон који би америчкој војсци омогућио копнену инвазију Ирака са турске територије 2003. године довело је до захлађења билатералних односа који ће, током наредне деценије, уместо планираном улазном, кренути силазном путањом. Исход гласања у парламенту показао је „значајни раскол у заједничкој стратешкој визији САД и Турске“,²⁰ који ће америчка интервенција у Ираку додатно продубити. Потоњи развој догађаја јасно је показао да савремени односи Турске и САД више не могу бити вођени уз помоћ „хладноратовских параметара“.²¹

Турско „не“ је у Вашингтону схваћено као издаја. С друге стране, Тарик Огузлу (Tarik Oguzlu) примећује како је америчка интервенција у Ираку навела Анкару да хладноратовско виђење Америке као поузданог стратешког партнера замени мишљењем према коме „САД могу бити посматране истовремено и као савезник и као безбедносна претња“.²²

Серија инцидената која је уследила након турског ускраћивања подршке америчкој војној интервенцији продубиће међусобно неповерење које ће потом обележити читаву прву деценију XXI века, а пренеће се и на актуелне односе две државе, за које се очекивало да ће се побољшати доласком Обаине администрације. Озбиљна размимоилажења на плану спољне политике (однос према Ираку, Сирији, Ирану, Израелу и „Јерменском питању“), драстичан пад популарности Америке у турској јавности,²³ као и честа непријатељска реторика политичара обе државе и

resources, and strategies, RAND Corporation, Santa Monica, 2003, p. iii). У складу са наведеним циљевима, Турска је од стране САД виђена као пример друштвено-политичких решења која би муслимани широм света требали следити. (Ali Aslan, "The Foreign Policy- Hegemony Nexus: Turkey's Search for a 'New' subjectivity in World Politics and its implications for US-Turkish Relations", *Perceptions*, Center for Strategic Reasrch (SAM), Ankara, Volume XVII, Number 4/2012, p.166.)

²⁰ Joshua Walker, „The United States and Turkey in a Changing World“, in Kerem Oktem, Ayse Kadioglu, Mehmet Karli, *Another empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012. p. 149.

²¹ Tarik Oguzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Routledge, New York & London, Vol. 9, No. 1/2008, p. 4.

²² Tarik Oguzlu, исто, p. 4.

²³ Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, *Turkey-U.S. relations: Towards a multidimensional partnership*, USAK Reports NO: 13-05, USAK Center for American Studies, May/2013, p.36.

даље представљају тежак баласт на плећима њихових билатралних односа и препреку реализацији међусобног партнерства, које је у међувремену још неколико пута редефинисано у јаловим покушајима да се односи стабилизују.²⁴

Захлађење односа две државе које су више од пола века били стратешки савезници, а које је наступило убрзо након што је исламистичка АКП дошла на власт у Турској, **предмет** је нашег докторског истраживања.

1.1.2. Временски и просторни оквир истраживања

На самом почетку важно је одредити **временски оквир** у коме ћемо истраживати односе између ових држава. Јасно је да је 2002. година изабрана за полазну тачку нашег истраживања јер тада исламистичка АКП преузима државно кормило.²⁵ Ипак, потребно је истаћи да период од 2002. до 2012. године није изабран тек као произвољни десетогодишњи временски интервал, него смо се за њега одлучили првенствено због тога што је реч о декади доследне и непротивречне турске спољне политике.

Читаве поменуте деценије Турска је, у својој сложеној спољној политици, приоритетно била усресређена на однос са САД тј. на редефинисање овог односа. Крајем 2012. године дошло је до великог спољнополитичког заокрета и Турска се јаче отворила ка Москви,²⁶ што је крунисано службеном посетом руског председника

²⁴ Убрзо након „ирачког раскола“ Бушова администрација ће оценити како се природа билатералних односа променила, те како је њихов акценат сада мање на војној сарадњи, а више на „демократији и политици“ (Aylin Güneş, исто, стр. 354). Слично ће учинити и Барак Обама неколико година касније, лансирајући нову дефиницију односа - „Партнерство за узор“, која је требала да у први план истакне заједничке вредности и интересе две државе. (Joshua W. Walker, „The United States and Turkey in a Changing World“, in Oktem, Kerem; Kadioglu, Ayşe; Karli, Mehmet (eds.), *Another empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012. pp. 151-153).

²⁵ Непуних годину дана од оснивања, на парламентарним изборима одржаним 3. новембра 2002. године, АКП је однела убедљиву изборну победу. Освојивши 34,2% гласова бирача, добивши 363 од укупно 550 места у парламенту, ова партија је самостално формирала владу. (За више видети: Soner Cagaptay, „The November 2002 Elections and Turkey's New Political Era“, *Middle East Review of International Affairs*, Rubin Center for Research in International Affairs, Herzliya, Vol. 6, No. 4/2002, pp.42-48).

²⁶ Турско-руско зближавање започело је одмах по доласку АКП-а на власт. АКП је током прве деценије власти гледала на унапређење односа са Русијом као на један од својих спољнополитичких

Владимира Путина Истанбулу, почетком децембра исте године.²⁷ Током ове посете, поред питања интензивирања економске и енергетске сарадње,²⁸ у фокусу се нашао и рат у Сирији.²⁹

Иако је турско-руска сарадња током претходне деценије бележила стални успон, важно је нагласити да је ова посета, реализована на највишем државном нивоу, била вођена другачијим мотивима. У жеку захуктавања рата у Сирији, она је представљала први стварни искорак из сфере економске сарадње у правцу координације ставова у вези са горућим геополитичким питањима од интереса за обе државе. На овај начин, Турска је почела да усаглашава своју регионалну спољну политику са још једним голбалним играчем, поред САД.³⁰

Тиме је започето ново поглавље турско-америчких односа, које још увек траје, а које у нашем раду нећемо детаљно анализирати, осим у смислу осврта на актуелне перспективе даљег развоја међусобних односа. Такође, иако ће у дисертацији примарно истраживачко тежиште бити на поменутој декади, ми у обзир морамо узети и чињеницу да узајамни односи ове две државе спадају у тзв. *процесе дугог трајања*,³¹ те да они нису успостављени доласком АКП-а на власт, него да имају

приоритета. У том периоду, обострани економски интерес омогућио је обема државама да „изолују своју трговину и инвестиционе везе од крупних разлика у спољним политикама према Источном Медитерану и Кавказу и од међусобног такмичења за остваривањем контроле над енергетским токовима у Касписком басену“ (Bulent Aliriza, Stephen J. Flanagan, „Turkey’s evolving relations with Russia and Iran“, in Stephen J. Flanagan (ed.), *The Turkey, Russia, Iran Nexus driving forces and strategies*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, D.C, 2013, p. 4.).

²⁷ Путин у Турској, 11/4/2016/ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1222648/Putin+u+Turskoj.html>

²⁸ Односи Турске и Русије су знатно добили на интензитету од 2010. године. Делимичном институционализацијом сарадње (увођење Савета за сарадњу, годишњег самита, као и заједничке Групе за стратешка планирања) две државе су подигле односе на виши ниво и прогласиле „Стратешко партнерство“. Ипак, у реалности међусобни односи остали су више тактички него стратешки, услед недостатка заједничког плана политичког деловања и великих разлика у регионалним интересима. (Bulent Aliriza, Stephen J. Flanagan, исто, p. 4.).

²⁹ Путин допутовао у Истанбул, главне теме Сирија и економија, 11/4/2016/ <http://www.vesti.rs/Vladimir-Putin/Putin-doputovao-u-Istanbul-glavne-teme-Sirija-i-ekonomija-2.html>

³⁰ На тај начин Турска је показала већи степен спољнополитичке аутономије у односу на САД, и покушала да потврди жељени статус *средње силе* (eng. *Medium Power*) способне да води регионалну политику независно од воље глобалних сила. (Видети хипотезе X3, X7 и X8)

³¹ *Процес дугог трајања* (франц. *longue durée*) је историјски приступ који је током XX века развила група француских историчара, чији је најистакнутији представник Фернанд Бродел (Fernand Braudel). Овај приступ, великим делом утемељен у економској историји, посматра друштвена дешавања, не као „догађаје“, већ као резултат перманентних процеса тј. споро еволуирајуће друштвене структуре (Fernand Braudel, *On History*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, pp. 25-55.). Како овај концепт подразумева тумачење догађаја у каузалном контексту, најчешће мереном вековима, турско-

своју предисторију и да је та предисторија такође релевантна за наше истраживање. Како то примењује Драган Р. Симић „Највећи број истраживача међународних односа [...] слаже се у оцени да су сазнања и искуства прошлости незаобилазни у изградњи ставова, законитости и закона у савременој науци о међународним односима. Броделовским језиком казано 'без урањања у хладне и зелене дубине историје, не може се ваљано разумети садашњост, а још мање предвиђати будућност“.³² Стога ћемо, првенствено када је у питању утврђивање одређених показатеља (нпр. индикатора безбедносне хијерархије), пажњу посветити и турско-америчким односима у периоду Хладног рата, и непосредно после њега.

Просторно одређење предмета истраживања обухватиће пре свега Републику Турску, САД, и регион Блиског истока, али ће се нужно дотаћи и свих других простора на којима су се, у ширем временском оквиру истраживања укрестили турски и амерички интереси (Медитеран, Север Африке, Закавказје и сл.).

Битно је напоменути да ћемо односе две државе проучавати преваходно са аспекта положаја Турске у међународном систему. Разлоге због којих смо се одлучили за овакав приступ најбоље објашњава Давутоглуова констатација изнета у предговору *Стратегијске дубине*: „Турска, која пролази вероватно кроз најважније трансформације у својој историји, изнова се обликује у међународној средини која је и сама поприште можда највећих историјских промена“.³³ Управо због значаја који овај преображај има како за саму Турску, тако и за међународну политику уопштено, о односима Турске и САД говорићемо првенствено као о „турско-америчким односима“. То наравно не значи да ће наш приступ бити једностран и да ће остати „аутистичан“ за америчке ставове и политике према турском партнеру.

америчке односе (у временском распону који нас интересује), не можемо олако сврстати у категорију *longue durée*. Ипак, неоспорно је да ови односи представљају сегмент, односно етапу, знатно свеобухватнијег процеса који траје вековима. Реч је о интеракцији Отоманске империје, потом и Републике Турске са „Западом“ као идентитетским конструктом који је у дугом временском интервалу оличен пре свега у европским силама. Динамика ове интеракције се великим делом пренела на потње односе Турске и САД, нарочито када су у питању мотиви приступања Турске НАТО-у, као и разлози за ускраћивање подршке америчкој интервенцији у Ираку (о чему ћемо детаљније говорити у наставку дисертације).

³² Драган Р. Симић, „Још једанпут о 'четири велике дебате' (Цртице из историје науке о међународним односима)“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, Вол. 18, Но.4/2008, стр. 1466.

³³ Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина – Међународни положај Турске*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 19.

1.1.3. Истраживачко питање

Истраживачко питање на које ћемо у докторској тези покушати да одговоримо гласи: **„Зашто је дошло до захлађења односа између САД и Турске после доласка АКП-а на власт?“**. На ово питање надовезују се и друга, посебна питања са којима смо се сусрели током израде дисертације. Пре свега, какву је улогу Турској у постхладноратовским међународном поретку наменио Вашингтон? Такође, како на ту улогу данас гледа Анкара? Напослетку, као веома важно, наметнуло се и питање могуће реисламизације турског друштва, као и питање утицаја овог феномена на „удаљавање“ од Сједињених Америчких Држава.

У америчким и западноевропским политичким и академским круговима (али и у широј јавности) присутна је бојазан да је размимоилажење турске и америчке спољне политике један од показатеља дистанцирања Турске од Запада.³⁴ Таква политика се најчешће доживљава као последица све јаче (ре)исламизације турског друштва. При томе се владајућа АКП види као покретач, предводник и извршитељ процеса којим Турска „потпада под власт популистичког режима који своје корене има у исламизму“.³⁵ Ипак, објективност ради, треба указати на чињеницу да су на Западу присутни и аутори који ову атмосферу неповерења тумаче на сасвим другачији начин. Тако на пример, Ана Лapidот Фирила (Anat Lapidot Firilla) скреће пажњу на то да је „Рационална евалуација и дискусија око турске будућности искривљена општом хистеријом у вези са свиме што је исламско, и да је загубљена у раскораку приоритета, између онога што је САД и ЕУ потребно и онога што Турска жели“.³⁶

Такође, тренд исламизације најчешће се повезује и са тзв. феноменом неоосманизма,³⁷ те се актуелна спољна политика Турске тумачи и као буђење

³⁴ За више видети: Ariel Cohen, „Washington concerned as Turkey leaving the West“, *Turkish Policy quarterly*, Istanbul, Vol. 9, No. 3, Fall 2010, pp. 25-35; Танасковић, исто, 49-50.

³⁵ Ariel Cohen, исто, p. 26.

³⁶ Anat Lapidot Firilla, „Turkey’s search for a 'third option' and its impact on relations with U.S. and Israel“, *Turkish Policy Quarterly*, Istanbul, Vol. 4, No. 1/2005, p. 8, 29/2/2016/<http://www.turkishpolicy.com/article/134/turkeys-search-for-a-third-option-spring-2005>

³⁷ Дарко Танасковић, исто, стр. 10-19.

неоимперијалних претензија према територијама које су некада улазиле у састав Отоманског царства. Тако на пример, Џошуа Валкер (Joshua Walker) тврди како Анкара савремене стратешке одлуке не доноси само на основу сопствене војне и економске моћи, већ у обзир узима и отоманско наслеђе и аутоперцепцију заснованом на том наслеђу.³⁸ Сам неоосманизам можемо дефинисати као комплексну макроидеолошку платформу „према којој данашња Турска, као његова легитимна цивилизацијска наследница, треба да реafirмише целокупно духовно, културно и политичко наслеђе Османског царства како би у прерасподели светске моћи и утицаја, која је у току, обезбедила и делотворно играла улогу једног од глобално значајних међународних чинилаца“.³⁹

Присталице неоосманистичког тумачења и њему сличних научних објашњења виде владајућу АКП као главног кривца за кварење односа са САД. Као сликовит пример може послужити констатација Дарка Танасковића како је некадашњи турски премијер, сада актуелни председник, Реџеп Тајип Еродоган (Ресер Таууір Ердоған), почео да „преиспитује, одмерава и дозира, исламистички, али и сасвим реалистички“⁴⁰ односе са Америком. Дакле, као узрок захлађења односа види се исламски тј. османски идентитет, најчешће интерпретиран као супротстављен западним вредностима и интересима. У том смислу Танасковић неоосманизму приписује својеврсни притворни тј. „кетмански“ карактер,⁴¹ те да су сходно њему неоосманисти, из тактичких разлога, охрабрили америчку слику о Турској као „брани експанзивном исламизму“ иако им таква перцепција „идеолошки и суштински никако не може бити блиска“.⁴²

Ми у нашем истраживању заступамо донекле другачију тезу, која захлађење односа објашњава више прагматичним, а мање вредносним аргументима. Наша главна претпоставка је да узрок захлађења лежи у самој суштини билатералног односа између две поменуте државе (у коме је Турска безбедносно подређена САД),

³⁸ Joshua Walker, „Turkey’s imperial legacy: Understanding contemporary Turkey through its Ottoman past”, *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol. 3, No. 1 (2009.), pp. 494–508.

³⁹ Дарко Танасковић, исто, стр. 8.

⁴⁰ Исто, стр. 51.

⁴¹ Исто, стр. 9.

⁴² Исто, 48.

док ћемо наводно идентитетско удаљавање посматрати искључиво као последицу промене тог односа. У постављању главне хипотезе ослонићемо се на теоријски концепт *хијерархије у међународним односима* који је развио Дејвид Лејк (David Lake),⁴³ о чему ће бити више речи у наредном поглављу.

1.1.4. Индикатори истраживачког проблема

Како би оправдали потребу за оваквим истраживањем неопходно је јасно идентификовати **показатеље** који утврђују да је дошло до захлађења у односима две државе. Два инцидента, која су уследила убрзо након турског одбијања да Америци да „зелено светло” за копнену интервенцију са своје територије, послужиће нам као први показатељи озбиљних размимоилажења између дотадашњих савезника. Један од њих се непосредно тичао Турске, док је други (иако Турска у њега није била експлицитно умешана) изазвао бурне антиамеричке реакције у турској јавности.

У лето 2003. на северу Ирака, у граду Сулејманија (арап. *as-Sulaymāniyyah*), одиграо се тзв. „Инцидент са капуљачама“, када је америчка војска заробила једанаест припадника турских специјалних јединица под оптужбом да су планирали атентат на локалног курдског политичара.⁴⁴ Након дводневног притвора заробљеници су пуштени али су светски медији пренели фотографије турских војника везаних и са врећама на главама. Турска јавност је ово хапшење схватила као велико понижење, док је политички и војни врх инцидент оценио као непоправљиву штету у односима две државе.⁴⁵ Иако су накнадно обе државе издале заједничку изјаву у којој су исказале међусобно жаљење због овог догађаја,⁴⁶ САД су инцидентом на себе навукле гнев како исламиста, тако и секулариста. Убрзо потом турски медији су се окренули против САД и започели са сталним извештавањем о америчком кршењу људских права у Ираку. Као пример таквог заокрета може се

⁴³ David Lake, *Hierarchy in International Relations*, Coronell University Press, Ithaca and London, 2011.

⁴⁴ Fusun Turkmen, „Turkish-American Relations: A Challenging Transition“, *Turkish Studies*, Rotledge, New York & London, Vol. 10, No. 1, March 2009, p. 123.

⁴⁵ Fusun Turkmen, исто, p. 123-124.

⁴⁶ *Regret over Turkish troops' arrest*, 13/4/2016/ http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3067319.stm

навести извештавање турских медија о масакру у Фалуџи (арап. *al-Fallūjah*) 2004. године, током кога су САД наводно користиле хемијско оружје (тзв. бели фосфор).⁴⁷

После ова два инцидента, Турска јавност се у потпуности окренула против САД, а политички врх је започео са запаљивом антиамеричком реториком.⁴⁸ Резултати истраживања јавног мњења показали су нагли пад наклоности Турака према САД, који се са 52% у 2000. спустио на свега 9% у 2007. години.⁴⁹ Такође, 2008. године чак 77% Турака се изјаснило да има негативно мишљење о САД, што је Турску сврстало у сам врх држава са негативном перцепцијом Америке у свету.⁵⁰ Негативна перцепција је и након тога остала готово непромењена - статистика показује да је 2013. године 70% Турака и даље имало изразито негативно мишљење о САД.⁵¹

Два поменута инцидента у нашем истраживању ће послужити као почетни показатељи који указују да је дошло до нарушавања билатералних односа (у првом случају од стране САД, у другом од стране Турске), док ће нам резултати истраживања јавног мњења, као и бројне антиамеричке и антитурске изјаве политичара, послужити као даљи показатељи који указују да се односи две државе ни након ирачке кризе нису вратили у пређашњи колосек. Потврду тезе о озбиљно нарушеним међусобним односима пружиће нам и анализе конкретних случајева у којима је дошло до крупних спољнополитичких размимоилажења између ове две државе.

⁴⁷ *Turks protest against Fallujah operations*, /13/4/2016/ <http://www.hurriyetdailynews.com/turks-protest-against-fallujah-operations.aspx?pageID=438&n=turks-protest-against-fallujah-operations-2004-11-27>

⁴⁸ Пример поменуте запаљиве реторике су оптужбе на рачун САД које је, поводом масакра у Фалуџи, упутио Мехмет Елкамтиш (Мехмет Елкатмиш), адвокат и председник Парламентарне комисије за људска права, из редова владајуће АК партије. Он је изјавио да се „ирачка окупација претворила у геноцид ирачког народа“ и како „у историји нема таквог примера насиља и геноцида, горег него у време Хитлера и Мусолинија“ (*Turks protest against Fallujah operations*, исто).

⁴⁹ PEW Research Center, Global Indicators Database, *Opinion of the United States*, /28/8/2015/ <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>

⁵⁰ PEW Research Center, исто, /28/8/2015/

<http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/response/Unfavorable/>

⁵¹ Исто.

1.1.5. Три нивоа анализе

Из овако постављеног истраживачког проблема, потврде његове оправданости, као и осврта на доминантна научна схватања у вези са њим, можемо издвојити **три нивоа** на којима је потребно спровести истраживање како би што успешније одговорили на постављено истраживачко питање. Први, **макро ниво** тј. **глобални ниво** се односи на глобално устројство међународних односа и у оквиру њега потребно је истражити природу односа између појединачних држава, у нашем случају конкретно Турске и Америке. Други, **регионални ниво** тиче се спољне политике, и на овом плану потребно је истражити подударача и мимоилажења спољнополитичких интереса две државе, са посебним нагласком на регионалне тежње Анкаре. Трећи ниво можемо означити као **национални** и он је усмерен на питање идентитета, где посебну пажњу морамо посветити турском подвојеном политичком идентитету (европски идентитет и исламски идентитет) и његовој улози у захлађењу односа. Како би ваљано поставили посебне и појединачне хипотезе, потребно је претходно нешто детаљније анализирати сваки од поменутих нивоа.

На макро нивоу, провера главне хипотезе рада поставља пред нас захтев за јасним дефинисањем суштине односа између две поменуте државе. Зато ће нам, како смо већ истакли, за израду дисертације од великог значаја бити научни рад Дејвида Лејка и његова *теорија хијерархије у међународним односима*. Једна од почетних претпоставки нашег истраживања јесте да је током Хладног рата између Турске и САД на безбедносном плану успостављен однос надређености и подређености, што ћемо доказивати на основу утврђивања присутности Лејкових индикатора безбедносне хијерархије.⁵² Услед стално присутне „црвене опасности” односно претње потпадања под утицај СССР-а, Турска се добровољно безбедносно потчинила Америци, која је заузврат постала гарант њене безбедности. Наш покушај објашњења захлађења односа две државе након доласка АКП-а на власт почива на претпоставци да су турски исламисти, услед нестанка совјетске претње, заузели другачији однос према потчињеном положају у односу на САД и да су вођењем све независније

⁵² David Lake, исто, pp. 68-71.

спољне политике покушали да умање степен потчињености и промене хијерархијску природу односа.

Регионални ниво анализе пред нас поставља захтев за објашњењем проблема различитог виђења улоге Турске у пост-биполарном свету које је након захлађења односа постало озбиљна тачка раскола у комуникацији Анкаре и Вашингтона и једна од главних препрека побољшању односа између две државе. Како је већ истакнуто, ново турско руководство имало је другачију визију регионалног положаја Турске која се битно разликовала од пасивне хладноратовске спољне политике вођене од стране кемалиста. Што је још важније, стекли су се потребни услови за остварење ове визије, те зато Танасковић наглашава да су „престанак 'Хладног рата' и укидање биполарне поделе света растеретиле Турску и делимично је ослободиле улоге истурене предстраже на првој линији фронта према Совјетском савезу и комунистичкој опасности, чиме су створени предуслови за њено излажење из релативно пасивног и несамосталног спољнополитичког положаја“.⁵³

Концепт Турске као „тампон зоне“ ка совјетском блоку, замењен је знатно динамичнијом спољном политиком која је Турску требало да унапреди у регионалног лидера. Оваква регионална политика испрва је имала подршку САД, које су у активнијој Турској виделе адекватну *стојерну државу* (енг. *Pivot state*) кроз коју би могле да остварују сопствени утицај на поменутом простору Медитерана и Блиског истока, али и Балкана и Црног мора, као и Кавказа, Каспијског мора и Централне Азије.⁵⁴ Са друге стране, новоустоличени исламисти су тежили већем степену аутономије и настојали су да Турску претворе у *средњу силу* (енг. *Medium power*), односно, речено терминологијом Баскина Орана (Baskin Oran), *средњу стратешку силу* (енг. *Medium strategic power*) способну да сама одлучује о регионалним питањима.⁵⁵ Ово размимоилажење представља важну детерминанту у даљем

⁵³ Дарко Танасковић, исто, стр. 48.

⁵⁴ Baskin Oran, „A proactive policy with many hunches on the back“, in: Oktem, Kerem; Kadioglu, Ayse; Karli, Mehmet (eds.), *Another empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012. pp. xvii-xxiii

⁵⁵ Baskin Oran, исто, р. xxi

захлађењу односа која ће уследити након што Турска појача примену своје нове, све независније, спољнополитичке доктрине.

Када је у питању национални ниво анализе у дисертацији ћемо се, на више места, осврнути и на аргументе аутора који узроке захлађења савремених турско-америчких односа посматрају кроз призму реисламизације турског душтва, као и на ауторе који сматрају да је ово размимоилажење показатељ да Турска напушта своју, готово вековну, прозападну оријентацију (како на спољнополитичком, тако и на унутрашњем плану) и да се све више окреће ка Истоку. Из тог разлога као веома важно питање поставља се питање турског политичког идентитета.

Од Кемала Ататурка (Mustafa Kemal Atatürk) и његових реформи турска *de facto* функционише као држава са двојним идентитетом - европским и исламским. У складу са њиме турска нација деценијама живи два паралелна живота јер „Свака од ове две опције у Турској данас има своје новине, недељнике, издавачке куће, телевизијске станице, музичке групе, политичке партије, своје ресторане, студентске домове, приватне школе, банке и свој капитал“.⁵⁶

Иако је доласком исламистичке АКП на власт, пажња академске и шире јавности усмерена управо на исламистички сегмент турског идентитета, његов европски аспект наставио је да игра важну улогу у турској спољној политици и даљем кројењу турско-америчких односа. Толико важну улогу да поједини аутори, попут Филипа Гордона (Philip Gordon) и Омера Таспинара (Omer Taspinar), заправо у њему виде главну претњу америчко-турском савезништву.⁵⁷ За ове ауторе, огорченост кемалиста због подршке које су САД (пре)усмерила на исламистичке знатно је већа опасност по односе две државе од потенцијалног исламистичког заокрета.⁵⁸ Америчко форсирање имица Турске као модерне исламске, а не више

⁵⁶ Милош Б. Марковић, „Спољна политика Турске на почетку 21.века“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Год LX, бр. 1136/ 2009, стр. 18.

⁵⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, pp. 1-6.

⁵⁸ Ова бојазан, иако данас изгледа преувеличана, у тренутку када су Гордон и Таспинар написали своју књигу (2006.), била је више него оправдана. Наиме, тада су се у рукама турских кемалиста и даље налазиле главне полуге политичке моћи – правосуђе и онипотентна турска армија. (За више видети: Живојин Ђурић, Ајзенхамер Владимир, „Политички систем Турске на размеђу кемализма и исламизма“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Вол. 34, Но.4/2011, стр. 456-458, 462; Дарко Танасковић, исто, стр. 68.)

секуларне државе „само увећава страхове и бриге турских секулариста који не желе да њихова земља служи за експериментисање умереном исламизацијом“.⁵⁹ Зато Гордон и Таспинар изражавају бојазан како би ти страхови могли навести секуларне кемалисте да због новонастале ситуације окрену леђа САД и ЕУ, и да потраже друге, њима наклоњеније опције - Русију, Кину, па чак и Иран и Сирију.⁶⁰

Оно што је важно истаћи јесте да је турски *државни идентитет* током XX века пре свега европски идентитет тј. да Турска себе од Кемалове реформе доживљава првенствено као део Европе.⁶¹ Стога њен однос са САД представља у већој мери геополитичко савезништво, али такође и начин да Турска потврди свој европски идентитет. Наиме, током Хладног рата стратешко везивање за САД изведено је под окриљем НАТО, који је у очима кемалиста представљао један степен ближе ка укључењу у евро-интеграције.⁶² Ипак, прозападна тј. проевропска оријентација није својствена само секуларним кемалистима. И владајући исламисти су идентитски везани за Европу, јер је отомански политички идентитет, на чији се континуитет они позивају, умногоме и сам био одређен вековном интеракцијом са европском цивилизацијом.⁶³ Стога су и исламистичке елите желеле да виде Турску у ЕУ.⁶⁴

Питање турског европског идентитета често се пренебегава кад се говори о узроцима догађаја који је послужио као повод за захлађење односа између Турске и САД - одбијања Анкаре да омогући америчку инвазију Ирака са своје територије. Наиме, разлог овог одбијања није била, како би се на први поглед могло помислити, исламска солидарност са Ираком [у коме је на власти био секуларни и изразито антиисламски басистички режим Садама Хусеина (Şaddām Ḥusayn)], него чињеница да су се ирачкој интервенцији противиле Немачка и Француска - водеће земље ЕУ.

⁵⁹ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 3.

⁶⁰ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, рр. 49-60.

⁶¹ Важно је напоменути да ће у дисертацији бити направљена дистинкција између појмова *државни идентитет* и *национални идентитет*, те да ове појмове нећемо користити као синониме, већ да ћемо им приписати различите садржаје. (За више видети поглавље 2.)

⁶² Tarik Oguzlu, „Turkey’s Eroding Commitment to NATO: From Identity to Interests”, *The Washington Quarterly*, Vol. 35, No. 3/2012, р. 153.

⁶³ Ивер Нојман, *Употреба Другог; „Исток” у формирању европског идентитета*, Службени гласник, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2011, стр. 62, 78, 81.

⁶⁴ Дарко Танасковић, исто, стр. 64-69.

Одбијањем да подржи амерички захтев, Турска се није само сврстала уз исламски свет, него је тиме уједно потврђивала и своју европску оријентацију и идентитет.⁶⁵

Турско сврставање уз осовину Париз - Берлин настављено је и после ирачке интервенције. Слична ситуација поновљена је када су се крајем прошле деценије бројне државе ЕУ заинтересовале за интензивирање енергетске сарадње са Ираном. Тада је Турска пожурила да преузме улогу посредника у вишедеценијском спору између Запада и Исламске Републике Иран, поново на уштрб добрих односа са Америком.⁶⁶ На тај начин је управо европска компонента турског идентитета (присутна и код секулариста и код исламиста) допринела нарушавању њених билатералних односа са САД, док се анти-америчко или анти-западно расположење код турских политичких елита развило тек накнадно под утицајем негативне спољно политичке ситуације - даљег кварења односа са САД и успоравања процеса приступања Турске ЕУ.⁶⁷ Од великог значаја за разумевање ове везе између идентитета и спољне политике биће нам *интерактивни модел идентитет-спољна политика*, који је развио Јуцел Боздаглиоглу (Yücel Bozdaglioglu),⁶⁸ као и концепт *употеребе Другог* присутан код Ивера Нојмана (Iver Neumann).⁶⁹

На основу овако рашчлањења проблема на поменуте аналитичке нивое, у одељку о хипотезама изнећемо претпостављени одговор на постављена истраживачка питања. Генералном хипотезом понудићемо одговор на главно питање, док ће у складу са помоћним питањима бити постављене посебне хипотезе које се односе на неки од три поменута нивоа анализе. Такође, као одговор на конкретна питања са којима ћемо се сустрети у оквиру анализе сваког нивоа понаособ, биће формулисане и појединачне хипотезе.

⁶⁵ Cameron S. Brown, „Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003“, *Turkish Studies*, Routledge, New York & London, Vol. 8, No. 1/2007, p.109.

⁶⁶ Anoushiravan Ehteshami, Süleyman Elik, „Turkey's growing relations with Iran and Arab Middle East“, *Turkish Studies*, Routledge, New York & London, Vol. 12, No. 4/2011, p. 654.

⁶⁷ Giray Sadik, *American Image in Turkey U.S. - Foreign Policy Dimensions*, Lexington Books, 2009, pp. 81-87.

⁶⁸ Yücel Bozdaglioglu, *Turkish foreign policy and Turkish identity - A constructivist approach*, Routledge, New York & London, 2003.

⁶⁹ Ивер Нојман, исто.

1.1.6. Циљ истраживања

Постављена истраживачка питања јасно указују да је основни циљ нашег истраживања научно објашњење, односно покушај да се пружи уверљив одговор на питање о узроцима нарушавања односа између држава које су током пола века једна другу сматрале оданим савезником, као и о разлозима даљег кварења ових односа. У дисертацији ће, истина у мањој мери, бити присутан и покушај да се предвиди даља (д)еволуција турско-америчких односа, на основу претходно утврђених тачака конвергенције и дивергенције. Научна дескрипција, као *conditio sine qua non* за упознавање читаоца са нашим предметом истраживања, послужиће као основа за објашњење и предвиђање.

1.2. Научни и друштвени значај одабране теме

1.2.1. Научни значај

Научни значај нашег истраживања огледа се првенствено у провери, потврди, ревидирању и критици постојећих теоријских концепата, као и у обогаћивању постојеће литературе у вези са истраживачким проблемом. Очекивано исходиште наше дисертације је потврда формулисаних хипотеза, пре свега оне главне али и одређеног броја посебних и појединачних хипотеза. Спроведено истраживање треба да резултира докторском дисертацијом која садржи уверљиву научну аргументацију у прилог постављене тезе о разлозима дестабилизације турско-америчких односа током прве деценије владавине АКП. Поред наведеног, намера нам је да путем предочених аргумената укажемо на предност еклектичког теоријског приступа у изучавању међународне политике, а пре свега у истраживању савремених турско-америчких односа. Такође, резултати истраживања треба да послуже као својеврсна

потврда Лејкове *теорије хијерахије у међународним односима*,⁷⁰ као и потврда Боздаглиоглуовог теоријског модела интеракције идентитета и спољне политике.⁷¹

Наше истраживање превасходно треба посматрати као **студију случаја** на којој је тестиран Лејков теоријски концепт *хијерархије у међународним односима*. Иако се Дејвид Лејк у својој студији није бавио турско-америчким односима, он је Турску убројао међу државе које су безбедносно потчињене Сједињеним Америчким Државама.⁷² Како Лејк заговара тезу да САД још увек нису изградиле чврсту хијерархијску структуру на подручју ширег Блиског истока,⁷³ већ да у потчињеном односу држе кључне државе региона, случај Турске није засебно обрађен у студији овог аутора. То нам је оставило простор да применом концепта *међународне хијерархије* на наше истраживачко питање потврдимо (или одбацимо) Лејкове претпоставке у вези са овом државом.

Посебно важан научни допринос представља и предложена допуна Лејкове теорије, путем помоћних индикатора безбедносне хијерархије, које ћемо користити у дисертацији како би смо што прецизније одредили природу односа између Турске и САД. Увођење војне помоћи и распоређивања нуклеарног оружја, као додатних индикатора који указују на постојање односа подређености и надређености, оригинални је допринос аутора дисертације даљем развоју *теорије хијерархије у међународним односима*.

Наше истраживање такође треба посматрати и као научну проверу *интерактивног модела* Јуцела Боздаглиоглуа, који је овај теоретичар применио на турско-америчке односе, али у временском интервалу који обухвата период од почетка Хладног рата до доласка исламиста на власт.⁷⁴ Како је за наше истраживање његов модел веома интересантан (јер претпоставља повратни спрегу између идентитета и спољне политике) значајан научни допринос учињен је његовом применом на бурну декаду која је потом уследила. Такође, наше истраживање треба

⁷⁰ David Lake, исто.

⁷¹ Yücel Bozdaglioglu, исто.

⁷² David Lake, исто, p.89.

⁷³ David Lake, исто.

⁷⁴ Yücel Bozdaglioglu, исто.

да пружи и додатну потврду његове хипотезе о значају који интеракција идентитета и спољне политике има на даље обликовање оба феномена.

У теоријском смислу, научни допринос биће постигнут и надоградњом теоријског концепта *употребе Другог* на који наилазимо код Ивера Нојмана.⁷⁵ Нојманов принцип формирања заједничког идентитета на основу употребе претње коју представља *Други*, применићемо на почетак захлађења турско-америчких односа. Како Нојман говори о кохезивној улози коју је отоманска претња имала по јединство Европе,⁷⁶ ми ћемо у дисертацији показати како је истоветан „рецепт” покушала да примени и Турска током Ирачког рата. Она се тада сврстала уз Француску и Немачку које су се оштро противиле овој интервенцији,⁷⁷ покушавајући да на тај начин неформалну осовину Париз - Берлин - Анкара представи као европско *Ми* насупрот америчког *Другог*.

Како наше истраживање треба да пружи комплексније одговоре од оних који нуде заговорници теорије о реисламизацији турског друштва као главном узроку захлађења њених односа са Америком (али и Западом уопште) научни допринос биће остварен и кроз аргументе у прилог критици или евентуалној ревизији ових теорија.

Посебност аргументације коју ћемо користити у дисертацији такође представља научну вредност нашег истраживања. Наиме, док аутори који су писали о овој теми углавном остају у домену једног теоријског приступа (као изузетак може се навести Боздаглиоглуов *интерактивни модел*),⁷⁸ наше истраживање почива на еклектичком повезивању аргументације два преовлађујућа теоријска приступа. Како су међу прикупљеним радовима најзаступљенији реалистички и конструктивистички приступ,⁷⁹ који су уједно пружили и најпотпунију и најверљивију аргументацију (либерализам као теоријски оквир заступљен је у знатно мањем броју анализираних радова и квалитативно се није показао као довољно подесан за објашњење

⁷⁵ Ивер Нојман, исто.

⁷⁶ Ивер Нојман, исто. стр. 61-85.

⁷⁷ *EU allies unite against Iraq war*, /15/4/2016/ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2683409.stm>

⁷⁸ Yücel Bozdaglioglu, исто.

⁷⁹ За више видети: Владимир Ајзенхамер, „Како 'читати' савремене америчко-турске односе: Аналитички осврт на академску и стручну литературу“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, Вол. LXVIII, Но.1/2016, стр. 24-54.

проблема), у даљем истраживању определили смо се за комбиновање ова два приступа. Успешно комбиновање реалистичке и конструктивистичке аргументације видимо као још један допринос корпусу сазнања из ове области.

Напоследку, ту је и жеља да се обогати фонд постојеће литературе која се бави конкретно нашом или сродним темама. О турско-америчким односима, као и о „заокрету” турске спољне политике под исламистима написано је више књига, и немали број научних радова. Но, како смо већ истакли, њихови аутори су склони да поменути проблем сагледавају искључиво из једног теоријског угла, те сматрамо да ће наше истраживање помоћи да се превазиђу ограничења која намећу аргументације појединачних теоријских школа. На тај начин расположиви корпус научне литературе биће унапређен за још једну студију синтетичког карактера, које представљају реткост у изучавању датог проблема. Када је у питању овдашња академска сцена, примећујемо да је број научних радова и монографија посвећених новој турској спољној политици несразмерно мали у односу на интересовање које у јавности постоји у вези са поменутиим феноменом. Ти радови у свој истраживачки фокус пре свега стављају спољну политику Турске према Балкану, док се турско-америчким односима (у целости, или делимично) бави тек неколико радова.⁸⁰ Како наши истраживачи углавном прихватају неоосманизам као својеврсни *causa prima*, односно као покретачку снагу актуелне турске спољне политике,⁸¹ уверени смо да студија која која проблему приступа свеобухватно (анализирајући подједнако његов глобални, регионални и национални аспект) представља значајан допринос бољем разумевању државе која у нашем окружењу бележи растући политички, економски и културни утицај.

⁸⁰ Дарко Танасковић, исто; Милош Б. Марковић, исто; Миша Ђурковић, „Односи Турске и Сједињених Америчких Држава“, у Александар Раковић, Миша Ђурковић (Ур.), *Турска регионална сила?*, Институт за Европске Студије, 2013, стр. 120-137.

⁸¹ Дарко Танасковић, исто; Александар Раковић, Миша Ђурковић (Ур.), исто.

1.2.2. Друштвени значај

Како се наше истраживање тиче односа две државе чији односи имају велики значај за савремену међународну политику, његову друштвену важност посматрамо пре свега са становишта правилног разумевања актуелне разлике у спољнополитичким циљевима Турске и САД. Расветљавање сложеног сплета узрока који су довели до захлађења односа између ових традиционалних савезника омогућава нам да потпуније сагледамо трансформацију кроз коју пролази Турска на почетку XXI века и да на основу тог сазнања боље разумемо њене спољнополитичке аспирације. Поред наведеног, наша докторска дисертација настоји да пружи и објективну анализу турско-америчких односа чије тумачење је, како на иностраној, тако и на домаћој академској сцени често идеолошки и дневнополитички пристрасно. Посебан значај лежи у њеном критичком односу према преовлађујућем схватању присутном како у научној, тако и у широј јавности, која овај проблем сагледава донекле упрошћено, настојећи да нову турску спољну политику објасни искључиво неоимперијалним амбицијама Анкаре, и/или процесом реисламизације турске државе и друштва.⁸²

Продубљивање увида у односе Турске са највећом силом данашњице, Сједињеним Америчким Државама, веома је значајно и за Србију, јер на тај начин боље можемо разумети турске спољнополитичке амбиције, као и домете њене регионалне политике на Балкану. Инсистирањем на мултидимензионалној анализи отклања се проблематичност сагледавања турске спољне политике искључиво из угла њене актуелне спољнополитичке доктрине и нуди се алтернативни угао гледања који понашање Турске у светској политици објашњава не само микро већ и макрополитичким законитостима (које владају у савременим међународним односима). На домаћој научној сцени овакав приступ изучавању модерне Турске је готово у потпуности запостављен. Зато можемо сматрати да наше истраживање представља важан допринос потпунијем сагледавању и бољем разумевању ове

⁸² Исто.

државе чија спољна политика има значајан утицај на дешавања на нашим просторима.

1.3. Хипотезе

1.3.1. Општа хипотеза

Општа хипотеза (X1): **Захлађење односа између Турске и САД последица је пре политичког прагматизма него разлика у цивилизацијским, религијским и културним вредностима.** Спољнополитичко удаљавање Анкаре и Вашингтона резултат је тежње једне стране (Турске) да промени тј. редефинише саму суштину међусобног односа и настојања друге стране (САД) да постојећу суштину односа сачува, као и жеље да је додатно продуби. Како је током Хладног рата између две државе успостављен хијерархијски однос, до захлађења односа долази првенствено због тога што новоизабрана турска исламистичка влада жели да изврши дехијерархизацију билатералних односа и да на међународној сцени наступа као тзв. *средња сила* тј. сила способна да води спољну политику независно од воље глобалне силе (САД).

1.3.2. Посебне хипотезе

Прва посебна хипотеза (X2): **По доласку АКП-а на власт, Анкара настоји да умањи своју безбедносну потчињеност у односу на САД, док Вашингтон покушава да сачува пређашњу безбедносну хијерархију успостављену током Хладног рата.** Одбијањем да 2003. године допусти стационирање већег броја америчких трупа на југу Турске, исламисти су покушали да избегну ситуацију у којој се током Првог заливског рата нашла Саудијска Арабија која је, дозволивши да САД интервенишу са њене територије, пристала на привремену безбедносну потчињености, чиме се током трајања интервенције одрекла и дела своје политичке

суверености (о чему ће бити више речи у каснијим поглављима дисертације). Са друге стране, САД су захтевом за јачим војним присуством у Турској (пored онога које већ остварују кроз неколико америчких војних база и НАТО контингенте) покушале да осигурају своју безбедносну доминацију (у складу са Лејковим првим индикатором безбедносне хијерахије). Након завршетка рата у Ираку, Турска је наставила да ради у правцу смањења безбедносне потчињености настојањем да побољша односе са државама региона које нису на листи америчких савезника (Лејков други индикатор безбедносне хијерахије), чему су се САД оштро противиле. Ова посебна хипотеза биће продубљена појединачним хипотезама **X5** и **X6**.

Друга посебна хипотеза (X3): Новоуспостављена исламистичка влада види Турску као *средњу силу* способну да самостално води регионалну политику и намеће регионалну динамику, док САД виде Турску као безбедносоно потчињени регионални *стојер* путем кога могу реализовати свој утицај у регионима које сматрају од виталног значаја за сопствене спољнополитичке циљеве. Настојање Турске да појача свој спољнополитички утицај на простору од Магреба и Блиског истока, преко Балкана и Црног мора, до Кавказа, Каспијског мора и Централне Азије, јасно показује намеру нових исламистичких власти да Турску наметну као водећу државу у овим регионима и да је унапреде у независну *средњу силу* која, иако не може остварити глобалан утицај, може наметнути своје виђење регионалне политике глобалним силама попут САД. Супротно томе, америчка перцепција улоге Турске у међународној политици на почетку XXI века креће се у правцу политички и безбедносно контролисаног *стојера* који ће олакшати одржавање америчког утицаја у поменути деловима света. У даљој разради ове посебне хипотезе помоћи ће нам појединачне хипотезе **X7** и **X8**.

Трећа посебна хипотеза (X4): У спољнополитичкој доктрини и пракси АКП-а прозападна оријентација остала је непромењена јер она има свој корен у европској компоненти турског двојног идентитета присутној и код исламиста, као и код секулариста. Питање идентитета, пре свега исламских вредности и османског наслеђа које афирмише АКП, али и поменути турски западни идентитет, не може бити тумачено као узрок дестабилизације, али може бити схваћено као

наративни инструмент којим су се обе стране служиле како би оствариле поменуте прагматичне циљеве - већи степен независности или већи степен потчињавања. Када је, током интервенције у Ираку, Турска заузела критички став према САД, она је то чинила са становишта свог западног тј. европског идентитета. На тај начин Турска је настојала да се политички и идентитетски приближи европским силама које су се оштро противиле рату у Ираку, Француској и Немачкој и да са њима формира европску алијансу Париз - Берлин - Анкара, кроз коју би пружила отпор САД по принципу европски *Ми* и амерички *Други*. Истоветно мишљење преовладао је и по питању даљег америчког ангажовања у Ираку. Турске политичке елите, али и шира јавност, критиковале су Америку првенствено због кршења људских права и непоштовања демократских вредности, а знатно мање са становишта исламске солидарности са муслиманским становништвом ове државе. Позивање на исламску компоненту идентитета, јавило се нешто касније, оног тренутка када је Турска почела да води знатно динамичнију регионалну политику која је диктирала зближавање са државама и актерима који су традиционално антиамерички настројени (Сирија и Иран и ХАМАС). Са друге стране, САД су „бојазан” од исламистичког заокрета Турске почеле да користе као вид притиска на Анкару тек након њеног зближавања са Асадовим режимом у Дамаску и од тада оваква реторика је у видном порасту током целог временског периода који истражујемо. За даље развијање ове посебне хипотезе послужиће нам појединачне хипотезе **X9**, **X10** и **X11**.

1.3.3. Појединачне хипотезе

Прва појединачна хипотеза (X5): Турска је пред почетак Ирачког рата одбила амерички захтев за стационарањем војних снага на југу Турске и копненом војном интервенцијом са њене територије како би избегла увећање степена безбедносне потчињености.

Друга појединачна хипотеза (X6): Развијањем боље билатералне сарадње са државама које се налазе изван „мреже” америчких савезника (Сирија, Иран, Русија), Турска тежи да умањи степен безбедносне потчињености у односу на САД.

Трећа појединачна хипотеза (X7): Актуелна турска спољнополитичка доктрина се ослања на Давутоглуово виђење Турске као *централне државе*, али у спољнополитичкој пракси Турска настоји да се понаша као *средња сила*.

Четврта појединачна хипотеза (X8): Успостављајући добре односе са државама блискоисточног региона (Сирија и Иран) и недржавним актерима (ХАМАС) према којима су САД непријатељски настројене, као и заузимањем другачијег спољнополитичког курса у вези са важним регионалним питањима (рат у Ираку, Изрел-Палестина, ирански нуклеарни спор, рат у Сирији), Турска настоји да потврди себе као *средњу силу* способну да води самосталну блискоисточну политику.

Пета појединачна хипотеза (X9): Турска је прагматично користила свој европски идентитет како би обезбедила подршку Немачке и Француске за њено одбијање да се повинује америчким захтевима за уступање турске територије за копнену војну интервенцију на Ирак 2003. године.

Шеста појединачна хипотеза (X10): Низ инцидената који је уследио након америчке војне интервенције на Ирак (тзв. „Инцидент са капуљачама“, кршења људских права у затвору Абу Граиб, инцидент са наводном употребом белог фосфора у Фалуци) довео је до настанка негативног опажања САД, како у турској јавности тако и међу политичким елитама обе провинијенције - исламистичке и секуларне, што је за последицу имало пораст происламистичке реторике у турском јавном дискурсу.

Седма појединачна хипотеза (X11): Наглашавање исламистичких елемената у спољној политици владајуће АКП прагматска је последица даљег продубљивања спољнополитичких неслагања између Турске и Запада (САД и ЕУ).

1.4. Методи примењени у истраживању

Израда дисертације захтеваће од нас коришћење обимног фонда писане и мултимедијалне грађе. Научна литература коју ћемо користити превасходно је сачињена од чланака, радова и монографија еминентних аутора. Стога ћемо се у

истраживању ослонити на предходно припремљени *преглед литературе*,⁸³ како би смо постојећа сазнања систематизовали у циљу прегледнијег приказа, лакше полемике и евентуалне надоградње њихових претпоставки. Истраживачки фокус биће стављен и на новинске вести и анализе, као и на информативне и документарне телевизијске садржаје, при чему ћемо се користити електронским архивама неколико водећих турских и америчких новинских листова и телевизијских кућа. Велика пажња биће посвећена изјавама турских и америчких политичара, као и медијским садржајима који покривају њихове активности, релевантне догађаје и опште речено, проблематику коју истражујемо.

Већ смо истакли да се научни значај нашег истраживања огледа превасходно у провери, потврди, ревидирању и критици постојећих теоријских концепата, првенствено Лејкове *теорије хијерахија у међународним односима*, али и Боздаглиоглуовог теоријског *модела интеракције идентитета и спољне политике*. Стога ће наша дисертација представљати *студију случаја* у којој ће, на примеру турско-америчких односа, поменуте теорије бити провераване, потврђене или оповргнуте.⁸⁴ Метод случаја, односно студија случаја, је метод којим се појаве проучавају као целовити „сучајеви“. Циљ примене метода случаја је да се верно прикаже и конзервира специфичан карактер предмета проучавања, као и да се он друштвено и историјски контекстуализује. Метод случаја има изразито интензиван, дубински и холистички карактер. Овај метод подразумева прикупљање што више релевантних података о самом „случају“ као и контексту којем он припада. Дакле, посебан акценат се ставља на добијање објективних, обухватних, систематских и дубинских информација које су у непосредној вези са испитиваном појавом. Метод случаја подразумева процесуалност тј. интеракцију релевантних података у што дужем временском интервалу. Употреба метода случаја подразумева примену и квалитативне и квантитативне методологије. Вредност овог метода лежи у његовом

⁸³ За више видети: Слађана Ђурић, *Истраживање безбедности, квалитативни приступ*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 39-42.

⁸⁴ За више видети: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003, стр. 527-534.

холистичком и дубинском карактеру, док су основна ограничења могућност уопштавања и проверљивост.⁸⁵

Студија случаја биће коришћена приликом утврђивања валидности постављених посебних и појединачних хипотеза. Хипотезе ће, утврђивањем присуства или одсуства установљених индикатора, бити тестиране на конкретним случајевима у којима је турско-америчко неслагање ескалирало. На послетку, закључци добијени на појединачним случајевима биће повезани са општом претпоставком дисертације.

Како би смо проверили наведене хипотезе, у циљу њихове потврде или одбацивања, потребни су нам показатељи тј. подаци, који ће нам указати на тачност или нетачност наших тврдњи. Операционализацијом кључних теоријских концепата формираћемо **индикаторе** који ће нам послужити да потврдимо постављене хипотезе. Концепт *средње силе* (eng. *Medium Power*) дефинисаћемо комбинујући већ поменути концепт *средње стратешке силе* на који наилазимо код Баскина Орана са Свејсовим, Остервелдовим, Новлесовим, Шелекенсовим и Бремеровим одређењем *стојерне државе*.⁸⁶ Следствено овој синергији *средњу силу* (концепт важан за хипотезе Х3, Х7 и Х8) дефинисаћемо као регионалну силу способну да самостално решава кључна регионална питања и да притом балансира између интереса две (или више) велике силе. За проверу хипотеза Х2, Х3, Х5 и Х6 неопходна је детаљнија операционализација концепта *безбедносне хијерархије*, док нам је за проверу хипотеза Х4, Х9, Х10 и Х11 нужна и операционализација концепта *интеракције идентитет - спољна политика*.

У складу са Лејковом *теоријом о међународним хијерархијама*, безбедносну хијерархију смо већ дефинисали као добровољан однос подређености и надређености, који се између две државе одвија као размена по принципу - безбедност за легитимитет и послушност. Како би смо операционализовали овај

⁸⁵ Марија Богдановић, „Метод случаја“ у: Марија Богдановић, Аљоша Мимица (ур.), *Социолошки речник*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007, стр. 312-314.

⁸⁶ Baskin Oran, исто, pp. xvii-xxiii; Tim Sweijts, Willem Theo Oosterveld, Emily Knowles, and Menno Schellekens, *Why are pivot states so pivotal? The role of pivot states in regional and global security*, The Hague Centre for Strategic Studies, Hague, 2014, p.8; Ian Bremmer, *Every nation for it self. Winners and Losers in a G-Zero World*, Portfolio Penguin, London, 2012, p. 136, 116.

концепт тј. утврдили да ли је он примењив на наше истраживачко питање, те како би смо га даље тестирали на нашим хипотезама (X2, X3, X5 и X6), морамо навести индикаторе који нам јасно говоре да ли између САД и Турске постоји или не постоји хијерархијски однос. У томе ће нам помоћи два индикатора безбедносне хијерархије која је развио Дејвид Лејк,⁸⁷ као и два помоћна индикатора која представљају оригинални допринос наше дисертације Лејковој теорији.

Први индикатор безбедносне хијерархије јесте *присуство војних снага надређене државе* на територији подређене државе, што омогућава доминантној држави да утиче на безбедносну политику потоње.⁸⁸ Како би смо на основу овог индикатора утврдили степен безбедносне хијерархије, користићемо Лејков *Индекс војног присуства*,⁸⁹ који ћемо добити тако што ћемо број војног особља надређене државе (САД) на територији подређене државе (Турске) поделити са укупним бројем становника Републике Турске. Што је већа вредност *Индекса војног присуства* то је већа и контрола над подређеном државом, а самим тиме већи је и степен безбедносне надређености/подређености тј. безбедносне хијерархије.

Други Лејков индикатор безбедносне хијерархије јесте *број независних безбедносних савезништава* који подређена држава има у односу на савезништва надређене државе.⁹⁰ Уколико две државе имају заједничка савезништва, то јасно указује да су укључене у исти безбедности систем, али то још увек не подразумева експлицитан хијерархијски однос. Међутим, уколико је први индикатор имплицира постојање хијерархије, а други указује на одсуство независних савезништава изван мреже заједничких савезништава, онда је то јасан показатељ да је једна држава у подређеном положају у односу на другу, и да из тог разлога није у стању да води потпуно независну спољну политику. Што је већи број независних савезништава који подређена држава поседује, то је мањи степен њене подређености. И у овом случају степен хијерархије могуће је представити уз помоћ *Индекса независних савезништава* који утврђујемо тако што број један (број државе) поделимо са бројем савезништава

⁸⁷ David Lake, исто, pp. 68-71.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто.

који подређена држава има независно од надређене државе.⁹¹ Већа вредност индекса указује на мању спољнополитичку аутономију, и на већи степен безбедносне хијерархије, док мања вредност значи и мање хијерархизован однос.

Како бисмо проверили наше хипотезе, кретање ова два индекса посматраћемо у дужем временском интервалу, који превазилази примарни временски оквир нашег истраживања. Иако ће референтни истраживачки фокус бити стављен на период од краја Хладног рата до 2012. године, ми ћемо се у дисертацији осврнути и на кретање овог индекса током читавог периода хладног рата. Овакав **лонгитудинални приступ** ће омогућити потпуније разумевање актуелних билатералних односа две државе, кроз упознавање са њиховом релевантном предисторијом.

Поред два поменута индикатора, приликом утврђивања постојања хијерархијског односа између Турске и САД, ослонићемо се на и два помоћна индикатора, којима ћемо додатно испитати опсег претпостављене безбедносне зависности Турске од САД.

Први помоћни индикатор тиче се присуства оружја за масовно уништење тј. *нуклеарног арсенала надређене државе на територији подређене државе*. Због стратешког значаја нуклеарног наоружања у међународним односима, постојање овакве ситуације третираћемо као јасан показатељ да држава власник нуклеарног арсенала (САД) сматра да јој је држава на чијој територији размешта своје нуклеарно оружје (Турска) лојална, што посредно указује на постојање хијерархијског односа.⁹²

Други помоћни индикатор односи се на *вредност, врсту и континуитет војне помоћи* коју надређена држава обезбеђује подређеној. Праћење америчке војне помоћи и њених осцилација (евентуална повећања и смањења) у поменутом ширем временском интервалу, помоћи ће нам да додатно нагласимо однос безбедносне зависности.

⁹¹ Исто.

⁹² Под окриљем НАТО програма „Нуклеарног дељења“ (енг. *Nuclear shering*), Турска је домаћин америчким бојевим нуклеарним главама, смештеним у ваздухопловној бази Инцирлик (тур. *Incirlik*) у предграђу града Адана (о чему ће бити више речи у каснијим поглављима).

За проверу хипотеза Х4, потребна нам је операционализација концепта интеракције на релацији идентитет-спољна политика. У ту сврху послужиће нам већ поменути *интерактивни модел* идентитета Јуцела Боздаглиоглуа.⁹³ Боздаглиоглу, следећи конструктивизам Александра Вента покушава да турским идентитетом објасни њено понашање на међународној сцени. Он прихвата конструктивистичко полазиште према коме државе треба посматрати као „друштвене” актере који функционишу у међународном систему који има карактеристике друштвеног окружења.⁹⁴ Боздаглиоглуова интерпретација везе између идентитета и спољне политике за нас је интресантна јер развија теоријски модел који у себе укључује и конструктивистичко и реалистичко тумачење. Реалисти сматрају да идентитети „претходе” спољној политици, док се конструктивисти воде супротном идејом - да идентитети „происходе” из међународне интеракције. Према реалистичком тумачењу идентитети су резултат унутрашњих фактора, и не могу се променити под утицајем дешавања у међународној арени.⁹⁵ Насупрот томе, конструктивистичка интерпретација негира могућност да промене на унутрашњем нивоу могу узроковати промене у идентитету, него инсистира да се оне дешавају искључиво кроз интеракцију са другим субјектима на међународном плану.⁹⁶ Боздаглиоглуов модел комбинује ова два приступа, узевши у обзир могућност промене идентитета и на унутрашњем, и на спољашњем плану. Према њему државе конструишу своје идентитете на унутрашњем нивоу, кроз процес „преговарања” између бројних група (у нашем случају кемалиста и исламиста) које имају различито виђење идентитета и интереса.⁹⁷ Када се формира, идентитет одређује са ким и какву ће интеракцију дата држава имати у међународном систему.⁹⁸ Даљи развој те интеракције може и повратно деловати идентитет државе, променити га, а самим тим довести и до преображаја њеног даљег понашања на међународном плану. У зависности од

⁹³ Yücel Bozdaglioglu, исто.

⁹⁴ Yücel Bozdaglioglu, исто, pp. 159.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Исто, p. 160.

интеракције са другима, државе дефинишу и редефинишу своје идентитете и базирају своје интересе на основу аутоперцепције тих идентитета.

У нашој дисертацији Боздаглиоглуов модел биће искоришћен за потврђивање претпоставке да је тзв. исламски/неосманистички заокрет у турској спољној политици иницијално последица промене спољнополитичке ситуације, а не њен узрок (хипотезе X9, X10, X11). Помоћу овог теоријског модела показаћемо како је промена у односима са САД, изазвана неслагањем око ирачке интервенције, довела до промене у оквиру турског двојног идентитета. Захлађење односа са најважнијим хладноратовским савезником ојачала је исламски сегмент турског идентитета на уштрб његовог прозападног сегмента, што је последично резултирало даљим турским спољнополитичким дистанцирањем од Запада (САД и ЕУ).

Као независне варијабле посматраћемо долазак АКП-а на власт, (д)евоључију билатералних односа, расположење турског јавног мњења према САД и америчку легислативу која се тичала односа САД и Турске. Помоћу ових варијабли утврдићемо како се промена у сфери спољне политике тј. промена односа са САД, одразила на турско схватање националног идентитета, који ћемо посматрати као **зависну варијаблу**. Боздаглиоглуов модел биће емпиријски поткрепљен анализом релевантних секундарних статистичких података (резултати истраживања ставова турских грађана). Потом ћемо истражити у којој мери је та идентитетска промена (у складу са интерактивним концептом модела) диктирала даљи правац спољне политике тј. наставак захлађења односа са Америком.

Како студија случаја представља дубинско, истовремено емпиријско и теоријско проучавање одређеног случаја, њена успешност зависи од ослањања на разноврсне изворе података. Из тог разлога у дисертацији ће бити коришћен **комбиновани методолошки приступ**, који ћемо реализовати путем примене принципа **триангулације теорија** (реализам и конструктивизам) и **триангулације података** (квалитативних и квантитативних).⁹⁹ Триангулација различитих типова података допринеће поузданости и већем кредибилитету нашег истраживања.

⁹⁹ Слађана Ђурић, исто, стр. 57-59.

При истраживању формалних вредности индикатора међународне хијерахије користићемо се *секундарном анализом података*. У ту сврху служићемо се већ постојећом истраживачком грађом. Подаци о америчким војним снагама у иностранству, америчкој војној помоћи као и о турским и америчким војним савезништвима доступни су широј јавности и постоје независно од овог истраживања. Ову методу користићемо и приликом анализе промена америчког „имица“ у очима турске јавности, као и у анализи трансформације турског *националног идентитета* у контексту праћења тренда исламизације у задатом временском оквиру. Том приликом ослонићемо се на постојећа истраживања турског јавног мњења спроведена од стране међународних *think-tank* центара, релевантних националних институција, и реномираних агенција за истраживање јавног мњења у обе државе.

Критичка анализа дискурса ће такође бити извршена, у циљу што прецизнијег утврђивања контекста и значење анализираног садржаја.¹⁰⁰ Стога ћемо у обимном истраживачком материјалу идентификовати, селектовати и анализирати оне садржаје који су релевантни за наш предмет истраживања. То *a priori* подразумева увид у спољнополитичка документа попут билатералних и мултилатералних уговора, спољнополитичких стратегија, стратегија националне безбедности, војних доктрина и сл. У склопу истраживања анализираћемо и саопштења, извештаје и транскрипте са заседања државних органа задужених за спољнополитичка питања, органа успостављених на билатералном нивоу и међудржавних самита.

¹⁰⁰ Јелена Павловић, Владимир Циновић, Николета Милошевић, „Теоријске претпоставке дискурзивних и наративних приступа у психологији“, *Психологија*, Друштво психолога Србије, Београд, Вол. 39, Но. 4/2006, стр. 365-381; Teun A. Van Dijk, „Discourse, power and access“ in Caldas – Coulthard; Coulthard (ed.) *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge, London and New York, 2003; Ruth, Wodak, *The Discourse of Politic in Action: Politics as Usual*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.

1.5. Преглед коришћене литературе

Америчко-турски билатерални односи, као и мултилатерални облици сарадње у које су обе земље укључене, играју важну улогу у савременим међународним односима. Па ипак, директним проучавањем те теме, изван академских кругова у Турској и САД, бави се занемариво мали број аутора. С обзиром на значајно место које обе државе заузимају у међународном систему, ова чињеница може бити посматрана као својеврсна академска нелогичност. Нарочито уколико се на уму има „велики број држава које су се, након усвајања Давутоглуове спољнополитичке доктрине, нашле у јачој међународној интеракцији са Турском.“¹⁰¹ Ова нелогичност резултат је, већ поменутог, микро приступа феномену нове турске спољне политике који међународно „понашање“ ове државе тумачи искључиво на националном тј. доктринарном нивоу, превасходно кроз анализу њених спољнополитичких концепата. Притом се потпуно занемарују „правила игре“ која важе у савременим међународним односима, и од којих у многоме зависе спољне политике појединачних држава. У фокусу поменутих тумачења налазе се или „користи регионалне сарадње са Турском (акцентат је на економији), или се пак под лупу стављају турске 'империјалне' претензије, па се стога њихови радови крећу у правцу дискурса о 'неоосманизму'“.¹⁰² Аутори склони оваквом приступу баве се односима Турске и САД тек успутно, углавном стављајући акценат на америчку подршку пројекту неоосманизма или пак на изостанак исте. „У домаћој академској литератури потоњи дискурс је готово догматичан, а питање важности америчко-турских односа по успех актуелне турске спољне политике само је “овлаш” дотакнуто, и у најмању руку је запостављено“.¹⁰³ Стога сматрамо да ће наша дисертација пружити један алтернативни угао сагледавања положаја и понашања Турске у савременим међународним односима, чиме ће омогућити и дубље

¹⁰¹ Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 24.

¹⁰² Исто, стр. 25.

¹⁰³ Исто.

разумевање важних политичких промена кроз које ова држава пролази, како на спољнополитичком, тако и на унутарполитичком плану.

Када је у питању турска и америчка литература, питање међусобних односа је у њој обрађивано у знатно већој мери. Обнова интересовања за међусобне односе започела је убрзо након терористичког напада 11. септембра 2000. године, и то интересовање до данас није изгубило на интензитету. „Односи двеју држава предмет су бројних научних истраживања која се непосредно баве овом тематиком, али и радова који овој теми приступају индиректно, уклапајући питање америчко-турских односа у шири контекст односа САД са читавим исламским светом“.¹⁰⁴

Евидентно је да су „монографије о америчко-турским односима у већем броју случаја настале проширивањем и публиковањем извештаја и анализа практичне политике (*policy paper*) разних *think tank*-ова, те стога њихова садржина више 'гравитира' ка потребама креирања и тумачења спољне политике“.¹⁰⁵ С друге стране „већина научних радова и чланка који се баве овом темом, према методологији рада и научним циљевима, могу бити сврстани у чисто академску категорију“.¹⁰⁶

У дисертацији ћемо се првенствено позивати на радове америчких и турских аутора, али ће у обзир бити узет и један број домаћих аутора који су се, у оквиру анализе актуелне турске спољне политике, делимично позабавили и питањем односа Турске и САД. Радовима турских аутора (доступни на енглеском језику) биће дата извесна предност, како би смо што потпуније сагледали њихово виђење турских спољнополитичких потеза који су током протекле деценије допринели захлађењу односа две државе.

У циљу веће прегледности и што свеобухватније анализе, прикупљене радове смо класификовали на основу три критеријума. Први критеријум подразумева класификацију на основу временског оквира рада, где анализиране радове можемо сврстати у три групе: а) радови који проучавају период пре доласка АКП-а на власт б) радови који проучавају догађаје у временском распону од Ирачког рата 2003. до краја другог Бушовог мандата ц) радови који су концентрисани на период од доласка

¹⁰⁴ Исто, стр. 24-25.

¹⁰⁵ Исто, стр. 25.

¹⁰⁶ Исто.

Барака Обама на власт до данас. Као други критеријум класификације узет је став аутора, како по питању савремених турско-америчких односа, тако и по питању односа према самој Турској, односно САД. На основу овог критеријума радове такође разврставамо у три групе: а) афирмативне б) критичке ц) неутралне. Трећа класификација извршена је на основу теоријске опредељености аутора, и она подразумева груписање аутора у три најопштије категорије - реалисте, конструктивисте и либерале.

2. Теоријски оквир

„Реалност је да суверенитет није увек и свуда циљ коме они који су заокупљени људском срећом треба да стреме“

(Дејвид Лејк „Хијерархија у међународним односима“)

2.1. Моћ и ауторитет у међународним односима

2.1.1. Појам моћи

Питање моћи и ауторитета је једно од најважнијих (ако не и најважније) питање у науци о међународним односима. За нашу дисертацију оно је од кључног значаја за доказивање хипотеза које смо поставили на глобалном и регионалном нивоу анализе. Наредне странице посветићемо кратком приказу различитих теоријских концепата моћи, односно „међународне“ моћи, како би смо потом лакше аргументовали одлуку да се, међу бројним дефиницијама и тумачењима, одредимо управо за оно схватање моћи (ауторитет као форма међународне моћи) на које наилазимо код Дејвида Лејка.

Једна од полазних тачака реалистичког приступа међународним односима јесте уверење да се они најбоље могу разумети уколико се фокусирамо на расподелу моћи међу државама.¹⁰⁷ Реалисти светску политику превасходно виде као „арену“ у којој се одиграва „игра моћи“. Та „игра“ или „политика моћи“ одвија се у условима формалне једнакости држава. Но, треба имати на уму да су у међународној арени државе само *de jure* једнаке али да се *de facto* суочавају са неједнаком дистрибуцијом моћи, као и са недостатком консенсуса око начина њене (пре)расподеле.¹⁰⁸ Из тог

¹⁰⁷ Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, *Fifty key thinkers in International Relations – Second edition*, Routledge, New York & London, 2009, p.1.

¹⁰⁸ Овакво разумевање међународних односа није карактеристично само за „тврдокорне“ реалисте. Џозеф Нај, чувени теоретичар који себе сврстава међу заговорнике тзв. либералног реализма (Joseph S. Nye, „Toward a Liberal Realist Foreign Policy: A Memo for the Next President“, *Harvard magazine*, Harvard Magazine Inc, Cambridge, Vol. 110, No.4/ 2008, pp. 36-38) упоредио је проблем дистрибуције моћи међу државама са партијом покера у коју играчи играју са јачим или слабијим картама. Стога њихове шансе

разлога међународни односи представљају перманентно „краљевсто оскудице“, у коме државе морају да трагају за моћи како би опстале у такмичарски настројеном окружењу.¹⁰⁹

Ипак, нису само реалисти ти који моћ стављају у средиште пажње науке о међународним односима. Један од најистакнутијих конструктивиста, Александар Вент (Alexander Wendt), као одређујућу карактеристику реализма наводи управо тврдњу да „међународну политику обликују односи моћи“, али истовремено наглашава и чињеницу да то никако не може бити искључиво реалистички став.¹¹⁰ Вент указује на чињеницу да и „Неолиберали мисле да је моћ значајна, марксисти мисле да је моћ значајна, постмодернисти мисле да је она свуда“.¹¹¹ Дакле, можемо рећи да међу различитим теоријским приступима постоји сагласност око значаја улоге коју моћ игра у односима међу државама. Међутим, када је у питању само дефинисање појма моћи (као и утврђивање поступака њеног мерења), ситуација је знатно комплекснија. Консензус међу различитим теоријама не постоји, а често га нема ни међу ауторима који припадају истој школи теоријског мишљења. Како то примећује Џозеф Нај (Joseph S. Nye) „Ни једну дефиницију не прихватају баш сви који користе ову реч, а избор дефиниције коју људи прихватају одржава њихове интересе и вредности“.¹¹²

Моћ је током историје различито дефинисана. Антика и средњи век обилували су различитим схватњима моћи, али тадашњи мислиоци у већини случајева нису прецизно одредили основно значење овога појма (као ни значење других кључних термина као што су *утицај*, *ауторитет* и *власт*) јер су веровали како је оно већ познато сваком разумном човеку.¹¹³ Ипак, већ тада моћ у извесном смислу добија своја прва одређења. Тако нпр. чувени софиста Горгија моћ доживљава као „природни закон да се слабији не противе јачем, већ да јачи влада и води слабијег, да

за победу тј. успех у међународној арени пре свега зависе од карата које држе у руци, али и од броја жетона којим располажу. (Џозеф С. Нај, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012, стр. 26.)

¹⁰⁹ Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, исто, р. 1.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Александар Вент, *Друштвена теорија међународне политике*, Универзитет у Београду, Факултет Политичких Наука, 2014, стр. 86.

¹¹² Џозеф С. Нај, исто, стр. 22.

¹¹³ Роберт Дал, „Моћ“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, Вол. XIII, но. 1-4/2006, стр. 37.

јачи иде напред а слабији да га следи“.¹¹⁴ Схватање моћи као закона тј. права карактеристично је и за Платона, с тиме што се његово тумачење моћи не базира на „праву јачег“, већ на „правди“ коју он тумачи као вршење власти у интересу потчињених.¹¹⁵ Платон повлачи једнакост између моћи знања и политичке моћи, снажно заговарајући препуштање политичке моћи тј. власти филозофима.¹¹⁶ Аристотел, са друге стране моћ не доживљава као закон, право или правду, већ као својеврсну „покретачку силу“. За њега је она пре свега „могућност“ да се нешто учини тј. промени,¹¹⁷ чиме је ударен темељ савременим тумачењима која моћ схватају као „способност да се произведе промена или да јој се одупре“.¹¹⁸ Након антике, Макијавели и Хобс ће у још већој мери поистоветити моћ са влашћу. Први ће о њој говорити и даље неодређено, употребом неколико сродних али недовољно дефинисаних појмова,¹¹⁹ док ће је потоњи везати за појам суверености, као божанског права владара на апсолутну власт.

Роберт Дал (Robert A. Dahl) примећује како су све до Хобса, теоретичари били превасходно окупирани односима моћи унутра заједнице.¹²⁰ Тек са успоном националне државе пажња теоретичара усмериће се на значај коју моћ има у политици, а самим тиме и међународној политици.¹²¹ Велики утицај на савремено схватање моћи имао је рад Макса Вебера (Max Weber) који је, слично Аристотелу, моћ видео првенствено као могућност промене. Вебер моћ (нем. *Macht*) дефинише као „изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору“.¹²² Иако се овај чувени немачки социолог мање бавио општим појмом моћи, каснији теоретичари ће његове идеје пренети прво на поље политичке теорије, а

¹¹⁴ Михаило Ђурић, *Из историје античке филозофије*, Изабрани списи, Књига 1, Службени лист и Терсит, Београд, 1996, стр. 262.

¹¹⁵ Радомир Лукић, *Историја политичких и правних теорија - I књига*, Научна књига, Београд 1973, стр. 86.

¹¹⁶ Платон, *Држава*, Београдски графичко-издавачки завод, Београд, 2002, стр. 174 – 237.

¹¹⁷ Аристотел, *Метафизика*, Култура, Београд, 1976, стр. 206-224.

¹¹⁸ Џозеф С. Нај, исто, стр. 22.

¹¹⁹ Радомир Лукић, исто, стр.

¹²⁰ Роберт Дал, исто, стр. 37.

¹²¹ Исто, стр. 38.

¹²² Макс Вебер, *Привреда и друштво*, књига 1, Просвета, Београд, 1976, стр. 37.

убрзо потом и на поље проучавања међународне политике.¹²³ Овај тренд, како је Вент приметио, проистекао је из окриља реализма, али се убрзо проширио и на друге теоријске приступе, па се на моћ (истина другачије интерпретирану) данас позивају и либерали и конструктивисти, а у мањој мери и теоретичари других школа међународних односа.¹²⁴

Током друге половине XX века, позивање на различите аспекте односа моћи постаће опште прихваћен начин тумачења унутарполитичких и спољнополитичких законитости. Роберт Дал дефинисао је први аспект тј. прво „лице“ моћи, које се огледа у могућности да се „други приволе да делају на начин који је у супротности са њиховим почетним преференцијама и стратегијама“.¹²⁵ Треба имати на уму да је овакво схватање моћи пре свега „релационо“ (фокусира се првенствено на понашање и намере актера), али је оно уско повезано и са питањем њених варијабли: количине моћи, распореда моћи, врсте моћи, домаћаја моћи, „ресурса“ моћи, вештине употребе моћи, мотивације, и на крају трошкова моћи.¹²⁶ Акцентовање једног елемента (или више њих) као важнијег или мање важног, обележиће потоња схватања моћи.

У том смислу можемо разликовати два преовлађујућа схватања моћи – моћ у смислу „ресурса“, и моћ као „реалациони однос“. Најчешће се ова два схватања међусобно прожимају. Нарочито када је реч о моћи у глобалним односима, где терминологија коју користимо (нпр. „војна моћ“ или „економска“ моћ) подразумева

¹²³ Пионирски кораци у конституисању систематичније политичке теорије која се бави односима моћи били су радови Џорџа Катлина (George E. G. Catlin), Херберта Голдхамера (Herbert Goldhamer) и Едварда Шилса (Edward Shiles), Чарлса Меријама (Charles E. Merriam) и др, док је Ханс Моргентау (Hans Morgenthau) учинио први значајни искорак у правцу изучавања односа моћи у међународној политици. (Роберт Дал, исто, стр. 38.)

¹²⁴ Питање моћи постаће једна од кључних тачка спорења у науци о међународним односима. Тежиште ове расправе, која је започела као дијалог реалиста и либерала, било је испрва питање расподеле моћи. Док су некада антички и средњовековни мислиоци контемплирали о етичким аспектима употребе моћи, савремени теоретичари укрстили су копља око тога да ли са моћи треба да располаже национална држава, касније држава-хегемон, или пак међународне институције које те државе тј. хегемони стварају. Расправа ће додатно бити закомпликована када конструктивисти изнова поставе питање о природи моћи (и са њом нераскидиво повезаног појма *интереса*), доводећи у питање релистички и либерални консенсус око моћи као *материјалног* чиниоца, и супростављајући им идеалистичко схватање моћи као *конструкта*. (Александар Вент, исто, стр. 119-121.)

¹²⁵ Џозеф С. Нај, исто, стр. 28.

¹²⁶ Роберт Дал, исто, стр. 40-45.

мешавину ресурса и понашања.¹²⁷ Ипак, оштра дистинкција између ових схватања није реткост, нарочито када су у питању творци политичких одлука. Међу креаторима политика, који углавном теже предвиђању будућности зарад усклађивања својих акција са жељеним резултатима, преовлађује склоност ка дефинисању моћи као „ресурса који могу произвести исход“.¹²⁸ Према „ресурсном“ схватању моћи, моћ државе зависи од бројности становништва, величине територије, природних ресурса, економске снаге, војне силе и друштвене стабилности.¹²⁹ Предност оваквог дефинисања јесте да се оно чини моћ лако мерљивом, али такво одређење са собом носи и озбиљне недостатке. Џозеф Нај примећује да када људи „моћ поистовећују с ресурсима које производе (или могу произвести) исход, често се сусрећу са парадоксом да они који су по највише обдарени моћи не добијају увек исход који желе“.¹³⁰ Управо из тога разлога се временом јавило интересовање и за друге аспекте моћи.

Бакрак (Peter Bachrach) и Барац (Morton S. Baratz) су допунили Далову теорију моћи указујући на важност идеја и институција, као и на моћ онога што они називају „дневним редом деловања“.¹³¹ Поред Даловог виђења моћи (као ситуације у којој један актер учествује у доношењу одлука који се тичу другог актера), ови теоретичари проширују опсег њеног деловања, те тврде да се моћ исто тако користи када „А улаже своје енергије у стварање или учвршћивање друштвених и политичких вредности и институционалне праксе које ограничавају делокруг политичког процеса на јавно разматрање питања релативно безбедних за њега самог, уз искључивање свих других. У оној мери у којој А успева да ово постигне, Б је практично спречен да стави на дневни ред било која питања која начином свога решења могу озбиљно да угрозе А-ов скуп преференција“.¹³² Бакрак и Барац дакле у центар пажње постављају немерљиве елементе моћи (тзв. *друго лице моћи*), инсистирајући на њиховом

¹²⁷ Џозеф С. Нај, исто, стр. 26.

¹²⁸ Исто, стр. 24.

¹²⁹ Исто, стр. 25.

¹³⁰ Исто.

¹³¹ Питер Бакрак, Мортон С. Барац, „ Два лица моћи“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, Вол. XIII, но. 1-4/2006, стр. 57-68.

¹³² Исто, стр. 60.

подједнаком значају у процесу њење расподеле. Иако су они моћ посматрали у контексту локалне заједнице, њихове идеје имаће велики одјек и на плану проучавања међународне политике. Либерални теоретичари међународних односа ће њихово схватање моћи уградити у своје схватање институција, а слично ће учинити и конструктивисти јачајући тако своју аргументацију о пресудном утицају идеја на светску политику.¹³³ Даљи допринос бољем разумевању моћи дао је Стивен Лукс (Steven Lukes), који је кроз полемику са својим претходницима (првенствено Далом, Бахрамом и Баретом) развио тзв. тродимензионално схватање моћи.¹³⁴ Према Луксу, моћ није усредсређена само на понашање (прва два лица моћи), већ може бити употребљена тако да уобличи нечије основне или почетне преференције, у чему се заправо огледа њено *треће лице*.¹³⁵ Једноставно речено „Уколико можете навести друге да желе исти исход као и ви, неће бити потребно да се превладавају њихове изворне жеље“.¹³⁶

Радови поменутих теоретичара имали су велики утицај на начин на који се о моћи размишљало и у теоријама међународних односа.¹³⁷

2.1.2. Улога моћи у светској политици

Током прве половине XX века науком о међународним односима доминирају схватања класичних реалиста какви су Рејмонд Арон (Raymond Aron) и Ханс Моргентау (Hans Morgenthau). Арон је моћ видео као способност да се другима наметне сопствена воља. Наизглед релационо, његово схватање је ипак суштински било „ресурсно“ јер је он појам моћи нераскидиво везао за појмове *силе* и

¹³³ Утицај Бахрама и Бараца видљив је у радовима Џозефа Наја, Френсиса Фукојаме (Francis Fukuyama), Роберта Кохејна (Robert O. Keohane), Александра Вента и многих других.

¹³⁴ Стивен Лукс, „Моћ: Једно радикално схватање“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, Вол. XIII, но. 1-4/2006, стр. 69-110.

¹³⁵ Џозеф С. Нај, исто, стр. 31.

¹³⁶ Исто.

¹³⁷ Потребно је нагласити како смо овде навели само неке од савремених теоретичара (махом социолога и психолога) који су дали важан допринос бољем разумевању моћи. Двадесети век је изнедрио читаву плејаду мислилаца који су се бавили проучавањем овог феномена нпр. Талкот Парсонс (Talcott Parsons), Мишел Фуко (Michel Foucault), Хана Арент (Hannah Arendt) и многи други.

потенцијала. Арон је силу одредио као „укупност материјалних средстава која су одмах расположива у случају прибегавања насиљу, а потенцијал као способност проширене употребе силе у зависности од времена, простора и снаге противника“.¹³⁸

Моргентау одређује карактер политике као „употребу моћи да би се доминирало другима, при чему су морал и разум подређене вредности у политици, тек инструменти за стицање и оправдање моћи“.¹³⁹ Слично Макијавелију, он не дефинише моћ *per se* тј. као засебну категорију,¹⁴⁰ већ је за темељ своје теорије узима концепт *интереса* дефинисан у смислу моћи.¹⁴¹ Такав интерес се може дефинисати као *воља за моћи*, а њене корене Моргентау види у самој људској природи.¹⁴²

Моргентау прави оштру дистинкцију између начина на који се моћ остварује у унутарполитичкој и спољнополитичкој арени. На унутарашњем плану легитимна моћ државе, комбинована са мрежом друштвених норми и друштвених веза, поседује потенцијал за остварење политичког прогреса.¹⁴³ Али у арени светске политике, ови фактори су знатно слабији те је сразмерно томе и потенцијал за прогрес знатно мањи. То је простор у коме је воља за моћи необуздана, и подстакнута од стране читавог мноштва држава, па је зато светска политика пре свега „политика моћи“. За Моргентауа „свака спољна политика тежи да се прилагоди и да одражава један од три шаблона активности: одржавање равнотеже снага, империјализам и оно што он назива политиком престижа (импресионирати друге државе величином своје моћи)“.¹⁴⁴

Након класичног реализма, неореализам тј. структурални реализам Кенета Волца (Kenneth N. Waltz) моћ одређује кроз „способност деловања“ и приступа јој

¹³⁸ Срђан Словић, „Теоријски приступи Рејмона Арона и Ханса Моргентауа“, у Милан Липовац, Драган Живојиновић (уред.), *Међународна безбедност - теоријски приступи*, Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Академска књига, Београд, 2014. , стр. 88.

¹³⁹ Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, исто, р. 51.

¹⁴⁰ Недовољно јасно одређење моћи узрокује извесну недоследност у Моргентауовој теорији међународних односа. Реч је о недовољно разјашњеном односу између моћи као коначног „циља“ и моћи као „средства“ за постизање циља. (Исто, стр. 54.)

¹⁴¹ Срђан Словић, исто, 105.

¹⁴² Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, исто, р. 51.

¹⁴³ Исто, стр. 52.

¹⁴⁴ Исто.

као једном од елемената политичке структуре.¹⁴⁵ Према овој теорији државе се међусобно разликују по моћи и способности а не према функцијама које обављају у међународном систему. Као велики заговорник *системске теорије равнотеже снага* Волц је „претпоставио мотив опстанка (безбедности) држава мотиву стицања моћ“.¹⁴⁶ Суштину равнотеже снага он види као покушај држава да спрече претварање „моћи из потенцијално корисног средства“ у „циљ коме се тежи“.¹⁴⁷ Једино балансирање, према Волцу, омогућава другим државама да се супротставе увећању моћи од стране јаче државе чиме би се отворио пут успостављању хегемоније.¹⁴⁸

Структурални реализам изнедрио је још једно утицајно тумачење улоге моћи у међународној политици. Џон Миршајмер (John J. Mearsheimer) посматра моћ дводимензионално, као моћ утемељену на материјалним условима тј. способностима (енг. *capabilities*), и као *латентну моћ* утемељену на друштвено-економским факторима. Материјални аспект моћи огледа у војним капацитетима државе, те су односи снага „углавном функција опипљивих војних залиха које држава има у свом посједу, као што су број дивизија и нуклеарно оружје“.¹⁴⁹ Латентни аспект моћи везан је за материјални просперитет и бројност становништва једне државе. Миршајмер примећује како је великим силама потребан новац, технологија и људство које ће саградити војну силу и ратовати, и да се појам *латентне моћи* односи управо на такав „сирови потенцијал на који се држава може ослонити када се натјече с другим државама, својим ривалима“.¹⁵⁰ Он указује како рат није једини

¹⁴⁵ Jack Donnelly, „Реализам“, у Дејан Јовић (Ур.), *Теорије међународних односа – Реализам*, Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 44.

¹⁴⁶ Жаклина Новичић, „Kenneth Waltz и неореализам“, у Дејан Јовић (Ур.), исто, стр. 274.

¹⁴⁷ Жаклина Новичић, исто, стр. 274.

¹⁴⁸ Волц сматра да у анархичном систему, какав је међународни, безбедност представља највише добро и циљ коме се стреми. Државе могу одлучити да ли ће своју моћ користити као средство за постизање овог циља, или ће пак тежити да моћ искористе тако да је додатно увећају, чиме она од средства постаје циљ. У првом случају, слабије државе се међусобно удружују како би спречиле велике силе да стекну превише моћи, и на тај начин успостављају равнотежу снага (коју Волц види као структурну карактеристику система). С друге стране, уколико државе теже максимизацији моћи, оне се приклањају јачој сили чиме се уместо равнотеже успоставља светска хегемонија. (Жаклина Новичић, исто, стр. 274.)

¹⁴⁹ John J. Mearsheimer, „Структурални Реализам“, у Дејан Јовић (Ур.), исто, стр. 88.

¹⁵⁰ John J. Mearsheimer, исто, стр. 88.

начин да једна држава освоји моћ, већ оне могу постати моћне и увећавањем броја становника и свог удела у укупном глобалном богатству.¹⁵¹

На питање колико је моћи довољно, Миршајмер даје другачији одговор од Волцовог. Док Волц и његови истомишљеници сматрају да државе не требају да стреме да максималном увећању свог удела у светској моћи,¹⁵² Миршајмер тврди супротно „да је за државу стратегијски сасвим разумно да освоји што је могуће више моћи, и да – ако су околности повољне – постане хегемон“.¹⁵³ Ипак, он моћ и доминацију не види као циљ, већ као средство да државе обезбеде сопствени опстанак.¹⁵⁴

Либерални теоретичари и конструктивисти такође су дали свој допринос схватању природе моћи, њеног значаја и расподеле у међународним односима.

За разлику од реалиста, који хобсијански посматрају људску природу, либерали полажу велике наде у човека и његову способност да напредује. Либерални теоретичари верују да „људски разум може тријумфовати над људским страхом и над жудњом за моћи“.¹⁵⁵ Разум је оруђе друштвеног прогреса, и сходно томе и међународни односи могу бити устројени у складу са здраворазумским принципима. За њих држава није више отелотворење моћи (како то сматрају реалисти), већ је уставни ентитет који утемељује и ојачава владавину закона и поштовање права грађана на живот, слободу и својину.¹⁵⁶ Роберт Кохејн (Robert O. Keohane) и Џозеф Нај заједно развијају *теорију сложене међузависности*, у којој маргинализују улогу војне моћи у савременим међународним односима, и дају предност другим ресурсима моћи као што је нпр. преговарачка вештина.¹⁵⁷ Нај се такође упушта у самостални

¹⁵¹ Исто.

¹⁵² Уколико то чине систем ће их казнити тј. слабије државе ће се удружити против ње како би ограничиле њену експанзију (John J. Mearshaimer, исто, стр. 88, Жаклина Новичић, исто, стр. 274.)

¹⁵³ John J. Mearshaimer, исто, стр. 88.

¹⁵⁴ Управо због различитог односа према питању увећања моћи и (не)пожељности хегемоније Волца и Миршајмера убрајамо у две различите групе структуралних реалиста тзв. *дефанзивне* и *офанзивне реалисте*.

¹⁵⁵ Robert Jackson, George Sorensen, *Introduction to International Relations, Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 101.

¹⁵⁶ Robert Jackson, George Sorensen, исто, p. 101.

¹⁵⁷ *Теорија сложене међузависности*, Кохејна и Наја, полази од претпоставке да се савремени односи између држава одвијају у условима сложене интеракције и међузависности, и да у таквом окружењу безбедност и опстанак више немају предност над економским и социјалним питањима (као што је то

подухват истраживања улоге моћи у светској политици, постављајући засигурно једну од најсвеобухватнијих савремених теорија моћи, у којој кључно место заузимају концепти *тврде моћи*, *меке моћи*, а накнадно и *паметне моћи*. Комбинујући ресурсно и релационо схватње природе моћи, уз еклектичку надоградњу схватања Дала, Бакрака, Бараца, Лукса, Нај *тврду моћ* објашњава као моћ која „почива на подстицајима (шаргарепа) или претњи (штап)“.¹⁵⁸ Он је види као командну моћ, која је видљива, опипљива и одговара Даловом *првом лицу моћи*. Концепт *меке моћи*, Нај конституише на теоријском трагу Бакрака, Бараца и Лукса као „способност да се жељени исход оствари путем кооптивних метода постављања дневног реда, убеђивања и привлачења“.¹⁵⁹ На послетку, *паметна моћ* представља „комбинацију тврде моћи присиле и исплате са једне стране и меке моћи убеђивања, с друге“.¹⁶⁰

За конструктивисте попут Александра Вента, кључно питање није питање значаја моћи, нити њене дистрибуције у међународним одосима, већ питање како се моћ (и други кључни појмови попут *интереса*, *институција*, *структуре* и *система*) конституишу. Вент сматра како материјални фактори имају свој улогу у конституисању моћи, али да се моћ у највећој мери конституише посредством идеја.¹⁶¹ Како примећују Роберт Џексон (Robert Jackson) и Џорџ Соренсен (George Sorensen) „материјализам јесте део конструктивизма. Али идеја и уверења које се тичу тих ентитета су најважније – то шта они представљају у умовима људи“.¹⁶² Као пример они наводе међународни систем безбедности и одбране, који се састоји од територија, становништва, оружја и других физичких компонената. Ипак идеје и схватања на основу који су те компоненте организују и користе нпр. у војним снагама,

био случај био пре II светског рата). Ова промена јавила се као последица чињенице да односи између држава више нису само односи између њихових лидера, и да данас у међународним односима учествују различите гране и различити нивои власти, као и појединци и групе које не припадају државној администрацији. (Исто.)

¹⁵⁸ Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд, 2004, стр. 29.

¹⁵⁹ Џозеф С. Нај, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012, стр. 35.

¹⁶⁰ Џозеф С. Нај, исто, стр. 12.

¹⁶¹ Александар Вент, исто, стр. 82-121.

¹⁶² Robert Jackson, George Sorensen, исто, р. 212.

савезништвима и сл, имају далеко већи значај.¹⁶³ Овом тврдњом конструктивисти тежиште расправе о улози моћи у светској политици, измештају у правцу расправе о значају *идеја* по светску политику, која данас заузима значајно место у науци о међународним односима.¹⁶⁴

На послетку, веома је важно осврнути се на схватање моћи присутно у радовима Ахмета Давутоглуа, идејног творца актуелне турске спољнополитичке доктрине. Давутоглуов приступ питању моћи је пре свега геополитички, али у своје темеље уграђује елементе реализма, конструктивизма и либерализма.¹⁶⁵

Давутоглу (слично Нају и Кохејну) примећује како су међузависност и економскополитички фактори, који се су се јавили током друге половине XX века, а убрзали крајем истог, отежали дефинисање моћи држава. Ново дефинисање одвија се у условима посртања модерних идеологија националних држава, и преношења традиционалних културних вредности на поље међународних односа.¹⁶⁶ Овакви услови „чине недовољним параметре моћи који су претходно изражени једноставним појмовима и отвара пут појмовима који одражавају интеракцију више параметара. Чешће коришћење појмова као што су економска политика, геополитика, геокултура, геоекономија, геостратегија у дефинисању моћи земаља, заједно са коњуктуром до које су довели динамични услови послехладноратовског периода, постало је још израженије“.¹⁶⁷

Као кључне параметре моћи Давутоглу уводи појмове стратегијског менталитета, стратегијског планирања и политичке воље, док чиниоце моћи једне државе дели у две категорије – на *стабилне* тј. *непромењиве податке* и *потенцијалне податке*. *Стабилни подаци* су „елементи које земље унутар постојећих параметара краткорочно и средњерочно нису у могућности да измене сопственом вољом“.¹⁶⁸ У ову категорију спадају: историја, становништво, географија и култура. Што се тиче

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ О чему ћемо више говорити у наставку поглавља када се будемо бавили питањем идентитета и концептом *Другог*.

¹⁶⁵ Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина – Међународни положај Турске*, исто, стр. 41-65.

¹⁶⁶ Ахмет Давутоглу, исто, стр. 42.

¹⁶⁷ Исто.

¹⁶⁸ Исто, стр. 43.

потенцијалних података, њих је Давутоглу окарактерисао као „чиниоце који се у кратком и средњем року могу променити и који одражавају капацитет коришћења потенцијала земље“. ¹⁶⁹ Ову групу чине следњћи чиниоци: економски капацитет, технолошки капацитет, војни капацитет. ¹⁷⁰

Након одређења сваког од поменутих чиниоца понаособ, Давутоглу се упушта у сложену математичку рачуницу којом настоји да понуди универзалну формулу за израчунавање поменутих параметара моћи, као и укупне количине моћи којом располаже одређена држава, чиме се на овом месту нећемо детаљније бавити. ¹⁷¹

2.1.3. Ауторитет као форма међународне моћи

За нашу дисертацију од кључног је значаја је схватање моћи као ауторитета, које је развио амерички теоретичар и професор политичких наука Дејвид Лејк. ¹⁷² Лејк припада реалистичкој школи мишљења, а његов приступ међународној политици може се окарактерисати као мешавина неореализма и критичког реализма. ¹⁷³ Лејкова *теорија хијерархије у међународним односима* у великој мери пропитује традиционално схватање међународних односа као анархичног система. ¹⁷⁴ Насупрот објашњења заснованог на концепту анархије и моћи, Лејк даје тумачење међународних односа као система заснованог на хијерархији и међународном ауторитету.

¹⁶⁹ Исто, стр. 48.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ Више речи о параметрима турске моћи, као и о Давутоглуовој формули за израчунавање укупне количине моћи биће речи у наставку рада (поглавља 2. и 6.)

¹⁷² Дејвид А. Лејк је професор политичких наука на Калифорнијском универзитету, у Сан Дијегу (енг. University of California, San Diego), и аутор више студија из области теорије међународних односа и међународне политичке економије.

¹⁷³ Критички реализам, на који се Лејк често позива у својим радовима, могли би смо описати као пост-позитивистички приступ науци, који полази од претпоставке да реалност постоји независно од њених тумачења, али да наше знање о њој увек остаје делимично и непотпуно. Сам Лејк спада у ону групу теоретичара која одбија да буде свртана у један табор односно стављена под један „изам“ (за више видети: David A. Lake, „Why ‘isms’ are evil: Theory, epistemology, and academic sects as impediments to understanding and progress“, *International Studies Quarterly*, Vol. 55, Issue 2 /2011, pp. 465-480.)

¹⁷⁴ Важно је истаћи да Лејк не доводи у питање анархичну природу међународног система, већ да преиспитује њену садржину тј. анархију као принцип који руководи интеракцијом држава као јединица система. О томе ће више речи бити у наставку овог поглавља.

У уводу своје књиге „Хијерахија у међународним односима“,¹⁷⁵ Лејк на једноставан начин објашњава недостатак анархичног схватања међународних односа: „Када сам говорио о опасности подривања међународног ауторитета Сједињених Америчких Држава, био сам заправо свестан да је овај концепт стран, негиран, и одбачен од стране теорија којима ја учим студенте и које користим као смернице за развијање мог сопственог разумевања света политике. Кључна претпоставка науке о међународним односима јесте да је међународни систем анархичан односно лишен ауторитета. Али ако је међународни систем анархичан, и државе немају ауторитет једна над другом, како онда непостојећи ауторитет САД може слабити?“¹⁷⁶ Покушавајући да одговори на овај парадокс Лејк даје сопствено виђење међународне политике које полази од ауторитета као облика међународне моћи „подједнако важаног, ако не и важнијег од присиле“.¹⁷⁷

Лејк полази од схватања политичког ауторитета као права на легитимно вршење власти, и у свом тумачењу ослања се на Хобсову теорију о суверености и Даловом тумачењу моћи (моћ као *командна моћ*). У том смислу реч је о релационом схватању у коме моћ тј. ауторитет подразумева интерактивни однос надређеног и подређеног актера. Како је у питању однос заснован на легитимитету, надређена страна има право да тражи послушност од подређене стране. Овај захтев није у потпуности облигаторног карактера, јер онај ко се потчињава може одбити да изврши одређену заповест. Ипак, у оваквом односу слободна воља има своју цену јер, иако појединци могу да бирају да ли ће се повиновати захтеву ауторитета или не, они су обавезани „правом владара да дисциплинује или казни њихову непослушност“.¹⁷⁸

За Дејвида Лејка моћ је примарни „медијум“ међународних односа, и она има много облика и извора.¹⁷⁹ Оно што ауторитет, као форму моћи једне државе разликује од других облика моћи, није намера, нити исход. Намера и исход су исти код свих облика међународне моћи, и суштински се свде на навођење актера *Б* да

¹⁷⁵ David Lake, *Hierarchy in International Relations*, исто.

¹⁷⁶ David Lake, исто, р. ix

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Исто, р. 18.

¹⁷⁹ Исто, р. 21.

промени своје понашање у складу са вољом актера *A*. Оно што га разликује јесте начин тј. механизам којом се ова послушност остварује. У случају других видова моћи, ова послушност може бити постигнута путем примене физичке силе, дакле чистом присилом. Када је у питању ауторитет, он почива на легитимном односу надређености и подређености, утемељеном на правима и обавезама обе стране. Принцип легитимности као темеља ауторитета, подједнако је важан како за односе унутар државе, тако и за односе међу државама.

Унутар државе политички ауторитет никада није „дијадни однос између владара и појединачног субјекта, већ произилази из колектива који даје пристанак владару“.¹⁸⁰ Овакво релационо схватање моћи јасно је када су у питању односи унутар друштвених структура, где се појединци понашају као чланови јединствене заједнице, што је последица постојања врховног ауторитета (државе). Али у анархичном међународном окружењу, услед недостатка таквог ауторитета, државе најчешће делују као јединице које могу, али и не морају, чинити колективитете. Међународна арена не чини јединствену заједницу која би могла дати колективан пристанак, из кога би потом произашла легитимност врховног суверена. Стога се чини оправданим поставити питање да ли уопште можемо говорити о ауторитету у условима анархије? Ако и можемо, да ли је оправдано о њему и даље говорити као о добровољном односу? Наиме, унутар државе, колективни карактер пристанка чини подређивање добровољним (иако из визуре појединца ауторитет и даље може бити схваћен као наметнут). Али у условима међународне анархије, такав пристанак је наизглед увек изнуђен, јер га дају појединачне државе а не јединствен колективитет.¹⁸¹

Лејк у овим питањима види само привидан проблем, који решава позивајући се на тумачење ауторитета које је дао Питер Блау (Peter M. Blau).¹⁸² Блау скреће пажњу на то да је, са становишта подређеног појединца, потчињавање резултат

¹⁸⁰ Исто, р. 19.

¹⁸¹ Исто.

¹⁸² Питер Блау, амерички социолог аустријског порекла, чувен по својим теоријама о друштвеним структурама, социјалној мобилности, бирократији и др.

„друштвеног притиска“ који произилази из опште прихваћене друштвене праксе.¹⁸³ Овај аргумент се донекле може применити и на поље међународних односа. Наиме, уколико прихватање ауторитета од стране више других држава посматрамо као форму колективне праксе (нарочито ако прихватају исти ауторитет), можемо тврдити да, по Блаувљевог принципу, међународно окружење, посредно, ипак врши колективни притисак на појединачну државу. Тај притисак никако није исто што и присила, јер је „релациони ауторитет између владара и потчињеног уговор који се спроводи добровољно“.¹⁸⁴ Стога „уговор“ не може бити наметнут, ни од стране окружења, нити од стране ауторитета коме се држава подређује, али може бити резултат посредног притиска који за циљ има опонашање колективне праксе.

С друге стране, уколико би смо идеју колективног прихватања ауторитета у међународним односима одбацили као недовољно утемељену (уз то и емпиријски тешко проверљиву), то и даље не би значило негирање постојања међународног ауторитета и на њему заснованих међународних хијерархија. Напротив, недостатак јединственог међународног ауторитета, и њиме уређене светске заједнице, отвара простор за изучавање дијадних хијерархија, што и јесте предмет Лејковог и нашег истраживања. Иако у унутрашњој политици ауторитет почива на колективном пристанку, он је у међународној арени превасходно дијадног карактера тј. најчешће се јавља у форми *vis a vis* интеракције две појединачне државе.¹⁸⁵

2.1.4. Међународни ауторитет као уговорни однос

Политички ауторитет, како у унутрашњој политици, тако и у међународним односима, почива на способности надређеног да својим подређенима омогући

¹⁸³ David Lake, исто, р. 19.

¹⁸⁴ Исто, р.30.

¹⁸⁵ Према Лејковом мишљењу међународни ауторитет у одређеним областима светске политике могу имати и међународне организације, као што је случај са ЕУ, или у одређеној мери УН. С обзиром да је постојање оваквог ауторитета знатно лакше доказати, Лејк се у својој студији њиме не бави, већ се фокусира на више изазовне и мање транспарентне односе подређености и надређености који се успостављају између држава на билатералној релацији. (Видети: ‘Theory Talk #46: David A. Lake on Declining American Hegemony, Dyadic International Hierarchy, and the Seductiveness of Open Economy Politics’, *Theory Talks*, 31/5/2016/ <http://www.theory-talks.org/2012/01/theory-talk-46.html>)

приступ жељеним добрима. Тачније, да им обезбеди услове потребне да се та добра стекну и сачувају. Када актери (појединци и државе) улажу у одређена добра „постају зависни од структуре ауторитета која производи одређени поредак и за узврат добијају подстицаје да подржавају владара и потискују могуће дисиденте који би да их свргну. На тај начин, потчињени - улажући као заједница у одређени поредак и однос - дају додатни легитимитет владаровом ауторитету“.¹⁸⁶ Једноставно речено, међународни ауторитет (баш као и ауторитет унутар државе) почива на размени по принципу „политички ред за легитимитет и послушност“.¹⁸⁷

Према Лејковом схватању, добровољна послушност у пракси значи да се потчињена држава одриче једног дела своје суверености. Као награду за „парче“ суверенитета који јој препушта, надређена држава јој заузврат гарантује жељено добро. Како је у међународним односима једно од најпожељнијих добара безбедност, предходно поменута размена „политички ред за послушност“, може се представити и као размена „међународна безбедност за суверенитет“. За Лејка, међународна безбедност је подједнако важна као и суверенитет, ако не и више.¹⁸⁸ Тежња за безбедношћу јесте главни мотив због којег државе прихватају ауторитет друге државе, и ступају у однос надређености и подређености. Зато потребу појединачне државе да осигура своју међународну безбедност можемо посматрати као камен темељац хијерархијске структуре у међународним односима.

Важно је истаћи да међународни ауторитет није статична категорија. Лејк о њему говори као о динамичном процесу који је увек подложен пропитивању. Да ли ће, и када ауторитет надређене државе, бити преиспитиван од стране оних који јој се

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Овде треба напоменути да „политички ред“ тј. поредак није у супротности са анархичном природом међународног система. Анархија, као организујуће начело међународног система, подразумева недостатак врховног ауторитета који би обезбедио глобални политички поредак. Ипак, Лејк заговара становиште да, иако је систем анархичан, то не значи да су и односи између јединица система тј. држава такође анархични. (David Lake, *Hierarchy in International Relations*, p. 17.) За њега политички поредак не подразумева нужно „поредак“, у смислу ентитета одговорног за „производњу“ образаца понашања. (Исто, p. 29.) Реч је о сарадњи између формално једнаких држава тј. обрасцу који се успоставља унутар система. Стога, анархија и поредак нису супротстављени полови, већ комплементарни сегменти анализе система.

¹⁸⁸ Његово мишљење се овде поклапа са ставом Кенета Волца да су државе „прво и најпрече, забринуте за своју безбедност, и да остваривање других циљева има смисла само када тек када је опстанак обезбеђен“. (Вент, исто, стр. 89.)

покуравају, зависи од начина на који она располаже ауторитетом. Уколико се надређена држава понаша опуртунистички тј. ако покуша да прекорачи договорену границу ауторитета у циљу његовог увећања, подређена државе се може побунити и покушати да редефинише однос, или да потпуно ускрати легитимитет успостављене хијерархије.¹⁸⁹ Управо на овај начин ми ћемо тумачити узроке захлађења турско-америчких односа. Одбијање Турске да 2003. прихвати америчку интервенцију на Ирак са своје територије, посматраћемо као њен покушај да избегне увећање своје безбедносне потчињености, док ћемо даље кварење односа посматрати као покушај редефинисања хијерархије у правцу увећања турске безбедносне аутономије.¹⁹⁰

Из свега реченог Лејк прецизно дефинише ауторитет као уговор између владара и поданика, који се стално редефинише, и који је утемељен политичком реду који владар обезбеђује потчињенима у замену за њихову послушност.¹⁹¹

Како се кључне хипотезе наше дисертације темеље на претпоставци постојања хијерархијског односа успостављеног између САД и Републике Турске, ми ћемо се у наставку рада превасходно ослањати на Лејково схватање моћи као ауторитета. На основу њега ћемо покушати да природу односа ове две државе одредимо као хијерархију, док ћемо захлађење у међусобним односима покушати да објаснимо покушајем њеног редефинисања.

2.2. Лејкова теорија хијерархије у међународним односима

2.2.1. Анархија у међународним односима

Наука о међународним односима полази од чињенице да се односи између држава одвијају у условима не постојања светске владе. Из тог разлога заговорници

¹⁸⁹ David Lake, исто, р. 32.

¹⁹⁰ Видети поглавља 4 и 6.

¹⁹¹ David Lake, исто, р. 44.

реализма и либерални теоретичари виде међународни систем као анархичан.¹⁹² Важно је истаћи да реалисти и либерали анархију схватају као одређујуће својство међународног система,¹⁹³ које претпоставља одсуство једног, јединственог врховног ауторитета.¹⁹⁴ По томе се поље спољне политике разликује од унутрашње политике, чија је структура хијерархијска и изграђена око државе као врховног ауторитета.

Иако се реалисти и либерали слажу око анархичне природе међународног система, они различито сагледавају начин на који анархија утиче на државе као јединице система. За реалисте анархични систем је “нужно систем 'самопомоћи', систем у коме су и централни ауторитет и колективна безбедност одсутни“.¹⁹⁵ Такав систем наводи државе на такмичарско понашање, изнова подстакнуто логиком „безбедносне дилеме“ (енг. *security dilemma*) која произилази из дате атмосфере конкуритивности.¹⁹⁶ Либерали прихватају интерпретацију међународне политике као „система самопомоћи“ (енг. *Self-help sistem*), али за разлику од реалиста, верују да је се и у таквом систему може „генерисати кооперативно понашање“.¹⁹⁷

¹⁹² Иако различито гледају на начин на који светска политика функционише, реалистичке и либералне теорије заједно могу бити окарактерисане као рационалистичке. И реалисти и либерали полазе од рационалног избора којим се државе воде у међусобним интеракцијама, третирају их као доминантне актере у међународном систему и дефинишу безбедност у аршинима њиховог појединачног интереса. Кључне разлике се јављају онога момента када се постави питање „до које мере су државе мотивисане релативном или апсолутном добити, али обе групе узимају државу руковођену сопственим интересом као полазну тачку теорије“ (Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of It: the Social Construction of Power Politics", *International Organization*, The MIT Press, Vol. 46, no. 2 /1992, p. 392.)

¹⁹³ Потребно је напоменути да у оквиру различитих реалистичких и либералних теорија постоје извесне разлике у схватању анархије као одређујуће карактеристике система. Тако је за класичне реалисте анархија представљала опште стање, а не структуру система, каквом је виде неореалисти. (Жаклина Новичић, „Структурални реализам Кенета Волца“, у Милан Липовац, Драган Живоиновић (уред.), исто, стр. 120.) С друге стране, поједини либерали прихватају одређујућу моћ анархије, док други већи значај придају процесу и институцијама. (Alexander Wendt, исто, p. 393-394.)

¹⁹⁴ Тако нпр. у Волцовой неореалистичкој теорији анархија „не подразумева хаос, стално насиље и деструкцију, него непостојање формално уређених односа надређености и подређености – непостојање централне власти са монополом на употребу силе“. (Жаклина Новичић, исто, стр. 117-118.)

¹⁹⁵ Alexander Wendt, исто, p. 392.

¹⁹⁶ Безбедносна дилема је појам који се у међународним односима користи да би се описала ситуација у којој једна земља, зарад увећања своје безбедности, повећава своје војне капацитете, чиме подстиче друге државе да се, зарад сопствене безбедности, понашају на исти начин. (За више видети: Драган Р. Симић, *Наука о безбедности. Савремени приступи безбедности*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука Београд, 2002, стр. 27). Тиме се ствара зачарани круг перманентног наоружавања, и узрокују безбедносне тензије које могу произвести конфликт између држава, чак иако то није била њихова првобитна намера

¹⁹⁷ Alexander Wendt, исто, p. 392.

С друге стране, конструктивисти негирају анархију као одређујућу карактеристику система, и посматрају је првасходно као још један људски конструкт, не више од колективне перцепције система. Покушавајући да премости јаз између реалиста и либерала по питању разумевања међународне политике као система самопомоћи, Александар Вент сматра да ни „самопомоћ ни политика моћи не произилазе, нити логички, нити последично, из анархије и да ако се данас нађемо у свету самопомоћи, то је последица процеса, а не структуре“.¹⁹⁸ Другим речима, за Вента не постоји „логика анархије“ одвојена од праксе држава, нити „структура“ може постојати одвојена од овог процеса.¹⁹⁹ Према његовом схватању „Анархија је оно што од ње државе направе“,²⁰⁰ и ништа више од тога.

Важно је назначити да, према поменутиим реалистичким и либералним схватањима, анархичност међународног система међутим не значи да су односи међу државама и сами анархични. Напротив, како примећује Миршајмер, она представља „уређивачки принцип“ у систему сачињеном од независних држава које над собом немају врховни ауторитет.²⁰¹ На основу овога принципа тј. ограничења које он намеће, државе ступају у различите интеракције које творе одређену врсту међународног политичког поретка.²⁰² Једном створен, међународни поредак ни у ком случају није супростављен анархији као основном принципу, већ је и даље ограничен и усмерен њоме као структурном силом и одређујућом карактеристиком система.

Управо овакво виђење међународног система карактеристично је за Дејвида Лејка и његову *теорију хијерархије у међународним односима*, коју ћемо у

¹⁹⁸ Alexander Wendt, исто, р. 394.

¹⁹⁹ Схватање „структуре“ међународног система једна је од значајнијих тачки спорења реалиста и конструктивиста. Реалисти структуру схватају као ограничавајуће својство система које, иако спонтано настаје (кроз интракције држава), потом представља усмеравајућу „снагу“ система која се тешко (или уопште) може променити. За конструктивисте структура је више мисаона конструкција тј. „конструкт“, коју државе стварају током међусобних интеракција. Стога конструктивизам одриче „окошталу“ одређујућу снагу структуре, у коју верују реалисти, и на њено место стављају идејама креиране интересе, идентитете, и институције.

²⁰⁰ Alexander Wendt, исто, р. 395.

²⁰¹ Драган Живојиновић, „Офанзивни и дефанзивни реализам“, у Милан Липовац, Драган Живојиновић (уред.), исто, стр. 148.

²⁰² Различите теорије, као и теоретичари унутар истих теоријских школа, другачије објашњавају природу овог поретка, и она се често тумачи аналогно одређеном историјском контексту нпр. као равнотежа снага, хегемонија, униполарни, биполарни или мултиполарни поредак.

дисертацији користи као главни теоријски оквир за објашњење савремених турско-америчких односа.

2.2.2. Међународне хијерархије

Основна претпоставка од које Дејвид Лејк полази у својој анализи међународне политике гласи да анархичност међународног система нужно не условљава и анархични однос између држава као јединица тог система. Иако прихвата да недостатак једног, јединственог и свеобухватног ауторитета чини међународни систем анархичним, он не прихвата стриктну дистинкцију према којој је хијерархија карактеристика искључиво унутрашњег политичког поретка, док је анархија „резервисана“ за међународни ниво политике. Напротив, за Лејка „Хијерархија не престаје на границама националне државе, тј. како то каже чувена фраза спољне политике 'на ивици воде'. Пре ће бити да је хијерархија између јединица конзистентна са системском анархијом и могућа унутар ње“.²⁰³ Стога он износи теорију према којој је анархија више „дијагноза“ и ограничавајући оквир система (одсуство јединственог политичког ауторитета на глобалном нивоу), а мање регулаторна и усмеравајућа структурна снага. Јер унутар анархичног структурног оквира државе неометано ступају у интеракције, из којих потом спонтано произилазе одређени поретци, од којих су многи у већој или мањој мери хијерархизовани.

Хијерархије које су данас присутне у међународном систему по много чему се разликују од својих историјских претходника, и мање су очигледне него што је то био случај са сизеренско-вазалним односима средњег века, или пак са односом између европских колонијалиних сила и њихових колонија. Лејк примећује како су данашње хијерархије „више ограничене или ослабљене него у прошлости и да их је зато лако превидети“.²⁰⁴

Ограниченост и „невидљивост“ савремених хијерархија је у мањој мери последица историјске превазиђености, а у већој мери резултат њихове

²⁰³ David Lake, исто, р. 18.

²⁰⁴ Исто, р. 36

диверзификације и омекшавања до којег је дошло након што су европске силе изгубиле своје прекоморске колоније, и након што су принципи једнакости и суверености добили своје утемељење у међународном правном поретку. На први поглед „правно утемељени принцип суверенитета који доминира савременом међународном политиком је данас експлицитно непријатељски настројен према међународној хијерархији и одриче легитимитет владавине било које државе над другом државом“.²⁰⁵ Ипак, хијерархије су опстале, и то, парадоксално, у највећој мери захваљујући државама које су до јуче тежиле да одбаце стеге колонијализма.²⁰⁶

Лејк истиче како инсистирање некадашњих колонија (и других држава у развоју), на принципима једнакости и правно утемељене суверености заправо има двоструку улогу. С једне стране, стално акцентовање ових принципа служи како би се нагласило оштро противљење наметању ауторитета споља. Истовремено, такво инсистирање треба да обезбеди терен за успостављање управо супротног аранжмана – прихватање хијерархијског односа, и заправо служи да подређеној држави прибави што бољу преговарачку позицију према (потенцијалном) будућем ауторитету.²⁰⁷ На тај начин бивше колоније су успеле да стигматизују концепт империје и хијерархије, и да их потисну из међународног политичког дискурса. Међутим то нипошто није водило „укидању свих форми међународне хијерархије, и парадоксално, можда је чак учинило да све више лимитране хијерархије постану привлачније и кредибилније“.²⁰⁸

Лејк скреће пажњу да су међународне хијерархије данас прикривене јер државама може бити политички тешко да јавно признају свој подређени положај.²⁰⁹

²⁰⁵ Исто, р. xii

²⁰⁶ То никако не значи да су међународне хијерархије искључиво „резервисане“ само за некадашње колоније, и државе у развоју. Напротив, међународни положај у коме су се након другог светског рата нашле многе развијене европске државе може се тумачити управо применом Лејковог теоријског концепта. О подређеном положају западноевропских држава сликовито говоре речи Шарла де Гола, којима он повлачи паралелу између Европе и њених некадашњих колонија: „Западна Европе је постала, а да тога није ни свесна, протекторат Американца. Сада је неопходно да сами себе ослободимо ове доминације. Али тешкоћа у нашем случају је та што колоније уопште не покушавају да еманципију саме себе.“ (Исто, р. 36.)

²⁰⁷ Исто, р. 36

²⁰⁸ Исто.

²⁰⁹ Као пример Лејк наводи случај Саудијске Арабије која је, током Првог Заливског рата, *de facto* изгубила контролу над својом спољном политиком и у једном кратком временском интервалу постала амерички протекторат. (Исто, р. xii)

И само признање „сурове ствараности која се крије иза маске правно утемељене суверености је несумљиво болно, поготово за подређене државе чија је патина једнакости тиме неумољиво стргнута.“²¹⁰ Такође, јавно обзнањивање праве природе хијерархијског односа могло би наићи на осуде међународне јавности и отежати шансе за остварење циља због којег је такав однос уопште и успостављен. Зато су међународне хијерархије данас „замаскирене, скривене испод површине, и саме по себи недисциплиноване, јер и доминантне и потчињене државе преферирају да не откривају њено постојање“.²¹¹

Но, уколико прихватимо тврдњу да међународне хијерархије постоје, чак и упркос чињеници да нису *res publica* тј. јавна ствар савремене светске политике, као оправдано поставља се питање њиховог дефинисања. За Лејка оне су једноставно „варијабле одређене ауторитетом надређеног над растућим бројем активности подређеног. Што је већи опсег акција подређеног које владар може легитимно да регулише, то је њихов однос више хијерархизован.“²¹² Према томе, један међудржавни однос можемо назвати хијерархијским када држава А тј. „владар“ (како је Лејк спорадично назива), поседује ауторитет над државом Б, која је у том случају подређена држава. Важно је нагласити како тај ауторитет није апсолутан, нити је „фиксиран“ тј. константан. Он је флексибилан, и варира по својој количини тј. снази утицаја. Стога се и међународне хијерархије могу јавити у различитим варијететима. Да ли ће она бити слабија или јача, зависиће од количине ауторитета који А има над Б, као и од поља на коме се тај ауторитет испољава. Како смо видели, количина ауторитета расте са увећањем опсега конкретних питања у политици подређеног које надређена држава легитимно може да регулише. С друге стране, о каквој врсти хијерахије ће се радити, зависи искључиво од сфере у којој се она испољава тј. да ли је реч о политичкој, безбедносној, економској или културној сфери.²¹³

²¹⁰ Исто.

²¹¹ Исто, р. xiii

²¹² Исто, р. 62.

²¹³ Лејк напомиње да су све хијерархије у већој или мањој мери политичке, а да се у савременим међународним односима оне успостављају у главном у две сфере – безбедносној и економској.

Снага ауторитета надређене државе, мери се, дакле, легитимним регулативним опсегом над сувереним надлежностима подређене државе. Што је већа „порција“ надлежности коју надређена држава преузима од подређене, то је хијерахија јача. Примера ради, ауторитет се може испољити у виду контроле коју држава А има над одређеним бројем активности државе Б, али се може показати немоћан да утиче на неке друге активности које остају у домену суверености потчињене државе. У том случају реч је о делимичној хијерархији, коју Лејк илуструје на следећи начин: „Б може препознати као легитимно командовање када А регулише њене економске односе са трећим земљама (А наређује Б да не тргује са другим државама), али не и било које наредбе које се тичу њихове међусобне сарадње а које А може, али и не мора издати (А не може наредити Б да прати њену монетарну политику)“.²¹⁴

Уколико број активности државе Б које А легитимно контролише расте, то значи да њихов однос постаје све више хијерархизован, и да се ауторитет (а самим тим и хијерархија) А над Б увећао. Аналогно са претходно наведеним примером ту ситуацију можемо осликати на следећи начин: „А сада стиче ауторитет над Б који му омогућава да нареди Б да усвоји одређену монетарну политику.“²¹⁵ У том случају, хијерархија државе А над државом Б се проширила, најмање, до тачке коју Лејк назива „слабом зависношћу“.²¹⁶

У којој мери ће однос А и Б бити хијерархизован зависи, дакле, од снаге ауторитета једне државе над другом тј. „количине“ преосталог суверенитета којом подређена држава располаже. Лејк примећује како у савременим међународним односима постоји широка лепеза односа подређености и надређености, који се међусобно разликују управо према степену хијерархије. Када би смо покушали да направимо скалу на коју би смо варијете међународне хијерархије рангирани према степену хијерархизованости, онда би се на једном њеном крају нашла ситуација у којој А не поседује никакву контролу над Б, што је у суштини идеал вестфалског схватања суверености. Други крај би подразумевао ситуацију у којој А има

²¹⁴ Исто, р. 51.

²¹⁵ Исто.

²¹⁶ Исто.

апсолутну контролу над свим активностима државе Б, чиме је потпуно покорава себи и практично укида њену сувереност. У овом потоњем случају у питању је чиста тј. потпуна хијерархија у којој „Б не поседује независна права и аутономију у доношењу било какве одлуке, и потчињен је А у свим аспектима политичког живота“.²¹⁷

Између ових супротстављених екстрема - идеалног вестфалског суверенитета и укидања суверености, смештена је читава палета различитих варијација међународних хијерархија. С обзиром на то да Лејкова теорија препознаје безбедност и економију као два поља у којима најчешће долази до успостављања међународних хијерархија, као базична подела намеће се дистинкција између *безбедносне* и *економске хијерархије*. У оквиру сваке понаособ Лејк оставља широк простор за успостављање варијетета који даље зависе од опсега ауторитета тј. броја конкретних питања које у овим областима регулише надређена држава.

Потребно је напоменути и то да је Лејково истраживање међународних хијерархија превасходно усмерено на глобалне обрасце хијерархије. Његови резултати показали су да су америчке хијерархије глобални феномен, и да САД „доминирају макар једном а најчешће и више него једном државом у сваком региону света изузев Централне и Јужне Азије“.²¹⁸ Како САД нису, у већој мери, прошириле свој ауторитет над државама блискоисточног региона,²¹⁹ Лејк (у складу са својим интересовањем за глобалне обрасце) није детаљно анализирао случај Републике Турске. У његовој студији засебно су обрађени само примери америчке доминације у регионима у којима је присутна „мрежа“ америчких хијерархија. Другим речима, Лејк је највише пажње посветио државама из оних региона који су и сами под америчком доминацијом тј. регионима у којима САД имају већи број подређених држава. Из тог разлога верујемо да ће наше истраживање (као својеврсна студија случаја) дати нови допринос бољем разумевању начина на који функционишу савремене међународне хијерархије.

²¹⁷ Исто, р. 52.

²¹⁸ Исто, р. 82.

²¹⁹ Што се тиче региона Блиског истока, САД имају хијерархијске односе са одређеним државама „пре свега Саудијском Арабијом (у сфери економије, а вероватно и у сфери безбедности) и Турском (у сфери безбедности)“ (Исто, р. 89).

2.2.3. Безбедносне хијерархије

На међународном плану, безбедносна политика једне државе обухвата све дипломатске, војне, и економске акције које су јој на располагању како би умањила ризик од спољних претњи по њену националну безбедност, интегритет и суверенитет. У том смислу безбедносна политика се састоји од веома широког дијапазона могућих акција, уједињених око циља смањења претње од наметања принуде споља.²²⁰

У зависности од својих безбедносних потенцијала,²²¹ државе се на међународном плану различито понашају, и ступају у различите безбедносне односе. Ти односи могу бити класификовани према степену своје хијерархизованости, и распоређени на замишљеној скали између два супротна пола - анархије и хијерархије. Лејк сматра да се на анархијском полу скале налази дипломатија, док се на хијерархијском полу налази протекторат.²²² Између ових крајности налазе се различити варијетети безбедносних хијерархија.

У анархичним односима, државе се руководе вестфалским схватањем суверености и „задржавају комплетан ауторитет на својим акцијама“ на пољу безбедносне политике.²²³ Као пример потпуно суверене тј. анархичне дипломатије, Лејк наводи пример хладноратовских преговора, између САД и СССР-а, вођених око питања смањења трке у наоружању. Јер чак и када су ове две суперсиле склапале конкретне споразуме „ни једна није уступила овој другој било какву контролу над својом спољном политиком“.²²⁴

У протекторату, као другој крајности, држава Б препушта руковођење своје безбедносне политике држави А, чиме се јој се безбедносно подчињава. Другим речима „А поседује ауторитет над свим акцијама које би Б могла да предузме да

²²⁰ Исто, р. 52.

²²¹ С обзиром да је и дипломатија укључена у спектар безбедносних механизма једне државе, оправдано је рећи да њени безбедносни потенцијали корелирају како са ресурсним, тако и са релационим схватањем моћи. Преведено на „језик“ Џозефа Наја, безбедносне потенцијале једне државе меримо параметрима и „тврде“ и „меке“ моћи.

²²² Исто, р. 52.

²²³ Исто, рр. 52-53.

²²⁴ Исто, р. 53.

умањи шансе од успешног наметања принуде споља“.²²⁵ Ипак, оваква екстремна ситуација је у реалности ретка и спорадична.²²⁶ Стога Лејк у својој студије користи термин „протекторат“ да опише и друге, мање стриктне форме безбедносне хијерархије у којима „А поседује ауторитет над многим (али не и нужно свим) могућим безбедносним акцијама Б“.²²⁷

Као пример потпуног протектората можемо навести Републику Панаму, Федералну државу Микронезију и Републику Маршалска острва. Према Лејковим критеријумима, Панама је најпотчињенија држава на свету, и њен однос са САД се може посматрати као неформални облик империјалне потчињености.²²⁸ Када су у питању Микронезија и Маршалска острва, ове две државе су, након стицања независности 1979, потписале *Договор о добровољном удруживању* (енг. *Compact of Free Association*) чиме су у руке САД формално предале контролу над својом одбрамбеном политиком и безбедношћу.²²⁹ Лејк примећује како су „Микронезија и Маршалска острва задржали независне дипломатске односе са другим државама, али су обавезне да се уздрже од преузимања активности које би биле у супротности са безбедносном и одбрамбеном одговорношћу САД“.²³⁰

Између две наведене крајности налази се читав спектар варијетета хијерархијских односа, које Лејк групише у две засебне категорије. У прву спадају односи које би смо могли означити као „сферу утицаја“. Сфера утицаја подразумева „тихи историјски однос“ у коме „доминантна држава може само да ограничи сарадњу подређеног са трећим странама. У таквим сферама, од потчињеног се не захтева да активно сарађује са надређеном државом, него да се уздржи од уласка у савезе и друге интеракције са осталим државама“.²³¹ Као пример једне такве хијерархије

²²⁵ Исто.

²²⁶ Исто, р. 54.

²²⁷ Исто.

²²⁸ Исто, р. 55.

²²⁹ Пре него што су стекле независност, ове острвске државе биле су део УН-овог *Старатељског подручја Пацифичких острва* (енг. *Trust Territory of the Pacific Islands*), под мандаторном управом САД (правно утемељено *Резолуцијом 21 Савета безбедности*). *Договор о добровољном удруживању* ступио је на снагу 1986. године, а обновљен је 2004.

²³⁰ Исто, р. 54.

²³¹ Исто.

можемо навести односе САД и држава Латинске Америке током трајања *Монроове доктрине* (енг. *Monroe Doctrine*).²³²

Другу, хијерархизованију категорију, чине „слаби протекторати“, у којима надређена држава има знатно већу (али и даље ограничену) контролу над спољном и безбедносном политиком подређене државе. Лејк као посебно илустративан пример слабог протектората наводи односе САД и Саудијске Арабије током I Заливског рата.²³³ Када је Саудијска Арабија затражила војну помоћ од САД, и позвала је да упути 250.000 војника на њену територију, како би је браниле од могућег напада Садама Хусеина она је „постала слаби протекторат и ограничила је своје могућности да спроводи независну политику према Ираку и Кувајту. Уистину, контрола над сукобом прешла је готово у целости у руке Вашингтона, који је потом одлучивао да ли ће се и под којим условима преговарати са Ираком“.²³⁴ Ипак, Саудијска Арабија је током конфликта могла да води самосталну спољну политику према државама које нису биле умешане у овај сукоб, што јасно показује да је ауторитет који су САД имале над њом био ограничен. За нашу дисертацију је овај пример од великог значаја, јер ће нам накнадно послужити за прављење аналогije са ситуацијом у којој се Турска нашла непосредно пре америчке интервенције у Ираку 2003. године.²³⁵

2.2.4. Економске хијерархије

Економска политика је друга област у којој најчешће долази до формирања међународних хијерархија. Како под економском политиком државе подразумевамо све њене активности усмерене у правцу акумулације и алокације ресурса, хијерархије

²³² Америчка спољнополитичка доктрина усвојена 1823. године, за време мандата председника Џејмса Монроа (James Monroe), којом је прокламовано да ће сваки евентуални покушај европских сила да колонизују територије држава Северне и Јужне Америке, као и покушај мешања у њихове унутрашње послове, бити тумачен као чин агресије. Монроова доктрина ће потом служити као основа за америчко уплитање у политичку арену Латинске Америке, нарочито у периоду Хладног рата.

²³³ Као примери слабог протектората могу се навести и америчко-немачки, и америчко-јапански односи након завршетка II Светског рата. (Исто, р. 55)

²³⁴ Исто, р. 54.

²³⁵ О томе ће више речи бити у поглављима 4. и 6.

и у овом случају зависе од количине тј. опсега ауторитета који држава А има над економском политиком државе Б.

Лејк сматра како економски односи између држава такође варирају између две крајности - од „тржишне размене“, на анархичном полу скале, до „економске зависности“, која чини хијерархијски пол скале.²³⁶ Између ове две супротности налазе се бројне хијерархијске варијације, које Лејк, баш као и у случају безбедносних хијерархија, групише у две категорије - „економске зоне“ и „слабе зависности“.

У тржишној размени, која функционише на „сличан начин дипломатији у безбедносним спољним политикама, обе стране бирају да тргују, инвестирају, или да се на друге начине укључе у економске интеракције док истовремено задржавају потпуни ауторитет над својим активностима“.²³⁷ Другим речима, тржишна размена претставља економско отелотворење идеала вестфалског суверенитета. Лејк као пример оваквог економског аранжмана наводи савремене економске односе САД са државама Западне Европе и Африке.²³⁸

Економска зависност, с друге стране скале, подразумева ситуацију у којој држава Б препушта држави А ауторитет на целокупном економском политиком. То подразумева и стављање националне валуте под контролу надређене државе. Као пример оваквог „чистог“ економског потчињавања може послужити Доминиканска Република која је почетком XX века „дошла на домак потпуне зависности, препуштајући САД да јој контролише дословце све владине финансије“.²³⁹ Као савремене примере економске зависности, Лејк наводи Еквадор и Панаму, који су, прихватајући долар као сопствену валуту, своје економске политике подредили утицају САД.²⁴⁰ Ипак, као и у случајевима безбедносног протектората, потпуна економска зависност није честа ситуација у савременим међународним односима. И у

²³⁶ Исто, р. 56.

²³⁷ Исто.

²³⁸ Исто.

²³⁹ Исто.

²⁴⁰ Оваква монетарна политика назива се још и „Доларизација“, и Лејк је сматра капијом за стварање пуне економске зависности, јер усвајањем валуте надређене државе као сопствене, подређена држава усваја њену „монетарну, и индиректно, фискалну политику, што такође ствара однос зависности“ (Исто).

овом случају, Лејк користи појам „зависност“ да покрије и нешто слабије варијете овог типа економске хијерархије.

Између ове две крајности, ближе полу тржишне размене, Лејк смешта економску зону. Ову форму економских односа он пореди са сфером утицаја у безбедносним хијерархијама, јер обе, свака у својој сфери, функционишу на истоветном принципу - ограничавању сарадње са трећим државама. У економској зони „подређеној држави је забрањено да даје тржишне привилегије трећим странама, и да ступа у економске трансакције које би другима могле дати утицај над њеним пословима“.²⁴¹ Као илустрација за овај тип економске хијерархије могу нам послужити економски односи САД и многих држава Латинске Америке.

Ближе полу „чисте“ зависности, Лејк смешта слабу зависности, правећи аналогију са slabим протекторатом у сфери безбедности. У оваквом односу подређена држава препушта надређеној одређену контролу над њеном међународном и унутрашњом економском политиком.²⁴² Као примере слабе зависности можемо навести односе Руске Федерације са Белорусијом, Казахстаном, Киргијском Републиком, који заједно чине царинску унију са заједничким царинским тарифама које самостално одређује Москва.²⁴³

С обзиром да наше истраживање полази од претпоставке успостављања хијерархијског односа између САД и Турске, важно је истаћи како питање економске хијерархије за нас неће бити од већег значаја. Како ћемо видети у наставку овог поглавља, индикатори које поставља Дејвид Лејк, јасно указују да је између поменутих држава успостављена хијерархија на безбедносном плану, али да је у сфери економије њихов однос остао у потпуности нехијерархијски. Стога се, након овог поглавља, у нашој дисертацији више нећемо бавити економским аспектом међународних хијерархија.

²⁴¹ САД су почеле ширити економску зону на државе Латинске Америке крајем XIX века, када су успеле да са овог простора потисну европске силе као главног трговинског и финансијског партнера. (Исто, р. 56-57).

²⁴² Нпр. слаба зависност може се јавити у форми царинске уније у којој доминантна држава одређује заједничке спољашње тарифе, или ситуацију у којој она за своју валуту везује девизни курс потчињене државе. У оба поменута случаја А стиче одређени ауторитет над монетарном политиком Б. (Исто, р. 57).

²⁴³ Исто.

2.2.5. Индикатори међународне хијерархије

Руководећи се идејом да теорија лишена оперативних индикатора може бити само од делимичне користи,²⁴⁴ Лејк развија засебне индикаторе на основу којих можемо утврдити постојање хијерархије у односима између две државе. Како смо већ напоменули, у данашње време хијерархије нису транспарентне, и однос подређености и надређености не спада у нарочито популарне релације у „вредносном систему“ савремених међународних односа. Управо због те прикривености, и настојања држава (и надређених, и подређених) да замаскирају праву природу односа, одређење јасних показатеља хијерархије од пресудног је значаја за успех нашег истраживања.

Своју теорију Дејвид Лејк развија на основу две засебне групе индикатора које служе за утврђивање постојања хијерархијског односа између две државе. Лејк се фокусира на две најчешће форме савремених међународних хијерархија - безбедносне и економске. Стога поменути индикатори указују не само на присуство, већ и на врсту хијерархије.²⁴⁵ Свака група индикатора (безбедносни и економски) састоји се од два посебна индикатора.

У циљу утврђивања постојања, односно непостојања, безбедносне хијерархије Лејк конструише следеће индикаторе: *присуство војних снага надређене државе*, на територији подређене државе, и *број „независних“ безбедносних савезништва*, које потчињена држава има у односу на надређену државу.

Први индикатор почива на чињеници да војне трупе које држава А распореди на територији државе Б, неизоставно утичу на безбедносну политику потоње. Примера ради, надређена држава може увући потчињену државу у конфликт са

²⁴⁴ Лејк примећује како „Конструкти без емпиријских индикатора имају малу практичну вредност и, на крају крајева, у објашњавању стварне светске политике не могу се показати кориснији од својих алтернатива“ (Исто, р. 92).

²⁴⁵ Могуће је да држава Б буде безбедносно потчињена држави А, али да истовремено задржи свој економски интегритет. Такође могућа је и обрнута ситуација, као и она у којој је Б и безбедносно и економски потчињава држави А.

трећом државом, уколико одлучи да војно интервенише са њене територије.²⁴⁶ На тај начин Б излаже себе опасности да постане мета одмазде државе коју је А напала са њене територије, чиме је директно угрожена њена безбедност. Чак ако по страни оставимо овако драстичан сценарио, присуство војних трупа А на територији Б, отвара могућност мешања А у суверене послове Б, и контролу њене безбедносне и спољне политике. Што је страно војно присуство веће тј. бројније, шансе за овакав сценарио расту и безбедносна контрола А над Б је већа.

На основу тога у којој мери потчињена држава прихвата војно особље надређене државе, у одрђеном временском интервалу или континуитету, овакава контрола може бити сматрана легитимном и ми можемо претпоставити да између те две државе постоји однос који одговара некој од поменутих варијација безбедносне хијерархије.

Први индикатор безбедносне хијерархије Лејк операционализује уз помоћ тзв. *Индекса војног присуства*, који можемо израчунати тако што ћемо број војног особља државе А, распоређеног на територији државе Б, поделити са укупним бројем становника државе Б (како би се индекс прилагодио разликама у величини државе).²⁴⁷ Што је већа вредност Индекса војног присуства то је већа и контрола над подређеном државом, а самим тиме већи је и степен безбедносне хијерархије. Индекс војног присуства Лејк посматра у временском распону од 1950. до 2000 године.²⁴⁸

Други индикатор безбедносне хијерархије односи се на независна безбедносна савезништва којима потчињена држава располаже, односно не располаже, изван

²⁴⁶ Управо на основу ове ситуације тј. страха од оваког сценарија, ми ћемо у наставку дисертације тумачити турско ускраћивање гостопримства америчким оружаним снагама током ирачког сукоба 2003. године. (поглавља 4. и 6.).

²⁴⁷ Сходно томе, ми ћемо у дисертацији Индекс војног присуства рачунати тако што ћемо број америчког војног особља поделити са укупним бројем становника Турске.

²⁴⁸ Како Лејка превасходно интресују обрасце хијерархије САД, он Индекс војног присуства „уравнотежује“ највишом вредношћу Индекса међу свим државама са којима САД имају безбедносну хијерархију. На тај начин он формира референтну вредност за поменути временски интервал (1950-2000). За годину у којој се посматра највиша вредност индекса, он бира 1995. и вредност која је тада забележена у Панами (држави најпотчињенијој Америци). Ова референтна вредност тј. базни индекс ће и нама бити од користи. Иако наша дисертација истражује билатерални однос две државе и стога се не бави глобалном мрежом америчких хијерархија (на обрасце америчке хијерархије кратко ћемо се осврнути у наставку овог поглавља) поменута референтна вредност ће нам послужити за компарацију Индекса оствареног у Турској и Индекса остварених у другим државама.

мреже савезништава надређене државе. Уколико државе А и Б имају заједничка савезништва, то указује да су укључене у исти тј. заједнички међународни безбедносни систем. Заједничка савезништва стога могу бити још један показатељ постојања хијерархије. Међутим, она сама по себи нису довољно снажан индикатор. Оно што овај индикатор чини применљивим јесте утврђивање присуства других савезништава које Б има изван „мреже“ савезништава А. Та савезништва називамо „независним савезништвима“. Лејк примећује да ако су „А и Б у савезништву, али такође улазе и у савезништва са другим државама која међусобно не деле, то је *prima facie* доказ спољно политичке аутономије“.²⁴⁹ Дакле реч је о сигурном показатељу да Б води независну спољну и безбедносну политику у односу на А, односно да „има и 'друге опције' које умањују способност А да преузме контролу“.²⁵⁰

Уколико А и Б деле сва савезништва, и Б не поседује независна савезништва изван ове мреже, то може бити индикатор постојања безбедносне хијерархије. Лејк ову ситуацију описује на следећи начин: „Уколико недостатак подршке независних савезништава чини Б зависним од А, и самим тиме потчињеном, барем делимично, утицају А над њеном безбедносном политиком, и док Б не чини напоре да диверзификује своје изворе подршке или прекине своје савезништво и зависност од А, онда је вероватно да Б сматра да је утицај А неопходан и легитиман, и слично војном присуству, ауторитативан“.²⁵¹ С друге стране, што је више савезништава које Б не дели са А, то је хијерархијски однос слабији.

Операционализација другог индикатора безбедносне хијерархије врши се уз помоћ *Индекса независних савезништава*, који се изачунава на следећи начин: „Независна савезништва су одређена као један подељен са бројем савезника Б који нису савезници А.“²⁵² Више вредности показују мањак независних савезништава и, тиме имплицирано, већу хијерархију. У случајевима у којима А и Б нису у међусобном савезништву, број независних савезништава се рачуна као нула (нема

²⁴⁹ Исто, р. 70.

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹ Исто.

²⁵² „Претпоставља се да је Б у савезу са самим собом: деноминатор је увек један“ (Исто, р. 70).

безбедносне хијерархије)“.²⁵³ Посматрани временски интервал остаје истоветан као код предходног индикатора.²⁵⁴

Лејк напомиње како недостатак независних савезништава нужно не мора бити поуздан показатељ постојања хијерархијског односа, и подређеног положаја Б у односу на А. Разлози изостајања независних савезништава могу бити разноврсни, укључујући и онај најједноставнији - изостанак значајних спољних безбедносних претњи. Треба имати на уму да „бити у савезништву са А и њеним савезницима ствара зависност које потчињена држава мора бити свесна. Њено опредељивање да не измени овакву ситуацију указује такође на имплицитно прихватање исте, сугеришући повезаност мањег броја независних савезништва, са порастом безбедносне хијерархије“.²⁵⁵ Но, иако су, у односу на размештање војног особља, независна савезништва знатно индиректнији показатељ хијерархије, присуство оба индикатора јасно указују да између две државе постоји хијерархијски однос.

Коначни *Индекс безбедносне хијерархије* представља збир вредности два претходна индекса. Како Лејк овај индекс користи за израчунавање знатно сложенијих глобалних образаца међународних хијерархија, ми се у дисертацији нећемо њиме користити, већ ћемо се, доследно интересовању за дијадне хијерархије, ослонити само на поменуте појединачне индексе.

Ми ћемо у дисертацији у потпуности прихватити начин на који Лејк обрачунава поменуте индексе. Ипак, у циљу усклађивања са потребама нашег истраживања, корекција посматраног временског интервала намеће се као нужна. Стога ће индикатори безбедносне хијерархије бити праћени у нешто дужем временском интервалу (од онога коришћеног у Лејковој студији), и обухватиће раздобље од 1950 до 2012. године.

Како би смо даље унапредили поузданост истраживања, и ојачали аргументе којима поткрепљујемо тврдњу да између две државе (у нашем случају Турске и САД)

²⁵³ Исто.

²⁵⁴ Начин обрачунавања референтне вредности индекса такође остаје идентичан. Посматра се највиша вредност индекса независних савезништава у 1995. години, и то за све државе са којима САД имају уопостављен хијерархијски однос.

²⁵⁵ Исто, р. 70.

постоји хијерархијски однос, ми ћемо овде предложити коришћење два помоћна индикатора безбедносне хијерархије. Реч је о *размештању нуклеарног оружја државе А територији државе Б*, као допуни првог индикатора (војно присуство), и о *војној помоћи*, као подршци другом индикатору (независна савезништва).

Размештање стратешког нуклеарног наоружања државе А на територији државе Б није универзални индикатор, и стога није применљив на све случајеве међународних хијерархија. Њега можемо применити искључиво на односе нуклеарних сила са другим државама. Како САД представљају водећу светску нуклеарну силу, која је под окриљем НАТО програма „Нуклеарно дељење“ (енг. *Nuclear shering*) распоредила своје нуклеарне главе на територији неколико чланица Савеза,²⁵⁶ овај индикатор можемо користити за утврђивање постојања хијерархије између ње и државе Б (Турска). Како смо већ напоменули, због стратешког значаја нуклеарног наоружања у међународним односима, постојање овакве ситуације третираћемо као показатељ да САД сматрају да јој је држава на чијој територији размешта своје нуклеарно оружје тј. Турска лојална, што посредно указује на постојање могућег хијерархијског односа.

Други помоћни индикатор се односи на војну помоћ коју држава А обезбеђује држави Б. Када је овај индикатор у питању, у обзир ћемо узети вредност, врсту и континуитет војне помоћи коју надређена држава обезбеђује подређеној. Ови подаци биће коришћени у дескриптивне сврхе, како би се што јасније дочарао политички, безбедносни и економски значај који америчка војна помоћи има за Турску.

За помоћне индикаторе неће нам бити потребан никакав индекс, већ ћемо их третирати као *eo ipso* (лат. *сам по себи*) разумљиве показатеље.

Када су у питању економске хијерархије, за њихово откривање такође су важна два индикатора. Реч је о *аутономности монетарне политике и трговинској зависности*, при чему је први индикатор условљен режимом девизне размене, а други зависи од разуђености мреже трговинских партнера.

²⁵⁶ Реч је о тактичком нуклеарном оружју које су САД, на основу споразума предвиђених поменутиим НАТО програмом, распоредиле на територији Белгије, Немачке, Холандије, Италије и Турске. (За више видети: Hans M. Kristensen, *U.S. Nuclear weapons in Europe: A review of post-cold war policy, force levels, and war planning*, Natural Resources Defense Council, Washington, D.C, 2005).

Аутономност монетарне политике може се кретати између два пола. Једна крајност подразумева *плутајући курс* (енг. *floating exchange*) домаће валуте одређен механизмима понуде и потражње, што јасно указује на одсуство било какве економске хијерархије. Другу крајност, тзв. доларизација, огледа се у ситуацији у којој се држава Б подређује вољи државе А тако што усваја њену валуту (као сопствену). На тај начин Б директно увози монетарну политику А услед чега „количина валуте у оптицају не зависи од одлука Б, већ у потпуности од монетарне политике А“.²⁵⁷ Између ова два пола налазе се тзв. *покретни паритет* (енг. *crawling pegs*) и *фиксни курс* (енг. *fixed exchange*), као међуформе монетарне зависности.²⁵⁸ Уклапање у неки од ових модела за Лејка је назнака непостојања (плутајући курс) односно постојања економске хијерархије (покретни паритет, фиксни курс, доларизација). Како Б напредује на овој „скали“, тако њена монетарна политика све више потпада под утицај А, јер је веза са њеном валутом све тешња и све ју је теже раскинути.

Када је у питању други индикатор економске хијерархије, њега Лејк посматра као економску паралелу независним савезништвима. Уколико „држава има много трговачких партнера, вероватно је да има и већу политичку аутономију и сваки покушај да се манипулише трговином у политичке сврхе биће неефикасан“.²⁵⁹ Другим речима, што је мрежа трговинских партнера Б већа, то је мањи капацитет А за притисак путем трговине.

Лејк као параметаре трговинске зависности користи укупну трговину једне државе са САД, њен бруто национали производ (ГДП), као и укупну трговину државе са осталим чланицама Савета безбедности. Сложену рачуницу индекса релативне трговинске зависности он изводи тако што укупну трговину државе са САД дели са њеним ГДП-ом, и онда од тога количника одузима збир истоветних количника са

²⁵⁷ David Lake, исто, р. 73.

²⁵⁸ Форма монетарне политике којој се Б у одређеној мери везује за валуту А. Ова ситуација је по Б знатно рестриктивнија од флукутирајућег курса, али знатно мање хијерархизована од фиксног курса. Такође, Б може фиксирати курс за валуту А, чиме индиректно усваја и њену монетарну политику (Исто, р. 73.)

²⁵⁹ Исто, рр. 74-75.

сваком од преосталих чланица Савета безбедности.²⁶⁰ Државе које тргује више са САД (удео у укупном ГДП-У), него са другим државама Савета безбедности заједно, релативно су трговински зависне. С друге стране, државе које више тргују са Русијом (претходно СССР-ом), Кином, Француском и Великом Британијом, релативно су независне. Временски интервал идентичан је као и код других индикатора.²⁶¹

Коначни *Индекс економске хијерархије* представља збир вредности два претходна економска индекса.

С обзиром да Република Турска спада у државе са флукутирајућим девизним курсем, што је за Лејка *de facto* показатељ одсуства хијерархије, као и да има веома развијену трговинску размену са свим државама Савета безбедности,²⁶² очигледно је да у економским односима САД и Турске, не постоје елементи хијерархије.²⁶³ Стога ћемо се у дисертацији фокусирати искључиво на индикаторе безбедносне хијерархије, помоћу којих ћемо проверавати наше хипотезе о постојању хијерархијског односа између ове две државе.

2.3. Идентитет и спољна политика

2.3.1. Колективни, национални и државни идентитет

Филозофски посматрано, идентитет је „све оно што чини ствар оним што јесте“.²⁶⁴ Александар Вент га дефинише као својство актера које ствара склоности

²⁶⁰ Овај индекс може се исказати следећом формулом: Укупна трговина (УТ) Б са САД/ ГДП Б - (УТ Б са СССР тј. данас Русијом/ ГДП Б + УТ Б са Кином/ ГПД Б + УТ Б са Француском/ ГДП Б + УТ Б са Великом Британијом/ ГДП Б). (Исто, р. 192.)

²⁶¹ За референтну вредност индекса, узима се највиша вредност трговинске зависности у 1995. години, посматрана међу свим економски подчињеним државама.

²⁶² С обзиром да други индикатор, сам по себи није поуздан показатељ постојања хијерархије, а да први индикатор показује потпуно одсуство исте, ми се у дисертацији нећемо бавити сложеном рачуницом Индекса трговинске зависности.

²⁶³ И сам Дејвид Лејк Турску убраја у државе које су Америци потчињене безбедносно, али не и економски (Исто, р. 89.)

²⁶⁴ Александар Вент, *Друштвена теорија међународне политике*, исто, стр. 195.

мотивације и понашања, и које је укоренењено у актеровом саморазумевању.²⁶⁵ У складу са овим одређењем, *колективни идентитет* можемо најједноставније дефинисати као осећај идентификације тј. припадности одређеној групи са којом делимо заједничке самоспознаје, мотивације и обрасце понашања. Држава у том смислу представља једно од отелотворења *колективног* идентитета, својеврсно „групно Сопство' способно за сазнање на нивоу групе“.²⁶⁶

Питање идентитета државе такође је лишено консензуса у оквиру науке о међународним односима. Сагласност око тога шта је тачно идентитет државе не постоји. За реалисте је он још једна у низу датости, карактеристика дословце урођена држави. Конструктивисти, сагласни око тога да је реч о форми *колективног идентитета*,²⁶⁷ о њему говоре понекад као о *националном идентитету* (енг. *national identity*), а понекада као о *државном идентитету* (енг. *state identity*). Иако заговорницима реализма, *национални* и *државни* идентитет подразумевају идентичну теоријску категорију (што је последица третирања идентита као датости),²⁶⁸ поједини конструктивисти праве јасну разлику између ова два појма инсистирајући на њиховој међусобно независној садржини. Та дистинкција је у великој мери последица „различитог теоријског усмерења и истраживачких приоритета на пољу политичких наука и међународних односа. Они теоретичари који се баве унутрашњом политиком, национализмом и етничким конфликтима виде идентитете као „националне“, док научници који се баве спољном политиком и међународним односима наглашавају екстерну димензију идентитета“.²⁶⁹

²⁶⁵ Александар Вент, исто.

²⁶⁶ Исто, стр. 195-196.

²⁶⁷ Вент јасно наглашава да постојање државе (а самим тиме и међународне политике) полази од претпоставке да се појединци идентификују са идејом државе тј. да њен идентитет зависи од моћних и трајних представа *колективног идентитета* међу појединцима. (Исто, стр. 199.)

²⁶⁸ Могли би смо приметити да такав став произилази из схватања *државног идентитета* као неупитне и непроменљиве границу између *Себе* и других држава. Насупрот томе, конструктивисти (нпр. Александар Вент) заговарају становиште да се границе *Сопства* могу протегнути и на друге државе. (Махум Alexandrov, „The Concept of State Identity in International Relations: A Theoretical Analysis“, *Journal of International Development and Cooperation*, Hiroshima University, Vol.10, No.1/2003, p. 35.) На тај начин, појам *државног идентита* постаје знатно сложенији, и тиме и плодноснији за даље истраживање.

²⁶⁹ Махум Alexandrov, исто, p. 37.

Ми ћемо у дисертацији усвојити ову дистинкцију, и *национални идентитет* посматрати као резултат вишедимензионалног *longue durée* процеса. Према оваквом тумачењу *национални идентитет* најчешће подразумева „формативну историју, етничке компоненте као што су одело и језик, и идеје о колективним политичким вредностима“. ²⁷⁰ Насупрот њему, под појмом *државни идентитет* објединићемо скуп особина које владајуће елите симболички приписују држави, ²⁷¹ у циљу међународног позиционирања у складу са актуелним спољнополитичким околностима. ²⁷² Он произилази унутрашње политичке утакмице, ²⁷³ и представља идентитет победничке елите, који она потом преноси на државу и њену спољну политику. ²⁷⁴ Стога ћемо *националном идентитету* приступити као форми идентитета који се, када је једном утемељен и обликован, тешко мења и који, без озбира на међународне интеракције, остаје релативно постојан у дужем временском периоду. С друге стране, *државни идентитет* одредићемо као знатно флексибилнију форму, која се лакше може мењати у складу са политичким интеракцијама у које држава ступа на међународној сцени.

Овако виђење *националног* и *државног идентитета* оставља простор за даља тумачења начина на који идентитет утиче на формирање спољне политике, али истовремено и бива формиран под утицајем међународне интеракције. ²⁷⁵

Претпостављање разлике између *националног* и *државног идентитета* омогућиће нам да покажемо како владајућа исламистичка елита манипулише

²⁷⁰ Virginia Q. Tilley, „The Ethnic State: The Structural Generation of Ethnic Conflict by the International System“, in Cris E. Toffolo (ed.), *Emancipating cultural pluralism*, State University of New York Press, 2003, p. 46.

²⁷¹ Virginia Q. Tilley, исто, p. 46.

²⁷² Аутори попут Вирџиније Тилеј (Virginia Tilley) сматрају *државни идентитет* извором спољнополитичке оријентације (видети: Virginia Q. Tilley, исто). Ми ћемо у нашој дисертацији ревидирати овакво становиште, тако што ћемо увести разлику између *дугорочне* спољнополитичке оријентације и „дневне“ спољне политике.

²⁷³ Yücel Bozdağlıoğlu, исто, pp. 25-26, 160-161.

²⁷⁴ Као пример можемо навести Октобарску револуцију, која је са победом „црвене“ елите довела до стварања новог руског *државног идентитета*. Социјалистички универзализам није представљао само идеологију нове владајуће класе, већ је постао главно идентитетско обележје СССР-а.

²⁷⁵ О начину на који елите формирају идентитет, и на њему заснивају спољнополитичку оријентацију, као и о начину на који се он под утицајем спољнополитичких околности накнадно мења, биће речи у наставку поглавља када будемо говорили Боздаглиоглуовом моделу повратне спреге идентитета и спољне политике.

државним идентитетом у крајње прагматичне сврхе, а да притом турска прозападна спољнополитичка оријентација остаје неупитна. У складу са овом претпоставком, ми ћемо европску компоненту турског *националног идентитета* (присутну и код секулариста, и код исламиста) тумачити као гаранцију опстанка прозападне спољнополитичке оријентације. Како је *национални идентитет* постојанији и тешко променљив, он детерминише спољнополитичку оријентацију у знатно већој мери него *државни идентитет*, који владајуће елите прилагођавају потребама спољне политике. Другим речима, *национални идентитет* пресудно утиче на спољнополитичку оријентацију државе,²⁷⁶ док владајуће елите даље усмеравају спољну политику, и у складу са њеним варијацијама, креирају *државне идентитете*. Тренутна промена спољне политике, а са њом и *државног идентитета*, нужно не мора значити и промену политичке оријентације. Напротив, да би се одразила на спољнополитичку оријентацију, та промена мора бити знатно дубља и дугорочна, и за последицу би морала имати промене у оквиру *националног идентитета*.

Увођењем разлике између *националног* и *државног идентитета* покушаћемо да теоријски ојачамо хипотезе Х4 и Х11 према којима све присутније истицање исламског префикса у турској спољној политици, не значи нужно њено политичко удаљавање од Запада (САД и ЕУ). Такаво тумачење актуелне турске спољне политике од нас захтева и прецизно одређење појма „спољнополитичка оријентација“, који је у тесној вези са још једним важним „идентитетским“ проблемом - питањем начина на који се идентитети држава формирају. Кратка елаборације овог сегмента рационалистичко-конструктивистичке дебате, помоћи ће нам да јасније уочимо садржинску разлику између „дневене“ спољне политике и онога што подразумевамо под трајном спољнополитичком оријентацијом.

Рационалисти *националне* тј. *државне идентитете* посматрају као фиксне и егзогене међународном систему. С обзиром да је међународни систем анархичан, *државни идентитети* морају бити егоистични идентитети оријентисани на

²⁷⁶ Под појмом политичке оријентације подразумевамо *дугорочну* спољнополитичку оријентацију, коју треба разликовати од *краткорочне оријентације*, коју ћемо у дисертацији у највећем мери поистоветити са „дневном“ спољном политиком. Ова дистинкција ће детаљно бити разрађена у наставку поглавља.

сопствени интерес.²⁷⁷ У супротном државе се „излажу ризику да буду смрвљене од стране других у систему“.²⁷⁸ Управо из тога разлога реалисти и либерали верују како државе улазе у интеракције са јасно утврђеним идентитетима, који им потом служе као јасан оријентир у међународној арени. Како смо већ истакли, они *државни идентитет* виде као датост потпуно независну од међународних интеракција, и сматрају да у тим интеракцијама идентитети остају постојани. Могло би се рећи да су идентитети, за рационалисте, тек још један од бројних ресурса који државама стоје на располагању како би оствариле сопствене интересе. Стога ни реалисти ни либерали идентитетима не придају велики значај за разумевање међународних односа.

За разлику од њих, конструктивисти се према идентитету односе не као према датости, већ га третирају као „зависну варијаблу“. Они инсистирају на снажној вези између идентитета и интереса и посебну пажњу обраћају на то како се идентитети и интереси конструишу.²⁷⁹ Вент, као један од најистакнутијих и најсистематичнијих представника конструктивизма, на следећи начин објашњава своју ревизију рационалистичког виђења идентитета државе: „Државе можда јесу посвећене егоистичним идентитетима, и културе које их конституишу можда јесу веома отпорне, али то не мења чињеницу да су константно у процесу. Када се државе упусте у егоистичну спољну политику, ту се збива много више од пуког покушаја спровођења датих себичних циљева. Оне такође утврђују и обнављају конкретну концепцију тога ко су заправо“.²⁸⁰

Јуцел Боздаглиоглу примећује да, док рационалисти заговарају становиште према коме су преференције и идентитети држава фиксирани и независни у односу на систем, конструктивисти посматрају државне преференције и идентитете као зависне од интеракција.²⁸¹ Самим тим они их не сматрају нити унапред датим тј.

²⁷⁷ Yücel Bozdaglioglu, исто, pp. 159.

²⁷⁸ Исто.

²⁷⁹ За више о односу конструктивизма према питању националног интереса видети: Драган Р. Симић, Драган Живојиновић, „Конструктивистичка теорија и концепт националног интереса“, у Дејан Јовић (Ур.), *Конструктивистичке теорије међународних односа*, Факултет политичких знаности Свеучилиште у Загребу, Загреб, 2016, стр. 177-199.

²⁸⁰ Александар Вент, исто, стр. 292.

²⁸¹ Yücel Bozdaglioglu, исто, p. 159.

формираним пре интеракција, нити фиксираним током интеракција.²⁸² Напротив, за њих су државе (као је Вент приметио) у константном процесу који увек изнова редефинише њихове идентитете. Конструктивисти верују да „државе немају никакве друштвене идентитете пре интеракција и да то да ли ће државе имати егоистичне или коперативне идентитете зависи од природе међусобних интеракција“.²⁸³

Усвојивши конструктивистичко схватање идентитета, ми ћемо у нашој дисертацији у највећој мери прихватити идеју према којој се идентитети државе (*национални* и *државни*), као и њени интереси, изнова редефинишу кроз интеракције са другим државама. Стога ћемо и интересе посматрати у складу са конструктивистичким тумачењем према коме „идентитети конструишу државне интересе“.²⁸⁴ У том контексту, *државни идентитет* посматраћемо као основу интереса, јер државе као „актери често не могу да одлуче шта су њихови интереси све док не сазнају шта предстваљају - 'ко су', што превасходно зависи од њихових социјалних односа“.²⁸⁵

У складу са претходно постављеном дистинкцијом према којој су *национални идентитети* релативно постојани и теже променљиви, а *државни идентитети* флексибилни, ми ћемо се на сличан начин односити и према појму „спољнополитичка оријентација“ који ћемо рашчланити на две категорије - *дугорочну* и *краткорочну спољнополитичку оријентацију*.

Под *дугорочном спољнополитичком оријентацијом* подразумеваћемо релативно постојане преференције које државу дугорочно позиционирају у међународном систему. Ове преференције свој корен имају у националном идентитету и, слично њему, резултат су *longue durée* процеса. Супротно томе, *краткорочна спољнополитичка оријентација* (који би смо пежоративно могли

²⁸² Боздаглиоглу у свом схватању идентитета балансира између рационалног и конструктивистичког схватања. За њега *државни идентитети* настају независно од интеракција, али се потом мењају и прилагођавају у складу са међународним интеракцијама. О његовом схватању односа *државног идентитета* и спољне политике, као својеврсне „повратне спреге“, биће више речи у наставку овог поглавља.

²⁸³ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 159.

²⁸⁴ Исто, р. 18.

²⁸⁵ Ronal L. Jepperson, Alexander Wendt and Peter J. Katzenstein, „Norms, Identity, and Culture in National Security” in Peter Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press, 1996, р. 59.

одредити као „дневну“ спољну политику), креира се од стране владајућих елита за потребе актуелних спољнополитичких интеракција. Као таква, *краткорочна спољнополитичка оријентација* једне државе, може бити супротна њеној *дугорочној оријентацији*, али је не може променити. Промена *дугорочне оријентације*, захтевала би претходну промену у сфери *националног идентитета* што, како смо рекли, може бити последица искључиво *процеса дугог трајања*.

Поред конструктивистичког схватања идентитета, за нашу дисертацију ће од велике важности бити и конструктивистички концепт *употребе Другога*, и то оно тумачења на које наилазимо у радовима Ивера Нојмана, Ен Нортон (Ann Norton) и Јурија Лотмана (Yuri Lotman). Такође, Боздаглиоглуов *интерактивни модел идентитет-спољна политика* биће нам од велике користи у анализи начина на који је захлађења односа између Турске и САД ескалирало и омогућиће нам да боље разумемо праву природу овог процеса (видети хипотезе Х4, Х9 и Х10).

2.3.2. Улога *Другог* у стварању идентитета и његова употреба у светској политици

Вент сматра да идентитет конституишу и унутрашње и спољашње структуре, те у његов састав улазе две врсте идеја - *Сопство* и *Други*.²⁸⁶ За конструктивисте ова идеациона дијада игра пресудну улогу у стварању *колективних идентитета*. *Сопство* није резултат само унутрашњих интеракција, између „истоветних“ припадника једне групе, оно је такође и производ интеракције са *Другима* тј. онима који „нису истоветни“. *Сопство* се дакле конституише, не само кроз наше интеракције са нама сличнима, већ је и последица наше интеракције са онима који су од нас другачији.²⁸⁷ Проблем *Другог* је од посебне важности за нашу дисертацију јер

²⁸⁶ Александар Вент, стр. 195.

²⁸⁷ Важно је истаћи да је проблем односа *Сопство - Други* знатно комплекснији од пуке дистинкције *Ми* и *Они*, те да бројни теоретичари (попут Вента) процес стварања идентитета виде као континуирани пут „од поимања *другог* као анатеме *сопства* до његовог поимања као продужетка *сопства*“ (Ивер Нојман, стр, 53) . Ипак, ми се у нашој дисертацији нећемо упуштати у детаљно разматрање ове проблематике, већ ћемо се у складу са постављеним хипотезама, бавити преваходно дистинктивном димензијом *Другог*.

ћемо његовом „употребом“ у спољној политици, покушати да протумачимо одређене феномене у оквиру нашег предмета истраживања.²⁸⁸

Улогом коју *Други* игра у стварању *колективног идентитета* бавили су се многи теоретичари. Диркем (Emile Durkhem) је говорио о томе како стварање „унутрашње групе“, неминовно подразумева њено издвајање из неке „спољашње групе“, и како је ово дистанцирање саставни део процеса стварања идентитета. Бавећи се питањем етничитета Фредерик Барт (Frederik Barth) је такође посветио значајну пажњу улози коју *другост* игра у стварању осећаја етничке припадности. Барт је указао на то „да се етничке групе репродукују самим одржавањем граница које их одвајају од других група за које сматрају да су сачињене као друго зато што немају ове или оне карактеристике“.²⁸⁹ За Карла Шмита (Carl Schmitt) препознавање *Другог* (нем. *das Andere*) није само функција идентитета, она је и више од тога - својеврстан закон опстанка државног ауторитета. Шмит сматра да се „држава дефинише као јединица која разликује јавне непријатеље (Feind) од пријатеља (Freund). Ако дата држава то не учини, њен ауторитет ће одмах оспорити нека друга јединица која ће обавити овај тежак задатак“.²⁹⁰

Нешто другачије (а за нас веома интересантно) виђење *Другости* да ли су Ен Нортон, и Јуриј Лотман. Нортонова се у свом истраживању фокусира на управно на унутрашњег *Другог*, бавећи се превасходно улогом које маргиналне групе имају у стварању *колективних идентитета*. Она сматра да је кључно подручје за истраживање идентитета тамо где долази до двозначног поклапања *Сопства* и *Другости*.²⁹¹ Према овом тумачењу, проста разлика између *Сопства* и *Другог* није та која ствара *колективни идентитет*, већ се он формира онда када се тај *Други* препозна као себи сличан. Реч је о односу према „нашим“ *Другима* тј. припадницима једне заједнице, друштва или државе, који се разликују од већине њених припадника по некој осбини веома важној за колективну идентификацију. Тек у контакту са њима

²⁸⁸ Пре свега начин на који је формиран турски западни идентитет (видети поглавље 3.), али и турски покушај да, на идентитетској платформи европског *МИ*, са Берлином и Паризом формира политички блок који ће се супротставити америчком *Другом* (о чему ће бити речи у 4. и 6. поглављу).

²⁸⁹ Ивер Нојман, исто, стр. 25.

²⁹⁰ Ивер Нојман, исто, стр. 32.

²⁹¹ Исто, стр. 29.

наш *колективни идентитет* добија свој коначни облик. Слично тумачење процеса формирања идентитета дао је и Лотман, наводећи конкретан пример односа православних Руса према једној неправославној групи која је живела на територији Русије у XVII веку, и коју је већинско становништво звало „наши пагани“.²⁹²

Списак „теоретичара *Другости*“ се наставља готово у недоглед, с обзиром да је питање *колективног идентитета* постало својеврсно мултидисциплинарно чвориште, у коме се укрштају интереси бројних научних дисциплина - филозофије, психологије, социологије, антропологије, политикологије, науке о међународним односима итд.²⁹³ Ми ћемо се међутим зауставити на становиштима горе поменутих аутора, јер су нам она довољна за потребе нашег докторског истраживања.

Како нису сви *Други* подједнако важни за креирање *државног идентитета*, ми ћемо се у дисертацији фокусирати пре свега на *преовлађујућег Другог*, кога Ивер Нојман види као особито значајног *Другог*.²⁹⁴ Концепт *преовлађујућег* или *значајног Другог* присутан је код великог броја конструктивиста.²⁹⁵ За нас је посебно интересантан начин на који га користи Нојман, говорећи о „Турчину“ као *Другом* од пресудног значаја за формирање западноевропског *колективног идентитета*. Ми ћемо у дисертацији применити истоветан принцип како би смо објаснили почетну фазу захлађења турско-америчких односа. Стога ћемо противљење америчкој интервенцији у Ираку 2003. године тумачити као покушај употребе претње америчког *Другог* у циљу јачег наглашавања турског европског идентитета. Нојман у својој студији наглашава кохезивну улогу коју је отоманска претња имала по јединство Европе.²⁹⁶ Током Ирачког рата 2003. године, Анкара је покушала да на сличан начин, сврставајући се уз Париз и Берлин,²⁹⁷ мобилише европско јединство кроз неформалну осовину Париз-Берлин-Анкара, која се оштро противила америчком

²⁹² Исто, стр. 29.

²⁹³ Поменимо само неке од истакнутијих: Фридрих Ниче (Friedrich Nietzsche), Мишел Фуко (Michel Foucault), Џорџ Зимел (Georg Simmel), Чарлс Тејлор (Charles Taylor), Емануел Левинас (Emmanuel Levinas), и већ помињани Жан Бодријар.

²⁹⁴ Ивер Нојман, исто, стр. 61.

²⁹⁵ Нпр. Џонатан Фридман (Johnatan Friedman), Александар Вент, Ивер Нојман и др.

²⁹⁶ Ивер Нојман, исто, стр. 61-85.

²⁹⁷ *EU allies unite against Iraq war*, /15/4/2016/ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2683409.stm>

интервенционизму. На тај начин Турска је покушала да заигра на карту *употребе Другог*, и представи себе као део европског *Сопства* насупрот америчке *Другости*.

У дисертацији ћемо се такође, мада у знатно мањој мери, ослонити и на схватање *маргиналног Другог* као *преовлађујућег Другог*, на које наилазимо код Нортонове и Лотмана. Оно ће нам послужити да боље разумемо начин на који је конституисан турски двојни идентитет. Унутрашњи *маргинални Други* о коме говоре ови аутори, биће нам од велике користи при објашњавању начина на који је конституисана прозападна тј. европска компонента турског идентитета, пре свега кроз *другост* коју за кемалисти представљају исламисти.²⁹⁸

У прилог Тези да је *употреба Другог* веома присутна у савременој спољној политици говори и следеће Нојманово опажање: „Ако се наше анализе користе да потпомогну ову или ону људску заједницу у *производњи другог*, рецимо да помогну „Западу“ да *произведе друге* од Кине или припадника ислама, онда се поставља питање како смо ми умешани у деловање светске политичке праксе“.²⁹⁹ Он примећује како поједине анализе, попут Хантингтоновог есеја о сукобу цивилизација „нуде *производњу другог* као конкретан политички савет за случајеве када одређене људске заједнице треба 'слепити'“.³⁰⁰ Стога ће нам *концепт употребе тј. производње Другог* бити од велике користи за расветљавање како турске спољнополитичке праксе, тако и турског идентитета уопште.

2.3.3. Идентитет и спољна политика (*интерактивни модел* Јуцела Боздаглиоглуа)

Значајну конструктивистичку подршку нашим хипотезама (X4, X9, X10 и X11) представља *интерактивни модел односа идентитета и спољне политике* који је развио Јуцел Боздаглиоглу. Он је, у својој студији *Турска спољна политика и*

²⁹⁸ Турска прозападна идентитетска „компонентна“ конституисана је не само кроз историјски однос Турске и Запада (на првом месту Европе), већ је у великој мери формирана кроз огледање кемалиста у својој блиској „другости“, припадницима традиционалне исламске (касније исламистичке) Турске.

²⁹⁹ Ивер Нојман, исто, стр. 56.

³⁰⁰ Ивер Нојман, исто.

турски идентитет - конструктивистички приступ,³⁰¹ установио модел путем кога се понашање и преференције држава у међународној арени објашњавају принципом повратне спреге на релацији идентитет-спољна политика.

Боздаглиоглу сматра да рационалистички модел спољнополитичког понашања и преференција државе, утемељен на рационалном избору, није одговарајући „алат“ за проучавање међународних односа. Уместо њега, он предлаже модел утемељен на мешавини реалистичког и конструктивистичког схватања идентитета, који „државе види као социјалне актере, и нуди знатно друштвеније виђење окружења у којима државе и други актери делују“.³⁰² Важно је истаћи како, када је у питању идентитет државе, Боздаглиоглу не прави разлику између префикса „национални“ и „државни“, већ их често наизменично користи и третира их као синонине. Ипак садржај који аутор придаје поменутиим појмовима недвосмислено указује да је реч о оној врсти идентитета који смо ми означили као *државни идентитет*, јасно га раздвојивши од појма *национални идентитет*. Боздаглиоглу сматра како *државни идентитети* могу бити утемељени на разноврсним чиниоцима попут „расе, религије или културолошким уверењима и вредностима“.³⁰³ У том смислу овакво схватање се донекле поклапа и са нашим одређењем *националног идентитета*, али му недостаје *longue durée* компонента, коју смо означили као кључан фактор у његовом формирању. С друге стране, овај аутор заговара тезу према којој *државни идентитети* нису фиксирани и статични. Услед унутрашњих и спољашњих интеракција, они могу бити релативно лако трансформисати (што је тумачење знатно ближе нашем одређењу *државног идентитета*). Једноставније речено, *државни идентитет* може бити промењен како интеракцијама унутар државе, тако и интеракцијама са другим државама.

На унутрашњем плану, уколико је у питању ауторитарни режим, *државни идентитет* се мења у складу са уверењима и вредностима вође или владајућег тела. У плуралистичким системима, једна група успева да наметне своје виђење идентита

³⁰¹ Yücel Bozdaglioglu, *Turkish foreign policy and Turkish identity - A constructivist approach*, Routledge, New York & London, 2003.

³⁰² Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 159.

³⁰³ Исто.

другима, кроз дебат и процес преговарања. Такође, „драстични политички догађаји као што су револуције, могу променити *државни идентитет* и заменити га новим, како се и десило у Ирану након Исламске Револуције 1979“.³⁰⁴

Када је у питању међународна арена, Боздаглиоглу полази од претпоставке да државе своје идентитете конструишу пре системских интеракција, и да их ти идентитети „информишу“ ко је пријатељ а ко непријатељ.³⁰⁵ Слично реалистима, он верује да државе имају своје „дате“ идентитете,³⁰⁶ и да у складу са тим идентитетима оне улазе у интеракције са другим државама. У том смислу, Боздаглиоглу се слаже са неореалистичком тврдњом да су „преференције су егзогене систему“.³⁰⁷ Ипак, његово даље објашњење спољнополитичког понашања и преференција држава је доследно конструктивистичко, јер полази од претпоставке да *државни идентитет* чим ступи у интеракцију са другим идентитетима тј. државама у међународном окружењу, постаје подложен променама. Боздаглиоглу сматра да „чим држава ступи у интеракцију, њен идентитет се мења у складу са природом те интеракције“.³⁰⁸

Уважавајући и унутрашње и спољашње факторе тј. интеракције који могу довести до промене *државног идентитета*, Боздаглиоглу је осмислио интерактивни теоријски модел којим настоји да „попуни празнину и у конструктивистичким и у неореалистичким тероријама“.³⁰⁹ Он полази од већ поменуте претпоставке да државе конструишу свој идентитет на унутрашњем нивоу, кроз „процес ценкања између различитих група са различитим концепцијама и интересима. Чији идентитет ће држава представљати је у тесној вези са расподелом моћи међу групама. Једном када је идентитет конструисан, он обавештава државу са ким и са којим намерама ће се укључити у системску интеракцију“.³¹⁰ Овај сегмент модела је веома близак неореализму, јер претпоставља да је идентитет независан тј. егзоген од интеракција

³⁰⁴ Исто, р. 26.

³⁰⁵ Исто, р. 159.

³⁰⁶ Ипак Боздаглиоглуово схватање *државних идентитета* као „датости“ је само наизглед реалистичко. Иако посматра *државне идентитете* као независне у односу на спољнополитичке интеракције, они су за њега и даље конструкти - „производи“ унутарполитичких интеракција.

³⁰⁷ Исто, р. 160.

³⁰⁸ Исто.

³⁰⁹ Исто, р. 161.

³¹⁰ Исто.

са међународним окружењем. Ипак, конструктивистичка „матрица“ активира се истог тренутка када је потребно објаснити шта се дешава са идентитетом онда када држава ступи у међународне интеракције. Боздаглиоглуов модел сугерише како „системска интеракција може трансформисати постојећи идентитет и произвести нови идентитет, и нови сет интереса, што га чини ендогеним према систему“.³¹¹

У нашој дисертацији Боздаглиоглуов теоријски модел помоћи ће нам да објаснимо зашто је дошло до промена у турској спољној политици, и из ког разлога она, након доласка АКП-а на власт, бива све више обојена антиамеричким, антиевропским и исламистичким тоновима. *Интерактивни модел* омогућиће нам да покажемо како је „негативна“ интеракција са Западом (пре свега САД, али и ЕУ), довела до трансформације турског *државног идентитета* из изразито прозападног у све више исламистички. Такође овај модел, због позивања на флексибилност и (релативно) лаку променљивост *државног идентитета*, подесан нам је за доказивање хипотезе (Х4) према којој актуелни спољнополитички раскол Турске и САД не значи промену *дугорочне* прозападне турске спољнополитичке оријентације.

³¹¹ Исто.

3. Односи Турске и САД током и непосредно после окончања Хладног рата

„Он се, у ствари, борио против Европе, једино у жељи да, по извојеваној победи, и од своје земље начини - комад Европе“

(Есад Беј „Алах је велики“)

„Берија и Стаљин су успели да заплаше и отерају Турке право у широки амерички загрљај“

(Никита Хрушчов)

3.1.Турска се окреће ка Западу

3.1.1. Османско царство као део европске равнотеже снага

Поразом турске војске пред капијама Беча 1683. године, стављена је тачка на територијалну експанзију Отоманског царства. Карловачки мир склопљен 1699. означио је „прекретницу у европској и турској историји, тиме што је потврдио војну супериорност Европе и предсказао повлачење Османског царства из Централне Европе“.³¹² Ипак, иако турско оружје није покорило Европу, оно је ипак постигло један велики успех јер је Карловачка мировна конференција била је уједно и „први европски скуп на коме је 'Турчин' био један од позваних учесника“.³¹³ Довевши га за преговарачки сто, европске силе су са Османским царством започеле међусобне односе који се више неће темељити искључиво на војном сукобљавању.³¹⁴ Напротив, ти односи ће све чешће попримати димензије сарадње а неретко и савезништва.

³¹² Ивер Нојман, исто, стр. 73.

³¹³ Исто.

³¹⁴ Ради прецизности потребно је истаћи да је Османско царство и пре Карловачког мира успоставило сарадњу са појединим европским силама. Сулејман Величанствени и француски краљ Франсоа I 1536. склопили су савез који ће неокрњен трајати све до Наполеонових ратова. Ипак, тек Карловачком мировном конференцијом Османско царство започиње свој улазак у „једначину“ европске равнотеже.

Иако ће једни за друге остати готово иманентни *Други* тј. „Турчин“ и „неверници“, Британија и Француска су током читавог XVIII века „као део операције војног и трговачког ширења, држале своје дипломате у Константинопољу“.³¹⁵ Такође, и Османлије ће ухватити корак са европском дипломатском праксом, и за време владавине султана Селима III започеће праксу отварања сталних амбасада у европским земљама.³¹⁶ Уласком Османлија у савез са Британијом и Русијом против Наполеона 1799. године, легитимисана је пракса све чешћег ослањања на европску војну моћ, након чега је уследио „читав век променљивих дипломатских аранжмана између европских држава и Османског царства, што је имало за циљ да се осигура опстанак Царства и очува равнотежа снага у Европи“.³¹⁷

Све чешће и све разноврсније интеракције са европским силама покренуће унутрашње промене у Отоманском царству. Суочавање са сопственом војном и економском слабшћу, довело до „самокритичког преиспитивања међу муслиманским вођама и интелектуалцима“.³¹⁸ „Болесник са Босфора“,³¹⁹ који је вековима истицао своју супериорност над Западом, сада се суочио са тешким избором - угледати се на „инфериорни“ Запад, или претрпети историјски пораз од тог истог Запада. Овај мучан избор није био само ствар унутрашње политике Царства. Он је све више наметан од стране турских европских „партнера“, који су захтевали да „ширење и продубљивање тих унутрашњих промена иде ка саображавању са европским стандардима“.³²⁰ Од када је Османско царство, *Париским мировним уговором* из 1856. године,³²¹ прихваћено као део европског система држава, од

³¹⁵ Исто, стр. 74.

³¹⁶ Пре тога, уобичајна царска пракса подразумевала је слање појединачних дипломатских посланстава у одређену државу са циљем извршења конкретних задатака.

³¹⁷ Ивер Нојман, исто, стр. 75.

³¹⁸ Исто, стр. 78.

³¹⁹ Фразу „Болесник на Босфору“ први је употребио, средином XIX века, руски цар Николај I како би описао ослабљено Отоманско царство.

³²⁰ Ивер Нојман, исто, стр. 78.

³²¹ Овим уговором окончан је тзв. Кримски рат који је, у периоду између 1853-1856. године, беснео између Руског царства, са једне, и европских савезника, са друге стране. Отоманско царство се у овом сукобу борило на истој страни са Французима и Британцима. Важност поменутог сукоба (као и мира склопљеног у Паризу) наглашава и Давутоглу када примећује како је Кримски рат „у османско-турској традицији иностраних послова први пример који показује како Османлије против спољних претњи користе савезе унутар Европе и одбијају нападача успостављањем равнотеже. Циљ ове политике је да

Османлија се упорно захтевало да своју државу учине што више „европском“. Како то примећује Нојман, „да би свирали на 'европском концерту' од Турака се тражило да науче нову музику“.³²²

Отоманско царство је на ове захтеве одговорило *Танзиматом* (тур. *Tanzimât*) тј. серијом реформи које су за циљ имале политичку, економску и друштвену модернизацију по угледу на европске државе.³²³ Ипак, ове реформе биће зауздане од стране султана Абдула Хамида II, који је прихватао технолошке иновације Запада, али је у западном политичком моделу видео претњу по опстанак Царства. Иако је Абдул Хамид „покушао да западном технологијом спасе државу, он је презирао 'Западну цивилизацију'. Он је такође покушао да спречи да се западне идеологије попут либерализма, национализма и конституционализма, које је сматрао реметилачким снагама, рашире Царством...“.³²⁴ Управо из тог разлога укинуо је и први отомански устав, који је донет на самом почетку његове владавине,³²⁵ чиме је реформски процес успорен али не и трајно заустављен.

Сам Устав из 1876, био је више резултат спољнополитичких калкулације, него што је био последица искрених реформских тежњи. Све интензивније сукобљавање са Русијом око Балкана, диктирало је потребу за обезбеђивањем европске подршке у овим геополитичким играма, и да би се „Порти пружила европска подршка, она је морала своју домаћу реалност да премери стандардима европске цивилизације“.³²⁶ Када је ова спољнополитичка потреба била задовољена, султан се поново вратио апсолутистичким манирима владања. Укидање устава је окончало процес демократизације и либерализације, али то није истовремено значило окретање леђа

се Османском царству, које је након Кримског рата постало унутарсистемски фактор у Европи, уравнотежењем стратегијских интереса великих сила осигура простор за тактичко маневрисање“ (Ахмет Давутоглу, исто, стр. 84-85.)

³²² Ивер Нојман, исто, стр. 78.

³²³ *Танзимат* обухвата период од 1831 до 1876. године, односно владавину два султана - Абдул Мецида (тур. *Abdülmeçid*) и Абдул Азиза (тур. *Abdülâziz*).

³²⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, исто, pp. 41-42.

³²⁵ Реч је о Уставу из 1876. године, којим је у царство уведен парламентаризам. Устав је донесен под специфичним спољнополитичким околностима и под притиском реформских снага. Султан Абдул Хамид II укинуо га је након само две године. Његовим укидањем, успорен је талас прозападних реформи започетих у периоду *Танзимата* и царством је поново завладао апсолутистички режим.

³²⁶ Ивер Нојман, исто, стр. 79.

Западу. Вестернизација је настављена кроз увођење западних технологија, административних и војних структура и образовног система у Царство.³²⁷ Другим речима, Абдул Хамид је покушао да се Западу супротстави његовим оружјем - модернизацијом. Оно што му је промакло да схвати била је нужна веза између модернизације, економског модела и политичког управљања европских држава.

Потребно је нагласити да су и *Танзимат* и модернизација коју је предузео Абдул Хамид II, били покушаји пресликавања и пресађивања одређених тековина европске цивилизације (културних, политичких и технолошких), а не суштинска и свеобухватна реформа османске државе и друштва. Циљ ових реформи било је изнаглажење *modus vivendi* у све неравноправнијем војно-политичком такмичењу са Европом, али уједно и повлађивање тој истој Европи у циљу обезбеђивања места у европском систему равнотеже снага. Ипак, без обзира на површност и „неискреност“ реформи, оне су у османском идентитету појачале осећај везаности за Запад, који ће постепено прерасти у осећај *припадности Западу*. Некада моћна империја, сада посрнули „Болесник са Босфора“, црпила је последње капи осећаја моћи из чињенице да је од стране некадашњег европског „Концерта“ призната као, ако не равноправни члан, онда барем само као члан. На тај начин, осећај немоћи, као и жеља за поновним империјалним потврђивањем, полако су стварали темељ европске компоненте османског идентитета, која ће потом бити уграђена у саме основе будућег турског *националног идентитета*. Како оног модернистичког и секуларног, тако оног традиционалног и исламистичког.

3.1.2. Ататуркове реформе

Следеће поглавље приче о турском западном заокрету почиње 1889. године, формирањем завереничке групе под називом *Комитет отоманског јединства* (тур. *Ittihad-i Osmani Cemiyeti*). Реч је о националистичкој коалицији која је ујединила широку лепезу покрета и организација који су заговарали реформу посрнуле

³²⁷ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 41.

Отоманске империје. Део ове организације био је и поменути Младотурски покрет, критички усмерен према османском монархизму, и одлучан да царство реформише по угледу на политичке моделе западних држава.

Младотурци нису заговарали рушење монархије, већ су захтевали да владајућа династија врати Устав из 1876. године. Идеал коме је младотурски покрет тежио био је уједињење различитих народа у оквиру Отоманске империје у „једну јединствену нацију у оквиру централизоване парламентарне државе“.³²⁸ Како су на територији царства биле присутне различите религије, покрет је одбацивао идеју ислама као кохезивног фактора, и сматрао је да стожер окупљања будуће нацију треба да буде династија Османа. Међутим, они царску породицу више нису посматрали као апсолутни политички ауторитет, већ као искључиво као инструмент својих реформских циљева. Младотурска визија, коју су потом прихватиле и друге групе *Комитета*, сада преименованог у *Комитет јединства и прогреса* (тур. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*), ускоро ће покренути револуцију која ће турског султана ставити у подређени, марионетски положај.³²⁹ Управу над царством преузеће младотурски прваци - Енвер Паша (İsmail Enver Paşa), Талат Паша (Mehmet Talât Paşa) и Ђемал Паша (Ahmet Cemal Paşa). Овај тријумфират, у историји упамћен као владавина „Три паше“, увући ће Отоманско царство у I Светски рат на страни сила Осовине, што је напослетку резултирало војним поразом и падом револуционарног режима.

Последице младотурске владавине биле су катастрофалне. Територија Османског царства је, распарчана и стављена под протекторате држава Антанте.³³⁰ Династија Османа је рестаурирана, али дизгине власти више нису биле у њеним рукама, већ у рукама савезничких сила. Више милиона турских војника је страдало у

³²⁸ Живојин Ђурић, Ајзенхамер Владимир, исто, стр. 443.

³²⁹ Младотурска револуција избила је 1908. године, и представљала је покушај „реактивирања“ Устава из 1876. и реформске политике започете још у периоду *Танзимата*. Младотурци су извршили бројне реформе у правцу модернизације царства и увођења политичког плурализма. Устав је враћен на снагу, а на политичкој сцени царства су се по први пут у историји појавиле и политичке партије. Први светски рат прекинуо је младотурску реформу, након чега је револуционарни режим постао изразито репресиван, нарочито према јерменској и грчкој мањини.

³³⁰ Одредбама Мировног споразума потписаног у Севру 1920, Отоманско царство је изгубило територије на којима не живи турско становништво, као и један део црноморске и анадолијске обале. Готово $\frac{3}{4}$ некадашњег царства стављено је под протекторате држава Антанте (тзв. мандаторне управе), са образложењем да националне државе формиране на тим територијама још увек нису довољно стабилне и способне да се саме старају о себи.

рату, док је бreme геноцида, који је младотурски режим починио над отоманским Јерменима, додатно оптеретило турске односе са победничким Западом.

У том деликатном историјском тренутку када је „Болесник са Босфора“ већ био на умору, Мустафа Кемал Ататурк је у Анадолији покренуо национални устанак који је убрзо прерастао у Грчко-турски рат (познат и као *Турски рат за независност*), који ће након три године бити окончан *Лозанским миром*.³³¹ Мустафа Кемал је и пре овог рата био истакнута личност на војној и политичкој сцени тадашње Турске. Још као млади официр придружио се *Комитету јединства и прогреса*, а његови успеси у ратовима широм Отоманског царства прибавили су му славу и углед. Брилијантну војну каријеру изградио је борећи се у Турско-италијанском рату 1911. године, као и својим заповедништвом у Балканским ратовима (1912-1914.). Ипак, његовој слави је највише допринела победа над здруженим британским, аустралијским и новозеландским експедиционим снагама у бици код Галипоља, која се и данас сматра једном од најкрвавијих у I светском рату. Побунивши се против понижавајућих одредби *Мировног споразума у Севру*, које је прихватио султан у Истанбулу, Мустафа Кемал је стекао још већу популарност у турском народу. То му је омогућило да започне битку на два фронта - борбу за национално ослобођење, и борбу за успостављање републике. Прву ће војевати против Грка и Савезника, док ће потоњу водити против марионетског режима у Истанбулу. Стога, национални устанак који је Ататурк предводио, није био тек пуки устанак против страних завојевача. Напротив, он је уједно био револуција у ширем политичком и друштвеном смислу.

О правој природи Ататурковог устанка, и његовим далекосежним плановима најбоље говори следећи коментар његовог савременика Есада Беја: „Прихватио је, разуме се, помоћ који му је пружала Азија у борби против Грчке, али у души се борио баш против те исте Азије. Султан који се у своме дворцу у Цариграду клањао пред европским генералима, био је стварно представник Азије. А Кемал Паша који је пошао у крвав бој, да би истерао и последњег Европљанина са турског тла, ишао је

³³¹ Мир у Лозани потписан је 1923. године између Турске и савезничког блока окупљеног око Антанте (Француска, Велика Британија, Италија и Грчка). Овим споразумом Турској су враћене окупиране територије (источна Тракија и анадолијско приобаље) и утврђене су њене садашње границе.

тима за крајњим циљем: да силом пресади европски дух на азијско тло³³². Сходно томе, коначни исход устанка није био само ослобођење окупираних територија, већ и збацивање султана Мехмеда VI са власти, након чега је уследило успостављање републике.

Важно је истаћи како је Кемалова *reconquista* Анадолије и Босфора,³³³ носила у себи зрно идентитетског парадокса на коме ће изнићи модерна турска нација. Он је, борећи се да ослободи територије „Оријента“ од европских окупатора, истовремено настојао да „оријентални дух потчини европеизму“.³³⁴ Ослобађајући, а потом и изнова градећи турску државу, Ататурк се није зауставио само на политичкој и економској реформи. Он је тежио знатно дубљој промени - трансформацији националне свести Турака. Та промена подразумевала је „корените реформе у свим битним областима друштвеног живота и културних навика“.³³⁵ Другим речима, желећи да модернизује државу, Ататурк је настојао да измени и турско схватање сопства. Циљ му је био да отклони идентитетске „мањкавости“ оличене у османском и исламском идентитету, који су по њему били главни узроци пропасти некадашњег царства.

Мустафа Кемал је своју реформу започео укидањем султаната 1922. године. Већ наредне године Велика народна скупштина је прогласила републику, а Ататурк је изабран за њеног доживотног председника. Како би се симболички, али и „физички“ тј. територијално направио отклон од некадашњег Османског царства, престоница Републике измештена је из Истанбула у Анкару - анадолијско срце турског националног устанка. Следећи важан отклон била је секуларизација државе. Руководивши се „младотурском идејом о релативизацији религије, која је сада била ојачана и чињеницом да је од Турске створена национална држава, у којој доминантно становништво чине Турци, те ислам више није могао бити темељ фаворизовања Турака у односу на друге народе царства, 'Гази' се прво обрачунао са

³³² Есад Беј, *Алах је велики*, Ново дело, Београд, 1991, стр.239.

³³³ „Реконквиста“, шпанска реч којом се у историји означава поновно хришћанско освајање Иберијског полуострва, које је окончано протеривањем Мавара из Европе.

³³⁴ Живојин Ђурић, Ајзенхамер Владимир, исто, стр. 444.

³³⁵ Дарко Танасковић, *Ислам - догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд 2008, стр. 227.

институцијом халифата“.³³⁶ Титула халифе је испрва била раздвојена од титуле султана, да би потом уопштено била укинута. Укидањем султаната и халифата, и успостављањем републиканског уређења, начињен је рез који је, не само омогућио дисконтинуитет са османском прошлошћу, већ је прокрчио и пут за даљу реформу која се може „дефинисати као свеобухватна политичка, економска, социјална и културна трансформација застарелог отоманског система у модерну проевропску државу. Суштина ове реформе се може сумирати у шест главних принципа: *Републиканизам, Популизам, Секуларизам, Реформизам, Национализам и Етатизам*. Сваки од ових принципа подразумевао је низ радикалних резова у правцу модернизације турске државе: прокламована је једнакост свих грађана; жене су постале равноправне са мушкарцима и дато им је изборно право; уместо шеријата уведено је модерно грађанско законодавство; одвојена је вера од државе, и из Устава је уклоњен део о исламу као државној религији; забрањено је ношење зара, феса и фереџе; арапско писмо је замењено латиницом; извршена је реформа календара, језика и правописа; извршена је аграрна реформа“.³³⁷ На овај начин Ататурк није извршио само политичку и економску реформу државе, већ је настајао да темељно измени тј. „вестернизује“ вредносни систем Турака. У том науку успео је само половично, јер ће његова реформа дословце расцепити турски *национални идентитет* на два дела. Од тога ће први, секуларни и модернистички, више од пола века играти улогу *државног идентитета*, док ће други, исламистички и традиционални, бити маргинализован деценијама. Та маргинализација, начиниће од традиционалних Турака и исламиста својеврсног *маргиналног другог* (истина знатно бројнијег него у примерима које наводе Нортон и Лотманова) у односу на које ће секуларни Турци потврђивати свој прозападни идентитет. Ипак, оваква *употреба Другости* била је тек делимично оправдана јер су, без обзира на различите друштвене вредности и стил живота, и секуларне и исламистичке елите наставиле да негују западну компоненту свог идентитета зачету још у периоду *Танзимата* и придруживања европској равнотежи снага.

³³⁶ Живојин Ђурић, Ајзенхамер Владимир, исто, стр. 444-445.

³³⁷ Исто, стр. 446.

Битно је приметити да је Ататуркова реформа у великој мери била резултат, не само жеље да се држава модернизује, већ да се поново ухвати корак са својим преовлађујућим *Другим*, европским силама попут Енглеске и Француске. Ипак њен коначни циљ био је управо превазилажење те исте *Другости*. Јер комплементарно са овом унутрашњом реформом државе и друштва, одвијала се и њена промена спољнополитичког курса. Оријентисаност ка Западној Европи, која је током позног периода Отоманског царства попримила не само освајачке већ и кооперативне димензије, сада се постепено трансформисала у јасну, *дугорочну спољнополитичку оријентацију*. Циљ ове оријентације био је да Турску, реформисану према западном моделу, учини истинским делом Запада. Недуго после Ататуркове смрти његов „сан о Западу“ ће почети да се обистињује. Хладноратовска превирања учиниће Турску чланицом НАТО, а недуго потом, започеће и њени преговори о придруживању Европској економској заједници (енг. *European Economic Community*, у даљем тексту скраћено ЕЕЗ) тј. будућој ЕУ. Турска је поново била на путу да буде призната као конституивни део Запада. Ако не у цивилизацијском, онда бар у политичком и безбедносном смислу.

3.1.3. Турско-амерички односи у праскозорје Хладног рата

Иако су дипломатски односи између Турске и САД успостављени још у периоду Отоманске империје,³³⁸ сарадња две државе остаће дуго превасходно у оквирима економске размене. У периоду који је претходио I Светском рату њихова међусобна опажање могла би се окарактерисати као релативно позитивна, али недовољно фокусирана на даље унапређење односа. Током, и непосредно након завршетка „Великог рата“, узајамна перцепција две државе се знатно погоршала. Америка је ступањем у рат на страни турских противника и сама постала непријатељ,

³³⁸ До првих формалних дипломатских односа и међусобног признања две државе дошло је 1830. године, а одмах потом закључен је и први билатерални споразум (*Споразум о трговини и навигацији између Сједињених Америчких Држава и Отоманског царства*). Годину дана касније, САД су у Истанбул послале свог првог отправника послова (*History of the U.S. and Turkey*, 18/8/2016/ http://turkey.usembassy.gov/us_diplomatic_interaction_turkey.html).

док су амерички грађани на Турску гледали искључиво као на 'Страшног Турчина',³³⁹ стереотип настао услед масовних злочина почињених над јеременском мањином током насилне депортације коју је младотурски режим започео у Источној Анадолији 1915. године.³⁴⁰

Главни „кривци“ за стварање негативног имиџа Турске у САД били су управо тамошње јеременске заједнице, али и амерички мисонари чије су се мисије (углавном образовног карактера) налазиле на територији Отоманског царства. Посебно важан допринос ширењу истине о злочину над Јерменима, дао је и бивши амерички амбасадор Хенри Моргентау (Henry Morgentau), који је службујући у Истанбулу, све до прекида дипломатских односа 1917. године, у више наврата обавештавао Вашингтон о овим злочинима и захтевао од САД да интервенишу како би спречили наставак „убиства једног народа“.³⁴¹

Амерички председник Вудро Вилсон (Woodrow Wilson) такође је био под снажним утицајем овог стереотипа и гајио је отворени анимозитет према посрнулој Отоманској царевини.³⁴² Ипак, након пораза у рату, један део Турака се са надом окренуо упрвао ка Америци и Вилсону, видевши у његовој политичкој платформи шансу за опстанак турске државе. Ако већ не у границама некадашњег царства, онда у границама које би им омогућиле да задрже национални понос и достојанство. Оваква очекивања била су присутна међу припадницима ослабљене отоманске елите,

³³⁹ Fusun Turkmen, „Turkish–American Relations: A Challenging Transition”, *Turkish Studies*, Rotledge, London, Vol. 10, No. 1/ 2009, p. 110.

³⁴⁰ Крвави биланс тзв. „Јерменског геноцида“, односно масовних злочина почињених над јерменском мањином у Анадолији, према проценама историчара, износи око милион и по жртава. Пре почетка I светског рата Отоманско царство насељавало је око два милиона Јермена. По његовом завршетку, преостало их је свега 400 хиљада. (John Kifner, „Armenian Genocide of 1915: An Overview”, 22/8/2016/ http://www.nytimes.com/ref/timestopics/topics_armeniangenocide.html)

³⁴¹ За више видети: Henry Morgentau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page & Company, New York, 1919, pp. 301-364.

³⁴² Вилсон је о Турцима често говорио као о „Мухамеданским Апачима“, док је његова политика према Отоманском царству била увелико детерминисана његовим протестантским пореклом. Стога је Вилсоново интересовање за Турску било превасходно „мисонарске“ и теолошке природе. Такође, за разлику од европских савезника, примарни интерес његове спољне политике није био геополитичке природе, већ се сводио управо на заштиту хришћанских мањина у турским деловима Отоманског царства. У прилог овој тврдњи говори и чињеница да је Вилсон, у више наврата, одбио предлог британског премијера Лојда Џорџа (David Lloyd George), да се Америци додели мандат над Анадолијом и Истанбулом, укључујући и контролу над Босфором и Дарданелима. (Perin Gurel, „Turkey and the United States after World War I: National Memory“, Local Categories, and Provincializing the Transnational, *American Quarterly*, Vol. 67, No. 2/2015, pp. 359-360.)

али и међу турцима који су похађали неке од бројних америчких мисионарских школа које су након *Танзимата* отворене на османској територији. Када је Вилсон, почетком 1918, америчком Конгресу представио декларацију од четрнаест тачака, у којој је изнео своје виђење мировног процеса и послератне светске архитектуре, поменута надања су, на моменат, изгледала оствариве. Дванаеста тачка декларације односила се управо на судбину Отоманске империје и „напречац је учинила Вилсона најпопуларнијим западним политичарем свих времена у Малој Азији“.³⁴³ Поменути члан гласио је: „Турски делови садашњег Отоманског царства требају бити уверени да им је суверенитет гарантован; и друге националности које су сада под турском владавином требају бити уверене у неупитну безбедност њихових живота и у апсолутно неоспорну шансу за аутономни развој; и Дарданели би требали бити перманентно отворени за слободан пролаз бродова и трговине, свих нација, под међународним гаранцијама“.³⁴⁴

Вилсонова декларација оставила је довољно простора за подгревање нада како отоманских турака, тако и мањина које су живеле унутар Отоманског царства. Мањине на територији царства су дванесту тачку схватиле као обећање сопствених националних држава, док су турски интелектуалци „у њој видели могући опстанак свога царства, докле год оно гарантује једнака права и слободе за све његове мањине“.³⁴⁵

Отоманске елите тумачиле су Вилсонову декларацију као обећање, и грчевито су се држале за ову сламку спаса чак и када је постало јасно да САД неће учинити ништа да спрече Грчку инвазију Измира, 1919. године.³⁴⁶ У оваквој ситуацији, чак и је и вођа националног устанка, Мустафа Кемал, у једном тренутку призивао подршку САД: „Националисти препознају неопходност помоћи непристрасне стране државе. Наш циљ је да обезбедимо развој оне Турске која је склопила примирје. Ми немамо

³⁴³ Perin Gurel, исто, р. 357.

³⁴⁴ President Woodrow Wilson's Fourteen Points, 22/8/2016/
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

³⁴⁵ Perin Gurel, исто, р. 357.

³⁴⁶ У којој мери се један део Турака уздао у Вилсонове спољнополитичке принципе, говори и податак, да су, демонстранти, који су у Истамбулу демонстрирали против грчке окупације анадолијског приобаља, носили транспаренте на којима је била исписана Вилсонова „Дванаеста тачка“ (Perin Gurel, исто.)

експанзионистичке планове. Ми верујемо да Турска може бити богата и просперитетна држава, уколико јој се пружи шанса да добије добру владу. Наша влада је ослабљена кроз страна уплитања и интриге. Наше искуство нас уверава да је Америка једина земља способна да нам помогне“.³⁴⁷

Упркос турским апелима, подршка САД је изостала, а *Севрски мировни уговор*, потписан годину дана касније, развејаће и последњу преосталу наду Турака да њихова држава може очувати барем ехо старе империјалне славе.³⁴⁸ Од тог тренутка турски национализам распламсаће се на простору Мале Азије (данашње Анадолије), и резултираће Турским ратом за независност. Америка ће поново бити „етикетирана“ као непријатељ, и то не без разлога. Када су Турска и чланице Антанте потписали *Лозански мир*, 1923. године, Сенат САД је одбио да ратфикује мировни споразум. Овакав однос Сената према новопроглашеној Турској републици, био је последица негативних стереотипа насталих током I Светског рата. Вести које је америчка штампа објављивала о „турском националном покрету, Мустафи Кемалу, и влади у Анкари биле су обојене постојећом сликом „Страшног Турчина“: крволочног и фанатичног. Многи американци су видели савезничку послератну окупацију отоманских територија као начин да се заштите хришћанске мањине, и поздрављали су сецесионистичке покрете у Отоманској империји. Били су уверени да циљеви турских националиста подразумевају и масакр над Јерменима, и другим хришћанима, укључујући и америчке мисионаре“.³⁴⁹

Иако је, након окончања рата, анимозитет према Турској и Турцима у потпуности обојио америчко јавно мњење, политички естаблишмент ипак није био

³⁴⁷ Исто, р. 367

³⁴⁸ *Мировни уговор у Севру*, потписан 1920 године, између представника отоманске власти и држава Антанте, окончао је турску владавину над нетурским територијама (поглавље II), и озваничио савезничке мандате на некадашњим отоманским територијама (поглавље III). Овај споразумом је такође подржао и грчку окупацију егејских острва, Источне Тракије (члан 84.) и Измира (члан 65-83), због чега је одбачен од стране турских националиста и парламента у Анкари. (*The Peace Treaty of Sèvres*, 25/8/2016/ <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>)

³⁴⁹ John M. Vander Lippe, „The 'other' Treaty of Lausanne - The American public and official debate on Turkish-american relations“, *The Turkish yearbook of International Relations*, Ankara University Press, Vol 23/1994, р. 41.

јединствен по питању наставка антитурске државне политике.³⁵⁰ Оваквом спољнополитичком курсу су се посебно противиле и америчке дипломате „на терену“. Један од најранијих заговорника успостављања сарадње са турским националистима, био је комадант америчке флоте у Медитерану, адмирал Марк Бристол (Mark Bristol), кога је председник Вилсон именовано на позицију Високог комесара за Турску. Његовим напорима ускоро ће се придружити и пензионисани адмирал Колби Честер (Coliby Chester), који је „заступао интерес групе америчких бизнисмена који су покушавали да добију трговачке концесије од отоманских власти“.³⁵¹ Честерови напори уродиће делимичним плодом, јер ће током мировне конференције у Лозани, САД и Турска потписати засебан споразум, познат под именом *Честерова концесија*.³⁵² Ипак, ова концесија ће убрзо бити доведена у питање, због одбијања Сената да ратификује поменути мировни уговор. Тако је турска *другост* у овој фази међусобних односа однела превагу над *реалполитиком* и америчким економским интересима.

Кемалов устанак и успостављање нових, национално оријентисаних власти у Анкари, и њихов раскид са отоманским империјалним наслеђем, ипак није променио амерички став према Турској. Упркос Бристоловом и Честеровом настојању да омекшају однос Стејт департмента према националистима, они су у очима Вашингтона остали само друго лице „Страшног Турчина“. Креатори америчке спољне политике били су заинтересовани искључиво за поштовање услова (Отманске) капитулације, заштиту америчких трговачких интереса и инвестиција у региону, као и за безбедност хришћанских мањина и америчких мисионара. Другим речима, од турских бораца за национално ослобођење и републику, очекивало се исто што и од султана у Истанбулу - безрезервна покорност. Идентичан став показао је и амерички Сенат, одбијајући да ратификује мировни споразум из Лозане.

³⁵⁰ Приликом гласања у Сенату, мировни споразум из Лозане одбачен је са 50 према 34 гласа. (Perin Gurel, исто, р. 362.)

³⁵¹ John M. Vander Lippe, исто, р. 42.

³⁵² Овом концесијом, коју је турска страна потписала са жељом да осигура америчку подршку *Лозанском миру*, САД су добиле ексклузивно право на изградњу железничке инфраструктуре и експлоатацију минералних ресурса и нафте на територији Републике Турске.

Након проглашења републике, и победе у народноослободилачком рату против Грка и Савезника, Турска је започела процес реформи и модернизације, што је за собом, неизбежно повлачило сарадњу са дојучерашњим непријатељима по угледу на које је желела да организује своје ново политичко и економско устројство. Уследило је поновно „откривање“ Запада, при чему Америка и даље није била у средишту турског спољнополитичког интересовања, али је свакако завредила много већу пажњу него раније. Након обнављања дипломатских односа,³⁵³ две државе ће добити прилику да оставе иза себе предрасуде из прошлости, и да постепено почну да унапређују билатералне односе. Пресудну улогу у процесу помирења, одиграле су дипломате обе државе, чијим индивидуалним напорима се може приписати постављање чврстог темеља будуће политичке и војне сарадње.

Први амерички амбасадор у Републици Турској, Џозеф Грев (Joseph C. Grew) и турски амбасадор у САД Ахмет Мухтар (Ahmet Muhtar) заслужни су стварање позитивније међусобне слике између две нације. Џозеф Грев је био истински импресиониран Ататурковим политичким и друштвеним реформама и захукталом модернизацијом која је од Турске требала да начине савремену, развијену економију налик онима на Западу. Грев и његови наследници су у периоду између два рата „америчкој јавности одаслали веома позитивну слику младе републике и њеног лидера, Мустафе Кемала Ататурка“.³⁵⁴ Та позитивна слика додатно је ојачана након Турске одлуке да, после дужег оклевања, ступи у II Светски рат, и да подржи САД и Савезнике у борби против Немачке и Јапана.

С друге стране, Мунир Ертегун (Münir Ertegün), који је, 1934. године, наследио Ахмета Мухтара на месту турског амбасадора у Вашингтону, интензивно је радио на „унапређењу билатералне сарадње и развејавању предрасуда о Турцима. За време његовог мандата основана су многа друштва америчко-турског пријатељства, док се за њега самог често каже како је служио турско-америчким односима, не само

³⁵³ Дипломатски односи две државе опстали су током већег дела I Светског рата, пре свега захваљујући чињеници да је Америка остала неутрална све до краја 1916. Након њеног уласка у рат, на страни сила Антанте, Отоманска империја је 1917. године прекинула међусобне дипломатске односе. Њихово обнављање уследиће 1927. године, четири године након проглашења турске републике.

³⁵⁴ Fusun Turkmen, исто, р. 110.

током свог живота, већ и након своје смрти. Наиме, након што је 1944. преминуо на дужности, његови посмртни остаци, су две године касније, враћени у отаџбину на америчком војном броду *Мисури* чиме су САД „учиниле симболичан гест политичке подршке у време када се Турска суочавала са претњом растућег совјетског експанзионизма“.³⁵⁵ „Гвоздена завеса“ која ће потом раздвојити Запад од Истока, учиниће да америчка симболична подршка Турској убрзо прерасте у врло „опипљиво“ савезништво.

3.2. Хладни рат и Република Турска

3.2.1. „Црвена претња“ и геостратешка важност Турске

Америчко-турско савезништво, сковано у периоду хладног рата, може послужити као снажна потврда геополитичког аксиома према коме географија игра важну улогу у креирању светске политике. Како то примећује Ајлин Гунеј (Aylin Güney) „Турска стратегијска позиција је била њено главно преимућство и главни разлог за Турско-америчко савезништво током периода Хладног рата“.³⁵⁶ Са геополитичким „капиталом“ који је подразумевао територију која се простире на два континента (Европа и Азија), контролу над два стратешки важна мореуза (Босфор и Дарданеле), контролу над два важна речна тока (Тигар и Еуфрат), као и заједничку границу са Совјетским савезом, новоформирана Република Турска била је идеални савезник САД у борби против „Црвене претње“. Суочене са опасношћу ширења комунизма по читавој Европи и Блиском истоку, САД су схватиле да је „Турска геостратешка позиција круцијална за обуздавање такве идеологије и територијалне експанзије“.³⁵⁷ Када се све наведено узме у обзир, јасно је због чега је „у формалном смислу, Хладни рат почео у Источном Медитерану са Совјетским територијалним

³⁵⁵ Исто.

³⁵⁶ Aylin Güney, исто, р. 341.

³⁵⁷ Исто, р. 342.

захтевима Анкари и доношењем Труманове доктрине са циљем да се ојачају Грчка и Турска“.³⁵⁸

Пред сам крај рата, у марту 1945. године, Совјетски Савез је обавестио Турску о својој намери да поништи *Споразум о пријатељству и ненападању* који су две државе потписале 1925. године. Убрзо потом стигли су и захтеви о прекрајању граница и конкретним територијалним уступцима. Совјети су полагали право на источне провинције Турске (Карс, Ардан и Батум), као и на контролу над Босфором и Дарданелима, на којима би успоставили своје војне базе.³⁵⁹ Ипак било је потребно да прође готово годину дана да америчка администрација схвати „величину претње која је укључивала захтев за преправком Турско-Совјетске границе у корист Совјетског Савеза, успостављање турских копнених и морнаричких база на турским мореузима 'у циљу заједничке Турско-Совјетске одбране области', и амандман на Монтрејску конвенцију из 1936. године којом је одређена управа над мореузима“.³⁶⁰ Турска је испрва била принуђена да се сама носи са овим захтевима, плаћајући на тај начин цех касног укључења у II светски рат.³⁶¹ Ситуација ће се променити тек онда када јој европски савезници у потпуности окрену леђа. Наиме, у фебруару 1947. године, Велика Британија је обавестила америчку владу да „услед неколико ратних економских криза више не може да обезбеди економску и војну помоћ Грчкој и Турској“.³⁶² Британци су захтевали од Американаца да они у потпуности понесу терет помоћи,³⁶³ чиме су створили простор за велики заокрет у америчкој спољној политици. И док се Турска плашила за своју територијалну целовитост и опстанак,

³⁵⁸ Stephen Larrabee, Ian Lesser, исто, р. 162.

³⁵⁹ Aylin Güney, исто, р. 341.

³⁶⁰ Fusun Turkmen, исто, р. 111.

³⁶¹ Истина, САД и Британија су декларативно изразиле своју подршку турском одбијању захтева СССР-а, али конкретни акти подршке су изостали. Ипак, америчко и британско сврставање уз Турску, донекле је ублажило совјетски притисак на ову државу (Senem Üstün, „Turkey and the Marshall plan: strive for aid“, *The Turkish YearBook of International Relation*, Ankara University, Vol. XXVII, 1997. р. 32.)

³⁶² Исто, р. 111.

³⁶³ Током II Светског рата Турска је добијала војну помоћ од Велике Британије под окриљем Англо-француско-турског споразума склопљеног 1939. године. Такође, она је добијала значајну војну помоћ од САД, на основу тзв. Закона о зајму и најму (енг. *Lend-Lease Public Law 77-11*). Завршетком рата, *Lend-Lease* програм помоћи савезницима је окончан. Тако се Турска се нашла зависна од Британске помоћи, која ће ускоро такође бити обустављена, јер се ратом изнурено Уједињено Краљевство нашло пред банкротом. (За више видети: Senem Üstün, исто, р. 32.)

САД је ужасавала могућност „Совјетске експанзије на Блиски исток где је нафта била најважнија стратешка брига САД“. ³⁶⁴ Ови страхови довешће до међусобног препознавања заједничког интереса чиме ће бити ударен темељ будућег савезништва.

Амерички председник Хари Труман (Harry S. Truman) међу првима ће разумети обим претње садржане у совјетским захтевима, и препознаће у Грчкој и Турској „бедем“ који може заштити Источни Медитеран. Како би одговорио на претњу која се надвијала са истока, Труман ће формулисати доктрину која ће почивати на стратешком оснаживању поменутих држава, са циљем стварања ефикасне тампон зоне која ће зауставити совјетску експанзију у овом делу света. Доктрина је прокламована пред члановима америчког Конгреса 12. фебруара 1947. године, а у наредних неколико година операционализована је кроз више билатералних споразума између Турске и САД, као и под окриљем чувеног *Маршаловог плана*.³⁶⁵

Потребу за пружањем помоћи Турској, Труман је образложио следећим речима: „Будућност Турске као независне и економски стабилне државе не може бити мање важна свим људима на свету који цене слободу, него будућност Грчке... Турској сада треба наша помоћ. Од краја рата Турска је тражила финансијску помоћ од Британије и Сједињених Држава у циљу спровођења модернизације неопходне за одржавање свог националног интегритета. Тај интегритет је од суштинског значаја за очување реда на Блиском истоку... Као и у случају Грчке, ако је Турској потребна помоћ, САД морају да је обезбеде. Ми смо једина земља која је у стању да обезбеди ту помоћ“. ³⁶⁶ Иако у овом образложењу датом Конгресу нигде експлицитно није поменута „Црвена претња“ која се надвила над Грчку и Турску, она је јасно назначена у делу обраћања у коме Труман каже како верује „да политика САД мора

³⁶⁴ Aylin Güneş, исто, р. 342.

³⁶⁵ *Програм европског опоравка* (енг. European Recovery Program, скраћ. ERP) познатији под именом Маршалов план (по државном секретару Џорџу Маршалу (George Marshall)), представљао је службену стратегију САД која је за циљ имала обнову ратом опустошене Европе, али и заустављање ширења комунизма путем пружања економске и војне помоћи.

³⁶⁶ *President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, March 12, 1947*, /16/9/2016/
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp

бити пружање подршке слободним људима који пружају отпор покушајима подјармљивања од стране наоружаних мањина и спољним притисцима“.³⁶⁷

Труманова доктрина била је директна порука Совјетима да САД неће скрштених руку гледати како се комунизам шири светом, нити да ће им допустити да угрозе виталне америчке интересе. Ти амерички интереси су махом били геостратешког карактера, што се и види из обраћања тадашњег државног секретара Дина Ачесона (Dean Acheson) делегатима америчког Конгреса. Ачесон је подвукао како „Запад мора држати Грчку и Турску изван совјетских шака - или да буде спреман да за последицу има губитак стратешких база, линија комуникације и ресурса са Блиског истока“.³⁶⁸ Такође, интереси САД су били и вредносне тј. идеолошке природе. Ову вредносну димензију најбоље осликавају сегменти Трумановог говора којима се алудира на „љубав према слободи“ и „право да људи сами изаберу своју судбину“.³⁶⁹ Ачисоново уверавање упућено Турцима да се „Совјетски територијални захтеви шире у сферу 'светског мира и безбедности' за које САД имају 'најдубљи' интерес“,³⁷⁰ јасно указује на то у којој мери је Турска била значајна за заштиту обе димензије америчког интереса. Некадашњи „Болесник са Босфора“ сада је постао „прва линија одбране“. И у геостратешком, и у идеолошком смислу.

Само неколико месеци након Трумановог обраћања, у мају 1947. године, Конгрес је одбрио *Акт помоћи Грчкој и Турској* који је подразумевао пакет помоћи од 400 милиона долара, од чега је 150 милиона било намењено Турској.³⁷¹ Одмах потом уследио је и *Споразум о америчкој помоћи Турској*, којим је започета „серија билатералних споразума које су две државе склопиле током 1950-их, са циљем регулисања конкретних аспекта турско-америчке војне сарадње“.³⁷²

Следећи корак, био је укључивање Турске у *Маршалов план*, што је за циљ имало економско оснажење Турске. Турска економија је током II Светског рата

³⁶⁷ Исто.

³⁶⁸ Aylin Güney, исто, р. 342.

³⁶⁹ *President Harry s. Truman's address before a joint session of Congress, March 12*, исто.

³⁷⁰ Aylin Güney, исто, р. 342.

³⁷¹ Fusun Turkmen, исто, р. 111.

³⁷² Исто.

претрпела велики пад, иако ова држава готово да није учествовала у рату, нити је претрпела ратна разарања. Међутим „одржавање стајаће војске од преко милион људи у периоду између 1939-1945. имало је нагативан утицај на њене производне капацитете, док је унутрашња потрошња била ограничена а извозни капацитети изложени рестрикцијама. Иако рат није изменио њену економску структуру, Турска страна тржишта, пре свега Немачка и друге европске државе нису биле у могућности да купују њену робу. Спуштање цена извоза на предратни ниво додатно је оптеретило Турску економију. С друге стране, Турска је наставила да држи бројну стајаћу војску и по завршетку рата, плашећи се рата са Русијом...“.³⁷³

Потребно је истаћи како имплементација „Маршалове“ помоћи намењене Турској није била једноставна. Пре свега због чињенице да се процене САД и Турске о величини и намени помоћи, од самог почетка нису подударале. Проблем се састојао у томе што „Маршалова помоћ, понуђена државама које су претрпиле штету као последицу рата, није била дизајнирана да задовољи турске потребе“.³⁷⁴ Турски првобитни захтев за 615 милиона долара помоћи одбијен је са образложењем да *Маршалов план* није намењен националним развојним програмима, већ реконструкцији оних делова Европе који су опустошени ратом.³⁷⁵ Наиме, након Париске конференције, која је у јулу 1947. године окупила будуће учеснике *Програма европског опоравка*, амерички експерти урадили су студију „Плава књига“. Задатак студије је био анализа економске ситуације у свакој од европских држава понаособ. Што се Турске као корисника помоћи тиче, њена процена је била неповољна. „Плава књига“ је оценила како „значајан део Турских развојних планова излази из оквира *Програма европског опоравка*“.³⁷⁶ Турска је класификована као тзв. „Држава са кешом“, које има значајне резерве злата и стране валуте, и која је као таква „способна да сама плаћа опрему за своју пољопривредну и рудну

³⁷³ Senem Üstün, исто, р.32.

³⁷⁴ Исто, р. 34.

³⁷⁵ Исто.

³⁷⁶ Şaban Çalış, *Turkey's integration with Europe: initial phases reconsidered*, SAM - Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, 18/9/2016/ <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Saban-Calis.pdf>

производњу“.³⁷⁷ Ипак, након опсежне кампање у турској јавности, и снажног лобирања владе премијера Хасана Саке (Hasan Saka) у Вашингтону, САД су из поменутих гоестратешких разлога одлучиле да укључе турску у *Маршалов план*.

Програм економске помоћи за Турску (енг. *The Economic Assistance Program for Turkey*), започет је 1948. године, под окриљем *Програма европског опоравка*. Закључно са 1952. годином, Турска је у овире пакета помоћи добила 354.2 милиона долара, реализованих кроз грантове и кредите.³⁷⁸ Иако ова помоћ није у потпуности испунила Турска очекивања, она је представљала важан корак напред у новоформираном савезништву две државе.

Труманова доктрина и Маршалов план пружили су значајну економску али и психолошку подршку Турској. Поједини аутори чак сматрају да је ова помоћ преваходно била потоњег карактера. Према њима Америчка администрација је веровала да директна опасност од Совјетске војне агресије не постоји, те да је „продужење помоћи Турској пожељно из психолошких разлога, и плашила се да би се она могла окренути Совјетском Савезу уколико би помислила да западни савезници нису довољно јаки“.³⁷⁹ Даљи кораци у правцу све интензивније сарадање и изградње будућег „Стратешког партнерства“ биће предузимани у складу са актуелним хладноратовским дешавањима. Турска ће убрзо добити позивницу за приступање НАТО, док ће јој Корејски рат пружити прилику да освоји наклоност америчког јавног мњења, и да из очију америчке администрације обрише слику „Страшног Турчина“.

3.2.2. Улазак у НАТО

Како се Хладни рат захуктавао политика зауздавања тзв. „Контејнмент“ (енг. *Containment*) Совјетског савеза убрзо је постала „организациони принцип америчке

³⁷⁷ Şaban Çalış, исто.

³⁷⁸ Реч је о званичним подацима турске владе, међутим постоје и другачије процене о висине укупне помоћи Турској реализоване у оквиру *Маршаловог плана*, од којих су неке знатно изнад, а неке знатно испод поменуте цифре. (Исто.).

³⁷⁹ Senem Üstün, исто, р.33.

политике у вези са Турском и њеним окружењем“.³⁸⁰ Безбедносно оријентисана спољна политика Вашингтона наишла је на подршку Анкаре, која не само да је делила амерички интерес за обуздавањем совјетске експанзије, већ је и сама била склона да међународне односе посматра кроз безбедносну призму. Турска безбедносна „оштрашћеност“ била је истовремено последица спољашњих и унутрашњих фактора - сложеног геополитичког положаја државе и доминантне улоге војске на политичкој сцени. Ахмет Давутоглу истиче како се Турска током Хладног рата „више оријентисала на стварање војне стратегије и спољне политике засноване на *безбедности дуж граница* него на заузимању међународног положаја који је покушала да протумачи унутар уског оквира овог схватања безбедности“.³⁸¹ Али управо такво „уско“ схватање спољне политике (као безбедносне политике) постаће карика која ће повезати Турску и САД у чврсто хладноратовско савезништво.

Оснивање Северноатланског Савеза (енг. *North Atlantic Treaty Organization*) 1949. године, за Турску је представљао идеалну шансу да ојача своју безбедносну политику, али и да се за корак више приближи Западу. Ипак, упркос свестраном ангажовању појединих делова Стејт департмента да се Турска од самог почетка укључи у новоформирану војну савез,³⁸² оваква одлука је изостала. Турска је први пута аплицирала за чланство у НАТО у мају 1950, али је одбијена са образложењем да није ни западноевропска држава, нити атлантска држава. Турске републиканске елите и јавно мњење невољно су се мирили са оваквим развојем догађаја. Узрок томе није био само страх од Совјета, већ и чињеница да се Турска, баш као и у почетним фазама *Маршаловог плана*, осетила изопштена од остатка Европе. Наиме, у првим годинама турске републике „модернизација је била перципирана као вестернизација, а турска унутрашња и спољна политика биле су усаглашаване“.³⁸³ Међутим, након Ататуркове смрти, његови наследници другачије ће приступити овом процесу.

³⁸⁰ Stephen Larrabee, Ian Lesser, p.162.

³⁸¹ Ахмет Давутоглу, исто, стр. 90.

³⁸² Реч је о настојању *Дирекције за блискоисточне и афричке послове*, и њеног директора Џозефа Сатертвајта (Joseph C. Satterthwaite), некадашњег секретара америчке амбасаде у Анкари, да Турска и Грчка буду одмах прикључене НАТО-у. (Joseph C. Satterthwaite „The Truman Doctrine: Turkey“, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, SAGE publishing, Vol. 401, 1982, p.83)

³⁸³ Yücel Bozdaglioglu, исто, p. 60.

Кемалистичка Републиканска партија (тур. *Cumhuriyet Halk Partisi*, у даљем тексту ЦХП) и њен наследник на власти, Демократска партија (тур. *Demokrat Parti*, у даљем тексту ДП),³⁸⁴ реинтерпретирали су концепт вестернизације, потчиниивши га у потпуности спољнополитичком контексту. Међу политичким елитама је, након Ататуркове смрти, преовладало мишљење да је вестернизација могућа само кроз блиску сарадњу са Западом и то „по сваку цену и под свим условима“.³⁸⁵ Стога је, како то примећује Боздаглиоглу, приступање НАТО-у било логично заокруживање ове филозофије.³⁸⁶

Ситуација ће се побољшати годину дана касније, када Корејски рат буде пружио идеалну шансу Турској да докаже своју лојалност западним савезницима. Турска ће у августу 1950 године, поново аплицирати за чланство у НАТО. Како би повећала шансе за успех турска влада је, не чекајући зелено светло од Парламента, у Кореју послала 4500 војника, као подршку савезницима.³⁸⁷ Учесће Турака у Корејском рату биће запамћено по „легендарној солидарности америчких трупа и турске бригаде, којој је Генерал Даглас МекАртур са дивљењем дао шифрован назив „Северна звезда“. До завршетка рата 27. јула 1953, преко 25.000 турских војника се борило раме уз раме са Американцима против Северне Кореје, са људским губицима већим од 10 посто“.³⁸⁸

Турска солидарност у Корејском рату, као и жртве које је поднела, постаће симбол Америчко-турског савезништва и широм ће јој отворити врата НАТО. У оквиру првог проширења Северноатланског савеза почетком 1952. године, подржана од стране америчког Конгреса, Турска ће, заједно са Грчком, постати пуноправна чланица НАТО. Турској ће бити додељена улога „јужног крила“ (енг. *southern flank*) Савеза, што ће од ње *de facto* начинити „чувара западне цивилизације“. Од Турске се

³⁸⁴ ДП је прва опозициона партија која је, након увођења вишепартијског система, освојила власт. На изборима 1950. године ДП је освојила 84% места у турском парламенту, прекидајући тако вишедеценијску владавину Ататуркове ЦХП. (Владимир Ајзенхамер, Наташа Јовановић, „Анализа демократичности парламентарних избора у Републици Турској 2015. године са освртом на историјску генезу изборног процеса“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Vol. 49, No.3/2015, стр. 197.)

³⁸⁵ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 60.

³⁸⁶ Исто, р. 60.

³⁸⁷ Исто.

³⁸⁸ Fusun Turkmen, исто, р. 111.

очекивало да буде брана Совјетском експанзионизму, и да га држи подаље од Медитерана и Југоисточне Европе. Заузврат, чланство у НАТО за Турску је значило наставак војне и економске помоћи, и што је још важније иницијацију у западноевропске и америчке политичке и дипломатске кругове. За Турке то је био више него довољан повод да се коначно осете прихваћеним од стране Запада, и да на своју државу почну да гледају као на европску силу.

Чланство у Савезу донело је Турској још једну велику предност - могућност да додатно учврсти и унапреди своје савезништво са САД. Показало се како НАТО представља више него повољан нормативни оквир за даљи развој билатералне сарадње. На основу Члана 3. *Повеље Северноатланског савеза* (енг. *North Atlantic Treaty*), и *Споразума о статусу НАТО снага* (енг. *NATO Forces Status Treaty*) из 1951. године, Америка ће успоставити своје ваздушне и стратешке базе, као и радарске и комуникационе центре широм Турске.³⁸⁹ *Споразумом о војним постројењима* (енг. *The Military Facilities Agreement*) и *Споразумом о статусу снага* (енг. *Status of forces agreement*) потписаним 1954. на билатералној основи формализовано је растуће америчко присуство у Турској, док су амерички војници изузети од одговорности пред турским правосуђем.³⁹⁰ Истовремено, НАТО је пружао потребно институционално покриће за наставак америчке помоћи, која се временом увећавала.³⁹¹ Напослетку, међусобна сарадња је толико унапредовала да су односи између Турске и САД у суштини сматрани „битним делом односа између Турске и НАТО“.³⁹²

Турско придруживање Западу имало је своју цену. Давутоглу сматра како је Турска „цену стајања под овим сигурносним штитом, под који је ушла из геополитичке нужности услед совјетске претње, плаћала повременим запостављањем свог природног поља утицајности и других опционих центара моћи“.³⁹³ Када говори о „природном пољу утицајности“ Давутоглу превасходно подразумева просторе

³⁸⁹ Aylin Güney, исто, р. 342.

³⁹⁰ Исто.

³⁹¹ Fusun Turkmen, исто, р. 112.

³⁹² Ахмет Давутоглу, исто, стр. 225.

³⁹³ Исто.

некадашњег Отоманског царства, којих се Турска одрекла успостављањем Републике. Ипак, он свесно превиђа чињеницу да је Турска ову цену платила својеволјно. Такође, овде није реч о „повременом запостављању“ већ о свесној и дугорочној промени спољнополитичке оријентације.

Најважнија последица нове, прозападне оријентације била је „изолација Турске од Блиског истока и Источног блока“.³⁹⁴ Африка, Блиски исток и Централна Азија, иако претходно изгубљене у вихору ратног пораза, презрене су од републиканских елита и у миру који је потом наступио. Кемалова Турска није желела да гаји никакве споне, па ни територијалне, са својим отоманским наслеђем. Таква спољна политика била би виђена као супротна идеалима вестернизације. Када је крајем 50-их, и почетком 60-их СССР покушао да поправи односе са Турском, тадашњи премијер, генерал Исмет Инени (İsmet İnönü),³⁹⁵ јасно је ставио до знања да „Турска не жели да има ишта ни са једном другом земљом осим са Западом“.³⁹⁶ Инени је истакао како је његова држава део западног система и да је стога немогуће да она постане савезник Совјетског Савеза, или чак да остане неутрална.³⁹⁷

Уласком у НАТО Турска је постала јужни бедем насупрот Совјетског савеза, чиме је њено савезништво са западним силама постало неупитно. Осећај припадности Европи и Западном блоку улио је самопоуздање кемалистичкој владајућој елити, која је била уверена да на тај начин наставља реформски пут који је Ататурк започео. Према мишљењу Гордона и Таспинара, Хладни рат је пресудно утицао на демократизацију Турске.³⁹⁸ Приступање НАТО-у и америчка помоћ у оквиру *Маршаловог плана* охрабрили су Иненија да одржи прве вишестраначке изборе. Идеолошка подела на левицу и десницу која ће током 60-их поларизовати државу, бациће у сенку некадашње политичке, друштвене и етничке поделе. Сукоби кемалиста и исламиста, модерниста и традиционалиста, турака и других етничких

³⁹⁴ Yücel Bozdaglioglu, исто, р.60.

³⁹⁵ Након смрти Кемала Ататурка 1938. године генерал Исмет Инени постаће други председник Републике Турске. У својој државничкој каријери Инени ће три пута вршити и функцију премијера, испред кемалистичке ЦХП .

³⁹⁶ Исто.

³⁹⁷ Исто.

³⁹⁸ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р.16.

мањина (Курда, Јермена и Грка), биће потиснути у други план. Растућа Левица претила је да, попут тројанског коња, изнутра сруши бедем који је „Црвену претњу“ држао даље од Запада. У том периоду прозападна политичка оријентација озбиљно је довођена у питање од стране левичара који су постепено окретали јавно мњење против сарадње са САД и НАТО. Левичарски интелектуалци су посебно „критиковали владу да је учинила Турску превише зависном од америчке помоћи и НАТО-а, и организовали су антиамеричке и антивладине протесте“.³⁹⁹ Ипак, Турска спољна политика остала је чврсто окренута Западу, а њено чланство у НАТО постало је део њеног *државног идентитета*.

Поједини аутори (Давутоглу, Гордон и Таспинар, Боздаглиоглу и др.) су склони да турску прозападну оријентацију тога времена приписују биполарном геополитичком резону и диктату реалполитике, представљајући је као неминовни (Давутоглу) или идеолошки (Гордон и Таспинар, Боздаглиоглу) избор владајуће кемалистичке елите. Ипак, непобитна чињеница је да је окренутост Западу остала константа свих будућих турских влада, закључно са „владавином“ Ердоганове АКП. Стога можемо приметити да је прозападна спољнополитичка оријентација започета у време Хладног рата, само на први поглед деловала као *краткорочна оријентација* владајуће елите мотивисане сложеном геополитичком ситуацијом, али да је заправо била први „симптом“ *дугорочне оријентације* формиране као резултат *longue durée* процеса који је обухватио и секуларне модернисте и традиционалне исламисте.⁴⁰⁰ Реалполитика Хладног рата сасвим извесно јесте диктирала императив приближавања Западу, али је то истовремено био и логични наредни корак у дугом „Турском маршу“ који је започетом још у време *Танзимата*.

С друге стране, питање идентитета није једино важно питање које је произашло из турског приступања НАТО-у. Билатерална сарадња са САД, која је свој процават доживела управо кроз северноатланску институционализацију, учинила је Турску (баш како су турски левичари и тврдили) зависном од америчке помоћи. Насух Услу (Nasuh Uslu) на следећи начин описује природу турско-америчког

³⁹⁹ Yücel Bozdaglioglu, исто, p.61.

⁴⁰⁰ Чиме ћемо се више бавити у 6. поглављу.

односа: „Под окриљем НАТО, највише су Американци били укључени у рад турског војног естаблишмента. Амерички војни саветници управљали су координацијом турских одбрамбених планова са плановима других чланица НАТО, покушававајући да тренирају, опреме и организују турску војску према америчком моделу како би је учинили ефикаснијом. Заједно са наоружавањем турских снага америчким оружјем, ова дубока америчка умешаност у турске војне структуре играла је засигурно важну улогу у турској војној зависности од САД...“.⁴⁰¹ Ова зависност од САД имала је још једну, веома битну димензију. Турска је отворила своје границе за америчку војну силу која се, како се хладни рат захуктавао, у све већем броју стационира на њеној територији. На тај начин, иако је постала „Европска сила“, Турска је постепено падала у потчињен положај у односу на САД. *Труманова доктрина, Маршалов план*, као и билатерални војни споразуми реализовани кроз НАТО оквир омогућиће формирање узајамног односа који Дејвид Лејк карактерише као *безбедносну хијерархију*.⁴⁰²

Иако унутрашњи фактори нису могли утицати на промену новог *државног идентитета* и прозападне политичке оријентације, даљи развој хладноратовских дешавања показале да турска лојалност САД ипак није била апсолутна. Парадоксално, главни изазов новоформираном савезништву две државе неће упутити „Црвена претња“, већ сама Америка. А са првим „спотицањима“ у турско-америчком савезништву, на површину ће испливати и права природа међусобног односа.

3.2.3. Кипарска криза 1964/74. - период првог „захлађења“

Упркос незадовољству опозиције и једног дела јавности све евидентнијом војном и безбедносном зависношћу од САД, политика Анкаре према Вашингтону и чланству у НАТО остаће непромењена. У мају 1960. војна хунта извршиће пуч против владе премијера Аднана Мендереса (Adnan Menderes), и забраниће рад

⁴⁰¹ Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003, p. 70.

⁴⁰² Ова тврдња, која је у тесној вези са нашом првом посебном хипотезом (X2) биће такође проверена у 6. поглављу.

његовој Демократској партији.⁴⁰³ Војни суд осудио је Мендереса на смртну казну, док је председнику Целалау Бајару (Celal Bayar) изречена казна доживотног затвора. Оваква развој ситуације није добро дочекан у Вашингтону, јер је двојац Мендерес-Бајар себи у заслуге уписао учлањење Турске у НАТО, и током читаве деценије представљао је поузданог партнера САД. Стога не чуди што је војна хунта „прокламовала у својој првој јавној декларацији да верује у НАТО и ЦЕНТО и да им је лојална“.⁴⁰⁴ Услу примећује да је „у очима војних властодржаца војна и економска помоћ САД била витална да би се постигао економски развој, одржала снага војске и поправио положај војних официра. Стога је 27. мајски режим био много зависнији од САД него Мендересова влада...“.⁴⁰⁵ Нови турски председник, Семал Гурсел (Semal Gürsel) јавно је демонстрирао турску приврженост САД тако што је на иницијативу совјетског председника Хрушчова за успостављањем добросуседских односа одговорио како је Турска одана НАТО и ЦЕНТО, те да никако не може бити неутрална у блоковском сукобу.⁴⁰⁶ Овакав јавно изнет и недвосмислен став, одбровољио је Вашингтон и навео га да прихвати нови турски режим. Војна сарадња је неометано настављена.

Иако је до мањих трвења у билатералним односима дошло одмах након америчке интервенције у Либану 1958,⁴⁰⁷ први озбиљни знаци нарушавања до тада

⁴⁰³ Испровоциран све ауторитарнијим маниром владања, попустљивим односом према исламистима (који су током 50-их поново постали један од фактора на политичкој сцени) и угњетавањем милитаристичких кемалистичких елита и либералног крила ЦХП, турски војни врх је 27. маја 1960. извео државни удар. Пуч је предводио начелник генералштаба Семал Гурсел (Semal Gürsel), а војска је ухапсила председника Целала Бајара (Celal Bayar), премијера Аднана Мендереса и већину посланика ДП-а у парламенту. Демократска партија је оптужена за ауторитарност, исламизацију и уништавање Ататурковог наслеђа. (Владимир Ајзенхамер, Наташа Јовановић, исто, стр. 197-198.; Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 453-454.) Мендерс је стрељан под осудом за „субверзивност против уставног поретка“ (Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 16.)

⁴⁰⁴ Nasuh Uslu, исто, p. 73.

⁴⁰⁵ Исто.

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ Либанска криза избила је услед верских и политичких тензија између хришћанских маронита и муслимана у овој блискоисточној држави. САД су војно интервенисале на позив либанског председника Камилја Шамуна (Camille Nimr Chamoun), а циљ интервенције био је очување прозападне владе у Либану. Операција је названа „Плави шишмиш“ (енг. *Blue bat*), а подразумевала је морски и копнени десант, као и ваздушну подршку. Ваздушна подршка пружена је из базе Инцирлик, у коју су допремљене додатне америчке ваздушне снаге и људство које је дословце преправило турску базу. (*Operation Blue Bat - 1958*, 21/9/2016/ http://www.globalsecurity.org/military/ops/blue_bat.htm) Након успешног окончања мисије, Анкара је са Вашингтоном потписала *Споразум о безбедносној сарадњи*

хармоничног савезништва појавили су током Кубанске ракетне кризе 1962. године. Кубанска криза решена је договором Хрушчова (Никита Сергеевич Хрущёв) и Кенедија (John Fitzgerald Kennedy) о повлачењу ракетног оружја обе силе са територија треће земље - Кубе (у случају СССР-а), односно Турске (у случају САД). Како би спречио ескалацију сукоба и окончао до тада највећу хладноратовску кризу која је претила да прерасте у оружани сукоб две супер-силе, Кенеди је пристао да повуче нуклеарне ракете Јупитер, које су у тајности биле смештене на турској територији.⁴⁰⁸ За узврат, Совјети су одустали од инсталирања својих нуклеарних глава на Куби. Боздаглиоглу констатује како је „уклањање ракета било рационална одлука када су у питању САД, јер су ракете већ тада биле застареле, неефикасне, и нису имале војну вредност“.⁴⁰⁹

Вез обзира на “рационалност” америчких аргумената, турска страна је ову одлуку схватила као издају. За Турске, присуство америчких ракета, било је важно у психолошком, а не само у безбедносном и стратешком смислу. Ракете Јупитер биле су потврда савезништва и материјална „гаранција“ америчке решености да нуклеарним оружјем штити турски суверенитет од СССР-а. Уклањање ове гаранције Турци су протумачили као спремност САД да се коцкају са њиховом националном безбедношћу, онда када је то у америчком интересу. Одредбе *Турско-америчког Споразума о безбедносној сарадњи*, потписаног у марту 1959, којим се Америка обавезала да ће, у случају агресије на Турску, предузети адекватне мере и употребити оружане снаге да помогне Турској,⁴¹⁰ сада су звучале као празна обећања. Такође,

(енг. *Turkish-American Agreement of Security Cooperation*), који је оштро критиковала кемалистичка (сада опозициона) ЦХП. Кемалисти су тврдили да овај споразум отвара простор за „индиректну агресију“ тј. да би владајућа ДП могла да призове америчку војну интервенцију против унутрашње опозиције, баш како се и догодило у Либану. (Nasuh Usulu, исто, р. 72.)

⁴⁰⁸ Како се Хладни рат захуктавао, Ајзенхауерова администрација (Dvait Eisenhower) је током 50-их „усвојила 'масивну одмазду' као стратегију НАТО, која је захтевала тотални нуклеарни одговор у случају Совјетске инвазије било којег обима на неку од чланица савеза. Стратегија је изгледала смислена у годинама када је Совјетски Савез имао значајну предност над Европом у конвенционалним снагама и ниједна од супер-сила није имала ракете дугог домета способне да погоде другу страну из својих сопствених држава. Одсуство ракета дугог домета дало је на значају америчким базама у Турској, које су могле да мотре на совјетске војне активности и да погоде совјетску територију ракетама кратког домета“ (Nasuh Usulu, исто, pp. 72-73.)

⁴⁰⁹ Yücel Bozdaglioglu, исто, р.61.

⁴¹⁰ Nasuh Uslu, исто, pp. 72-73.

чињеница да Анкара није била позвана да учествује у преговорима о решењу кризе, учинила је да се Турци још више осете као „пијуни у америчкој игри“.⁴¹¹

Осећај Турака да за САД не представљају ништа друго до сателит, биће додатно продубљен већ наредне године, избијањем Кипарске кризе. Услед пораста етничких тензија и насиља између грчког и турског становништва на Кипру, турска јавност и опозиција почели су да врше притисак на владајућу ЦХП да војно интервенише на острву, како би заштитила тамошње Турке. Турска је испрва покушала да добије међународну подршку за решење кипарског проблема, преговарајући са државама потписницима тзв. *Споразума о гаранцијама* (енг. *The Treaty of Guarantee*).⁴¹² Турска је о овим преговорима одмах обавестила и САД, очекујући да ће Вашингтон подржати њене захтеве.⁴¹³ Међутим, Бела кућа се тада изјаснила као ненадлежна за ово питање, и препустила је његово решење Великој Британији. Ипак, упркос почетној незаинтересованости, даљи развој ситуације није прошао неопажено у Белој кући. Амерички председник Линдон Џонсонс (Lyndon Baines Johnson) упозорен је на општу атмосферу која је завладала у Турској, као и на чињеницу да се Турска спрема за оружани сукоб на Кипру.⁴¹⁴ У јуну 1964. године амерички председник ће премијеру Иненију и турској влади упутити протесно писмо, које ће у историографији односа две државе остати упамћено као злогласно „Џонсоново писмо“ (енг. *Johnson Letter*). Порука америчког председника представљала је изненадни и „фатални ударац по билатералне односе две државе, и посејала је прво семе антиамериканизма у Турској“.⁴¹⁵ У писму се, веома грубим тоном подесећа се на *Споразум о америчкој помоћи Турској* из 1947. и на Члан 4 овог споразума према коме Турска не сме користити војну помоћ добијену од САД без

⁴¹¹ Yücel Bozdaglioglu, исто, р.61.

⁴¹² Споразум о независности и територијалној целовитости Кипра, који су потписали Република Кипар, Грчка, Турска и Британија. (25/12/2017/ http://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_guarantee.pdf)

⁴¹³ Nasuh Uslu, исто, р.3 22.

⁴¹⁴ Jacob M. Landau, „Johnson's 1964 letter to ingnu and the Greek lobbying at the White house“, *The Turkish yearbook of International Relations*, Ankara University Press, Vol.14/1974, р.46.; Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 63.

⁴¹⁵ Fusun Turkmen, исто, р. 112.

америчког одобрења.⁴¹⁶ Америчко оружје је могло бити коришћено против совјетске агресије, али свако друга употреба истог изискивала је зелено светло Вашингтона. Још већи шок за Турке био је део писма у коме је Анкара упозорена да, уколико њена интервенција на Кипру испровоцира напад СССР-а, Турска више не може рачунати на заштиту НАТО.⁴¹⁷

Џонсонова „опомена“ није остала без подједнако оштрог одговора са Турске стране. Иненијево писмо које само неколико дана касније стигло на адресу Беле куће, недвосмислено је ставило до знања колико је Турска незадовољна америчким ставом. Инени је истакао како је писмо америчког председника „и речима, и садржински, разочаравајући за савезника какав је Турска, која је увек придавала највећу пажњу односима и сарадњи са САД, и да је довело до суштинских размимоилажења мишљења око више фундаменталних питања која се тичу тих односа“.⁴¹⁸ Ипак, треба имати на уму да је Иненијев одговор великим делом био резултат унутар политичких притисака, јер је „Џонсоново писмо“ упућено само два дана пред изборе за турски Сенат.⁴¹⁹ Иако је писмо држано у тајности, вест о њему и његовој садржини процурела је у турску јавност.⁴²⁰ Инени и владајућа ЦХП постали су мета критика штампе и нашли су се на удару опозиције у парламенту. Но упркос унутрашњим притисцима, војна интервенција је изостала. Турска је у августу исте године извршила неколико ваздушних удара на положаје кипарских Грка,⁴²¹ али до искрцавања турских снага на острво никада није дошло. Иако је Инону у турском парламенту изјавио „како турска нација треба да се припрема за рат“, ⁴²² до ескалације сукоба није дошло. „Џонсоново писмо“ постигло је свој главни циљ.

⁴¹⁶ *Letter to Prime Minister Inonu from President Johnson dated June 5, 1964*, /24/9/2016/ <http://www.cyprus-conflict.org/materials/johnsonletter.html>

⁴¹⁷ *Letter to Prime Minister Inonu from President Johnson dated June 5*, исто.

⁴¹⁸ Nasuh Uslu, исто, р.3 22.

⁴¹⁹ Уставом из 1961. године, донетом од стране војне хунте, турска легислатива заснована је на принципу бикамерализма. Турски парламент постао је дводоман, и састојао се од Сената и Представничког дома. Уставом из 1982. године враћен је уникамерални парламентарни систем. *Official Web Site of The Grand National Assembly of Turkey*, History, 25/9/2016/ <https://global.tbmm.gov.tr/index.php/EN/yd/icerik/12>

⁴²⁰ Jacob M. Landau, исто, р. 47.

⁴²¹ Halil Ibrahim Salih, *Reshaping of Cyprus: A Two-State Solution: A Two-State Solution*, Xlibris Corporation, Bloomington, 2013, р.144.

⁴²² Jacob M. Landau, исто, р. 46.

Ипак, америчко условљање војне помоћи и претње „остракизмом“ из НАТО, изазваће дубоко и трајно незадовољство како међу турским војним и политичким елитама, тако и у широј јавности. Међу Турцима се раширило уверење „да САД фаворизују Грчку у питањима која се тичу и Турске и Грчке“.⁴²³ Резултат оваквог незадовољства био је много опипљивији од обичног нарушавања слике САД у турском јавном мњењу. Након Кипарске кризе „Турска је одбила да узме учешће у НАТО Мултилатералним нуклеарним снагама, које је прихватила 1963; одбила је да пошаље трупе у Вијетнам и осудила је рат пре Генералне скупштине УН; У Организацији централног споразума (ЦЕНТО) изразила је суздржаност по питању декларације у корист САД; испољила је незадовољство проласцима америчких ратних бродова кроз мореузе [Босфор и Дарданеле]“.⁴²⁴

Револт изазван „Донсоновим писмом“ није се свео само на ускраћивање међународне подршке САД, већ је навео Турску да озбиљније преиспита своје спољнополитичке приоритете. Иако је „међу најважнијим турским партијама постојао консензус да док су на власти, ниједна од њих неће размишљати да прекине односе Турске са НАТО и САД“,⁴²⁵ турске политичке елите почеле су да се све више окрећу ка ЕУ (тада ЕЕЗ). Важно је подвући да је без обзира на пркос и непослушност коју је испољила према САД, Турска покушала да „диверзификује своју спољну политику искључиво *унутар* Западног блока“.⁴²⁶

Током друге половине 60-их, дошло је до смиривања страсти и савезништво са САД и НАТО вратило се у устаљени колосек. Турска и Америка су 1969. године потписали још један у низу споразума - *Споразум о заједничкој одбрамбеној сарадњи* (енг. *Turkish-American Joint Defense Cooperation Agreement*), а нови турски премијер Сулејман Демирел (Sami Süleyman Gündoğdu Demirel) је, баш како су то чинили и Инени и Гусерл пре њега, јавно исказивао приврженост Турске НАТО.⁴²⁷ Нови војни

⁴²³ Yücel Bozdaglioglu, исто, р.61.

⁴²⁴ Fusun Turkmen, исто, р. 112.

⁴²⁵ Yücel Bozdaglioglu, исто, р.66.

⁴²⁶ Исто.

⁴²⁷ Исто, рр. 66-67.

удар који се одиграо 1971. није битно утицао на промену овог курса.⁴²⁸ Прозападна спољнополитичка оријентација „наставила се и током раних 1970-их. Влада формирана након оставке владе Сулејмана Демирела 12. марта 1971. потврдила је своју оданост НАТО и САД“.⁴²⁹

Након државног удара на Кипру, који је 1974. године извела *Грчка кипарска национална гарда* (грч. *Ethnikí Frouá*) у сарадњи са војном хунтом у Атини,⁴³⁰ ситуација ће се још један пут преокренути. Руковођена пређашњим искуством Турска овога пута није чекала међународну подршку већ ће одмах војно интервенисати и извршити окупацију северног дела острва. Интересенција извела је велику пометњу на међународној сцени, која ће бити „решена“ поделом острва на северни и јужни део, и увођењем тзв. *Зелене линије* (енг. *Green line*) разграничења око које је успостављена неутрална зона под контролом УН. Као реакцију на турску поновну „непослушност“, а под снажним утицајем грчког лобија, амерички Конгрес ће донети одлуку о замрзавању економске помоћи и ембаргу на извоз оружја Турској.⁴³¹ Фордова (Gerald Rudolph Ford) администрација се оштро противила овој одлуци али је Конгрес остао неумољив тврдећи да је 80 до 90% војне опреме коришћене у кипарској интервенцији направљено, плаћено и достављено од стране САД, што је кршење америчких закона, Повеље УН, НАТО правила и билатералних споразума потписаних између Вашингтона и Анкаре.⁴³² Ембарго на оружје потрајаће три године, и имаће веома негативне последице по турско-америчке односе. Турска је на суспензију америчке војне помоћи одговорила „затварањем свих америчких војних

⁴²⁸ Војни удар 1971. године познат је и под називом „Удар меморандумом“. Турска војска је овога пута упутила захтев актуелној влади да поднесе оставку како би окончала политичку кризу у коју је држава запала. Влада Сулејмана Демирела није била у стању да се носи са све већим друштвеним и политичким немирима који су угрожавали безбедност турских грађана. Захтев турских генерала „био је пропраћен претњом да ће војска, уколико се не омогући долазак ефективне владе која ће повратити политичку стабилност у земљи, поново употребити силу како би преузела кључне институције државе“. (Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 455.)

⁴²⁹ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 67.

⁴³⁰ Реч је о десно опредељеној војној хунти која је управљала Грчком након пуча 1967, и која је уживала подршку САД. Америка је у пучистичкој влади видела ефикасну брану од ширења комунизма и совјетског утицаја Грчком, те је и међу првима признала нови режим (John Sakkas, „The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967-74“, *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, Taylor & Francis online, Vol. 6, No.3/ 2004, pp.245-257.)

⁴³¹ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 27.; Fusun Turkmen, исто, р. 112.

⁴³² Aylin Güney, исто, р. 343.

инсталација на својој територији, укључујући и ваздушне базе, морнаричка постројења, радарске станице за рано упозоравање, и центре за прикупљање обавештајних података против Совјетског савеза“.⁴³³

Турска интервенција на Кипру 1974. године, и амерички ембарго који је потом уследио изазваће знатно већи потрес у билатералним односима, него што је то учинила претходна Кипарска криза '63-64. Поједини аутори [Боздаглиоглу, Гинеј (*Aylin Güney*)] сматрају да су ови догађаји били важни јер су учинили да „Турска схвати колико је једнодимензионална била њена спољна политика до тада и колико је зависила од америчке војне помоћи“.⁴³⁴ Боздаглиоглу примећује како је „након Кипарске кризе Турска први пут осетила неопходност да смањи своју зависност од Сједињених Држава и да поправи своје односе са Совјетским Савезом“.⁴³⁵ СССР је турску иницијативу за побољшањем односа, дочекао веома „широкогрудо“, покренувши заједничке енергетске пројекте у вредности од 3.8 милијарди долара.⁴³⁶ Ускоро су Совјети финансирани чак 44 развојна пројекта у Турској и до краја деценије, Анкара је добила већу совјетску економску помоћ него и једна друга земља трећег света, осим Кубе.⁴³⁷

Ипак, неколико бурних догађаја на међународној сцени окончаће турско-совјетски *rapprochement* (енг. прев. *зближавање*) и вратити Турску у загрљај старих НАТО савезника. Велика Исламска Револуција у Ирану 1979. године, као и Совјетска интервенција у Авганистану те исте године, пробудиле су међу турским политичким и војним елитама познат страх од експанзије „Црвене претње“. Овај страх је био додатно појачан унутрашњом политичком кризом која је крајем 70-их и почетком '80-их потресала турску републику. Континуирани сукоби Левице и Деснице, који су трајали током читавих 70-их, сада су добили анархичне размере, што је страх од ширења комунизма на турску територију донекле и чинило оправданим. Сличне бојазни имале су и САД, које нису желеле да дозволе губитак још једне државе у

⁴³³ Исто, р. 343.

⁴³⁴ Исто.

⁴³⁵ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 67.

⁴³⁶ Aylin Güney, исто, р. 343.

⁴³⁷ Yücel Bozdaglioglu, исто, рр. 67-68.

блискоисточном региону. Совјетско присуство у Авганистану, и губитак обавештајне инфраструктуре у револуционарном Ирану,⁴³⁸ диктирали су императив турско-америчког „измирења“.

Нови споразум о војној сарадњи између Турске и САД - *Споразум о одбрамбеној и економској сарадњи* (енг. *Defense and Economic Cooperation Agreement*, у даљем тексту ДЕЦА), потписан је у марту 1980, само неколико месеци пре новог турског пуча. Циљ овог споразума био је враћање билатералне сарадње на ниво на коме је била пре увођења ембарга на оружје. Такође, Американци су желели да путем ДЕЦА поново обезбеде своје војно присуство на турској територији, што су и успели.⁴³⁹ Чланом 5, САД је дозвољен приступ турским војним постројењима, али је прецизирано да се одбрамбена сарадња ограничена на обавезе које произилазе из НАТО оквира.⁴⁴⁰ То је значило да „уколико нису окарактерисане као операције у корист одбране НАТО, ДЕЦА не предвиђа употребу турских база за америчке војне операције у областима попут Блиског истока или Персијског залива“.⁴⁴¹ С друге стране „ништа у ДЕЦА не искључује аранжмане или аранжман који би дозволио такве операције докле год постоји претходни пристанак владе Турске“.⁴⁴² Другим речима, Турска страна се овога пута постарала да америчко војно присуство на својој територији, као и војна дејства, стави под строжу контролу. Ипак, САД су постигле свој стратешки циљ. За узврат, обавезале су се да ће у наредних пет година Турској обезбедити 2.5 милијарди долара помоћи,⁴⁴³ у одбрамбеној опреми, услугама и тренингу у складу са програмима око који се заједно договоре.⁴⁴⁴

ДЕЦА је остао на снази и након пуча који су 1980. извели турски генерали на челу са Кенаном Евреном (Ahmet Kenan Evren).⁴⁴⁵ Турском је поново завладала војна

⁴³⁸ Aylin Güneу, исто, р. 343.

⁴³⁹ САД су добиле приступ у 26 војна постројења, као и дозволу да их модернизују према сопственим потребама. (Исто, р. 343.)

⁴⁴⁰ Sean D. Murphy, „Role of bilateral defense agreements in maintaining the European security equilibrium” *Cornell International Law Journal*, Vol. 24, Iss. 3/1991, р. 425.

⁴⁴¹ Sean D. Murphy, исто, рр. 425-426.

⁴⁴² Sean D. Murphy, исто, р. 426.

⁴⁴³ Aylin Güneу, исто, р. 343.

⁴⁴⁴ Sean D. Murphy, исто, р. 426.

⁴⁴⁵ Пуч је представљен као једино решење за излазак из перманентне политичке и безбедносне кризе у којој се земља наша још од средине 70-их. Истина је ипак била другачија. Турска војска је знатно

хунта, која је и овог пута државно кормило чврсто држала у правцу Запада. Иако су кемалистичке и војне елите јасно спознале праву природу америчке помоћи, оне су и даље истрајавале у свом прозападном путу. Ипак, сада су све карте биле на столу, и Турска је своје аранжмане са САД правила лукавије и обазривије. Кубанска криза научила је Турке да САД немају пријатеље, већ само интересе. Друго болно искуство, „Донсоново писмо“ научило их је да „нема бесплатног ручка“, тј. да Америка своју помоћ условљава беспоговорном послушношћу. И на послетку, амерички ембарго јасно им је показао на шта су САД спремне уколико се њихова воља непоштује. Суочени са „школом“ америчке дипломатије, Турци су и сами „испекли занат“ преговарања и ценкања.

Није неоправдано приметити, да се Турска несвесно уплела у мрежу америчке хијерархије. Ослањајући се искључиво на војну и економску помоћ Вашингтона, отворивши своје границе за све већи број америчких војника, Турска је себе довела у положај потчињене државе. Ипак, од тренутка када је то схватила, Анкара је почела да се опире америчком ауторитету. То опирање никада није довело у питање Турску припадност Западном блоку, па чак ни у оном најосетљивијем тренутку када се Турска окренула СССР-у. Зближавање са Совјетима остало је искључиво у оквирима економске сарадње, и ни једног тренутка није довело у питање блоковско опредељење Турске. Трвења на релацији Анкара-Вашингтон нипошто нису била резултат блоковског прекомпоновања, нити „идентитетске кризе“ Турске. Напротив, Турска интегрисаност у безбедносне структуре Запада (НАТО, ЦЕНТО), само је потврђивала њену прозападну спољнополитичку оријентацију, која се сада већ утемељила као *дугорочна*. Стога „пркос“ који је Турска током 70-их показала према САД, никако не треба тумачити као отклон од Запада, већ искључиво као *краткорочну спољнополитичку оријентацију* која је за циљ имала редефинисање успостављене безбедносне хијерархије.⁴⁴⁶

допринела нестабилности у држави, намерно подстичући сукобе левице и деснице. Сам пуч био је испланиран неколико година раније, са циљем поновног рушења Демирелове владе. (Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 455-456)

⁴⁴⁶ О чему ће детаљније бити речи у 6. поглављу.

3.3. Турско-амерички односи након завршетка Хладног рата

3.3.1. Билатерални односи непосредно пре пада Берлинског зида

Током 80-их година турско-америчка сарадња ушла је у више мање устаљени колосек. Међусобна перцепција је овога пута била више утилитарна него „емотивна“. Стратешко партнерство почивало је више на међусобном интересу, него на идеалима слободе, пријатељства и саборништва.⁴⁴⁷ Упркос свим несугласицама са Вашингтоном „турски лидери остали су ради да наставе савезништво јер су га видели као гаранцију турске безбедности пред совјетском и другим могућим претњама, као извор могуће војне и економске помоћи и као потврду да ће се Турска вестернизовати и да ће постати део Западног света“.⁴⁴⁸ За Американце, чији је утицај у региону био пољуљан револуцијом у Ирану и совјетском инвазијом на Авганистан, стари разлози за савезништво постали су још валиднији. Турбулентна дешавања у турском суседству реактуелизовала су њену геостратешку важност за интересе САД. Такође САД су снажно желеле да задрже Турску на страни Западног блока, и стрепеле су да би она могла бити изгубљена уколико се совјетски утицај прошири на леве елементе дубоко поларизоване турске политичке сцене.

У годинама које су уследиле након пуча, режим Кенана Еврена наставио је са имплементацијом ДЕЦА. У знак захвалности Американци су окренули главу на другу страну и, за разлику од западноевропских држава, нису критиковали војни пуч. Напротив, истог дана када се војни удар догодио Стејт департмент је издао саопштење према коме су САД забринуте због рушења легитимно изабране владе од стране војних главешина. Међутим, у саопштењу се наглашава да је Турска већ неколико година у озбиљним економским проблемима и да је суочена са тероризмом, те да је војска обећала да ће вратити ситуацију у земљи у регуларне политичке

⁴⁴⁷Што је, макар декларативно, био случај са првим годинама Хладног рата, када су Труманова „слободарска“ реторика, и пожртвованост турских војника у Корејском рату, давали знатно емотивнији тон турско-америчком савезништву.

⁴⁴⁸Nasuh Uslu, „The cooperation amid problems: Turkish-American relations in the 1980s“, *The Turkish yearbook of International Relations*, Ankara University Press, Vol. 27, 1997, p. 14.

токове. У изјави се такође истиче да неће бити прекида у америчкој војној и економској помоћи Турској.⁴⁴⁹ Победом Тургута Озала (Turgut Özal) на парламентарним изборима 1983. године, негативни призив сарадње са ауторитарним режимом биће уклоњен, а САД су наставиле сарадњу са знатно либералнијом Озаловом владом.

Међусобни односи биће поново уздрмани при истеку петогодишњег периода важења ДЕЦА-е. Озалова влада желела је да поново преговара неке од одредби споразума, али на није наишла на америчко разумевање.⁴⁵⁰ Уместо новог споразума Американци су Турској страни понудили само допуну старог, која је садржала готово идентичне услове онима који су се налазили у првобитном ДЕЦА документу. Поменута допуна „није донела никву радикалну промену нити било какве нове обавезе за САД“.⁴⁵¹ Недостатак слуха за турске захтеве пропратила је и одлука америчког Конгреса о смањењу војне помоћи Турској, што је на послетку довело до одлагања потписивања споразума. Такође, била је одложена и раније планирана посета председника Еврена Вашингтону. Напослетку, САД су пристале да повећају војну и економску помоћ, када за то добију одобрење Конгреса.⁴⁵² Такође „тајни протокол је додат допису, који предвиђа замену борбених авиона Ф-4 са пет Ф-16 у бази Инџирлик, и додељивање свих четрдесет Ф-4 Турској, заједно са 320 милиона долара војне помоћи и 100 милиона долара економске помоћи“.⁴⁵³ Иако примарни захтеви за изменом ДЕЦА нису били испоштовани, турска страна се задовољила понуђеним уступцима и споразум је прихваћен 1987. Допуне споразума ратификоване су од стране турске владе у фебруару 1988. године, а предвиђено је да споразум остане на снази до краја децембра 1990.

На овом месту чини се легитимним поставити питање зашто је Турска тако олако одустала од измене ДЕЦА? Да ли је страх од Совјета и жеља да се остане под

⁴⁴⁹ Nasuh Uslu, исто, р. 15.

⁴⁵⁰ Турске замерке тичале су се несразмерне расподеле америчке помоћи Грчкој и Турској; условљавања помоћи „Кипарским питањем“, стањем људских права и признањем геноцида над Јерменима; недовољних трговинских услова за пласирање турског текстила на америчко тржиште. (Исто.)

⁴⁵¹ Исто, р. 16.

⁴⁵² Fusun Turkmen, исто, р. 113.

⁴⁵³ Исто.

одбрамбеним крилом САД и НАТО била довољни мотив да (како то примећује Услу) турски „владари“, увек незадовољни америчким одсуством емпатије у вези са њиховим бригама и притужбама на ДЕЦА, ипак „обезбеде континуитет споразума под свим условима“?⁴⁵⁴ Одговор на ова питања крије се у другој великој претњи која се током 80-их и 90-их надвила над турску националну безбедност. Овога пута та претња је долазила изнутра, и имала је потенцијал да Турску увуче у крвави грађански рат. Реч је наравно о курдском сецесионизму.

Конфликт турске државе са курдском етничком мањином, чија предисторија сеже до дана Отоманске империје,⁴⁵⁵ разбуктао се половином 80-их новом жестином. Крајем 70-их на турску политичку сцену ступила је нова милитантна организација, позната под називом Радничка партија Курдистана (енг. *Kurdistan Workers' Party*, курд. *Partiya Karkerên Kurdistanê*, у даљем тексту ПКК). Ова, идеолошки лево оријентисана група, била је сачињена од Курда који живе на територији Турске и Ирака, и тежила успостављању независне курдске државе, утемељене на идеалима марксизма и лењинизма. Анкара је на ову мешавину левих тенденција и курдског национализма одговорила „мучењем и убиствима у војном затвору у Дијабекиру у периоду између 1980. и 1983. што је помогло да се посади семе етничког сепаратизма у југоисточном региону Турске“.⁴⁵⁶ Након пуча 1980. група је прерасла у добро наоружану герилу, која је 1984. године започела оружане сукобе са турским безбедносним снагама и нападе на владине институције на југоистоку земље. Циљ је био стварање независног Курдистана који би обухватио југоисточни део Турске (тзв. Турски или Северни Курдистан) и северни део Ирака (тзв. Јужни Курдистан), као и делове Сирије и Ирана насељене Курдима.⁴⁵⁷

Овај конфликт је скупо коштао Турску. Према подацима које наводе Гордон и Таспинар, у периоду између 1984. и 1999. године у унутрашњем конфликту са

⁴⁵⁴ Nasuh Uslu, исто, p. 16.

⁴⁵⁵ Henri J. Barkey, Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish question*, Rowman & Littlefield publishers, inc. Lanham, Boulder, New York, Oxford, 1998. p.7.

⁴⁵⁶ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p.17.

⁴⁵⁷ Према подацима Организације за економску сарадњу и развој (енг. *Organisation for Economic Cooperation and Development*) у Турској је 1990. године „живело око тринаест милиона Курда, у Ирану 6.6 милиона, Ираку 4.4, Сирији милион и 300 хиљада припадника тог народа“. (Војислав Лалић, *Турска без Ататурка - Потреси на Босфору*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 193.)

Курдима погинуло је 40.000 људи, а војни трошкови износили су 120 милијарди долара.⁴⁵⁸ Такође, овај сукоб је успорио процес турских евроинтеграција. ЕУ (тада ЕЕЗ) је инсистирала на мирном решењу турско-курдског конфликта, и истицала је поштовање људских права као један од предуслова покретања приступних преговора.⁴⁵⁹ И док су „европски протести у вези са кршењем људских права додатно затегли односе“ између Турске и ЕУ „Америка је активно подржавала турске војне активности кроз продају оружја, обавештајну сарадњу и заједничке војне вежбе“.⁴⁶⁰

Управо из овог разлога америчка војна помоћ постала је за Анкару важнија него икада раније. Како је ДЕЦА споразум предвиђао и заједничку борбу против тероризма,⁴⁶¹ турске политичке и војне елите биле су спремне да забораве на поједине одредбе и условљавања која су сматрали понижавајућим. СССР више није био главна претња, док су ПКК и њен лидер Абдулах Оцелан (Abdullah Öcalan) успели у нечему што ни Совјетима није пошло за руком - увели су земљу у ванредно стање.⁴⁶²

Убрзо потом „Црвена претња“ ће нестати са историјске сцене а ПКК ће преузети улогу новог кохезивног фактора у заједничким интересима Турске и САД.

3.3.2. Крај Хладног рата, Заливски рат и „изгубљена декада“

Аутори који се баве турско-америчким, односно америчко-турским односима, углавно деле мишљење да су пад Берлинског зида и распад СССР-а „дочекани у

⁴⁵⁸ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p.18.

⁴⁵⁹ Vladimir Ajzenhamer, „Long 'Turkish march' - Turkey's accession to the European Union, benefits and barriers“ in „The Membership of Bulgaria in the EU: Six years later“, Издаелски комплекс - УНСС, Университет за национално и световно стопанство, Sofia, 2014, p. 218.; Yücel Bozdaglioglu, исто, p. 79.

⁴⁶⁰ Joshua Walker, исто, p. 147.

⁴⁶¹ *Agreement Between the United States and Turkey Supplementing and Extending the Agreement of March 29, 1980 for Cooperation on Defense and Economy. Effected by Exchange of Letters at Washington, March 16, 1987. Entered into Force March 16, 1987, 26/9/2016/* http://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/ctia_5977_001.pdf

⁴⁶² Турски парламент је 1987. године на југоистоку државе прогласио ванредно стање, и објединио више провинција у тзв. ОХАЛ регион (тур. скраћеница за Управу над регионом ванредног стања). Ванредна управа, завдена у циљу што ефикасније борбе против курдског тероризма, трајала је све до 2003. када је укинута у склопу пакета мера хармонизације са ЕУ (Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 228)

Анкари са страхом да Турска више неће бити од важности за Запад, а посебно за Вашингтон“.⁴⁶³ Стивен Лараби (Stephen Larrabe) примећује како су се „Многи Турци плашили, да ће са завршетком Хладног рата Турска изгубити своју стратешку важност за САД“.⁴⁶⁴ Потврда да ови страхови нису неутемељени стигла је у виду одлуке Конгреса да, почетком 1990, прекине са праксом давања бесповратне војне помоћи намењене Грчкој, Турској и Португалу. Одлучено је да САД са грантова које је током Хладног рата давала овим државама пређе на режим нискокаматних зајмова.⁴⁶⁵ Разлог за прекид војне помоћи „јасно се видео из речи бившег члана Конгреса, Едварда Дервинског, који је рекао „Ми обезбеђујемо војну помоћ државама само онда када постоји заједничка војна сврха“.⁴⁶⁶ САД су на тај начин некадашње геостратешко савезништво замениле моделом сарадње који су назвале „Унапређено партнерство“ (енг. *Enhanced partnership*). Иза овог бомбастичног назива, заправо се крио план Вашингтона да у будућности односе са Анкаром устроји као политичке и дипломатске, а мање као безбедносне односе. Ипак проблем недостатка, „заједничке војне сврхе“, о коме је говорио Дервински, биће отклоњен брже него што је ико у Анкари, или у Вашингтону очекивао.⁴⁶⁷

Ирачка инвазија Кувајта 1990. године, изазвала је оштру осуду међународне заједнице,⁴⁶⁸ и испровоцирала војну интервенцију коалиционих снага предвођену САД, која ће остати упамћена као I Заливски рат. Заливски рат реактуелизовао је причу о геостратешкој важности Турске, и поново је учинио пожељним партнером Запада. Упркос чињеници да је Турска имала значајне економске и енергетске интересе у Ираку,⁴⁶⁹ она је врло брзо „извела рачуницу“ према којој је било

⁴⁶³ Joshua Walker, исто, р. 147.

⁴⁶⁴ Larrabee, Stephen, Turkey as a U.S. security partner, RAND Corporation, Santa Monica, 2008, р. 1.

⁴⁶⁵ Aylin Güneş, исто, р. 343.

⁴⁶⁶ Исто.

⁴⁶⁷ Исто, рр.344- 345.

⁴⁶⁸ Одмах након окупације дела Кувајтске територије од стране ирачких снага, Савет Безбедности (у даљем тексту СБ) УН донео је резолуцију 660, којом се осуђује Ирачка инвазија на територију друге суверене државе, и захтева безусловно повлачење ирачке војске из Кувајта. Убрзо потом уследила је и резолуција СБ УН 661, којом су Ираку уведене трговинске и финансијске санкције.

⁴⁶⁹ Ирак је био једно од највећих тржишта за извоз турске робе и услуга. У периоду непосредно пред избијање Кувајтске кризе Багдад је направио дуг од 2 милијарде долара на њиховом увозу. Такође, 2/3 турског увоза нафте долазило је из Ирака, али је истовремено Анкара зарађивала скоро 300 милиона

исплатљивије придружити се УН санкцијама, него остати неутралан и на маргинама дешавања. Турски председник Тургут Озал (Turgut Özal) био је тај који је у Кувајтској кризи уочио шансу да побољша међународни положај државе, и спречи њену спољнополитичку маргинализацију. Озал је „у ситуацији видео и дугорочну претњу турској безбедности и велику прилику да се Западним савезницима докаже нова вредност Турске“. ⁴⁷⁰ Иако је испрва наишао на опирање војног врха, Министарства спољних послова и дела јавности, Озал је успео да обезбеди подршку Парламента за слање турских ратних бродова који би се придружили коалиционим снагама задуженим за спровођење УН санкција. ⁴⁷¹ Турска је узела активно учешће у покушајима изолације режима Садама Хусеина у Багдаду. Блокирала је турско-ирачку границу, прекинула копнене путеве и затворила нафтоводе који су са севера Ирака водили ка Медитерану. ⁴⁷² Како санкције нису давале резултата, и нису натерале Садама Хусеина да повуче трупе са кувајтске територије, војна интервенција против Багдада постајала је све извеснија. Такође, извесно је било и то да би „С обзиром на турску географску близину Ираку и обимну већ постојећу НАТО инфраструктуру (бирократску и војну), свака таква употреба сила очигледно захтевала да коалиција затражи савез са Турском“. ⁴⁷³ Ускоро је и сам Пентагон потврдио ове планове, саопштавајући у септембру 1990. да су Турска, Сирија и Јордан планиране за отварање другог фронта. ⁴⁷⁴ На сам дан почетка интервенције, 17. јануара 1991. године, турски Парламент донео је одлуку да „турске оружане снаге и стране базе у Турској могу учествовати у војним акцијама против Ирака, чиме је ефикасно послала сигнал за отварање другог фронта на северу“. ⁴⁷⁵ Иако Озал није успео да придобије подршку за турско учешће у копненој офанзиви, база Инцирлик је стављена на располагање коалиционим снагама за извођење ваздушних напада на

годишње за транзит ирачке нафте преко њене територије. (Cameron S. Brown, „Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003“, *Turkish Studies*, Routledge, London, Vol. 8, No. 1/2007, pp. 86)

⁴⁷⁰ Cameron S. Brown, исто, pp. 86-87.

⁴⁷¹ Исто, p. 87.

⁴⁷² Од периода рата са Ираном, Ирак је за извоз нафте користио три главна нафтовода. Једним је нафта транспортована преко Саудијске Арабије, док су друга два пролазила кроз Турску, до луке Џумурталик (тур. *Yumurtalik*) на медитеранској обали.

⁴⁷³ Исто, p. 87.

⁴⁷⁴ Исто.

⁴⁷⁵ Aylin Güney, исто, p. 343.

мете у Ираку. Такође, 100.000 турских војника распоређено је дуж турско-ирачке границе како би одвратило ирачке снаге од копненог напада.⁴⁷⁶

Како је већ напоменуто, Озалова политика активне подршке војној интервенцији наишла је на озбиљан отпор јавног мњења, опозиције и дела естаблишмента који је припадао војсци и Министарству војних послова. Испитивања јавног мњења из тог периода показала су да се чак 88% становништва Турске противило турском учешћу у војној интервенцији.⁴⁷⁷ Разлози су били различити, и кретали су се у распону од муслиманске солидарности, до страха да ће се на тај начин одступити од тековина кемализма, у које се убрајала и неутралност. Потоње мишљење заступали су и припадници „политичког Центра који су веровали да се земљи најбоље служи одржавањем њене традиционалне неутралности, која је држави донела много доброг током осмогодишњег Ирачко-иранског рата и која ју је сачувала од разарања изазваних II Светским ратом“.⁴⁷⁸ Турски генерали били су против учешћа у интервенцији због реалне бојазни да би Турска могла постати мета одмазде Садама Хусеина, и да би он против ње могао употребити ирачки ракетним арсенал и оружје за масовно уништење.⁴⁷⁹ Такође, војни врх је streпео да би таква интервенција могла још више рабуктати турско-курдски сукоб. Министар иностраних послова Али Бозер (Ali Bozer) противио се турском војном ангажману јер је сматрао да ће коалиционе снаге једном отићи, а да ће Ирак остати турски сусед и да ће Турска потом сама морати да се носи са њиме. С обзиром на чињеницу да није имао подршку убедљиве већине јавног мњења, и да његова политика није наилазила на подршку војног врха, појавиле су се спекулације да би Озал могао да буде жртва новог војног пуча. Узевши у обзир низ војних удара који су задесили Турску у претходних неколико деценија, овакав расплет ситуације није био незамисљив. Ипак,

⁴⁷⁶ Fusun Turkmen, исто, р. 113.

⁴⁷⁷ Aylin Güney, исто, р. 343.

⁴⁷⁸ Cameron S. Brown, исто, р. 88.

⁴⁷⁹ Пред сам почетак интервенције, крајем новембра 1990, Турска је од НАТО захтевала војно појачање које би је заштитило од евентуалних ваздушних удара далеко боље опремљене Садамове авијације. Појачање су послале Немачка, Белгија и Италија, али оно нити је било адекватно, нити довољно, јер се радило о застарелим авионима Ф-104 и Алфа Цет. Тек са доласком америчких и британских ловаца у базу Инцирлик Турска се осетила сигурном. (Исто, рр. 88-89)

Озал је на то само констатовао „како се не плаши ничега и никога“ и наставио је са политиком приближавања коалиционим савезницима.⁴⁸⁰

Озалова процена ситуације била је у начелу тачна. Иако је Турска претрпела знатне економске губитке,⁴⁸¹ значајнијег угрожавања безбедности (барем са ирачке стране) није било. За узврат, САД су биле више него спремне да на различите начине награде Анкару и компензују њене губитке. Одмах по завршетку сукоба, прва Бушова администрација решила је да остави у Турској барем две батерије одбрамбеног система „Патриот“, са могућношћу накнадног достављања већег броја истих.⁴⁸² Такође, Турској су обећани авиони типа 40 Ф-4Е Фантом, како би заменила старије Фантоме.⁴⁸³ САД су одобриле и војну и економску помоћ у висини од 282 милиона долара, а заједно са савезницима донирала је и наоружање у вредности од 8 милијарди долара.⁴⁸⁴ Сврха ове помоћи није била само да награди Турску за логистичку подршку пружену коалиционим снагама, већ да је модернизује како би могла да се одупре евентуалном будућем ирачком нападу. Такође, САД су преиспитале своју претходну процену важности Турске, и закључиле да се ипак ради о партнеру коју је нужен за одржавање регионалне стабилности. Тим пре, што је Садам Хусеин остао на власти и после завршетка Заливског рата.

Ипак, без обзира на значајну помоћ и убрзану модернизацију својих оружаних снага, која је произашла као директна последица сврставања уз САД, турски премијер Демирел изјавио је како сматра да се територијални интегритет Ирака мора поштовати. Његов став је био да Турска неће допустит да САД и њени савезници

⁴⁸⁰ Исто, р. 93.

⁴⁸¹ Колики су турски губици изазвани ембаргом и војном интервенцијом никада није прецизно утврђено. Ајлин Гинеј наводи да су трошкови санкција и одржавања трупа на граници износили 6.300 милијарди долара. (Aylin Güneş, исто, р. 346.) Поједине процене кажу 2 милијарде долара, пре почетка сукоба. Друге се крећу око цифре од 60 милијарди долара за цео предратни, ратни и послератни период. Браун (Cameron S. Brown) процењује да је најизвесније да се радило о приближној цифри од око 30 милијарди долара. Овакве варијације у процени губитака последица су укључивања различитих индиректних губитака, попут нпр. пада зараде од туризам, или губитка прихода 30.000 Турака који више нису радили у Ираку. (Cameron S. Brown, исто, р. 96.)

⁴⁸² Aylin Güneş, исто, р. 346.

⁴⁸³ Исто.

⁴⁸⁴ Поред већ поменутих авиона, Турској је донирано 600 тенкова типа М60, 400 тенкова типа Леопард, 700 оклопних кола, као и хеликоптери, ракетни чамци, ракете земља ваздух и др. (Cameron S. Brown, исто, р. 96.)

користе турске базе за нови напад на Ирак.⁴⁸⁵ Мотив за то није био више страх од ирачке одмазде. Напротив, са обновљеним и унапређеним војним арсеналом Турска се осетила довољно спремно да се ухвати у коштац са таквом претњом. Оно што је заправо плашило Анкару није био Садам Хусеин. Били су то ирачки Курди. Турска је стрепела од стварања независне курдске државе на својој јужној граници тј. у северним провинцијама Ирака.

Бојазан која се уочи америчке интервенције јавила међу турским генералима, а која се тичала опасности разбуктавања сукоба са Курдима, показала се оправданом. По завршетку Заливског рата на северу Ирака створена је *de facto* независна територија под контролом ирачких Курда. И док је ирачки Курдистан био под војном заштитом САД, ПКК је користила ову „сигурну кућу“ као базу за наставак терористичких напада на турској територији. Иако су САД наставиле да пружају значајну војну помоћ Анкари у њеном рату против ПКК,⁴⁸⁶ оне су, са друге стране, наставиле да подржавају и помажу ирачке Курде, које су посматрали као још један „елемент у рачуници“ рушења Садама Хусеина. Овакав амбивалентан став Вашингтона изнова је унео раздор у турско-америчке односе. Тим пре што је турска армија током 90-их у више наврата интервенисала на територији Северног Ирака, у циљу обрачуна са ПКК. Проблем америчких „двоструких аршина“ по питању турских и ирачких Курда, остаће кроз читаве 90-е, и прву половину 2000-их, кост у грлу билатералних односа.

Упркос неслагањима око приступа решењу „Курдског питања“, сарадња две државе је кренула узлазном путањом током читаве предстојеће деценије. Билатерална трговинска размена порасла је за 70% у периоду између 1991. и 1997. године. Клинтонова администрација, која је 1992. године преузела државно кормило, наставила је да развија модел „Унапређеног партнерства“.⁴⁸⁷ Током свог другог мандата представила је петоделни план „Унапређене сарадње“, који је подразумевао интензивнији заједнички приступ питањима из области енергетике, економије, безбедности, регионалне сарадње али и решавању „Кипарског питања“ и других

⁴⁸⁵ Aylin Güney, исто, р. 346

⁴⁸⁶ Ноам Чомски, Моћ и терор, Вулкан, Београд, 2013, стр. 61-65.

⁴⁸⁷ Fusun Turkmen, исто, р. 113.

спорова који су се тicali егејске области.⁴⁸⁸ Такође, Турска је током 90-их, као део међународних снага (под окриљем УН и НАТО), узела учешће у војним интервенцијама у Сомалији, Босни и Косову.

С друге стране, Турска је у истом периоду пролазила кроз озбиљну кризу односа са ЕУ, као и кроз велике унутрашње политичке нестабилности. Иако је у очима САД повратила своју геостратешку важност, у очима Европе Турска је изгубила улогу „Јужног бедема“. Водеће чланице ЕУ су све чешће доводиле у питање турски западни идентитет, а самим тим и оправданост отварања приступних преговора. Могло би се приметити да је по завршетку Хладног рата Европа посегнула за давно опробаном праксом производње *Другога*, и да је стога „почела да наглашава културолошке факторе у свом самоодређењу, стварајући тако фундаменталну разлику између Турске и Европе у категоријама основних карактеристика, вредности, мишљења, ставова, искуства и историјских сличности, које су довеле до зближавања Европљана“.⁴⁸⁹ Упркос чињеници да је 1995. године са ЕУ потписала *Споразум о царинској унији* (енг. *EU-Turkey Customs Union Agreement*), Турска се ипак осећала искљученом из Европе, а самим тим одбаченом и од Запада, што је за последицу имало својеврсну кризу идентитета чак и међу секуларним и прозападно оријентисаним Турцима.⁴⁹⁰ Та идентитетска криза довела је до унутарполитичке и спољнополитичке конфузије, која је на власт по први пута довела једну декларисану исламистичку партију. *Партија Благостања* (тур. *Refah Partisi*, у даљем тексту РЕФАХ) Неџметина Ербакана (Necmettin Erbakan), дошла је на власт захваљујући коалицији са Демиреловом *Партијом правог пута* (тур. *Doğru Yol Partisi*) на чијем челу се сада налазила бивша премијерка Тансу Чилер (Tansu Çiller). Иако је Чилерова у новој влади вршила функцију министра спољних послова, турска спољна политика је у овом периоду била под снажним Ербакановим утицајем. Турска се знатно јаче отворила према исламском свету, по први пут заузимајући

⁴⁸⁸ Овакав интензивнији приступ питањима од заједничког интереса убрзо је уродио плодом. У склопу ове сарадње реализована је изградња нафтовода Баку-Ђејхан. Такође, САД су током економске кризе 1999. успешно лобирале код Међународног Монетарног Фонда да одобри помоћ Турској. (Исто.)

⁴⁸⁹ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 80.

⁴⁹⁰ Исто.

спољнополитички курс који за свој главни оријентир није имао Запад.⁴⁹¹ И више од тога, турска спољна политика почела је да гравитира управо ка оним исламским државама које су САД означиле као „отпадничке“ - ка Ирану и Либији.⁴⁹²

Ипак, овај покушај „исламизације“ турске спољне политике остаће краткокогда, јер ће већ наредне године у још једном „меком“ пучу Ербакан бити принуђен да се повуче са власти, а његов РЕФАХ биће забрањен.⁴⁹³ Ербаканова спољна политика представља добар пример онога што смо у теоријском делу дисертације означили као *краткорочна спољнополитичка оријентација*. Исламизација спољне политике под Ербаканом није била израз дугорочних интереса, нити је била у складу са турским *националним идентитетом*. Напротив, она је представљала став једног дела исламистичке елите, окупљене у РЕФАХ-у, која је покушала да Турску идентитетски дефинише као исламску (не муслиманску) државу. Овај покушај стварања *државног идентитета* био је подједнако „насиљан“, као и начин на који је окончан. Ербаканово окретање леђа Западу и усмеравање ка Либији и Ирану, представљало је радикалан рез налик ономе који је Ататурк начинио пре више од седам деценија. Али за разлику од Мустафе Кемала, чији је реформски „пројекат“ имао потпору у оба пола турског *националног идентитета* (и у оном традиционалном, исламском и у оном секуларном, модернистичком), Ербаканов панисламски пројекат био је сасвим лишен индентитетске потпоре.

⁴⁹¹ Чињеница је да је Турска за време председниковања Тургута Озала показала веће интересовање за некадашње отоманске просторе, али су овакве спољнополитичке траекторије биле комплементарне интересима САД и НАТО, којима је Озал настојао да се представи као „поуздан и лојалан партнер“. (Дарко Танасковић, *Велики повратак Турске? Неоосманizam или исламизам*, исто, стр. 38)

⁴⁹² Непосредно по ступању на дужност премијера, Ербакан је за циљ своје прве посете иностранству изабрао Иран, па потом Пакистан, Малезију, и Сингапур. Убрзо је уследила посета Либији и пуковнику Муамеру Гадафију (Muammar Abu Minyar al Gaddafi), да би окретање исламском свету „крнисао“ покретањем иницијативе за стварање групе муслиманских држава у развоју, која је добила назив *Д-8 Организација за Економску сарадњу* (енг. *The D-8 Organization for Economic Cooperation*). (Војислав Лалић, стр. 24-35).

⁴⁹³ Интересантно је да је за извођење пуча турска војска имала подршку председника Сулејмана Демирела, који је и сам два пута рушен војним ударима. Подстичући Савет за националну безбедност да своје виђење ситуације у земљи, Демирел је дао генералима „зелено“ светло за свргавање премијера Ербакана. Савет за националну безбедност, онипотентно тело преко кога је турска армија контролисала целокупни политичко-економско-социјални живот државе, упутио је низ „примедби и ставова“ које је премијер морао да прихвати, што је запечатило његову политичку каријеру. (Живојни Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 456)

Како смо већ навели, прозападна идентитетска компонента чини саставни део оба „пола“ турског националног бића. Ербакан је пак ову компоненту покушао потпуно да занемари, и да „на силу“ одвоји Турску од оног дела света коме су, свако на свој начин, стремили и исламисти (још од времена *Танзимата*) и кемалисти. У прилог овој тези говори и начин на који ће исламистичка АКП, након 2002. водити спољну политику, отварајући се јаче ка исламском свету, али истовремено увек остајући на „линији“ са Западом.

Како смо већ назначили, *државни идентитет* узрочно-последично зависи од интереса владајуће елите, али он у Ербакановом случају није могао бити формиран, јер је „владавина“ РЕФАХ-а трајала и сувише кратко. Након пуча, турска спољна политика се вратила у устаљени колосек, и наставила је да прати матрицу *дугорочне* прозападне оријентације. Упркос томе, Турско друштво запало је у озбиљну политичку, економску и социјалну кризу, док је рат са ПКК настављао да узима свој крвави данак. Из тог разлога Гордон и Таспинар говоре о 90-им као о „изгубљеној декади“ за Турску, декади „рата са курдским сепаратистима, поларизације на секуларисте и исламисте, економских потреса и системске корупције“.⁴⁹⁴ Ипак, 90-е нису биле посве изгубљене године. Иако маргинализована од стране ЕУ, Анкара је ипак успела да нађе начин да се поново приближи Европи. Истина, до ње је морала стићи нешто заобилазним путем, оним који је водио „преко“ Вашингтона.

Наиме, крајем последње деценије ХХ века, САД су се суочиле са новом врстом глобалног безбедносног изазова који је у великој мери био последица преласка из биполарног у униполарни свет. Реч је радикалном исламизму и њиме инспирисаном тероризму, чија ће ескалација натерати Вашингтон да у исламском свету потражи поузданог партнера, на кога се може ослонити у борби против ове пошасте. Логично, избор ће пасти на Турску као на некадашњег хладноратовског савезника и најсекуларнију муслиманску државу у свету.

Дефинишући приоритете свог односа према „исламу“ САД су се фокусирале на три централне тачке - спречавање ескалације исламског екстремизма и његово сузбијање, отклањање негативног имиџа САД међу муслиманима, и стварање

⁴⁹⁴ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 18.

предуслова за демократизацију исламског света, превасходно Блиског истока.⁴⁹⁵ У том смислу, Турска је за САД представљала савршен *rool model*, узор који треба понудити муслиманима широм света.⁴⁹⁶

Анкара ће америчку „понуду“ оберучке прихватити. Пристајући на улогу стожера панисламске демократизације, она ће поново постати важан ослонац америчке спољне политике. Заузврат, Вашингтон ће започети са снажним лобирањем да ЕУ Турској коначно додели статус државе кандидата. Лобирање ће се интензивно одвијати током читаве 1998. да би своју кулминацију доживело у децембру 1999, на Самиту у Хелсинкију. Тада је амерички председник Бил Клинтон (Bil Clinton) лично „интервенисао код Европљана и у задњем минуту помогао да се за Турску осигура статус ЕУ кандидата“.⁴⁹⁷

Тако су пред сам крај миленијума Турска и САД обновили некадашњу стратешку сарадњу. Ова сарадња била је заснована на принципу узајамне користи, јер док је Анкара помагала Вашингтону да придобије исламски свет, Вашингтон је, заузврат, наставио да лобира за Турско ЕУ чланство, инсистирајући да „новопечени“ кандидат што пре започне приступне преговоре.

Како би и симболично дала ветар у једра све захукталијој сарадњи, Бела кућа је сковала нови назив за односе две државе. Билатерала која је током Хладног рата окарактерисана као „Стратешко савезништво“, да би након распада СССР-а била „етикетирана“ као „Унапређено партнерство“, сада је, у складу са новим потребама, преименована у „Стратешко партнерство“.⁴⁹⁸ Према речима тадашњег америчког амбасадора у Анкари, Роберта Пирсона (Robert Pearson) „ова фраза представљала је

⁴⁹⁵ Cheryl Benard, *Civil democratic Islam, partners, resources, and strategies*, RAND Corporation, Santa Monica, 2003, p. iii)

⁴⁹⁶ Ali Aslan, "The Foreign Policy- Hegemony Nexus: Turkey's Search for a 'New' subjectivity in World Politics and its implications for US-Turkish Relations", *Perceptions*, Center for Strategic Reasrch (SAM), Ankara, Volume XVII, Number 4/2012, p.166.

⁴⁹⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 29.

⁴⁹⁸ То се догодило током Клинтонове посете Анкари, у новембру 1999. године (Mark Parris, „Starting Over:U.S.-Turkish Relations in the Post-Iraq War Era“, *Turkish Policy Quarterly*, Istanbul, Vol.2, No.1/2003, p.4, /5/6/2017/ <http://turkishpolicy.com/images/stories/2003-01-postelectionTR/TPQ2003-1-parris.pdf>)

широко признање увећања турске одговорности, регионалне и глобалне, од стране законодавне и извршне гране власти у САД⁴⁹⁹.

Та одговорност постала је још већа након доласка у Бели кућу Џорџа Буша Млађег, и након што ће септембра 2001. *Ал Каида* извршити терористички напад на Светски трговински центар. Анкара ће се придружити Бушовом „Рату против тероризма“ (енг. *Global War on Terror*) и постаће симбол муслиманског учешћа у овој борби.⁵⁰⁰ У знак захвалности, САД ће Турску прогласити „бакљом демократизације“ како на Блиском истоку, тако и за муслимане широм света.⁵⁰¹

Под светлошћу те бакље, на Босфору ће се ускоро родити нова политичка снага, која ће својом визијом ставити „Стратешко партнерство“ пред нове изазове. Њено име било је Партија правде и развоја, а на њеном челу налазио се Реџеп Тајип Ердоган.

⁴⁹⁹ Aylin Güney, исто, р. 346.

⁵⁰⁰ Joshua Walker, исто, рр. 147-148.

⁵⁰¹ Исто, р. 148.

4. АКП и Бушова администрација (2002 – 2009)

„Ја само у једног Бога верујем, а чуо сам да сте и ви такви. Као два човека која верују у Бога, надам се да ћемо моћи радити заједно.“

(Џорџ Буш Млађи приликом упознавања са Рецепом Тајипом Ердоганом)

4.1. Успон Партије правде и развоја

4.1.1. АКП осваја власт

Победа Ербакановог РЕФАХ-а на парламентарним изборима 1995. године била је јасан показатељ идентитетске кризе која је 90-их захватила турску републику.⁵⁰² Ова криза, изазвана унутрашњим политичким и безбедносним нестабилностима, али и стагнацијом турских евроинтеграција, произвела је међу Турцима осећај међународне изолованости и одбачености од стране Запада. Кемалистички политички образац нашао се под лупом шире јавности која је, незадовољна актуелном политичком ситуацијом, почела да размишља о прекопотребним алтернативама. Међу турским интелектуалцима све чешће се постављало питање „зашто се толико инсистирало (и још увек инсистира) на 'европеизацији' Мале Азије? Зашто се та модерна Турска, коју њени житељи већином и подржавају, не гради корак по корак, у складу са њеним специфичностима?“⁵⁰³ Исламистичке снаге, дуго времена потискиване од стране милитарних кемалистичких елита, препознале су у сложеној друштвено-политичкој ситуацији повољан тренутак и вешто га искористиле да дођу на власт.

Потребно је нагласити како је РЕФАХ изборну победу остварио „више захваљујући револту и нерасположењу бирачког тела, незадовољног актуелном политичком ситуацијом, него истинском популарношћу своје исламистичке

⁵⁰² На парламентарним изборима 1995. РЕФАХ је освојио 21.3 % гласова бирача, што му је донело 158 од укупно 550 места у турском парламенту. (Војислав Лалић, стр. 52.)

⁵⁰³ Исто, стр. 68.

платформе“.⁵⁰⁴ Током предизборне кампање лаицистичке странке су занемаривале тежак социјално-економски положај већине грађана. Најчешћа тема кампања било је приписивање заслуга за увођење Турске у царинску унију са ЕУ, док су се дебате партијских лидера сводиле на „препуцавања“ око тога ко је најзаслужнији за овај „историјски успех“. Иронично али док су страначки прваци ломили копља око тога чије је успех улазак у царинску унију, спроведене анкете показале су да већина Турака и не зна шта то значи.⁵⁰⁵

С друге стране, стратегија РЕФАХ-а је била окретање „малом човеку“. Уместо „високе“ политике, ова партија је акценат ставила на свакодневне бриге Турака. Исламисти су током кампање обраћали „обичном грађанину обећавајући му посао, већу плату, неку врсту исламског социјализма. Другим речима систем у коме неће један мали проценат згртати милионе лира и то док се огромна количина становништва гуши у немаштини“.⁵⁰⁶ Ова стратегија је уродила плодом, и турски грађани су превасходно гласали за бољи живот. У прилог оваквој тврдњи говори чињеница да је РЕФАХ, поред гласова из традиционално религиозних средина (попут централне и источне Анадолије), добио и подршку знатног броја бирача у највећим урбаним центрима, Истанбулу и Анкари.⁵⁰⁷ С обзиром да је у многим градским општинама РЕФАХ био на власти још од 1994. године,⁵⁰⁸ исламисти су имали прилику да се докажу као веома способни у решавању проблема који су били у надлежности локалних власти. И управо због тога су „гласачи дали свој глас исламистима који су успели да испуне своја обећања како би народу доказали да се њихова партија разликује од других странака“.⁵⁰⁹ Такође, један део објашњења РЕФАХ-овог успеха треба тражити и у чињеници да су поверење овој партији указали многи Курди са југоистока земље, који су годинама били колатерална штета сукоба турских власти и ПКК-а. Прогоњени, маргинализовани и омаловажавани,

⁵⁰⁴ Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, 459.

⁵⁰⁵ Војислав Лалић, исто, стр. 57.

⁵⁰⁶ Исто.

⁵⁰⁷ Meliha Altunisik; Özlem Tür, *Turkey: Challenges of Continuity and Change*, Routledge, London and New York, 2005, p. 56.

⁵⁰⁸ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 18.

⁵⁰⁹ Војислав Лалић, исто, стр. 61.

Курди су у исламистима видели шансу за побољшање својих мањинских права, и добијање статуса етничке мањине.⁵¹⁰ Другим речима, Ербакан и његова партија своју изборну победу догодили су вештом опипавању „пулса“ турских бирача, а не верској или идеолошкој пожељности партијског програма.

Када су освојили власт, Ербаканови исламисти су врло брзо показали да успешна политика на „локалу“ није гарант успешног управљања државом. Низ непопуларних мера, које су за циљ имале реисламизацију живота турских грађана, као и покушај да се на међународној сцени Турска профилише као „исламска“ држава, те да се њен *државни идентитет* не препознаје (само) кроз припадност НАТО-у, већ и кроз оснивачко чланство у муслиманској Д-8 групи, послали су „сигнал за узбуну“ војном врху и секуларно опредељеној опозицији. Председник Сулејман Демирел јавно је прозивао Ербакана због његове исламистичке политике, и позивао војску да заштити лаичку републику и јединство државе.⁵¹¹ Некадашњи политички непријатељи сада су били уједињени у снажан анти-исламистички блок, који је устао у заштиту Кемалове Турске. Уз то, Ербакан није уживао никакве симпатије на Западу, а поготово не у САД.⁵¹² Стога су и ЕУ, и САД биле више него раде да „зажмуре“ уколико дође до новог пуча. Војни удар је постао неминовност која се није могла избећи, и Ербакан је збачен са чела државе након само једанаест месеци владавине.

Ипак, победа здружених секуларистичких снага није дуго трајала. Већ 2001. године формирана је нова исламистичка партија - Партија правде и развоја.⁵¹³ АКП је био сачињен од припадника тзв. реформског крила некадашњег РЕФАХ-а, као и од бивших кадрова других конзервативних партија. Оснивач АКП-а био је Реџеп Тајип

⁵¹⁰ Након оснивања републике, Турска је правно признала јерменско, грчко и јеврејско становништво као етничке мањине. Међутим, други народи исламске вероисповести, који живе у Турској, укључујући ту и Курде, поистовећени су са Турцима. Турске власти су деценијама негирале курдски етнички идентитет, називајући Курде „Планинским Турцима“, забрањујући званичну употребу курдског језика (за који тврде да је само један од дијалеката турског језика), као и ношење курдских традиционалних ношњи у градовима. (Sonia Roy, „The Kurdish issue“, /6/10/2016/ <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/04/22/the-kurdish-issue/view-all/>)

⁵¹¹ Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, 460.

⁵¹² Војислав Лалић, исто, стр. 26.

⁵¹³ Њеном оснивању претходило је оснивање Партије Врлине (тур. *Fazilet Partisi*), још једне странке са исламистичким предзнаком, која је на политичкој сцени опстала само три године, од 1998. до 2001, након чега је и она забрањена.

Ердоган, некадашњи члан РЕФАХ-а, и бивши градоначелник Истанбула. Суоснивачи партије били су Абдулах Гул (Abdullah Gül), и Булент Аринч (Bülent Arınç), такође бивши кадрови РЕФАХ-а. За разлику од Ербаканове партије, АКП се од самог старта декларисала као умерено и модернистички усмерена исламистичка партија, која у потпуности поштује традицију кемализма и секуларни карактер турске републике. За само годину дана постојања ова странка је успела да стекне наклоност бирачког тела и да на парламентарним изборима 2002. године освоји убедљиву парламентарну већину,⁵¹⁴ довољну да самостално формира владу. Уочи парламентарних избора извршене су одређене легислативне реформе усмерене ка либерализацији изборног процеса, који је до тада, путем већег броја рестриктивних закона, омогућавао војном врху да се меша у изборну утакмицу. Ипак, упркос овој промени „широка лепеза закона и даље је ограничавала слободно изношење политичких ставова, а војне власти су покушале да током изборне кампање забране поједине партије, укључујући и АКП. Бројним кандидатима ускраћено је право кандидатуре због ранијих пресуда изречених на име незаконитог политичког говора“.⁵¹⁵ Управо то је био случај и са председником и оснивачем АКП-а, Реџепом Тајипом Ердоганом, који је због претходно одслужене затворске казне (у трајању од четири месеца) изречене због незаконитог политичког говора, био спречен да се кандидује на овим изборима. Уместо њега, дужност премијера преузео је Абдулах Гул. Након доношења даљих измена кривичног закона 2003. године, легислативне препреке су уклоњене, те је Ердогану пут ка преузимању премијерске функције био отворен.⁵¹⁶

⁵¹⁴ На парламентарним изборима 2002. године, само две странке су прешле изборни праг, који је у Турској изузетно висок и износи 10%. АКП је освојио 36% гласова, док је за ЦХП гласало 19.4% бирача. Пропорционални систем омогућио је исламистима да добију 363 посланичка места, док је ЦХП у парламент ушао са 187 посланика. (OSCE/ODIHR, *Republic of Turkey Parliamentary Elections 3 November 2002*, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2002, p. 14.)

⁵¹⁵ Владимир Ајзенхамер, Наташа Јовановић, исто, стр. 201.

⁵¹⁶ АКП је по доласку на власт успела да укине забрану која је Ердогана спречавала да се кандидује на парламентарним изборима. Парламент је донео одлуку о уклањању израза „идеолошке и анархијске активности“ из кривичног закона, и усвајању израза „терористичке активности“ уместо њега. То је било довољно да поменута забрана престане да буде правоснажна. (Хусеин Бесли, Омер Озбај, *P. Tajip Erdogan – Rađanje lidera*, Добра књига, Сарајево, 2011, стр. 404) У марту 2003. дошло је до понављања парламентарних избора у провинцији Сирт (тур. *Siirt*), на којима је Ердоган био један од кандидата. На поновљеним изборима АКП је однела убедљиву победу (85% гласова) а убрзо потом је Абдулах Гул уступио премијерско место Реџепу Тајипу Ердогану. (Хусеин Бесли, Омер Озбај, исто, стр. 405-406.)

Од тренутка преузимања кормила владе, у очима својих следбеника Реџеп Тајип Ердоган постаје синоним за АКП, политичку и економску реформу, и поновни међународни узлет Турске. У очима опозиције, Ердоган ће постати оличење (ре)исламизације, ауторитарности и неоосманизма. Другим речима, збир свих страхова дојучерашњих неприкосновених господара турске републике - армијског врха и њему блиских кемалистичких кругова.

Контраверзе око праве природе и будућих намера АКП не јењавају ни данас, готово петнаест година од њеног доласка на власт. С једне стране, ова странка свој иницијални успех дугује управо вештом „ускакању у вагон“ захукталих турских ЕУ интеграција. Гордон и Таспинар на следећи начин описују добитну стратегију коју су Ердоган и АКП применили у изборној трци: „Приближно у исто време, ЕУ лидери су коначно потврдиле да је Турска у потпуности спремна за чланство у ЕУ, давши тако још један подстицај за АКП. Турска је покренула кандидатуру, и Ердоган, који је разумео да ће политичка либерализација консолидовати АКП-ову базу моћи, мудро је ставио ЕУ смернице за демократизацију на сам врх АКП програма. Учинивши то он је постигао два кључна циља. Као прво, задобио је подршку турских бизнис кругова, либералних интелектуалаца, и прагматичне средње класе. Друго, можда и важније, добио је изглед политичке легитимности у очима секуларистичке армије; Европа је, на крају крајева, била коначна награда у Ататурковој визији истински вестернизоване Турске“.⁵¹⁷ Ердоган је турским бирачима управо то и понудио - демократизацију у складу са европским стандардима и увођење Турске у ЕУ. Не одступајући од својих исламистичких идеала, он се бирачком телу представио као помирителъ турске традиције и императива вестернизације.

Честе су паралеле између АКП-а и успона демохришћанских партија у Европи. Некадашњи заменик премијера, потоњи председник Турске, Абдулах Гул тврдио је да АКП није религијска партија, и да је њихов циљ да покажу како „муслиманска друштва могу бити транспарентна, демократична и компатибилна са

⁵¹⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 20.

модерним светом“.⁵¹⁸ Идентичну аргументацију употребљавале су и хришћанске странке у Западној Европи, када су говориле о предностима „фузије“ хришћанства и демократије, или пак о хришћанским „коренима“ модерне демократије.⁵¹⁹ Правећи паралелу са хришћанским демократама, лидери АКП-а поручили су остатку света да „њихова верзија ислама није репресивног карактера, који се обично представља у медијима и јавном мњењу, поготову на Западу, кроз слику фанатика, манијака самоубице или арапског аутократе“.⁵²⁰ Стога се у Турској тих година често постављало питање зашто, ако Немачка има демократску партију са верским коренима, њу не би могла да има и Турска? Ако су западне политичке партије успеле да укључе верске основе у своје политичке програме, зашто то не би било изводљиво у случају ислама и Турске?⁵²¹

Ердоганова политика је својим муњевитим резултатима показала да је такав спој могућ. У истом „тону“ у коме је протекла АКП-ова изборна кампања, протекле су и прве године Ердоганове премијерске „владавине“. Убрзо по освајању власти, АКП је започео са усвајањем и имплементацијом пакета мера хармонизације са ЕУ, покренувши тако „импресивну серију реформи са циљем усклађивања турског правосудног система, цивилно-војних односа, и људских права са европским нормама“.⁵²²

С друге стране, и поред тога што програмски инсистира на умереној конзервативности и негује имиџ модернистичке исламистичке партије, која фаворизује либералну тржишну привреду и залаже се за чланство у ЕУ, АКП је од стране секуларног блока виђена као странка која тежи реисламизацији турског друштва и државе. Њихове зебње нису без основа. Фатма Сундал (Fatma Sundal) истиче како се АКП током првих година владавине уздржавао од јавног изношења екстремних исламских ставова, да би потом заоштрио своју реторику и све чешће

⁵¹⁸ Sean Michael Cox, „One calorie Islam : Turkey’s light muslims and the west”, Turkish Policy Quarterly, Istanbul, Vol. 2, No.1/2003, /1/10/2013/ <http://turkishpolicy.com/images/stories/2003-01-postelectionTR/TPQ2003-1-cox.pdf>

⁵¹⁹ За више видети: Ernst Hirsch Ballin, *Christianity and the Future of Christian Democracy - Salting politics with compassion*, Tilburg University, The Netherlands, 2013, pp. 21-35.

⁵²⁰ Sean Michael Cox, исто.

⁵²¹ Исто.

⁵²² Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 21.

политички говор бојио снажним присуством исламистичких елемената. Сундалова закључује како „Ислам покушава да се врати и да говори својим језиком, а АКП данас себе доводи у везу са исламом много више него у прошлости“.⁵²³ Она сматра како је АКП на почетку своје владавине „пролазио кроз процес учења да 'преведе свој језик у секуларни језик“⁵²⁴, али да је у међувремену дошло до инверзије процеса и да су се исламисти врло брзо вратили својим коренима.⁵²⁴

Ипак, када се говори о евентуалној реисламизацији, треба бити крајње опрезан са закључцима. Неоспорно је да, од када су освојили власт, Ердоган и његова странка раде на реафирмацији ислама и отоманског историјског наслеђа, као и на заштити истих од вишедеценијског прогона армијских и кемалистичких елита. Ипак „чине се претераним кемалистички покушаји да потезе исламиста (нпр. борба за право на ношење *хиџаба*) изједначе са покушајем увођења шеријата и успостављања теократске државе“.⁵²⁵ Такође, у исламистичкој „формули“ владајуће партије не сме се занемарити ни елемент популизма. АКП се превасходно обраћа бирачком телу традиционално и исламски оријентисане Анадолије.⁵²⁶ Она представља сигуран извор њених гласова, те АКП-ова места у парламенту у великој мери зависе од успешности „удварања“ традиционалним исламистима и њиховим елитама које располажу тзв. зеленим капиталом.⁵²⁷

Права природа турског „умереног“ исламизма, и даље остаје енигма. Чињеница је, да након петнаест година АКП на власти, Турска није ни близу да постане *џамахирија*, како су се испрва многи прибојавали. Такође, непобитно је да је

⁵²³ Fatma Sundal, „What has hapend in AKP years in Turkey: The condition of islamism, Turkish Islam synthesis, and islamist violence“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, год. II, бр. 1/2008, стр. 27.

⁵²⁴ Fatma Sundal, исто, стр. 27.

⁵²⁵ Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 460.

⁵²⁶ Бирачку базу АКП-а не чине само етнички Турци, већ и један број традиционално и исламистички оријентисаних Курда. Такође, значајан проценат АКП гласова долази од стране потомака балканске муслиманске дијаспоре, која се од краја XIX века, у неколико наврата, досељавала у Истанбул и Анадолију. (За више о балканским муслиманима у Турској видети: Xavier Bougarel, „Balkan Muslim Diasporas and the Idea of a 'European Islam'“, in: Tomislav Dulić et alii (eds.), *Balkan Currents. Essays in Honour of Kjell Magnusson*, Uppsala: Uppsala Multiethnic Papers 49, 2005, p. 147.)

⁵²⁷ Још од Озаловог доба, у турској привреди јача удео „исламског“ капитала, који долази или из богатих арапских петромонахија (Дарко Танасковић, исто, стр. 36.), или се акумулира из „сламарица“ богатих анадолијских трговаца и предузетника. У време када АКП долази на власт, овај новац, уз европске приступне фондове и инвестиције, постаје главни покретач турског економског бума.

реторика некадашњег премијера, а данас председника Ердогана, с времена на време набијена „тврђим“ исламизмом, као и да врло често његови спољнополитички говори одапињу „отровне стрелице“ ка Западу. Али исто тако је неоспорно да је за време АКП-а, нарочито у раздобљу које ми проучавамо (2002-2012), Турска изузетно напредовала на пољу демократизације,⁵²⁸ и нашла се ближе ЕУ него икада. Од почетка своје владавине АКП је успешно спајао Ататурково наслеђе секуларности и модернизма, са дуго запостављаним и потискиваним исламским и отоманским наслеђем. Суштину АКП-овог исламизма можда најбоље описује коментар Ное Фелдмана (Noah Feldman), публицисте *Њујорк Тајмса* (енг. *New York Times*): „Тамо су исламисти пуно либералнији него игде у муслиманском свету; они чак и не заговарају усвајање шеријата (што је позиција због које би чврсто секуларна војска оборила њихову владу). Њихов основни фокус је владавина закона и експанзија основних права насупрот турске традиције централизованог државног секуларизма“.⁵²⁹ Другим речима, легислативно изједначавање дуго маргинализоване традиционалне и „исламске“ Турске, са Ататурковом, секуларном, модерном и прозападном Турском. Ако узмемо у обзир да је „упркос свим унутрашњим нестабилностима Турска, и као држава, и као друштво, знатно профитирала од Ататурковог европског курса, тешко је замислити да ће све предности модернизације бити одбачене у име шеријатске исправности...“.⁵³⁰

Поред свега наведеног, АКП је имао још један снажан мотив да настави „европском трасом“ коју је зацртао Ататурк. Наиме, процес европских реформи у складу са поменутиим пакетима хармонизације пружио је АКП-у снажан механизам за „кроћење“ турског армијског врха, и слабљење војних капацитета за мешање у цивилне послове. Придобивши европску подршку за политичке и правне реформе, Ердоган и његова партија започели су разрачунавање са „чуварима кемализма и секуларизма“. Војни врх и њему блиске кемалистичке елите, које су деценијама пучевима и другим нимало демократским средствима „чували“ турску демократију

⁵²⁸ За више видети: Владимир Ајзенхамер, Наташа Јовановић, исто, стр. 189-209.

⁵²⁹ Noah Feldman, *Why shariah?* /1/10/ 2016/ http://www.nytimes.com/2008/03/16/magazine/16Shariah-t.html?_r=0

⁵³⁰ Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 461.

од исламизације, први су се нашли на удару истинске демократске трансформације. Парадоксално, „бич“ демократизације у својим рукама држали су исламисти. Још парадоксалније, подршку у томе пружао им је Запад.

4.1.2. Успостављање цивилне контроле над армијом

Другу половину XX века у Турској обележила је учестала пучистичка пракса и армијска контрола над цивилним пословима. Како је време одмицало, војно регулисање унутрашње и спољне политике испречило се на путу демократизације турског друштва, а самим тим постало је и озбиљна препрека наставку турских евроинтеграција. Након што је АКП освојио власт 2002. године „управо је амбиција за остварењем статуса чланице ЕУ, послужила као кључни аргумент за покретање низа реформи које су за циљ имале сузбијање војног утицаја у политичкој сфери. Процес евроинтеграције је дао цивилним властима легално покриће за стављање под цивилну контролу турских оружаних снага, које су готово пола века сматрале да имају легитимитет да на себе преузму чување тековина републиканских реформи које је двадесетих година прошлога века покренуо оснивач модерне Турске, Мустафа Кемал Ататурк.“⁵³¹

Све до раних 2000-их, целокупна политичка, економска и друштвена дешавања у Републици Турској налазила су се под строгим контролом Савета за националну безбедност. Ово тело било је главни инструмент преко кога је армијски врх усмеравао политичка превирања у земљи, као и њен целокупни привредни развој. „Смернице“ овог савета „одређивале су кретање не само политичких, и спољнополитичких дешавања, већ су диктирале и економске, социјалне и културне трендове, држећи под ригидном контролом религијски живот секуларне Турске“.⁵³² У таквој ситуацији, Турска је функционисала као држава разапета између два институционална система, у коме цивилна власт “на извршном нивоу постоји

⁵³¹ Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 226.

⁵³² Исто, стр. 227.

упоредно са Саветом за националну безбедност, а војни систем правде упоредно са цивилним правосуђем, независтан од њега“.⁵³³

Победа АКП-а на парламентарним изборима 2002. означила је прекретницу у турским цивилно-војним односима. „Усвајањем пакета мера хармонизације са ЕУ 2003. године, познатијег као 'Седми пакет реформи' учињени су први конкретни кораци у правцу остваривања цивилне контроле над армијом. Главни реформски акценат је стављен управо на реформу Савета за националну безбедност. Мењањем његовог унутрашњег састава у корист бројачно веће заступљености представника цивилних власти, простор за војно мешање у државне послове знатно је сужен, чиме је Савет сведен на саветодавно тело, у коме цивилно чланство има већину“.⁵³⁴

Наредни корак у стављању армије под контролу цивилних власти уследио је након што се војни врх успротивио избору Абдулаха Гула за председника републике 2007. године. Тада је турска војска поново припретила „интервенцијом“, сматрајући да избор осведоченог исламисте на функцију Председника Републике угрожава основне тековине кемализма. Међутим, упркос очекивањима војног врха, Запад овог пута није имао „слуша“ за нови пуч. Европска комисија подсетила је турске генерале на неприхватљивост војног мешања у послове цивилне власти.⁵³⁵ Сличног мишљења био је и Стејт департмент, који више није био спреман „да зажмури на једно око“, како је то чинио током Евреновог пуча или приликом „меког“ рушења Ербакана. Ускративши јој своју подршку, Запад је турској армији одузео улогу „путоказа“ на европском путу. И више од тога, Запад је војни врх „жигосао“ као препреку демократизацији и даљој модернизацији турске државе и друштва.⁵³⁶ „Штафета“ модернизације предата је у руке исламистима, који ће готово истог момента кренути у обрачун са армијским врхом. Наредних неколико година, уз легислативну подршку проевропских реформских амандмана, АКП ће спровести масовна хапшења генерала, официра и других војних лица, под оптужбом за заверу у циљу насилног рушења

⁵³³ Cizre Sakallioglu, „The Anatomy of the Turkish Military’s Autonomy“, *Comparative Politics*, City University of New York, USA, vol. 29, no.2/1997, p. 157.

⁵³⁴ Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 227-228.

⁵³⁵ Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 458.

⁵³⁶ Исто.

легитимне и легално изабране државне власти. Испрва „војни врх је оптуживан за везе са субверзивном, радикалном кемалистичком групом под називом Ергенекон (тур. *Ergenekon*), која је наводно ковала заверу да, у име очувања секуларног карактера турског друштва, са власти сруши демократски изабрану про-исламистичку АК партију. Но, убрзо потом турска армија је компромитована знатно конкретнијим оптужбама - да је 2003. године припремала пуч под тајним називом операција 'Маљ'. Након покретања истраге уследио је нови талас хапшења припадника војног естаблишмента“.⁵³⁷

АКП ће уставним амандманима из 2010. обезбедити чвршћу институционалу основу за даљу контролу армије. Овим амандманима биће омогућено да цивилно судство води поступке против војних лица, чиме је процес цивилне контроле над војском додатно легислативно ојачан.⁵³⁸ Са поновним застојем приступних преговора са ЕУ, законске реформе које су за циљ имале даљу демократизацију и већу цивилну контролу оружаних снага такође су заустављене. Ипак, АКП ће наставити процес „кроћења“ војске путем поменутих хапшења, смене генерала и официра, и стварањем војног естаблишмента лојалног актуелном државном руководству.⁵³⁹ Немоћан да се супротстави хапшењима и новим „кадровским решењима“, армијски врх ће још неко време наставити да „опомиње“ владајућу партију, али ће се овај вид притисака постепено ограничити само на јалова саопштења за јавност, запаљиве говоре чланова генералштаба на јавним скуповима и анонимне претње упућене појединим функционерима АКП-а.⁵⁴⁰ Смене и кадровска решења убрзо ће дати жељене резултате, и турска војска ће се повући из политичког и друштвеног живота турске

⁵³⁷ Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 229-230.

⁵³⁸ Реч је о случајевима када постоји сумња да је почињен злочин против државе. Такође, овим амандманима омогућено је и суђење лицима одговорним за извођење војног пуча с почетка 80-их. Потом је турском тужилаштву поднета петиција „у којој је више од хиљаду грађана и припадника разних удружења захтевало покретање истраге о злочинима почињеним за време војног удара 1980. Петиција је довела до покретања истраге против предводника војне хунте, некадашњег турског председника, генерала Кенана Еврена и осталих учесника пуча, након чега је пред кривичним одељењем суда у Анкари покренут судски поступак.“ (Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 230)

⁵³⁹ *Крај Ататуркове државе*; 17/12/2015/

[http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/939920/Kraj+Ataturkove+dr% C5% BEave!.html](http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/939920/Kraj+Ataturkove+dr%+C5%BEave!.html)

⁵⁴⁰ SETA Policy Brief, *The Impact of EU Reform Process on Civil-Military Relations in Turkey*, SETA Foundation for Political, Economic and Social Research, Ankara, no. 26/2008, p. 4.

републике. Током антирежимских демонстрација које су 2013. избиле на истанбулском Гези парку,⁵⁴¹ и које су се потом прошириле и на друге турске градове, војска је остала неутрална. Истоветна ситуација поновила се и током тзв. Корупционашке афере,⁵⁴² која је избила недуго након Гези протеста. Тада је војни врх чак и издао јавно саопштење у коме је одбацио сваку могућност мешања у политичка дешавања у земљи.⁵⁴³

Последњи трзај старе пучистичке праксе, догодио се током јула 2016. године, када је фракција унутар војске, предвођена генералом Акином Озтурком (Акин Öztürk) покушала да, у име заштите секуларног поретка и демократије, изведе нови војни удар.⁵⁴⁴ Важно је истаћи да је овај покушај пуча изведен од стране мање групе незадовољника унутар армије. Иако је довео до краткотрајне ескалације насиља на улицама Истанбула и Анкаре, војни удар је успешно сузбијен од стране полицијских и војних јединица лојалних председнику Ердогану и легитимној турској влади. Неуспели пуч трајао само неколико сати, и завршен је потпуним дебаклом и хапшењем одговорних генерала и официра. Након њега уследила су нова хапшења, која се нису свела искључиво на војску и друге безбедносне структуре, већ су захватила широке друштене слојеве погађајући бирократију, просвету, привреднике, новинаре и независне интелектуалце.⁵⁴⁵ С обзиром да ова дешавања (Гези парк протести, „Корупционашка“ афера, и „јулски“ пуч) излазе из временског оквира нашег истраживања, на њих ћемо се само површно осврнути у седмом поглављу наше дисертације.

Стављање турске војске под цивилну контролу било је од изузетне важности, не само за консолидацију политичке моћи владајуће партије, већ и за почетак аутентичног спољнополитичког заокрета који ће наступити врло брзо по доласку

⁵⁴¹ *Novi sukobi demonstranata i policije na protestima u Turskoj*, /13/10/2016/ <http://www.politika.rs/sr/clanak/260293/Novi-sukobi-demonstranata-i-policije-na-protestima-u-Turskoj>

⁵⁴² *Korupcionaška afera: Turska vlada na klimavim nogama*, /13/10/2016/ <http://www.e-novine.com/svet/svet-tema/96158-Turska-vlada-klimavim-nogama.html>

⁵⁴³ *Tурска војска: Нећемо се мешати*, /13/10/2016/ <http://www.in4s.net/index.php/turska-vojska-necemo-se-mesati/>

⁵⁴⁴ *Svetski mediji o pokušaju puča: Zašto puč u Turskoj nije uspeo?*, /13/10/2016/ <http://www.politika.rs/sr/clanak/359272/Sta-se-zaista-dogodilo-u-Turskoj>

⁵⁴⁵ *У турској масовна хапшења због покушаја пуча*, /13/10/2016/ <http://www.blic.rs/vesti/svet/u-turskoj-masovna-hapsenja-zbog-pokusaja-puca/95vqqw2>

АКП-а на власт. Стога усвајање поменутог „Седмог пакета реформи“ представља један од најважнијих догађаја у првим годинама владавине АКП-а, јер су доношењем овог пакета остварени предуслови за њено аутономно унтарполитичко и спољнополитичко деловање. Потчињавањем армије вољи цивилних власти омогућена је реализација првог принципа нове турске спољне политике - баланса безбедности и демократије, без кога, како сматра Давутоглу, држава не може остварити утицај у своме окружењу.⁵⁴⁶ Такође, овај процес, остварен уз транспарентну подршку Запада (пре свега ЕУ, али САД) довео је до стварања антизападног сентимента управо међу оним слојевима у турском друштву, који су деценијама себе сматрали борцима за вестернизацију Турске. Гордон и Таспинар говоре о ироничном обрту у коме „главни изазов турској западној оријентацији не долази више од политичара исламиста, већ од секуларног естаблишмента који имају дугу историју тесних веза са Западом“.⁵⁴⁷ Кемалисти сматрају да западни посматрачи имају искривљену слику АКП-а, као умерено исламистичке странке, што их наводи на погрешан закључак да ова партија може одиграти улогу „позитивне алтернативе исламском фундаментализму - алтернативе 'сукобу цивилизација' - у пост 11. септембарском свету“.⁵⁴⁸

Прикривени исламизам није једина замерка коју кемалисти упућују Ердогану, и његовој партији. Другачија позиција коју је АКП влада заузела према „Курдском питању“, проширујући током прве деценије власти права ове мањине, и давајући подршку процесу њиховог укључења и интеграције у турско друштво, оцењена је као „попустљива“ и опасна по државу. У очима тврдокорних кемалиста, сви Курди остају изједначени са ПКК-а, те се до решења „Курдског питања“ не може доћи мирним путем. Стога Гордон и Таспинар закључују како су данас исламисти више заинтересовани за сарадњу са САД и ЕУ, док кемалисти, суочени са своја два највећа страха - исламизацијом и „Курдским питањем“, виде Запад и АКП као себи супротстављене.⁵⁴⁹ Сличног мишљења је и Ихсан Даи (İhsan Dağı) који сматра да је

⁵⁴⁶ Ahmet Davutoglu, „Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007“, исто, р. 79.

⁵⁴⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 3.

⁵⁴⁸ Исто.

⁵⁴⁹ Исто, рр. 3-4.

долазак АКП-а на власт послужио као катализатор за тестирање кемалистичке оданости идеалима вестернизације и исламизације.⁵⁵⁰ Спремност кемалиста да ове процесе доведу до свог логичног краја - поштовања изборне воље турских грађана, нашла се под лупом Запада. Показало се да кемалисти ипак нису били дорасли овом историјском задатку и да су америчка и европска инсистирања на решавању питања „курдског сепаратизма, људских права и исламског изазова појачала кемалистичко виђење да Запад кује завере против Турске“.⁵⁵¹ Када год би са Запада стигле критике на рачун неке од ових „тема“, кемалисти су их дочекивали са негодовањем и подсећањем на Мир у Севру и друге „неправде“ које је Запад учинио Турској након завршетка I светског рата.⁵⁵² То је постепено водило у делегитимизацију кемалистичког прозападног статуса, јер су ове снаге почеле да посматрају демократију и људска права као претњу по стабилност и интегритет турске државе. С друге стране, АКП је „одговорио на идеолошку дилему традиционално прозападне кемалистичке елите, архи-непријатеља исламиста, тако што је и сам усвојио прозападну позицију у покушају да истовремено добије подршку западних сила у иностранству и либералних интелектуалаца код куће, и делегитимише кемалисте који су некада тврдили да су прозападно оријентисани“.⁵⁵³ На тај начин исламисти су успешно ускочили у кемалистичке „ципеле“, и наставили реформским путем на који су некада Ататуркови наследници полагали ексклузивно право.

Запажања Гордона, Таспинара и Даиа су у великој мери тачна, али су и знатно упрошћена. Неоспорно је да су се турски кемалисти осетили издано од стране Запада, али то и даље није значило да су се АКП и САД, или АКП и ЕУ, нашли у истој спољнополитичкој „равни“. Заправо, иако подржани од стране Запада, исламисти ће по доласку на власт почети да воде аутономну спољну политику, која ће и даље тежити савезништву са САД и чланству у ЕУ, али ће такође бити отворена за сарадњу и са другим државама - превасходно на простору Блиског истока и Азије.

⁵⁵⁰ Ihsan D. Dagi, „Transformation of Islamic political identity in Turkey: Rethinking the West and westernization”, *Turkish Studies*, Routledge, London, Vol. 6, No 1/ 2005, p. 32.

⁵⁵¹ Ihsan D. Dagi, исто, p. 32.

⁵⁵² Исто.

⁵⁵³ Исто, p. 33.

Неки од њихових нових спољнополитичких „партнера“, попут Сирије, Ирана или Русије, убрзо ће постати озбиљан камен спотицања у билатералним односима са САД. Турско настојање да се наметне као регионални лидер, и њено „зближавање“ са појединим исламистичким групама у суседству (ХАМАС), само ће допринети јачању „шума“ на вези између Анкаре и Вашингтона.

4.1.3. АКП и ЕУ, нова турска власт и старе баријере на европском путу⁵⁵⁴

Турска је предлог за отпочињање процеса придруживања Европској Економској Заједници поднела још давне 1959. године, а преговоре са Комисијом ЕЕЗ (енг. *European Commission*) је отпочела 1960. Подношење овог захтева је за Анкару са једне стране био логичан наставак следа догађаја који су је већ довели под окриље НАТО, Савета Европе (енг. *Council of Europe*) и Организације за економску сарадњу и развој (енг. *Organisation for Economic Co-operation and Development*, скраћено ОЕЦЕД). С друге стране, постојао је још један подједнако снажан али знатно мање рационалан мотив а то је „без двоумљења била чињеница да је Грчка, турски ривал у региону, већ поднела овај захтев само две недеље раније“.⁵⁵⁵ С обзиром да су обе државе имале недовољно развијене економије „ЕЕЗ је одлучила да им не понуди пуно чланство. Однос је именован као 'придруживање' и формулисан је у споразумима о придруживању који су потписани, прво са Грчком у новембру 1962. (Атински споразум), и са Турском у септембру 1963. (Анкарски споразум)“.⁵⁵⁶

Анкара је на потписивање споразума морала да чека годину више јер су ову државу 1960. погодиле велике политичке нестабилности. Демократски изабрана

⁵⁵⁴ Делови овог потпоглавља су у измењеном облику, и на енглеском језику, већ објављени у: Vladimir Ajzenhamer, „Long 'Turkish march' - Turkey's accession to the European Union, benefits and barriers“ in „The Membership of Bulgaria in the EU: Six years later“, Издавачки комплекс - УНСС, Универзитет за национално и световно стопанство, Sofia, 2014, p. 215-226.

⁵⁵⁵ Constantine Arvanitopoulos, *Turkey's Accession to the European Union-An Unusual Candidacy*, The Constantinos Karamanlis Institute for Democracy, Greece, 2009, p. 54.

⁵⁵⁶ Constantine Arvanitopoulos, исто, p. 54.

влада премијера Анднана Мендереса срушена је у војном пучу.⁵⁵⁷ Ове политичке турбуленције, комбиноване са недовољном привредном развијеношћу Турске, успориле су потписивање споразума за целе три године. Коначно споразум је потписан 1963, а ступиће на снагу 1964. године. Овај споразум је превасходно био усмерен на подстицај турског привредног развоја и тежио је поступном формирању царинске уније између ње и ЕЕЗ. Идеја је била да се кроз овакав развој односа створе услови „који би омогућили Турској да у потпуности преузме обавезе из Римског уговора, и тако у неко доба постане чланица Европске заједнице“.⁵⁵⁸ Споразум је предвиђао три фазе реализације придруживања, што је оправдано чињеницом да Турска не би истовремено могла да извршава све обавезе које су споразумом предвиђене, а да притом не угрози сопствену привреду.⁵⁵⁹

Споразум о придруживању није имао временско ограничење, и није садржао одредбу која би омогућила да једна, или обе стране, откажу или суспендују уговор. Па ипак споразум је 1980. делимично замрзнут од стране ЕЕЗ због новог пуча и увођења војне диктатуре. Споразум је поново почео да се спроводи 1986. године, а већ следеће године Турска ће поднети молбу за чланство у ЕЕЗ. Убрзо ће постати јасно да реакција ЕЕЗ на пуч из 1980. није била случајност и да је „политички значај ових споразума преодоминантан и одређујући за постојање и функционисање читавог придруживања“.⁵⁶⁰

До новог помака доћи ће 1996. године када је коначно на снагу ступио *Споразум о успостављању царинске уније* (eng. *EU-Turkey customs union agreement*). Тиме је Турска успела да задовољи кључни економски захтев, и осетила се спремном за преговоре о чланству. Ипак ЕУ је у више наврата одбила да одреди тачан датум започињања ових преговора. „Тако је било децембра 1997. године, када је Европски савет донео одлуку о отпочињању преговора са првих пет земаља Централне и Источне Европе и Кипром. За Турску је тада предвиђена форма тзв. Европске

⁵⁵⁷ Трагична смрт Анднана Мендереса, кога ће војна хунта осудити на смрт стрељањем, додатно је отежала наставак преговора са ЕЕЗ, јер се радило о иницијатору турске захтева за пријем у чланство у овој организацији.

⁵⁵⁸ Тања Мишчевић, *Придруживање Европској унији*, Службени Гласник, Београд, 2009, р. 103.

⁵⁵⁹ За више видети Тања Мишчевић, исто, стр. 103-104.

⁵⁶⁰ Исто, стр. 105.

конференције, годишње конференције шефова држава или влада чланица Уније и кандидата у циљу политичке координације“.⁵⁶¹ Ипак, Турска се тада није задовољила овом „утешном наградом“, и вештим дипломатским маневрисањем успела је да се избори за статус кандидата 1999. године.⁵⁶² Претприступно партнерство ступило је на снагу 2001. године, и њиме су установљени приоритети у сфери економског развоја, пољопривредног сектора и остварених реформи који би омогућили брже остваривање критеријума за чланство. Крајем 2004. године коначно је донета одлука о отпочињању преговора о чланству, што ће Савет министара ЕУ озваничити већ наредне године. Ови преговори трају и даље, одвијају се веома споро и последње године нису донеле готово никаквог помака на овом плану.

ЕЕЗ се 1987. године на турску молбу за чланство оглушила са образложењем да Турска још увек не може да успешно одговори на потребна прилагођавања у економији, праву и процедурама (и да би пуноправно чланство ЕЕЗ само „збрзало“ а не убрзало ове реформе). Међутим тада је први пут јасно речено и то да се питање чланства везује и за одређена политичка питања. Оскудни политички плурализам, угрожена људска и мањинска права, кипарски проблем и спор са Грчком, назначени су као питања која Турска мора позитивно решити како би отпочела са приступним преговорима. Ови нови „услови“ нису били само пуки изговор. И поред чињенице да је Турска била једина муслиманска држава које је својим политичким уређењем досегла европски идеал лаичке републике, она никада није у потпуности успела да заокружи процес демократизације. Иако су током протекле деценије начињени извесни напори да се неки од ових проблема реше, Турска још увек није успела да прецрта ни једно од спорних питања са листе европских политичких захтева.

Недостаци су и даље највише приметни у области решавања „Кипарског питања“ и поштовања права и слобода турских грађана, а нарочито мањина. Проблем турског (не)признања Републике Кипар као пуноправног члана ЕУ, и даље је остао горући проблем чије решење је неопходно како би Турска напредовала у приступним

⁵⁶¹ Исто, стр. 106.

⁵⁶² Овај успех остварен је уз велику помоћ званичног Вашингтона, о чему ће више речи бити у наставку дисертације.

преговорима. На њега се надовезује и проблем грчких избеглица са окупираног дела острва, као и нерешена имовинска питања које је турска окупација проузроковала.

Поред кипарског „Гордијевог чвора“, Турска је већ дуги низ година суочена са проблемом курдске мањине који и данас оставља простор за бројне критике на рачун односа турских власти према етничким мањинама. Током протеклих неколико деценија, под окриљем борбе против сецесионистичке и терористичке ПКК, турска војска и полиција починили су озбиљне злочине над курдским цивилима. Такође, честа су хапшења курдских новинара, који се због свог писања и извештавања по правилу доводе у везу са горе поменутом терористичком организацијом.

Након доласка АКП-а на власт, 2002. године, започет је програм реформе и унапређења људских права, након чега се статус курдске мањине знатно побољшао. Повећан је степен њене интегрисаности у турско друштво, а остварена је и њихова интензивнија партиципација у раду политичких институција. Курди имају своје представнике у турском парламенту, а отворен им је и шири простор за легално политичко деловање.⁵⁶³ Рад на реформи настављен је већ следеће године када Турска усваја план усклађивања са стандардима које у области људских права прописује ЕУ.⁵⁶⁴

Међутим, турске напоре за демократизацијом и нормативним усклађењем са ЕУ и даље су пратили не тако повољни извештаји бројних домаћих и страних организација које се баве заштитом људских права. Њихов општи закључак био је да се право на слободу вероисповести поштује, али да су приметна ограничења када је у питању финансијска, техничка и организациона подршка неисламским верским заједницама и организацијама. Што се тиче права жена, она у Турској нису представљала акутни проблем као у већини других исламских држава. Како је

⁵⁶³ Ситуација ће се поново погоршати када, након парламентарних избора 2015. године, поново дође до разбуктавања сукоба са ПКК-а, који ће последично довести до „ренесансе“ угрожавања мањинских права Курда. О томе ће више речи бити у поглављу 7.

⁵⁶⁴ На том пољу учињено је неколико конкретних корака напред: уведене су строжије казне за случајеве мучења и тортуре у казним заводима, оптуженим лицима је олакшан приступ адвокату, допуштено је емитовање медијског програма на курдском и другим мањинским језицима, и омогућено је цивилним лицима да дођу на чело Савета за националну безбедност...

положај жена и мушкараца изједначен Уставом,⁵⁶⁵ притужбе су се најчешће тичале случајева злостављања у породици које је и даље врло присутно у руралним областима Турске. Слобода штампе је такође била (и остала) веома проблематично питање. Поред већ „традиционалног“ хапшења курдских новинара, централна власт ограничава независно деловање медија а чести су и случајеви „узнемиравања“ новинара, писаца и других културних и медијских личности које држава „прокаже“ као ауторе контраверзи. Најпознатији пример ове праксе је суђење чувеном писцу Орхану Памуку (Ferit Orhan Pamuk), који је 2005. године оптужен због изјаве о геноциду над Јерменима и Курдима, датом једном швајцарском недељнику. Њему је стављено на терет да је спорном изјавом окаљао углед турске државе и нанео бол породицама погинулих турских војника.⁵⁶⁶ Сличну судбину доживео је и публициста Ахмет Сик (Ahmet Şık), чија је књига „Имамова војска“ забрањена.⁵⁶⁷ Овај аутор је ухапшен због наводних веза са фамозном анти-владином групом „Ергенекон“,⁵⁶⁸ а цео тираж „Имамове армије“, која истражује инфилтрацију тзв. „гулениста“ у турске државне структуре,⁵⁶⁹ уништен је пре издавања. Са тим у вези потребно је поменути и масовна хапшења других лица оптужених за припадност „Ергенекону“ која су у турској започела 2009. године. Ова хапшења изазвала су велике контраверзе, како у турској, тако и у светској јавности, јер су се међу ухапшенима налазили не само

⁵⁶⁵ Члан 10. *Устава Републике Турске* (Constitution of the Republic of Turkey, /19/6/2017/ https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf).

⁵⁶⁶ Иронично, исти аутор ће већ следеће године постати добитник Нобелове награде за књижевност, и тиме промовисати Турску у најпозитивнијем могућем светлу. Ипак, епилог судског процеса, на који се чекало готово шест година, дошао је у виду проглашења кривице турског нобеловца! Истина, суд је уважио Памукове заслуге те је кажњен само плаћањем симболичне новчане одштете (*Орхан Памук осуђен због рушења националног угледа*, /19/6/2017/ <http://www.021.rs/story/Info/Svet/21816/Orhan-Pamuk-osudjen-zbog-rusenja-nacionalnog-ugleda.html>).

⁵⁶⁷ Jürgen Gottschlich, *Arrested Journalist's Book Claims Turkish Police Infiltrated by Islamic Movement*, /19/6/2017/ <http://www.spiegel.de/international/world/the-imam-s-army-arrested-journalist-s-book-claims-turkish-police-infiltrated-by-islamic-movement-a-755508.html>

⁵⁶⁸ Наводна завреничка група која окупља екстремне секуларисте из свих друштвених слојева, а којој се приписује покушај организовања пуча против владајуће исламистичке Партије правде и развоја (АКП).

⁵⁶⁹ Припадници исламистичког покрета Фетулаха Гулена, веома раширеног у Турској.

припадници војних структура, већ и бројни политичари, академици, новинари и бизнисмени.⁵⁷⁰

Прича о препрекама Анкаре на њеном путу за Европу не би била комплетна уколико се не би поменули и негативни ставови које по питању турског чланства гаје поједини политички лидери ЕУ, али и велики део грађана Уније. Нећемо погрешити ако приметимо да је улазак Турске у ЕУ „веома проблематично питање. Како ова земља наставља да улаже напоре у правцу политичких и економских реформи у нади да ће јој бити одобрен коначни датум за чланство, чини се сасвим могућим да ће њен пријем у ЕУ бити стопиран од стране грађана Уније, без обзира на одлуке својих лидера“.⁵⁷¹ Тако се може десити да сви реформски напори Турске у правцу пријема у чланство буду анулирани снагом европског *vox populi*. Реч је пре свега о бојазни од могућих негативних консеквенци пријема једне многољудне и муслиманске нације у ЕУ. Уколико би Турска била примљена у ЕУ, она би *de facto* постала њена друга најмногољуднија држава (на првом месту је Немачка), што многи европљани виде као опасност за њихово лично економско благостање и укупан начин живота. Страх од конкуренције у сфери приватног бизниса (мала и средња предузећа) и све већа исламофобија, проузрокована проблемима појединих европских држава са емигрантима из исламског света, пресудно утиче на јавно мњење, и могло би пресудно утицати на евентуално референдумско изјашњавање грађана ЕУ по овом питању. У прилог извесности оваквог сценарија иде и чињеница да је *Лисабонским уговором* из 2009. предвиђено „да спољна политика остаје у националној надлежности, тако да јединствене спољне политике ЕУ и даље неће бити, а и да је има, о Турској би у њеном формулисању било неизводљиво постићи заједнички став држава чланица. Неке од њих наговештавају да би у вези с овим питањем обавезно

⁵⁷⁰ Потребно је напоменути да након 2014. године мету масовних хапшења више не представљају тзв. „ергенеконовци“, већ да су се АКП власти усмериле на обрачун са већ помињаним „гуленистима“. Ова хапшења добиће „пандемијске“ размере након неуспелог покушаја војног пуча 2016. године. Након ових бурних дешавања Турска је, према извештају њујоршког *Одбора за заштиту новинара* (енг. *Committee to Protect Journalists*) по броју ухапшених новинара (између 81-141) избила на прво месту у свету (*Record number of journalists in jail globally after Turkey crackdown, /19/6/2017/* <https://www.theguardian.com/media/greenslade/2016/dec/13/turkey-has-81-of-the-worlds-259-jailed-journalists-behind-bars>)

⁵⁷¹ Lauren M. McLaren, „Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU“, *European Union Politics*, SAGE Publications, Los Angeles, vol. 8/2007, p. 252.

организовале референдум, а зна се да је јавно мњење већински нерасположено према Турцима и Турској, што у контексту општег пораста ксенофобије у Европи само добија на интензитету“.⁵⁷²

Успоравање процеса интеграција и европско „нерасположење“ по питању турског чланства изазвало је, по принципу повратне спреге, негативне реакције на Босфору. У моменту отпочињања преговора за чланство 2004. године, 58% Турака је имало позитивно мишљење о ЕУ.⁵⁷³ У 2012. години тај проценат се „срзао“ на 21%,⁵⁷⁴ док је само 17% турских грађана је веровало да ће њихова земља икада постати пуноправна чланица ЕУ.⁵⁷⁵ Што је још важније, забележен је и знатан пад подршке турског јавног мњења самом приступном процесу. Наиме, 2005. године 68% посто Турака се изјаснило афирмативно по питању турског чланства у ЕУ, а 2011. године овај проценат је пао на 52%.⁵⁷⁶

Ипак, Анкара још увек није одустала од свог „марша“ на Европу. То се види и из следеће оптимистичне изјаве, коју је Министар за ЕУ и главни преговарач Републике Турске Егмен Багис (Egemen Bağış) дао крајем децембра 2012: „Иако бележимо слабљење подршке јавног мњења, Турска се нада да ће пре свог 100. рођендана републике 2023. године постати чланица ЕУ-а. Турска треба ЕУ, али ЕУ има још већу потребу за Турском“.⁵⁷⁷ Ипак, у наредних неколико година односи са ЕУ ће се додатно закомпликовати, о чему ће бити речи у последњем поглављу ове дисертације.

⁵⁷² Дарко Танасковић, исто, стр. 95.

⁵⁷³ PEW Research Center, Global Indicators Database, *Turks Divided on Erdogan and the Country's Direction*, /19/6/2017/ <http://www.pewglobal.org/2014/07/30/turks-divided-on-erdogan-and-the-countrys-direction/>

⁵⁷⁴ PEW Research Center, исто.

⁵⁷⁵ *Only 17% of Turks believe Turkey will become an EU member*, /19/6/2017/ <http://famagustagazette.com/only-of-turks-believe-turkey-will-become-an-eu-member-p16446-69.htm?iframe=true&width=100%&height=100%>

⁵⁷⁶ PEW Research Center, исто.

⁵⁷⁷ *Bagis: Turska će do 2023. postati članica EU-a*, /19/6/2017/ <http://www.aa.com.tr/ba/tag/115108--bagis-turska-ce-do-2023-postati-clanica-eu-a>

Евидентно је да све наведене околности, истина неке више а неке мање,⁵⁷⁸ отежале (и и даље отежавају) пут Турске ка пуноправном чланству у ЕУ. Сам статус кандидата и отпочињање преговора и даље не представљају чврст гарант да ће до овог чланства заиста доћи. Оно што је сигурно јесте „да ће преговори трајати доста дуго (говори се о периоду дужем од једне деценије) и да ни за једну страну неће бити једноставни - за Турску тешки јер су обавезе из чланства веома озбиљне, а за Унију оптерећени противљењем једног дела јавног мњења држава чланица због пријема муслиманске државе европској интеграцији“.⁵⁷⁹

Доласком АКП-а на власт, ова ситуација је постала још сложенија, а скептици широм Европе своју анти-турску аргументацију ојачали су тврдњама о незаустављивом процесу исламизације који Анкару неминовно одвлачи све даље од Брисела. Овакве аргументе оснажили су понајвише и сами турски исламисти, водећи динамичну спољну политику која више није гравитирала само ка Западу. Напротив, владајућа АКП је све више окретала државно кормило ка исламском истоку, хранећи тако европску бојазан да су дани Ататуркове Турске одбројани.

4.1.4. Спољнополитичка визија АКП-а и „повратак“ Турске на међународну сцену

Иако Турска никада није „отишла“ са међународне сцене, њена спољнополитичка доктрина, од тренутка потписивања Лозанског мира и оснивања републике, може бити окарактерисана као изразито дефанзивна. Под Ататурковом паролом „Мир у кући, мир у свету“, турска република је „уљујкала“ себе у својеврсну спољнополитичку хибернацију, у којој је, релативно безбрижно, провела како II Светски рат, тако и Хладни рат. Кемалистичко одрицање од снова обнови империје, и конципирање спољне политике према доминантно безбедносним критеријумима, учинила су од Турске заштитни „бедем“, али не и „ударну песницу“

⁵⁷⁸ Примера ради, утицај војног фактора у унутрашњој политици је протеклих година маргинализован, и војска је стављена под цивилну контролу. Али је с друге стране дошло до повећања угрожавања слободе штампе.

⁵⁷⁹ Тања Мишчевић, исто, стр. 107.

Запада ка СССР-у. Чланство у НАТО савезу, како смо већ истакли, било је мотивисано пре свега страхом од „Црвене претње“, и жељом да Турска постане „конститутивни део“ западне цивилизације. Исти мотив покренуо је и турске евроинтеграције, последично доведши до тога да Турска окрене леђа Источном блоку, и да уз мање (већ поменуте) преседане, одбије сваку сарадњу са Совјетима. С једне стране, таква, доминантно прозападна оријентација, била је заснована на актуелном спољнополитичком интересу, који је императивно налагао остваривање безбедности на међународном и националном нивоу кроз блоковско сврставање. С друге стране, она је била резултат дуготрајног процеса прозападне модернизације, започетог још у доба отоманског *Танзимата*, који је произвео снажан осећај идентитетског припадања Западу. Та прозападна слика „сопства“ ће кроз модерну историју бити присутна и код кемалиста тј. секуларних модерниста, и код традиционалих и исламистички настројених Турака. Представа о Турској као делу Европе тј. Запада, постаће важна идентитетска компонента у оба пола турског *националног идентитета*.⁵⁸⁰

Поменута дефанзивна турска спољна политика, била је дакле последица специфичне мешавине актуелног спољнополитичко-безбедносног интереса и националне аутоперцепције, и стога се у њој превасходно огледала *дугорочна* прозападна спољнополитичка оријентација. Таква оријентација, с обзиром на свој идентитетски корен, за последицу је имала тенденциозно занемаривање османског наслеђа и спољнополитичко удаљавање од географских простора којима је некада господарило Отоманско царство. Давутоглу примећује како је кемалистичка политичка елита веровала да ће усмереност на политичко јединство и очување

⁵⁸⁰ Ахмет Давутоглу, у својој *Стратегијској дубини* другачије сагледава овај проблем. Заговарајући тезу да је Турска након Лозанског мира, била принуђена да се на спољнополитичком плану идентитетски различито одреди него на унутарполитичком, Давутоглу посредно негира прозападну компоненту турског *националног идентитета*, свдећи је на оно што смо ми у раду већ назвали *краткорочном спољнополитичком оријентацијом*. Он сматра да је новоформирана турска република у спољној политици прагматично раскинула са исламом, који је провоцирао анти-турску прозападну политику, али да је на унутрашњем плану, кохезивни фактор био управо ислам. (Ахмет Давутоглу, исто, стр. 87.) Иако се са овом тврдњом у начелу не слажемо (већ кохезивну улогу ислама ограничавамо на само један од два пола турског *националног идентитета*) она је за нас веома значајна јер јасно указује на везу између идентитета и спољне политике, а имплицитно подразумева и постојање разлике између *државног* и *националног идентитета*.

граница „пречистити“ турски политички идентитет и њене институције тако да више не изазивају непријатељство Запада. Пасивном прозападном спољном политиком „Турска се, са аспекта међународног положаја, определила да уместо доношења радикалне одлуке и прихватања да буде слаб центар у својој специфичној сфери, буде регионална сила која улази под безбедносни штит доминантне цивилизацијске сфере“.⁵⁸¹ Дакле, њен међународни положај током Хладног рата (и непосредно по његовом завршетку) могли би смо, следствено Давутоглуовом опажању, окарактерисати као позицију изразито дефанзивне регионалне силе.

Ипак деведесте године ХХ века, донеле су прве назнаке спољнополитичког заокрета. Тај заокрет, иако није подразумевао окретање од Запада, ипак је донео радикални прекид изолационизма према просторима над којима је некада владала династија Османа. Озалово пантуркијско отварање према Централној Азији, турски повратак на Балкан, посредством УН и НАТО структура (изведен под кормилом двојца Демирел-Чилерова), потом и Ербаканово окретање ка нетурском исламском свету (Либија, Иран), као и подршка америчком „Рату против тероризма“ и војној интервенцији у Авганистану, били су први наговештаји прекида турске спољнополитичке хибернације, и њеног „великог“ повратка на међународну сцену. Ипак, ови рани симптоми спољнополитичког активизма, према Давутоглуовом мишљењу уведени су у турску спољну политику „неприпремљено и импровизовано“, и да је стога било потребно осмислити „целовит, реалистички и дугорочан националистички програм“ који би узео у обзир и пред републиканско наслеђе јер су „Османлије део турске историје, а ислам један од елемената турске културе, окренутост Западу повесно искуство, као уосталом и Туркизам“.⁵⁸² Тај нови, „холистички“ приступ турском спољнополитичком наслеђу и захтевима које је диктирао актуелни међународни „тренутак“, у погон ће ставити Реџеп Тајип Ердоган и његова АКП. Ахмет Давутоглу, у то време један од Ердоганових главних спољнополитичких саветника, убрзо ће од стране јавности (како у Турској, тако и у остатку света) бити препознат као архитекта новог турског међународног

⁵⁸¹ Исто, стр. 87.

⁵⁸² Дарко Танасковић, исто, стр. 87.

„активизма“ и главни идеолог „неоосманизма“. Заједно, овај политичко-академски двојац,⁵⁸³ исцртаће нове „путеве“ Турске спољне политике, од којих неће сви водити у Вашингтон или Брисел.

Давутоглова визија утемељена је на радикалном резу, стратешком дисконтинуитету са хладноратовским имицом Турске као „одбрамбеног зида Запада“, као и са постхладноратовским виђењем исте као „државе-моста, који само повезује две тачке“, „пограничне државе“, или државе „на ободу Исламског света или Запада“.⁵⁸⁴ Уместо Турске као пуне географске „одреднице“, пограничне државе чија је једина улога да територијално повезује Европу и Азију, Давутоглуова *Стратегијска дубина* нуди другачије тумачење турске будућности. То тумачење је засновано на одбацивању перцепције (и аутоперцепције) Турске као предворја Азије, или периферији Европе. Давутоглу нуди јасну алтернативну овој, вишедеценијској „маргинализацији“ - Турску као *централну земљу*. С једне стране, овај радикални заокрет у тумачењу међународног положаја резултат је актуелних промена у међународном систему (краха биполарног поретка и захуктавања процеса глобализације, о којима смо већ говорили у претходним поглављима). С друге стране, он је последица поновног буђења свести о дубљим геополитичким „датостима“ - јединственом географском положају, и богатом историјском и културном наслеђу из доба Отоманског царства.⁵⁸⁵

Према Давутоглуовом учењу, географски фактор посебно утиче на турску *централност* јер од ње чини државу са вишеструким регионалним идентитетом. Она је истовремено и блискоисточна, црноморска, закавказка, и балканска држава, чије географско залеђе обухвата простор Медитерана, Централне Азије, и Каспијског мора. Стога Турска, географски гледано, представља „центар“ у коме се сусрећу три континентална масива - Европски, Азијски и Афрички (што је чини геополитички

⁵⁸³ Важно је напоменути да је Ахмет Давутоглу доктор политичких наука и професор који је предавао на турским универзитетима Мармара (тур. *Gazi Üniversitesi*) и Бејкент (тур. *Beykent Üniversitesi*), као и на Међународном исламском универзитету (енг. *The International Islamic University Malaysia*) у Куала Лумпуру. (Исто, стр. 52) Давутоглуов академски углед дао је додатну тежину АКП-овом спољнополитичком „пројекту“, обезбедивши му призив научне заснованости.

⁵⁸⁴ Ahmet Davutoglu, исто, р.78.

⁵⁸⁵ Ahmet Davutoglu, исто, рр. 78-79.

релевантнијом до других регионалних „центара“, попут Немачке, Русије или Ирана).⁵⁸⁶ Она је *централна држава* јер је „истовремено и Азијска и Европска земља, која је такође блиско повезана са Африком посредством Источног Медитерана“.⁵⁸⁷

Други кључни фактор који детерминише Турску као *централну земљу* је отоманско историјско и културно наслеђе. Давутоглу сматра како је модерна Турска, без обзира на отклон који начинио Ататурк, државним континуитетом повезана са отоманском прошлошћу, те да самим тиме баштини сва преимућства и везе која произилазе из чињенице да је Отоманска империја у вишевековном интервалу утицала на судбину народа на великом географском простору који обухвата три поменута континента.⁵⁸⁸

Специфичност међународног положаја Турске Давутоглу објашњава већ поменутим појмом *стратегијске дубине*. *Стратегијска дубина*, сачињена од елемената *историјске дубине* и *географске дубине*,⁵⁸⁹ представља својеврсни геополитички квалитет тј. геополитичко перимућство турске државе. То преимућство се огледа у чињеници да је захваљујући свом централном евроазијском положају Турска тј. Отоманска империја вековима била епицентар историјских превирања, што и данас представља значајан „ресурс“ за вођење успешне и активне спољне политике. И више од тога, османско (географско и историјско) наслеђе обавезују модерну Турску да напусти пасивни републикански спољнополитички образац, и да активно узме учешће у изградњи савременог међународног поретка. Она треба да се одрекне улоге периферне земље, и да пригрли нову позицију која ће јој омогућити да осигура „безбедност и стабилност не само за њу, већ и за суседне регионе“.⁵⁹⁰ Према Давутоглуом учењу, то је могуће само ако Турска прихвати улогу *централне земље* новог евроазијског поретка.⁵⁹¹

Ипак, ову далекосежну геополитичку визију било је потребно помирити са актуелним политичким тренутком, што се најбоље може видети на примеру

⁵⁸⁶ Исто, р.78.

⁵⁸⁷ Исто, р.78.

⁵⁸⁸ Исто, р. 79.

⁵⁸⁹ Дарко Танасковић, исто, стр. 55.

⁵⁹⁰ Ahmet Davutoglu, исто, р. 79.

⁵⁹¹ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – Повратак Турске на Балкан*, исто, стр. 37- 38.

„умереног“ спољнополитичког активизма, формулисаног у патријском програму АКП-а. У поглављу посвећеном спољној политици прокламовано је знатно другачије виђење међународних односа од онога који је Турска фаворизовала током Хладног рата. Турска спољна политика је формулисана као знатно флексибилнија, диверзификована, и способна да ослања на више светских центара моћи истовремено.⁵⁹² Акцент је и даље остао на односима са ЕУ, као и на унапређењу билатералних односа са САД. Ипак, упоредо са наглашеном западном оријентацијом, у фокусу спољнополитичке пажње нашли су се и односи са Русијом, државама Централне Азије и Кавказа.⁵⁹³ Другим речима, АКП је Давутоглуове идеје о посебности турског геополитичког положаја преточио у свој партијски програм.

Прве године владавине АКП-а биле су обележене изразито проевропском политиком. Анкара је улагала изузетан труд да подигне сарадњу са ЕУ на највиши могући ниво. По доласку на власт „реформски пакети који су се тicali владавине закона, људских права, и тржишне економије су одобрени од стране Парламента како би Копенхашки критеријуми били задовољени. Између 2002. и 2004. године 17 пакета законских реформи је усвојено“.⁵⁹⁴ Такође, као саставни део стратегије приближавања ЕУ, АКП је подржао мировни план за Кипар, који је предложио генерални секретар УН Кофи Анан (Koffi Annan). План је подразумевао уједињење Кипра на федералној основи, и притисак на грчку страну да одржи референдум. У априлу 2004. године, грађани Турског Кипра су, на позив Анкаре, масовно изашли на референдум, и изјаснили се за уједињење већином од 65% гласова.⁵⁹⁵ Ипак, становништво Грчког Кипра неповољно се изјаснило, гласајући за уједињење 24% мањином те је иницијатива доживела постепени дебакл. Важно је напоменути да подршка Анановој иницијативи умало скупо коштала АКП, јер је дубоко поларизовала турску политичку сцену, и ставила „Дамоклов мач“ новог војног пуча над тек стасалу владајућу партију. Оштра подела по принципу *pro et contra* није

⁵⁹² Hasret Bilgin, „Foreign Policy Orientation of Turkey’s Pro -Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah”, Turkish Studies, Routledge, London, Vol. 9, No. 3/2008, p. 412.

⁵⁹³ *AK Party programme*, 13/10/2016/ https://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme#bolum_

⁵⁹⁴ Hasret Bilgin, исто, p. 413.

⁵⁹⁵ Исто, p. 413.

захватила само политички естаблишмент, већ је погодила и војни врх. Управо та чињеница, према Гордону и Таспинару, спасила је АКП од судбине да постане још једна карика у низу пучем оборених турских влада.⁵⁹⁶ Иако до уједињења није дошло, Турска и кипарски турци „пожњели“ су политичке поене на Западу, а промена политике према Кипру „довела је до напора САД да прекину изолацију турског дела острва“.⁵⁹⁷ Америка је настојала да пружи транспарентни подстицај Анкари и да тако АКП-у обезбеди (макар релативан) успех, чиме би ризик од новог пуча био умањен. На сличан начин поставила се и ЕУ, која је прихватила предлог Анкаре да, као даљи корак у стабилизацији прилика на острву, отвори турске кипарске луке и аеродром за грчко становништво. Турска идеја је била да се ово „отварање“ изврши кроз већ постојеће оквире сарадње тј. посредством царинске уније са ЕУ, што је Брисел начелно био спреман да прихвати покретањем „директне бесцаринске трговине са кипарским турцима и издвајањем приближно 259 милиона евра за развој инфраструктуре и приватног сектора на турском кипарском северу...“.⁵⁹⁸ Ова иницијатива ипак неће доживети своју реализацију због оштрог противљења Јужног Кипра, а оно што је посебно разочарало Турску било је „млака“ реакција других чланица ЕУ, на ову опструкцију.

Опште узевши, Ананов „кипарски дебакл“ сигнализирао је Турској да не може имати пуно поверење у Западне „савезнике“. Покушај дрешења кипарског Гордијевог чвора јасно је показао да ЕУ, и САД, имају двоструке аршине према супротстављеним странама у овом замрзнутом сукобу. Иако су Брисел и Вашингтон тврдили „да ће бити негативних консеквенци за било коју страну која одбије план а да ће они који га подрже бити награђени, ни ЕУ ни САД нису у потпуности испунили своје обећање да ће 'ставити тачку на изолацију турске кипарске заједнице'...“.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ Ови аутори заслуге за спречавање новог пуча приписују тадашњем шефу генералштаба Хилмију Озкоку (Hilmi Özkök) који је био „дубоко посвећен пракси цивилног ауторитета над војском“ и за кога се верује да је лично зауздао „тврду струју“ у армијском врху. (Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 22)

⁵⁹⁷ Hasret Bilgin, исто, р. 413.

⁵⁹⁸ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 46.

⁵⁹⁹ Исто.

Уместо тога, Јужни Кипар је награђен чланством у ЕУ, док је Северни Кипар остао под „суспензијом“.⁶⁰⁰

Спотикање на европском путу није било једини „западни“ изазов са којим се АКП суочио одмах по доласку на власт. Само годину дана пре неуспеха Анановог плана за Кипар, Анкара се суочила са највећом кризом у турско-америчким односима од времена Џонсоновог писма. Реч је о одбијању турског Парламента да одобри амерички захтев за кориштење турских база у сврху војне интервенције на Ирак. Читав низ догађаја који је потом уследио створиће климу међусобног неповерења и на дуже стазе озбиљно ће „дезорјентисати“ билатералне односе две државе.⁶⁰¹ Даља ексалација ирачке кризе (која се, по окончању америчке интервенције, претворила у регионално жариште нестабилности, смештено на јужној турској граници), озбиљна спољнополитичка разимоилажења са Бриселом и Вашингтоном, драстичан пад популарности Америке у турској јавности,⁶⁰² навело је Анкару да интензивније стави у погон спољнополитичке идеје о којима је говорио (и писао) Ахмет Давутоглу. Убрзо потом нова, како неки аутори кажу „асертивна“,⁶⁰³ турска спољна политика, заснована на диверзификацији и флексибилном односу према светским центрима моћи, и пропраћена импресивним економским растом,⁶⁰⁴ вратиће Турску на светску међународну сцену, и то у „великом стилу“. Но тај *comeback* имаће и своју цену - све интензивније дистанцирање Брисела од Анкаре, и растуће подозрење Вашингтона према „новим ветровима“ на Босфору. Турска ће се тако наћи разапета између

⁶⁰⁰ Кипар је, као јединствена држава, постао нова чланица ЕУ у мају 2004. године. Ипак, турски део острва стављен је под легислативну суспензију којом је *de facto* изузет из чланстава до коначног решења конфликта. (*EU welcomes 10 new members*, 14/10/2016/ <http://edition.cnn.com/2004/WORLD/europe/04/30/eu.enlargement/>)

⁶⁰¹ У поменуте догађаје убрајамо инцидент у ирачком граду Сулејманија, наводне америчке ратне злочине у Фалуци, као и званичну посету Турској Калада Машала (Khalad Mashaal), вође војног крила ХАМАС-а. О овим догађајима биће више речи у наставку поглавља.

⁶⁰² Mehmet Yegin, Еуџер Ерсоу, исто, р.36.

⁶⁰³ Владимир Трапара, Владимир Ајзенхамер, „Политика Турске према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова“, у Драган Ђукановић, Владимир Трапара, *Србија у Југоисточној Европи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013. стр. 285-307.

⁶⁰⁴ *Турска: Економски стабилна, динамична земља*, 23/11/2016/ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/turska-ekonomski-stabilna-dinamicna-zemlja>

дотадашње „окциденталне“ спољнополитичке праксе, и њене „оријенталне“ алтернативе, теоријски добро утемељене, али емпиријски још увек непотврђене.

4.2. Ирачка криза 2003. године – почетак другог „захлађења“

4.2.1. Место Анкаре у плановима Вашингтона за војну интервенцију у Ираку

Након 11. септембра Анкара је дала безрезервну подршку америчкој интервенцији у Авганистану, придружујући се Бушовим напорима да на глобалном плану поведе рат против тероризма. Након рушења талибанског режима, Турска ће 2002. преузети команду над „Међународним снагама за безбедносну помоћ“ (енг. *International Security Assistance Force*, у даљем тексту ИСАФ) ангажованим да пруже послератну помоћ овој држави.⁶⁰⁵ Турско придруживање америчкој антитерористичкој иницијативи, наишло је на позитиван пријем у Вашингтону, те је Анкара виђена као важан ослонац у даљим америчким плановима за *Глобални рат против тероризма*. Ти планови су се на првом месту тицали нове америчке војне интервенције у Ираку, која је за свој циљ имала коначни обрачун са ирачким диктатором Садамом Хусеином. Након успешног рушења талибанског режима у Кабулу, Бушова администрација почела је да размишља о примени истоветног рецепта којим би био уклоњен Садамов режим у Багдаду. Већ током лета 2002. године Вашингтон је започео интензивну кампању са циљем усмеравања међународне пажње на Ирак, и секуритизације проблема даљег опстанка басистичког режима.⁶⁰⁶ У средишту светске пажње нашла се нова претња по глобалну безбедност, оличена у оружју за масовно уништење које је, према тврдњама Беле Куће, поседовао

⁶⁰⁵ Мировна мисија коју је покренуо НАТО, уз одобрење УН. Задатак ИСАФ-а је био да помогне стабилизацију прилика у земљи, и успостављању трајног мира, кроз војну обуку авганистанских безбедносних јединица, помоћ у обнови државних институција и заштиту од преосталих талибанских снага, Ал Каиде, као и локалних банди и фракција које нису признавале новоуспостављене власти у Кабулу. „Security Council authorizes International Security Force for Afghanistan; Welcomes United Kingdom’s offer to be initial lead nation“, Security Council, United Nations, Press release, 20 December 2001, /18/10/2016/ <http://www.un.org/press/en/2001/sc7248.doc.htm>

⁶⁰⁶ Cameron S. Brown, исто, p.97.

званични Багдад, и које је Садам Хусеин био спреман да уступи терористичким организацијама попут Ал Каиде.⁶⁰⁷

Бушова администрација се испрва јавно залагала за проналажење дипломатског решења. Истовремено, поједини амерички функционери су у јавност незванично пуштали „приче о различитим ратним плановима које Пентагон припрема у случају да Ирак настави да одбија инспекције“.⁶⁰⁸ Један од тих планова подразумевао је да ће Турска послужити као улазна карта за отварање тзв. северног ирачког фронта, о чему су, из Пентагона, информације „процуриле“ још почетком јула 2002.⁶⁰⁹ Пласирајући у међународни „етар“ полузваничне информације, Вашингтон је припремао светску јавност за нову војну интервенцију, настојећи да придобије међународну заједницу и да анимира потенцијалне „партнере“ у ратној кампањи. Камерон Браун (Cameron S. Brown) примећује како су „цурењем неколико кључних концепата ратног плана, амерички званичници јасно ставили до знања да на ову тему још увек нису формално консултовали никога од својих савезника“.⁶¹⁰ Ови наговештаји имали су за главни циљ „опицавање пулса“ виђених савезника, пре него што дође до званичних преговора о војној сарадњи.

На званичне преговоре није се дуго чекало. Већ средином јула, заменик америчког секретара одбране Пол Вулфовиц (Paul Wolfowitz) састао се у Турској са премијером Булентом Ецевитом (Bülent Ecevit), начелником генералштаба генералом Хусеином Киврикоглуом (Hüseyin Kivrikoğlu), и још неколико чланова турске владе.⁶¹¹ На састанку је озваничено оно што је свима већ увелико било јасно, да САД одустају од дипломатских напора, и да је председник Буш одлучан да војно интервенише у Ираку како би са власти уклонио Садама Хусеина. Висока очекивања, која су САД имале од Турске, најбоље осликава Вулфовицова изјава дата неколико месеци касније. У децембру 2002. године, у јеку билатералних преговора о турској подршци војној интервенцији, Вулфовиц је подвукао како је „Турско учешће,

⁶⁰⁷ Powell: *Iraq hiding weapons, aiding terrorists*, 23/11/2016/
<http://edition.cnn.com/2003/US/02/05/sprj.irq.powell.un/>

⁶⁰⁸ Cameron S. Brown, исто, р. 97.

⁶⁰⁹ Исто.

⁶¹⁰ Исто.

⁶¹¹ Исто.

уколико дође до употребе силе, веома важно за контролисање последица, што одважније постизање резултата, и такође као гаранција да ће послератни Ирак бити позитивна снага у региону, а не дестабилишућа. Стога, је веома важно имати Турску присно укључену у процес планирања рата“.⁶¹²

У којој мери је Вашингтон сматрао подршку Анкаре кључном за успех планираних војних операција говори и чињеница да су САД на Копехашком самиту посвећеном проширењу ЕУ снажно лобирале међу чланицама ЕУ да убрзају почетак турских приступних преговора.⁶¹³ Овај самит одржан је у осетљивом тренутку када су преговори са Анкаром почели да се „усијавају“, те је Вашингтон желео да своје партнере са Босфора додатно одобровољи тиме што ће их довести на корак ближе Бриселу. Овај план се међутим изјаловио, јер је међу чланицама ЕУ [како је то сликовито објаснио тадашњи преседник Европске комисије, Романо Проди (Romano Prodi)], преовладало мишљење да „време још увек није сазрело“ и како се „ЕУ не би требала покорити притиску Сједињених Држава да задовољи Анкару“.⁶¹⁴

С друге стране, Турска није ни изблиза делила амерички ентузијазам у вези са новим ратом у Ираку. Глобални окршај са Ал Каидом и војна интервенција против Талибана пружали су Анкари могућност да релативно јефтино „купи“ подршку САД и да тиме, у безбедносном смислу, још једном потврди свој западни идентитет. Ипак, када је у питању био суседни Ирак, та „цена“ је била је знатно виша. Гледано из турског угла, америчка интервенција је лако могла довести до стварања независне курдске државе на јужној турској граници. С обзиром да је северна територија Ирака, коју су контролисали Курди, *de facto* била независна још од рата 1991. (захваљујући америчкој војној подршци), овакав сценарио био је више него могућ. Уз то, турска страна је гајила велику бојазан од потенцијалног избегличког таласа, као и бригу за безбедност туркоманске мањине у Северном Ираку, што су такође били оправдани страхови утемељени на искуствима из претходног рата. Тада се преко ирачко-турске границе „после сурове Садамове одмазде због њихове побуне, слила река курдских

⁶¹² Aylin Güney, исто, р. 347.

⁶¹³ ЕУ уочи самита о највећем проширењу, 10/12/02 - 2002-12-10, /1/6/ 2017/ <https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2002-12-10-1-1-85890292/668496.html>

⁶¹⁴ ЕУ уочи самита о највећем проширењу, исто.

избеглица, док се заштићени Ирачки Курдистан претварао у логистичку базу ПКК-а...“.⁶¹⁵ На послетку, Анкара је стрепела и од нових финансијских губитака, инсистирајући да никада није у потпуности добила компензацију за губитке изазване I Заливским ратом.

Иако турски државни врх није, из поменутих разлога, са наклоношћу гледао на америчке ратне планове, он је ипак прагматично приступио ситуацији. Ецевит, Киврикоглу, и други виоски званичници навели су четири велика услова за турску сарадњу, уколико до америчке интервенције дође. Као прво, резултат рата није смео бити стварање независне курдске државе на северу Ирака, јер би овакав развој ситуације могао угрозити турски територијални интегритет; друго, од САД се очекивало значајно отписивање дуга Анкаре (4 милијарде долара),⁶¹⁶ и компензација будућих финансијских губитака који могу настати као последица рата; треће, новоуспостављени режим у Багдаду мора бити легитиман, тј. прихваћен од стране Ирачана, што је предуслов спречавање нових нестабилности; четврто, нафтом богати региони Мосул (арап. *al-Mōsul*) и Киркук (арап. *Karkūk*) морају остати под контролом багдадске администрације (а не курдске самоуправе), и права Туркмена који живе на њиховој територији морају бити заштићена.⁶¹⁷

Америчка страна је у начелу прихватила ове захтеве. Још током јулских преговора Вулфовиц је обећао Ецевиту да ће већина ових услова бити задовољена. Након овог састанка Вулфовиц је изјавио да је Америка веома јасно испољила „снажно противљење било каквој независној курдској држави у Ираку“.⁶¹⁸ Тиме су САД ставиле до знања да Вашингтон и Анкара деле заједнички став по питању независности Ирачког Курдистана. Што се отписивања дуга и финансијске помоћи тиче, њихове услове и величину евентуалне помоћи требало је испреговарати у наредном периоду.

Након парламентарних избора одржаних 3. новембра исте године, преговоре са Американцима наставиће новоформирана влада, у потпуности састављена од АКП

⁶¹⁵ Дарко Танасковић, *Велики повратак Турске? Неоосманizam или исламизам*, исто, стр. 55.

⁶¹⁶ Реч је о дугу направљеном на име куповине војне опреме. (Cameron S. Brown, исто, р. 97.)

⁶¹⁷ Исто, р. 97-98.

⁶¹⁸ Исто, р. 98.

кадрова. Како би развејали евентуалне недоумице око своје позиције у вези са предстојећом војном интервенцијом, исламисти су, само неколико дана по свом доласку на власт, подржали управо донету Резолуцију 1441. И док је СБ УН давао последњу шансу ирачким властима да испуне своје међународне обавезе или да се суоче са последицама, нови турски државни врх је јавно позвао Садама Хусеина да се повинује вољи међународне заједнице и да прихвати УН инспекторе за наоружање.⁶¹⁹

У новембру 2002. Багдад је пристао да пружи гостопримство УН инспекторима, покушавајући да на тај начин порекне америчке тврдње да поседује оружје за масовно уништење.⁶²⁰ Упркос овим напорима, Бушова администрација је наставила са све интензивнијом анти-ирачком кампањом, оптужујући Садама Хусеина да избегава потпуну сарадњу и да обмањује УН инспекторе. Сматрајући инспекцију ирачког арсенала фарсом, Вашингтон је Анкари, крајем новембра исте године, дипломатским каналима доставио предлог могућих поља војне сарадње током трајања интервенције. САД су захтевале приступ турском ваздушном простору, који би могле да користе америчке борбене летелице као и летелице за логистичку подршку, стављање на располагање десетак турских ваздушних база и лука, и стационирање неколико десетина хиљада војника Четврте дивизије америчке војске на турској територији одакле би била извршена инвазија на ирачко тло.⁶²¹ Нове турске власти су овај предлог само делимично прихватиле, јасно износећи своје противљење новом рату, али задржавајући прагматичну позицију претходне администрације да ће у случају рата ипак сарађивати са САД. Та сарадња, према речима Јашара Јакиша (Yaşar Yakış), новопостављеног министра спољних послова, није дозвољавала могућност стационирања великог броја америчких копнених трупа на турској територији. Анкара је била спремна да допусти коришћење ваздушног простора, употребу ваздухопловних база и извођење ваздушних удара са њене територије. Такође била је спремна да на свом тлу прихвати присуство америчких копнених јединица мањег обима као и јединице за специјалне операције. Ипак,

⁶¹⁹ Исто.

⁶²⁰ *Weapons inspectors leave Iraq*, 23/11/2016/ <http://www.cbsnews.com/news/weapons-inspectors-leave-iraq/>

⁶²¹ Исто.

предуслов за ову сарадњу било је усвајање нове резолуције СБ УН, којом би се ауторизовала употреба силе у Ираку.⁶²²

Како су амерички планови за нови рат у Ираку, довели до озбиљних подела унутар СБ УН, као и до оштре поларизације у Генералној Скупштини УН,⁶²³ турско инсистирање на доношењу нове УН резолуције, као неопходном предуслову за давање подршке Американцима, постепено је бледело. Крајем јануара 2003. године, турска и америчка штампа известиле су јавност да је турски војни врх пристао да допусти пролаз до 20.000 америчких војника преко турске територије до Ирака.⁶²⁴ Спремност нових власти на сарадњу, упркос изреченом оштром противљењу рату, објаснио је лидер АКП-а Реџеп Тајип Ердоган, сумирајући пред турским Парламентом своје виђење ситуације. Ердоган је почетком фебруара 2003. у свом обраћању парламентарцима истакао да је морални приоритет његове владе мир, али да јој је приоритет и њихова „драга Турска“, те да се мора избећи ситуација у којој би Турска остала „изван једначине“ током интервенције, што би након завршетка војних операција могло довести до подривања турских дугорочних интереса и њене националне безбедности.⁶²⁵ Поред ових „етичких“ и безбедносних рачуница, значајан мотив за промену турског става била је и понуда америчке стране да Турској одмах обезбеди „пакет помоћи од 6 милијарди долара који би послужио као потпора за 24 милијарде кредитних гранција“, као и да прихвати улазак 20.000 турских војника у Ирак, како би „тамо штитили турске интересе“.⁶²⁶

Ердоганов заокрет подржала је и друга кључна фигура АКП-а, премијер Абдулах Гул. Само дан после Ердогановог обраћања парламенту, Гул је изјавио како је турска влада „одустала од дипломатских напора да се разоружа Ирак и да је одлучила да се придружи САД у војној акцији“.⁶²⁷ На тај начин политичка и војна

⁶²² Исто.

⁶²³ *China adds voice to Iraq war doubts;* 23/11/2016/ <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/asiapcf/east/01/23/sprj.irq.china/>; *France, Germany stand firm on Iraq,* 23/11/2016/ <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/01/22/sproject.irq.schroeder.chirac/index.html>

⁶²⁴ *Report: Turkey OKs 20,000 U.S. troops,* /16/10/2017/ http://articles.chicagotribune.com/2003-01-27/news/0301270198_1_kurdish-turkish-officials-turkey

⁶²⁵ Cameron S. Brown, исто, р. 99.

⁶²⁶ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, рр. 30-31.

⁶²⁷ Cameron S. Brown, исто, р. 99.

одлука о турској кооперативности била је наизглед запечаћена. Остало је још само да Парламент усвоји закон којим ће аминovati присуство америчких трупа на турској територији.

4.2.2. Негативан исход парламентарног гласања и ускраћивање подршке САД

Анкара је добијање парламентарног „зеленог светла“ за подршку америчкој војној интервенцији представила Вашингтону као „готову ствар“, уверавајући Белу кућу да је у питању само техничка процедура. Међутим, даљи развој догађаја показаше да ситуација није била ни приближно једноставна каквом ју је приказивао турски политички врх. Иако је Абдулах Гул заказао седницу Парламента посвећену овом питању за 18. фебруар 2003, Ердоган је у последњем тренутку искористио свој утицај председника АКП-а (и *de facto* премијера) да одложи гласање. Ову изненадну промену мишљења Ердоган је оправдао образложењем да је последња понуда Вашингтона, која је износила 26 милијарди долара укупне помоћи,⁶²⁸ и даље недовољна да покрије будуће губитке које ће турска економија претрпети у случају војне интервенције.⁶²⁹ Важно је нагласити како је ова одлука донета у тренутку када је, због неслагања око интервенције у Ираку, дошло до озбиљних подела унутар самог НАТО.⁶³⁰ Турска, која је захтевала активирање члана 4. НАТО повеље,⁶³¹ а

⁶²⁸ Подаци о вредности финансијске помоћи коју су САД, током преговора, нудиле Турској као компензацију за будуће трошкове и губитке узроковане предстојећим ратом у Ираку, варирају у зависности од тога да ли их је у јавност пласирала америчка или турска страна. Према изјави државног секретара Колина Пауела (датој након одлуке турског парламента да не дозволи америчку војну интервенцију са своје територије), САД су биле спремне да одобре 2 милијарде долара војне помоћи и 4 милијарде долара економске помоћи. Турски министар за економију Али Бабахан (Ali Babacan) помиње идентичну цифру као и поједини амерички аутори (Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, pp. 30-31), а која подразумева да је цифра од поменутих 6 милијарди директне помоћи, била само претходница за 24 милијарде кредита, који би били реализовани по нижим каматним стопама (Carol Migdalovitz, *Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces, and Related Issues*, Congressional Research Service Report, Congressional Research Service, Washington, DC, 2003, p.15.).

⁶²⁹ Cameron S. Brown, исто, p. 99.

⁶³⁰ Meltem Müftüleri Baç, „Turkey’s Accession to the European Union: Institutional and Security Challenges“, *Perceptions*, Center for Strategic Research (SAM), Ankara, Volume IX, Autumn 2004, p. 39.

⁶³¹ Овај члан обавезује државе потписнице да се састану зарад саветовања када год је, према мишљењу било које од њих, угрожен интегритете, политичка независност или безбедност једне од чланица НАТО (видети: Сјеверноатлантски уговор, чланак 4, /25/4/2017/ <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/nato/o-nato-u-sjevernoatlantski-ugovor/>).

потом и обезбеђивање војне помоћи зарад заштите дела територије уз границу са Ираком. Међутим њен захтев је наишао на противљење Француске, Немачке и Белгије које су га протумачиле као индиректно давање легитимитета америчким ратним плановима, са којима се нису слагале.⁶³² Турска се тако нашла између „чекића и наковња“, суочивши се са опасношћу да постане „колатерална штета“ интерног сукоба две струје унутар Атлантског савеза. Стога је Ердоганова одлука да одложи парламентарно гласање била резултат не само финансијских калкулација, већ и реалне бојазни да се не продуби сукоб са важним европским партнерима, пре свих Француском и Немачком.

Одлагање гласова САД су ипак схватиле као цењкање и „качење доларске цене“ на подршку војној интервенцији.⁶³³ Да ситуација буде гора, Ердоганова одлука да одложи гласање у парламенту оставила је 30 америчких бродова, који су носили товар од 7.200 возила (80% опреме Четврте дивизије), да чека у Медитерану.⁶³⁴ Одлагањем истовара војне опреме (што је значило и одлагање њеног стваљања у борбену приправност) амерички планови за најранији почетак ратних операција неминовно су одложени за другу половину марта, што је навело америчког секретара одбране Доналда Рамсвелда (Donald Rumsfeld) да изјави како САД размишљају о алтернативним решењима за размештај америчких трупа.⁶³⁵

Упркос неповољном развоју ситуације, САД и даље нису одустајале од замисли да Четврта дивизија уђе у Ирак преко турске границе, и да тако отвори северни фронт. Стога је притисак на Анкару настављен тврдњама да ће рат однети више америчких (и ирачких) жртви него што је неопходно „уколико се Турска не придружи операцији и уколико не дозволи да северни фронт ваљано функционише“.⁶³⁶ Такође, наглашено је и то да овакав развој догађаја не би био благонаклоно прихваћен од стране америчког Конгреса, као ни од стране шире јавности у САД. На послетку, нови договор је начелно постигнут 21. фебруара, и

⁶³² О овом догађају биће нешто више речи у 6. поглављу, када будемо доказивали хипотезе о турској прозападној спољнополитичкој оријентацији (хипотезе Х4 и Х9).

⁶³³ Aylin Güneş, исто, р. 350.

⁶³⁴ Cameron S. Brown, исто, р. 98.

⁶³⁵ Исто, р. 98.

⁶³⁶ Aylin Güneş, исто, р. 350.

подразумевао је делимични компромис учињен са обе стране. Америка је понудила да Турској одмах одобри пакет од 15 милијарди долара војне и економске помоћи, уколико она на својој територији дозволи стационирање 15.000 америчких војника за потребе отварања северног фронта.⁶³⁷ Остало је још само договорити тачан број турских војника којима би било дозвољено да уђу у Ирак како би заштитили интересе туркоманске мањине и спречили да се евентуални избеглички талас прелије преко турске границе.⁶³⁸ САД су биле спремне да прихвате и овај услов, одобравајући улазак турских трупа 12.5 миља у ирачку територију, али је питање тачног броја војника остало спорно и остављено да се рашава паралелно са завршним припремама за почетак ратних дејстава.⁶³⁹

Ипак, упркос постигнутом договору, дуго очекивано изјашњавање турског Парламента донело је непријатано изненађење за САД. Предлог закона којим је требало одобрити америчко војно стационирање на турској територији, као и копнена и ваздушна дејства америчких једница на мете у Ираку, одбијен је од стране турског Парламента. Иако је предлог закона подржала проста већина од 264 посланика (од укупно 550 посланика), апсолутна већина (276 гласова) потребна за усвајање овог закона је изостала.⁶⁴⁰ Испрва, АКП је покушала да исход гласања протумачи као пристанак Парламента, али се томе успротивила опозициона ЦХП. На послетку, скупштинска дебата је окончана арбитражном одлуком Булента Аринча, председника Парламента и трећег човека владајуће партије, који је пресудио да за усвајање предлога закона недостају три гласа. Представници турског народа рекли су „Не“ америчкој војној интервенцији, чиме је стављена тачка на планове Пентагона за отварање фронта на северу Ирака. Да „шамар“ САД-у буде још жешћи, готово 100

⁶³⁷ Cameron S. Brown, исто, р. 99.

⁶³⁸ Турска страна је посебно била заинтересована да спречи Курде да освоје град и (истоимену) провинцију Киркук, насељене и курдским и туркоманским становништво. Разлог томе није била само заштита безбедности тамношњих Туркмена, већ и страх Анкаре да би ирачки Курди, уколико би се докопали богатих киркучких налазишта нафте и гаса, добили снажну економску потпору својој независности.

⁶³⁹ Турска страна је захтевала да у Ирак пошаље више десетина хиљада војника, чиме би на северном фронту имала бројчану предност и у односу на саме америчке трупе, што није било прихватљиво за Пентагон и Белу кућу. (Cameron S. Brown, исто, р. 100.)

⁶⁴⁰ Против интервенције гласао је 251 посланик, док их је укупно 19 било суздржано. (Aylin Güney, исто, р. 350; Cameron S. Brown, исто, р. 100.)

посланика АКП-а гласало је против давања подршке интервенцији, или је било одсутно током гласања.⁶⁴¹

Након првомартовског гласања, САД су званично напустиле идеју копнене офанзиве са турске територије. Амерички ратни бродови су се упутили ка Персијском заливу, а Пентагон се концентрисао на борбена дејства из заливског приобаља и копнену офанзиву са територије Кувајта.⁶⁴² Ипак, Бушова администрација није одустала од даљих притисака на Анкару, не би ли издејствовла макар делимичну подршку војној интервенцији. Председник Буш је упозорио Турску „да на крају може завршити тако што ће пропустити шансу да се пита око будућности Ирака и изгубити пакет помоћи у вредности од више милијарди долара намењен заштити њене економије од негативних последица рата“.⁶⁴³ Амерички „штап“ у виду упозорења да ће Турска бити искључена из будућих „ирачких једначина“, те да ће њена економија страдати као „колатерална штета“ предстојећег рата, био је пропраћен и новом доларском „шаргарепом“ у виду преформулисаног пакета финансијске помоћи, који би Турска добила уколико би парламент променио своју одлуку.⁶⁴⁴ Ипак, политика „штапа и шаргарепе“ није уродила очекиваним резултатима, и САД су се суочиле са још једним одбијањем.

Крајем марта, турски Парламент је одобрио Американцима коришћење турског ваздушног простора за извођење ваздушних удара на мете у Ираку. Међутим, употреба турских ваздушних база, снабдевање америчких војних авиона горивом на турској територији, као ни коришћење 50 авиона који су већ били стационирани у бази Инцирлик (чија намена је била да патролирају зоном забране лета у оквиру операције „Северна стража“), није била дозвољена.⁶⁴⁵ Другим речима, Америка је је извојевала „Пирову победу“, којом је турска страна само покушала да замагли све оштрији анти-амерички став који је преовладао у Парламенту.

⁶⁴¹ Cameron S. Brown, исто.

⁶⁴² *U.S. has 100,000 troops in Kuwait*, /11/11/2016/

<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/02/18/sprj.irq.deployment/index.html>

⁶⁴³ Aylin Güney, исто, р. 351.

⁶⁴⁴ За више детаља о новом пакету помоћи које су САД понудиле Турској након мартовског парламентарног „Не“ видети: Aylin Güney, исто, р. 351.

⁶⁴⁵ Исто, р. 351.

Додатну неверицу у САД изазвала је чињеница да је парламент овим законом овластио владу да пошаље трупе на север Ирака, како би тамо заштитили турске националне интересе. С обзиром да је овакав сценарио лако могао послужити као „окидач“ за сукоб турских јединица са ирачким Курдима, што би додатно закомпликовало америчке војне планове за интервенцију против Багдада, одговор Вашингтона био је изразито оштар. Обраћајући се јавно турском премијеру Ердогану, који је управо преузео премијерску функцију од Гула,⁶⁴⁶ Џорџ Буш му је недвосмислено ставио до знања да је „војни сукоб између Турске и САД могућ уколико Турска, самовољно, пошаље трупе у Ирак“.⁶⁴⁷ Ова изјава испровоцирала је подједнако непријатан одговор турског политичког врха. Булент Аринч је са говорнице турског парламента узвратио констатацијом како ће Турска самостално одлучити хоће ли и када послати своје трупе на север Ирака, и да „Нико, па чак и ако је његово име Буш, не може говорити са Турским премијером или било којим другим званичником претећим тоном“.⁶⁴⁸ Рецеп Тајип Ердоган је покушао да умири ситуацију изјављујући како Турска поштује вољу ирачког народа, и како мимо ње неће послати трупе у Ирак.⁶⁴⁹ Ипак, Ердоган је остао истрајан у ставу да се турска противи већој аутономији Курда у Ираку, као и било каквом виду федерализације ове државе који би се заснивао на подели према етничком принципу (што би значило додељивање статуса федералне јединице Ирачком Курдистану, и *de jure* корак ближе курдској независности). Његова десна рука, дојучерашњи премијер (а сада нови министар спољних послова) Абдулах Гул, експлицитно је одбацио сваку могућност да турска влада преговара са Ирачким управним саветом (енг. *Iraqi Governing Council*), привременом ирачком владом постављеном од стране САД, о евентуалном слању турских трупа на север Ирака.⁶⁵⁰ Тиме је Вашингтону имплицитно стављено до знања како Анкара под ирачким грађанима чију вољу поштује подразумева пре свега Туркмене из града и провинције Киркук.

⁶⁴⁶ *Turkish PM quits for Erdogan*, /11/11/2016/
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/europe/03/11/turkey.elections/>

⁶⁴⁷ Aylin Güney, исто, р. 352.

⁶⁴⁸ Исто, р. 352.

⁶⁴⁹ Исто.

⁶⁵⁰ Исто.

Са Ердогановим и Гуловим ставовима био је сагласан и армијски врх који је увећање курдске аутономије прогласио „црвеном линијом“ која не сме бити пређена. Турска армија била је спремна да реагује и пошаље своје трупе преко ирачке границе уколико Курди прогласе административн управу над Киркуком или „уколико Туркмени настањени у региону буду нападнути од стране курдских бораца, па чак и уколико дође до било каквог покушаја мењања демографске структуре Киркука“.⁶⁵¹

На овај начин турска страна је донекле ублажила запаљиву реторику, стављајући Америкацима до знања како је на неодређено одложила евентуалну војну операцију, али уједно их опомињући да су турске јединице приправне да интервенишу у Ираку у сваком тренутку.⁶⁵² У сличном маниру се могу тумачити и изјаве председника Буша, којима се алудира да, уколико турске трупе уђу у Ирак, то може довести до размене ватре међу пријатељима, јер би на терену било јако тешко разликовати турске од ирачких снага.⁶⁵³

Другим речима, обе стране су донекле покушале да смире узавреле страсти, али су се истовремено трудиле да остану доследне у својим „непоколебљивим“ ставовима.

Двосмисленост порука које су турски и амерички званичници размењивали од почетка рата у Ираку додатно је појачала атмосферу неповерења која је створена турским одбијањем да уступи своју територију за борбена дејства. Забринутост Анкаре додатно се увећала оног тренутка када су САД, уз помоћ ирачких Курда, ипак успеле да покрену војну офанзиву на северу Ирака.⁶⁵⁴ Здружена америчко-курдска борбена дејства алармирала су турски политички и војни врх који је streпео да ће, након пада режима Садама Хусеина, Ербил (арап. *Arbīl*) бити награђен јачом подршком САД.⁶⁵⁵ Анкара се плашила да би Курди на овај начин могли себи прибавити амерички „благослов“ за пројекат независног Ирачког Курдистана, или

⁶⁵¹ Исто.

⁶⁵² *Concern grows over Turkish troops in Iraq*, /11/11/2016/ <http://www.abc.net.au/news/2003-03-23/concern-grows-over-turkish-troops-in-iraq/1821690>

⁶⁵³ Aylin Güney, исто, р. 352.

⁶⁵⁴ Напад коалиционих снага на Ирак отпочео је 20. марта 2016.

⁶⁵⁵ Град на северу Ирака, насељен претежно Курдима, који је од краја I Заливског рата функционисао као административни центар *de facto* независног курдског севера. Курдске власти у Ербил су уживале војну заштиту САД и нису биле под контролом басистичког режима у Багдаду.

барем гаранцију већег степена политичко-територијалне аутономије у оквиру послератног Ирака. Ни један од та два сценарија није одговарао Анкари, због чега је турско подозрење према америчким плановима за будућност њеног првог „суседа“ све више расло. Било је само питање тренутка када ће турска (или америчка) страна начинити грешку која ће узајамне тензије пренети на знатно виши ниво. А на ту грешку се није дуго чекало.

Већ почетком јула исте године, тачно на амерички *Дан независности* (енг. *Independence Day*),⁶⁵⁶ у граду Сулејманија, на северу Ирака, дошло је до инцидента који ће додатно продубити јаз између две државе и изазвати ерупцију анти-америчких осећања међу Турцима. Војници Борбеног тима 173-е ваздушне бригаде (енг. *The 173rd Airborne Brigade Combat Team*) ухапсили су 4. јула 11 припадника турских специјалних снага који су, у складу са договором постигнутим са прелазним властима у Багдаду, били стационирани у сулејманијским просторијама Ирачког Туркменског Фронта (тур. *Irak Türkmen Cephesi*), политичког покрета који се бори за заштиту интереса ирачких Туркмена.⁶⁵⁷ Сулејманија се налазила под контролом ирачких Курда, а амерички војници су рацију извели на основу дојаве да се у канцеларијама овог покрета налазе лица која кују заверу за убиство гувернера провинције Киркук. Турски војници, укључујући једног пуковника и два мајора су „ухапшени, стављени у лисице, и са капуљачама на главама притворени од стране снага САД, под оптужбом да су ковали заверу за политичко убиство“.⁶⁵⁸

Хапшење војника изазвало је жесток гнев у Турској. Војни врх је овај догађај назвао највећом „кризом поверења“ између Анкаре и Вашингтона у последњих 50 година,⁶⁵⁹ запретивши притом различитим видовима одмазде - од затварања турског ваздушног простора за америчке војне авионе, преко забране коришћења базе Инцирлик, до слања трупа на север Ирака.⁶⁶⁰ Ништа мање бурно нису реаговале ни цивилне власти. Премијер Ердоган је хапшење у Сулејманији окарактерисао као

⁶⁵⁶ Празник којим Американци 4. јула обележавају усвајање „Декларације независности САД“ (енг. *The United States Declaration of Independence*) и који се у САД прославља као „рођендан нације“.

⁶⁵⁷ Fusun Turkmen, исто, р. 123.

⁶⁵⁸ Исто.

⁶⁵⁹ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 32.

⁶⁶⁰ *Turkish fury at US Iraq 'arrests'*, /11/11/2016/ http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3048090.stm

„ружни инцидент који се није смео догодити“,⁶⁶¹ док је министар спољних послова Абдулах Гул овај догађај назвао „штетом која се не може заборавити“. ⁶⁶² Истовремено, турски медији обрушили су се салвом погрда на САД, називајући њене трупе у Ираку „Рамбоима“ и „Ружним американцима“, ⁶⁶³ док су демонстранти палили америчке заставе и узвикивали анти-америчке пароле испред амбасаде САД у Анкари.⁶⁶⁴

Дан након инцидента, Ердоган и амерички потпредседник Дик Чејни (Richard Bruce "Dick" Cheney) обавили су полусатни телефонски разговор, током кога је постигнут договор о ослобађању притворених специјалаца који су потом враћени у Турску, након 48 сати заточеништва. Међутим, понижавајући третман коме су војници били подвргнути у притвору, о чему сведоче америчке фотографије на којима се виде турски војници како клече са капуљачама на глави, додатно је шокирао турску јавност. По овим фотографијама читав догађај ће бити упамћен као „Инцидент са капуљачама“ и у колективном сећању Турка он ће остати симбол националног понижења које је Турска претрпела од САД. Иако су након инцидента обе стране издале саопштења да жале због овог догађаја,⁶⁶⁵ за многе Турке амерички *Дан независности* „постао је симбол америчког непријатељства према Турској, на исти начин на који је и за многе Американце '1. март' постао симбол ускрађивања турске подршке САД“.⁶⁶⁶

Након Сулејманије анти-америчко расположење преовладало је како у политичким и војним круговима, тако и у широј јавности, уједињујући међусобно супротстављене исламисте и кемалисте у анимозитету према САД. Турски медији окренули су се против Америке, покренувши праву кампању критичког извештавања о учинцима војне интервенције у Ираку. У средишту критике нашли су се случајеви кршења људских права почињени од стране коалиционих трупа, за које су

⁶⁶¹ *Turkish fury at US Iraq 'arrests'*, исто.

⁶⁶² Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 32.

⁶⁶³ *US arrest of soldiers infuriates Turkey*, /11/11/2016/
<https://www.theguardian.com/world/2003/jul/08/turkey.michaelhoward>

⁶⁶⁴ *Turks protest soldiers' detentions*, /11/11/2016/ http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3049590.stm

⁶⁶⁵ *Regret over Turkish troops' arrest*, исто.

⁶⁶⁶ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 32.

првенствено окривљени припадници америчких јединица. Вест о тортури затвореника у ирачком затвору Абу Граиб, у априлу 2004. године, изазвала је праву ерупцију гнева у Турској. Ситуација је доведена до усијања неколико месеци касније, када су, крајем новембра започела војна дејства у Фалуци. Током операције амерички војници су наводно употребили хемијско оружје (тзв. бели фосфор) против побуњеника у овом ирачком граду проузроковавши тиме смрт неколико хиљада цивила, због чега су у Анкари, и другим турским градовима, организоване нове анти-америчке демонстрације.⁶⁶⁷ Протесте је пратило и поновно заостравање реторике од стране политичког врха земље. Премијер Ердоган је настрадале побуњенике из Фалуце назвао „шехидима“ тј. „мученицима“, и позвао је муслимански свет да се (под Турском) уједини како би пружио отпор онима који теже да их потчине својој хегемонији.⁶⁶⁸ Председник Парламентарне комисије за људска права, Мехмет Елкатмиш (Мехмет Елкатмиш) назвао је коалициону интервенцију у Ираку геноцидном, закључивши како је она пример насиља и окружности без преседана у људској историји, и да је страшнија и од геноцида извршених у време Хитлера и Мусолинија.⁶⁶⁹

И други политичари из редова АКП-а су за говорницом турског Парламента давали запаљаве изјаве против САД. Тако је посланик АКП-а Фарук Анбарчиоглу (Faruk Anbarcıoğlu) предложио да се одмах распусти Турско-америчка међупарламентарана група пријатељства, тело чији је задатак био одржавање и унапређење добрих односа за САД.⁶⁷⁰ Његов партијски колега, Абдулах Чалискан (Abdullah Caliskan) отишао је корак даље те је, деградирајући САД из статуса „стратешког партнера“ у статус „логистичког партнера“, захтевао суспензију билатералних односа са Вашингтоном. Уколико се то не учини, упозоравао је он, Турска ће бити „окаљана америчком тиранијом“.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ *Turks protest against Fallujah operations*, исто.

⁶⁶⁸ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 33.

⁶⁶⁹ *Turks protest against Fallujah operations*, исто; Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 32.

⁶⁷⁰ Fusun Turkmen, исто, p. 123.

⁶⁷¹ *Turkey Drifts Further From U.S.*, /17/11/2016/ <http://articles.latimes.com/2004/dec/14/world/fg-usturkey14>

Вашингтон је остао уздржан према овим оптужбама и нападима, и није на „ватру одговорио ватром“. Ипак, међу америчким званичницима се могао чути коментар да се следећи пут „када Конгрес буде разматрао закон којим би се масовно убијање Јермена од стране Турака током I Светског рата окарктерисало као геноцид, Бушова администрација неће успротивити предлогу“.⁶⁷² Након сусрета Ердогана са тадашњим америчким амбасадором у Турској Ериком Еделманом (Eric S. Edelman), тензије су донекле умирене. Еделман је разговор назвао „конструктивним, темељним и искреним“, а одмах након њега огласио се и министар спољних послова Гул, који је актуелне турско-америчке тензије назвао „неспоразумом“, истичући да Турска нема разлоге да ослаби своје везе са суперсилом каква је Америка.⁶⁷³

Ипак, и поред настојања да се ситуација умири и споразум изглади, међусобно неповерење је остало, стварајући плодно тло за нова неслагања и сукобе. Хапшење војника у Сулејманији, помор цивила у Фалуци, оштре критике турских медија на рачун ратних злочина и кршења људских права у Ираку, као и све агресивнија реторика турског политичког врха, створили су у турском друштву климу нетрпељивости према САД. Истраживања јавног мњења показала су нагли пад наклоности Турака према Америци какав у овој држави није виђен од времена „Донсоновог писма“. Према подацима истраживачке агенције „Пју рисрч“ (*PEW Research Center*-а) број турских грађана који је са симпатијама гледао на САД пао је са 52%, колико је износио у 1999/2000. години,⁶⁷⁴ на свега 15 % у 2003. години.⁶⁷⁵ Годину дана касније расположење Турака се донекле поправило, па се тај проценат удвостручио попевши се на 30%.⁶⁷⁶ Ипак, дешавања у Фалуци крајем 2004. године, довела су до новог пада америчке популарности, па је већ 2005. тај број опао на 23%, што је тренд који се наставио и наредних година.⁶⁷⁷ Иста истраживања јавног мњења показала су да је 2003. године чак 83% Турака је имало негативно мишљење о

⁶⁷² Исто.

⁶⁷³ Исто.

⁶⁷⁴ Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, исто, р. 36.

⁶⁷⁵ PEW Research Center, исто, /17/11/2016/ <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>

⁶⁷⁶ Исто.

⁶⁷⁷ Исто.

САД.⁶⁷⁸ Следеће године тај број се спустио на 63%, да би у наредним годинама поново почео да расте.⁶⁷⁹ Расположење турског јавног мњења наставиће да прати потресе у односима између Анкаре и Вашингтона, и постаће један од важних показатеља све интензивнијег захлађења односа између две државе.

О правим узроцима одлуке турског Парламента да не дозволи војну интервенцију са своје територије и даље се расправља. Многи стручњаци за америчко-турске односе склони су да мартовско „Не“ тумаче као пропуст који је АКП начинила нехотице, услед немогућности Ердогана да наметне партијску дисциплину.⁶⁸⁰ Фусун Туркмен (Fusun Turkmen) примећује како је ово питање „стављено на сто“ у тренутку када је парламентарна већина била у рукама новоизабране „политичке партије која је била потпуно неискусна у вођењу спољне политике и међународне дипломатије, и која се до тада бавила само локалном политиком“.⁶⁸¹ Туркмен напомиње како је у то време АКП пролазила кроз „кризу вођства“ јер је, након победе на парламентарним изборима, њен председник законским путем био спречен да преузме функцију премијера. Други човек партије, Абдулах Гул, који се премијерске функције прихватио привремено (док се не пронађе „правни лек“ који би Ердогану омогућио да дође на чело владе), заузео је „неодлучан и амбивалентан став према проблему“.⁶⁸² Напоследку, трећи човек АКП-а, Булент Аринч, који се налазио на челу Парламента, био је отворено против подршке америчкој интервенцији. Према Туркмену оваква конфузија неминовно је утицала на партијску дисциплину, и немали број посланика АКП-а је гласао у складу са својим происламским идеолошким уверењима која су их спречила „да гласају у корист закона који би изложио братску муслиманску државу војном нападу“.⁶⁸³

Камерон Браун такође наводи недостатак партијске дисциплине као једно од могућих објашњења, подсећајући да тек основана АКП још увек није била

⁶⁷⁸ Исто.

⁶⁷⁹ Исто.

⁶⁸⁰ Видети: Fusun Turkmen, исто, р. 122; Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 31.; Cameron S. Brown, исто, р. 102.

⁶⁸¹ Fusun Turkmen, исто, р. 122.

⁶⁸² Исто, р. 122.

⁶⁸³ Исто.

јединствена, нити дисциплинована партија. Како Браун примећује, у тим раним данима, АКП је „била сличнија коалицији три мање партије: једне са умереним виђењем ислама и односима државе и вере (понекада поређена са европским хришћанским демократама), једне која је уствари била знатно више надовезана на Ербаканову исламистичку агенду, и једне која је једноставно желела да казни све турске корумпиране политичаре“.⁶⁸⁴ Са таквим унутрашњим поделама Ердогану је било веома тешко да наметне своју вољу и осигура послушност свих посланика владајуће партије.

Уколико прихватимо ово објашњење, разлог за ускраћивање подршке САД био је много прозаичнији од радикалног спољнополитичког заокрета (узрокованог доласком исламиста на власт) и окретања леђа „традиционалном савезништву“. Радило се више о превиду, пукој неуходаности нових власти. АКП влада не само да није успела да заведе партијску дисциплину тј. да наведе своје посланике да гласају у користи закона, већ им није довољно добро објаснила ни техничку процедуру парламентарног одлучивања, остављајући их у уверењу да је за усвајање закона довољно само да надгласају оне који гласају против. Гордон и Таспинар примећују како су „сатима након завршетка гласања, многи чланови Парламента веровали да је закон прошао, не схватајући да је за то била потребна већина укупних гласова а не гласова за или против“.⁶⁸⁵

Ипак, одлука турског Парламента да не изађе у сусрет америчким захтевима у вези са војном интервенцијом у Ираку само се донекле може објаснити спољнополитичким неискуством и партијским нејединством унутар АКП. Оно што овом тумачењу недостаје јесте шири контекст којим би детаљније расветлили улогу других актера на турској политичкој сцени и расположење опште јавности. Браун указује и на чињеницу да су политичари „широм политичког спектра били углавном противни америчком рату у Ираку“⁶⁸⁶ а нарочито су се противили било каквој истакнутијој улози Турске у њему. Гордон и Таспинар такође говоре о противљењу других партија, фокусирајући се пре свега на опозициону ЦХП. Међутим, треба

⁶⁸⁴ Cameron S. Brown, исто, р. 103.

⁶⁸⁵ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 31.

⁶⁸⁶ Cameron S. Brown, исто, р. 102.

имати на уму да су ова два аутора склона да за дебакл закона у највећој мери окриве кемалистичке елите наводећи како су „Многи водећи кемалисти који су дуго одржавали везе са САД - укључујући и бившег турског амбасадора у САД (Sukru Elekdag), бившег турског амбасадора у НАТО (Onur Oumen), бившег вице гувернера Светске банке (Kemal Dervis), и бившег турског министра иностраних послова (Ismail Cem) - активно лобирали против“.⁶⁸⁷ Но, овим набрајањем се у великој мери преувеличава утицај ЦХП на исход гласања, а дебакл закона се тумачи као „освета“ кемалиста због подршке коју је Вашингтон пружио исламистима приликом њиховог доласка на власт. Превиђајући чињеницу да је су за позитиван исход гласања били довољни гласови већинске АКП, Гордон и Таспинар покушавају да на тај начин умање одговорност исламиста за потоњу дестабилизацију односа две државе, започету парламентарним гласањем 1. марта 2003.

За важне чиниоце у мартовској парламентарној једачини треба узети и снажно противљење армијског врха и опште расположење у турској јавности. Из претходно наведеног јасно да је турски генералштаб био спреман да подршку америчкој интервенцији ограничи искључиво на логистичку помоћ и евентуално уступање ваздушних база за потребе рата. Америчке копнене турпе нису биле добродошле у Турској, што је био став са којим су турски парламентарци били детаљно упознати. Такође, велики утицај на одлуку Парламента (пре свега оног дела посланика АКП који су гласали против закона) несумљиво је имало и расположење турске јавности која је половином 2002. била изразито против америчке интервенције.⁶⁸⁸

Стога нас све побројане околности могу навести и на нешто другачији закључак о правој природи турског ускрађивања подршке САД-у. Супротно хипотези према којој је АКП била тек жртва сопствене „недораслости“ спољнополитичким и унутарполитичким изазовима, мартовска дешавања у Турској могуће је тумачити и као смишљену и прорачунату игру врха турске власти. Овакво критичко тумачење,

⁶⁸⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 31.

⁶⁸⁸ Истраживања „Пју рисерч“ из јула и августа 2002. године показала су да је чак 83% испитаника било против допуштања САД да користи турске база за војну интервенцију у Ираку. Пред саму интервенцију тај процента је скочио на чак 94%. (Cameron S. Brown, исто, р. 102.)

на које наилазимо код аутора попут Брауна и Танасковића, полази од претпоставке да Ердоган од самог почетка није желео да допусти да САД отвори северни фронт. Стога исход гласања у парламенту није био никаква случајност, нити последица партијске недисциплине, већ добро смишљена политичка игра која је требала да пружи алиби Ердогану и његовој партији. Сакривши се иза воље парламента исламисти су извели једноставну диверзију пребацивања одговорности са својих „плећа“ на „плећа“ народа, и на тај начин одбили да узму учешће у новој америчкој ратној авантури. Као аргумент за ову тврдњу Браун наводи недоследност у понашању врха партије. Само неколико дана пре гласања у парламенту Ердоган је дао следећу изјаву „Последице од историјске важности морају бити узете у разматрање. Дозволићемо свим нашим члановима да гласају онако како им савест налаже“.⁶⁸⁹ Истовремено, Булент Аринч је отишао корак даље „експлицитно изневши став да Турска не треба да подржи америчку операцију јер је она усмерена директно против муслимана“.⁶⁹⁰ Овакве изјаве, дате од стране челих људи партије, и то пред само гласање, тешко да се могу протумачити као завођење дисциплине и окупљање посланика око јединственог партијског става. Такође, када је гласање завршено, АКП није показала никакву журбу по питању новог покушаја да обезбеди парламентарну подршку за размештање (или барем слободан) пролаз америчких трупа, већ је поновно гласање одложено тек за крај марта. На послетку, изјавом Абдулах Гула да је „Турска једина демократска држава у региону“⁶⁹¹ и да се одлука парламента мора поштовати јер је то у складу са захтевима демократије, АКП је јасно ставила до знања да и приликом поновљеног гласања не очекује драстичан обрт ситуације, што је накнадним изгласавањем делимичне (из визуре Вашингтона, недовољне) подршке америчким ратним плановима и потврђено.

Мишљење према коме је одлука парламента била унапред смишљена од стране челника АКП-а дели и Танасковић. Према овом аутору, до отказивања

⁶⁸⁹ Исто, р. 101.

⁶⁹⁰ Исто, р. 101.

⁶⁹¹ *Turkish deputies refuse to accept American troops*, /21/11/2016/ <http://www.nytimes.com/2003/03/02/world/threats-and-responses-ankara-turkish-deputies-refuse-to-accept-american-troops.html?rref=collection%2Fbyline%2Fdexter-filkins>

послушности Вашингтону дошло јер је у Анкари „разложно процењивано да је америчка 'тврда' и 'мека' моћ, иако и даље више него респектабилна, релативно опала у односу на деведесете године XX века, да је у међувремену порасло антиамеричко расположење у исламском свету“.⁶⁹² Танасковић сматра како је, из турског угла, постало све теже бити амерички пријатељ на Блиском истоку, и да је зато Ердоган полако почео да тај однос преиспитује, одмерава и дозира, исламистички али и сасвим реалистички...⁶⁹³

Ми ћемо у дисертацији прихватити Брауново и Танасковићево становиште према коме исход мартовског гласања није био само резултат околности и невештог партијског руковођења, већ превасходно намерна опструкција америчких планова од стране АКП владе. У наставку рада, одбијање Анкаре да дозволи стационирање америчких трупа на својој територији тумачићемо као покушај спречавања раста *индекса безбедносне хијерархије*, путем слабљења већ помињаног Лејковог *индекса војног присуства*. На тај начин, мартовско парламентарно „Не“ биће употребљено као аргумент у прилог хипотези да је Турска, након доласка АКП-а на власт, започела процес редефинисања *безбедносне хијерархије* са САД, са циљем увећања сопствене безбедносне аутономије. Такође, турско изражавње солидарности са муслиманским светом, као и позив муслиманским државама да се, под турским барјаком, уједине против западне хегемоније,⁶⁹⁴ тумачићемо као покушај Турске да на регионалној сцени делује као независна *стојерна држава и сила средњег домета*. Поред тога, детаљнији увид у резултате поменутих истраживања јавног мњења, послужиће нам приликом аргументовања тврдње да талас анти-америчког расположења који је уследио након инцидента у Сулејманији, није био резултат исламизације турског друштва већ „логична“ реакција на оно што су Турци доживели као амерички империјализам. Стога, турски пост-ирачки анти-американизам неће бити тумачен као симптом промене *националног идентита* (тј. исламизације), већ ће нам бити од велике користи за разумевање промена у оквиру турског *државног*

⁶⁹² Дарко Танасковић, исто, стр. 73.

⁶⁹³ Исто, стр. 72.

⁶⁹⁴ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 33.

идентитета и заокрета турске спољне политике (тј. *краткорочне спољнополитичке оријентације*).

На послетку потребно је још једном истаћи како је неизгласавање закона који би америчкој војсци омогућио копнену инвазију Ирака са турске територије било преломна тачка у односима две државе, након којих ће они кренути силазном путањом. Парламентарно „Не“ америчком захтеву, као и потоње опирање политици „штапа и шаргарепе“ коју је Вашингтон покушао да примени према Анкари, указали су на постојање „значајног раскола у заједничкој стратешкој визији САД и Турске“.⁶⁹⁵ Захлађење билатералних односа, које ће уследити као последица ирачког „неспоразума“, јасно је показало да се њихово савезништво више не може градити на „хладноратовским параметрима“.⁶⁹⁶

Вашингтон је турско “Не“ схватио као издају, и био је спреман да турске партнере окриви, не само за америчке „недаће“ током трајања рата, већ и за бројне проблеме послератног Ирака. Такав став најбоље илуструје следећа изјава секретара одбране Доналда Рамсвелда, дата две године након интервенције: „Да смо успели да доведемо 4. Пешадијску дивизију кроз Турску до севера док су наше трупе напредовале ка југу из Кувајта, верујем да би значајно мањи број басоваца и припадника режима успео да побегне. Више њих било би ухапшено или убијено, и као резултат, нестабилност би била знатно мањег интензитета него што је данас“.⁶⁹⁷

С друге стране, хапшење и понижавање турских специјалаца у Сулејманији натерало је Анкару да престане да на Вашингтон гледа кроз црно-беле хладноратовске наочаре. Након догађаја из 2003. идеализовање Америке као поузданог стратешког партнера замењено је „осавремењеним“ и знатно реалистичнијим схватањем према коме ова суперсила, по Турску, истовремено може представљати и „савезника и безбедносну претњу“.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ Joshua Walker, „The United States and Turkey in a Changing World“, in Kerem Oktem, Ayse Kadioglu, Mehmet Karli, *Another empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012. p. 149.

⁶⁹⁶ Tarik Oguzlu, „Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?“, *Turkish Studies*, Routledge, New York & London, Vol. 9, No. 1/2008, p. 4.

⁶⁹⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, p. 32.

⁶⁹⁸ Tarik Oguzlu, исто, p. 4.

4.2.3. Нови турски регионални „партнери“ - Сирија, Иран и ХАМАС

Напуштање „мантре“ о Америци као најпоузданијем савезнику, омогућило је новим турским властима да започну процес диверзификовања спољнополитичких приоритета. Ирачки конфликт отворио је „пандорину кутију“ бројних регионалних изазова, због чега је Турска била принуђена да своју спољнополитичку пажњу усмери ка дуго запостављаном Блиском истоку. Покушајем да увећа утицај у непосредном окружењу, Турска је покушала да заштити своје безбедносне, политичке и економске интересе и да нестабилну регионалну ситуацију прокрене у своју корист. Тарик Огузлу идентификује два повода која су у највећој мери допринела редефинисању турских спољнополитичких циљева. Први повод је спор темпо ЕУ интеграција које су, упркос званичном отварању предприступних преговора 2005. године, и даље текли у сенци кипарско-турског спора.⁶⁹⁹ Такође, несугласице унутар ЕУ, које су 2004. године резултирале одбацивањем предлога Европског Устава на референдумима у Француској и Холандији, послале су сигнал Анкари да ће „упркос турским повећаним европеизирајућим напорима код куће, турски приступни преговори остати тешко остварљиви све док ЕУ не реши сопствене проблеме“.⁷⁰⁰ Стога је и турски европски „императив“ полако слабио, а Анкара је заузела знатно рационалнији и „инструментализованији“ однос према свом приступању ЕУ.⁷⁰¹ С једне стране, чланство у ЕУ све више је пропитивано у јавности са становишта турског националног интереса. С друге стране, постајало је све очигледније да управо национални интерес, оличен у стабилизовању турбулентног блискоисточног окружења, може довести Турску на корак ближе пуноправном

⁶⁹⁹ Приликом преговора Анкаре и Брисела о проширењу постојеће царинске уније на државе које су 2004. године постале нове чланице ЕУ (међу којима се налазила и Република Кипар), дошло је до несугласица у вези са положајем Кипра унутар овог царинског аранжмана. Слободан приступ турским лукама за бродове из грчког дела Кипра, Ердоган је условио олакшавањем изолације која је била наметнута турском делу острва (Кипар је као целовита држава примљен у ЕУ, али су европски закони на северу острва суспендовани). Овај захтев наишао је на оштро противљење Кипра, који је крајем 2006. године покушао да стопира турске предприступне преговоре. Кипарска иницијатива имала је делимичан успех, и резултирала је „замрзавањем“ 8 преговарачких поглавља која су се тичала спољне политике и трговине. (Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р.47.)

⁷⁰⁰ Tarik Oguzlu, исто, р. 4.

⁷⁰¹ Исто.

чланству у ЕУ. Анкари је било јасно да би моментално приступање „европској породици“ значило довођење блискоисточне анархије на спољне границе ЕУ,⁷⁰² што се сасвим извесно могло претворити у нови аргумент који би поједине чланице ЕУ искористиле против турског чланства. Стога је Турска била двоструко заинтересована да блискоисточно окружење стави под своју контролу. Што зарад заштите сопствене безбедности, што зарад наставка приступних преговора са ЕУ.

Као други значајан повод Огузлу наводи управо турско-америчко „трвење“ око војне интервенције у Ираку. Даљи развој догађаја, који је уследио након рушења режима Садама Хусеина, показао је да „ни тип односа какво је било 'савезништво' током хладноратовске ере, нити односи типа 'стратешког партнерства' из 1990-их не могу адекватно да дефинишу есенцију турско-америчких односа“.⁷⁰³ Како хладноратовски параметри више нису били на снази, односи две државе су све мање зависили од Европе и турског чланства у НАТО, а све више од дешавања на Блиском истоку. Америчка интервенција у Ираку имала је „огроман утицај на турски безбедносни национални интерес“,⁷⁰⁴ чиме је последично иницирала успостављања нове „осовине“ око које ће се кретати турско-амерички односи. Њихова окосница постаће слагање тј. неслагање интереса ове две државе у региону Блиског истока, чиме ће отпочети једно сасвим ново поглавље турско-америчке „билатерале“.

Разлози које је Огузлу навео као непосредне поводе за турско окретање Блиском истоку можемо окарактерисати превасходно као спољнополитичке околности (премада је регионална нестабилност за Турску, у подједнакој мери, због нерешеног „Курдског питања“ била и остала, унутрашњи проблем) које су Турску навеле да дела мимо спољнополитичког обрасца кога се придржавала деценијама. Ипак, како би се у потпуности разумео овај заокрет, потребно је нагласити и велики утицај који је на доктринарном нивоу извршила геополитичка мисао тадашњег Ердогановог саветника, и потоњег министра спољних послова, и премијера, Ахмета Давутоглуа.

⁷⁰² Исто.

⁷⁰³ Исто.

⁷⁰⁴ Исто.

Давутоглуово виђење турске геополитичке позиције у постхладноратовском окружењу, извршило је велики утицај на врх АКП-а, снажно доприневши развоју нове спољнополитичке визије међу припадницима турске исламистичке елите. Та визија се није сводила само на заштиту турског безбедносног интереса, нити на упрошћавање њеног националног интереса императивом ЕУ чланства, већ је подразумевала уздизање Турске „до ранга респектабилне макроекономске силе са широким маневарским могућностима и пространим сфером утицаја“.⁷⁰⁵ Да би Турска досегнула овакав „ранг“, који можемо окарактерисати као статус *средње силе* или *силе средњег домета*,⁷⁰⁶ то је од ње захтевало не само увођење нових спољнополитичких приоритета, већ и окретање ка новим спољнополитичким партнерима, од којих ће неки изазвати велику забринутост у Вашингтону.

Како би осигурала поменуте интересе - регионалну безбедност и регионални престиж, Турска је морала посегнути за сарадњом са другим регионалним актерима. Реч је пре свега о суседним државама - Сирији и Ирану, али и утицајној палестинској исламистичкој групи ХАМАС. У тренутку када су односи са САД, као једином светском суперсилом, ушли у фазу неизвесности, регионална релевантност и утицај ових блискоиточних „играча“ били су неопходни за постизање амбициозних циљева које је Анкара себи поставила.

Када су у питању Сирија и Иран, Турска је са овим државама, поред заједничких граница, делила и заједничке проблеме - Ирак као жариште нестабилности, и курдски сецесионизам као претњу територијалном интегритету. Како су обе државе прогласиле PKK терористичком организацијом „објавивши да ће предузети све неопходне мере против ње“,⁷⁰⁷ Турска је у Сирији и Ирану препознала нове partnere у борби против тероризма и сепаратизма.⁷⁰⁸ Истовремено, турске

⁷⁰⁵ Дарко Танасковић, исто, стр. 111.

⁷⁰⁶ Baskin Oran, Исто, pp. xvii-xxiii

⁷⁰⁷ Banu Eligür, „Are Former Enemies Becoming Allies? Turkey’s Changing Relations with Syria, Iran, and Israel Since the 2003 Iraqi War“, *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, No. 9, 2006, pp.1-2.

⁷⁰⁸ Сирија и Иран су се током 2005. године суочиле са јачањем курдског сецесионизма и на сопственој територији. То је разбуктало страхове Анкаре, Дамаска и Техерана да би потенцијално осамостаљење Ирачког Курдистана могло послужити као „Пијемонт“ уједињења Курда настањених и на територији ове три државе. (Видети: *PKK Violence Mounts in Iran, Syria*, /30/11/2016/

политичке и безбедносне елите, заједно са турском јавношћу, почеле су гледати на САД као на заштитника ПКК. Након неслагања око ирачке интервенције и сулејманијског инцидента, континирано присуство ПКК на северу Ирака, у регионима под контролом САД, као и лош третман Туркмена у градовима Киркук и Тал Афар (тур. *Telafer*),⁷⁰⁹ додатно су продубили подозрење које се међу Турцима развило када је у питању искреност америчких намера у региону. Стога се Анкара окренула Дамаску и Техерану, користећи безбедносну сарадњу као платформу за даље унапређење међусобних односа, чиме је започета спољнополитичка операционализација Давутоглуове идеје о повратку Турске на Блиски исток.

Када је у питању „зближавање“ са Сиријом, оно је на регионалном плану значило велики успех турске спољне политике. Пре свега због чињенице да је остварено упркос бројним споровима који су на релацији Анкара-Дамаск вођени деценијама у назад.⁷¹⁰ Како би стекао предност у територијално-речним споровима са Анкаром,⁷¹¹ режим Хафиза ал-Асада (Hāfīz al-Asad) пружио је уточиште припадницима ПКК, које је намеравао да користи као „инструмент“ у разрачунавању са Турском. Кратковидо се руководећи принципом *непријатељ мог непријатеља је мој пријатељ*, Дамаск је превидео да и сам има истоветан проблем као и Анкара и да његови курдски савезници у блиској будућности могу захтевати независностне само турских и ирачких, већ и сиријских територија насељених бројном курдском мањином. Ипак, како би избегао директан оружани сукоб са Турском, Дамаск је 1998. године, ускратио гостопримство ПКК, и протерао из земље њеног лидера Абдулаха Оцелана, чиме је посредно убрзао процес његовог хапшења. Након Оцелановог хапшења односи две државе ће се стабилизovati. Први наговешатаји

<http://www.hurriyetdailynews.com/pkk-violence-mounts-in-iran-syria.aspx?pageID=438&n=pkk-violence-mounts-in-iran-syria-2005-08-17>

⁷⁰⁹ Град на северозападу Ирака, насељен доминантно туркменским становништвом.

⁷¹⁰ Пре свега реч је о територијалном спору око граничне провинције Хатај (тур. *Hatay*) који је Република Турска анексирала 1939. године, упркос сиријском противљењу. Друго значајно питање везано је за конструкцију турских брана у горњем току реке Еуфрат, услед чега долази до смањења речних капацитета доњег тока, који пролази кроз Сирију. Трећи билатерални спор тичао се подршке које је Сирија, током владавине Хафиза ал Асада (Hāfīz al-'Asad), пружала ПКК. Током 90-их година XX века, лидер ПКК, Абдулах Оцелан, као и бројни други припадници ове организације, нашли су своје уточиште у Сирији, због чега су се 1998. године Анкара и Дамаск нашли на рубу оружаног сукоба.

⁷¹¹ За више видети: Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 57.

отопљавања билатералних односа појавиће се на економском плану. Већ 2000. године две државе оформиће *Турско-сиријски бизнис савет* (енг. *Turkish-Syrian Business Council*), а већ у периоду између 2002. и 2003. године, Турски извоз у Сирију увећаће се за 37% у односу на претходну годину.⁷¹²

По доласку Башара ал-Асада (Ваššār Ḥāfīz al-'Asad) на место сиријског председника, 2001. године, започеће ново раздобље у сиријско-турским односима, и две државе ће након интензивирања економске сарадње, иницирати и јачу политичку и безбедносну сарадњу. Америчка интервенција у Ираку, и неизвесност у погледу судбине Ирачког Курдистана, даће додатни ветар у леђа заједничком турско-сиријском фронту против курдског сецесионизма. Обе државе су биле уверене да ће Ирачки рат „ослободити озбиљну претњу курдског национализма, која мора бити зауздана заједничким напорима“.⁷¹³ Дамаск ће у лето 2003. године, на сопственој територији, извршити неколико војних операција против припадника ПКК. Операције су вођене у пограничној области са Турском, у регионима доминантно насељеним сиријским Курдима.⁷¹⁴ Том приликом ухапшени су бројни припадници ПКК, који су потом изручени Турској.

Отопљавање односа између Анкаре и Дамаска било је пропраћено таласом узајамних посета на највишем званичном нивоу, чиме је прекинута вишедеценијска пракса међусобног игнорисања два државна врха. Прво је Абдулах Гул, у својству министра спољних послова, 2003. посетио Дамаск, да би већ почетком следеће године сиријски председник Башар ал-Асад дошао у званичну посету Турској. Указивање гостопримства Асаду означило је преломни тренутак у билатералним односима јер се радило о првој посети једног сиријског државника овој земљи, након готово шест деценија.⁷¹⁵ Током посете, Асад је званично признао Турску у актуелним границама, чиме је одбацио некадашње сиријске претензије на спорну провинцију Хатај (тур. *Hatay*). Такође, том приликом потписана су два економска уговора са

⁷¹² Vanu Eligür, исто, р. 2.

⁷¹³ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 58.

⁷¹⁴ Vanu Eligür, исто, р. 2.

⁷¹⁵ Исто, р. 2.

циљем унапређења инвестиција, трговине и туризма.⁷¹⁶ У децембру исте године уследила је и Ердоганова узвратна посета, током које је у Дамаску закључен споразум о слободној трговини. Ренесанса добрих односа, међу до јуче завађеним суседима, наставиће се током наредних неколико година, без обзира на чињеницу да ће Анкара због Дамаска све чешће бити на мети критика САД.

Други значајан спољнополитички заокрет, веома налик „зближавању“ са Сиријом, Турска је начинила у свом односу према Ирану. Исламска Република Иран, која је од револуције 1979. представљала „кост у грлу“ САД и њених западних савезника, по завршетку Хладног рата израсла је у потенцијалног регионалног ривала Турске. Током 80-их и 90-их односи две државе били су веома затегнути, јер је Иран покушавао да у свом непосредном суседству, укључујући ту и Турску, иницира политичке промене по узору на теократско-демократски образац који је у овој држави успостављен Исламском револуцијом из 1979. године.⁷¹⁷ Међутим, тзв. *извоз револуције* није био једина тачка спорења јер је и Иран, слично Сирији, користио курдски сецесионизам и терористичке активности ПКК као инструмент за дестабилизацију ривала у региону - првасходно басистичког Ирака и Турске. Ипак, јачање курдског национализма на иранском тлу,⁷¹⁸ које је било директно повезано са „бауком“ осамостаљења Ирачког Курдистана, пробуђеног америчком интервенцијом у Ираку, довешће до препознавања заједничког безбедносног интереса Анкаре и Техерана. Ирачки рат навешће ове две државе да започну интензивну сарадњу на пољу сузбијања курдског сецесионизма који заговарају ПКК и у његова „сестринска“ организација Курдистанска партија слободног живота (курд. *Partiya Jiyana Azad a*

⁷¹⁶ Након Аасадове посете Турској трговинска размена између две државе значајно је порасла, достижући вредност од 800 милиона долара. Анкара и Дамаск планирали су да у блиској будућности ову цифру подигну на 2-3 милијарде долара. (Исто, р. 3.)

⁷¹⁷ Управо из овог разлога Анкара је током 1996. и 1997. године за *persona non grata* прогласила чак 7 иранских дипломата. Они су морали да напусте државу под сумњом да су умешани у убиства иранских дисидената који су прибежиште нашли у Турској, као и због сумње да се баве проиранским прозелитизмом. Техеран је на ове „казнене“ мере узвратио протеривањем шесторице турских дипломата (Војислав Лалић, исто, стр. 45.)

⁷¹⁸ Пограничне области на северозападу Ирана (уз границу са Турском и Ираком) насељава чак 6 милиона Курда. На овим просторима активна је политичка и милитантна организација Курдистанска партија слободног живота (курд. *Partiya Jiana Azad a Kurdistanê*, скраћено ПЈАК), коју и Анкара и Техеран сматрају иранском „филијалом“ ПКК. (Banu Eligür, исто, р. 3.)

Kurdistanê, скраћено ПЈАК), која делује на територији Ирана.⁷¹⁹ Иако Турска и Иран „нису предузимале никакве заједничке војне операције против ове две групе, оне су делиле обавештајне податке о заједничким претњама, и обе стране су хапсиле борце из обе организације. Иран је ухапсио и изручио Турској више бораца ПКК, док су и Иран и Турска понаособ извеле ваздушне ударе на положаје ПКК и ПЈАК у Кандилским планинама на северу Ирака“.⁷²⁰

Баш као и у случају Сирије, безбедносна сарадња иницирала је даље политичко и економско зближавање Турске и Ирана. Након победе Махмуда Ахмединеада (*Mahmūd Ahmadinezhād*) на председничким изборима 2005. године, Абдулах Гул је поздравио избор овог конзервативног политичара и истакао да је приоритет власти у Анкари унапређење билатералних односа са Ираном. Убрзо потом, ирански министар спољних послова Манучер Мотаки (*Manouchehr Mottaki*) посетиће Анкару, након чега ће, у фебруару 2006, две државе потписати меморандум о разумевању, којим је предвиђена јача сарадња и координација у борби против тероризма.⁷²¹ Овим документом је предвиђено да ће се „Иран борити против ПКК, а Турска против Народних Муџахедина, одметничке наоружане иранске опозиционе групе која је своје базе имала у Ираку“.⁷²² На тај начин две државе постигле су потпуну сагласност у вези са заједничким деловањем у правцу сузбијања активности ПКК у региону.⁷²³

Поред заједничког безбедносног интереса Турска и Иран су пронашли заједнички језик и на пољу економије. После Русије, Иран је други највећи снабдевач Турске гасом. Након америчке војне интервенције у Ираку, енергетска сарадња две

⁷¹⁹ ПЈАК се званично залаже за конфедерално уређење Ирана, у коме би тзв. Источни Курдистан имао статус конфедералне јединице, а самим тиме и право на државно самопредељење (*Hajji Ahmadi: PJAK fights for a confederal Iran, 5/12/2016/* <http://www.chris-kutschera.com/A/PJAK.htm>). Ова организација се, од 2004. године, у више наврата оружано сукобила са иранским снагама безбедности, при чему је било жртава на обе стране (*Iran vows to continue anti-PKK cooperation with Turkey, 15/12/2016/* <http://www.hurriyetdailynews.com/iran-vows-to-continue-anti-pkk-cooperation-with-turkey.aspx?pageID=438&n=iran-vows-to-continue-anti-pkk-cooperation-with-turkey-2005-08-15>)

⁷²⁰ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 55.

⁷²¹ Banu Eligür, исто, р. 3

⁷²² Исто, р. 3

⁷²³ *Turkey, Iran Agree on Active Cooperation against Terror, 15/12/2016/* <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-iran-agree-on-active-cooperation-against-terror.aspx?pageID=438&n=turkey-iran-agree-on-active-cooperation-against-terror-2006-02-23>

државе кренула је узлазном путањом. Турско енергетско окретање Ирану започело је још 1996. године када је влада Неџметина Ербакана склопила уговор у вредности од 28 милијарди долара којим је Турска себи обезбедила двадесетпетогодишње снабдевање иранским гасом.⁷²⁴ Нови енергетски уговор потписан је 2001. године, када су две стране договориле изградњу гасовода којим би се гас транспортовао од иранског града Табриза (фар. Tabriz) до Анкаре.⁷²⁵ Потом, нови уносни енергетски аранжмани уследиће током 2007. године, када ће Анкара и Техеран потписати нови Меморандум о разумевању који ће омогућити *Туркији петролеуму* (тур. *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı*), турској националној нафтној компанији, да самостално започну експлоатацију иранских гасних поља.⁷²⁶ Такође, од доласка АКП на власт, турско-иранска сарадња убрзано је расла и мимо енергетског сектора. У 2006. години „узајамна трговинска размена између две државе достигла је 6.7 милијарди долара, што је било увећање од 52% у односу на 2005. годину и петоструко више од 1.2 милијарде долара из 2002“.⁷²⁷

Када је у питању ХАМАС, ова исламистичка организација виђена је од стране Анкаре као повољан инструмент за увећање турског регионалног утицаја. Успостављање добрих односа са свим актерима израелско-палестинског сукоба, отворило би Турској могућност да на себе преузме улогу посредника у његовом решавању. Захваљујући раније успостављеним добрим односима са Израелом, са којим се током 90-их чврсто безбедносно повезала (сарађујући са Тел Авивом против заједничке претње из Дамаска), Анкара је видела себе као јединог регионалног „играча“ који би могао уживати поверење обе сукобљене стране. На тај начин, Турска би се наметнула, не само као идеални посредник, већ и као незаобилазни део решења најдуготрајнијег и најтрагичнијег блискоисточног конфликта. Међутим, њени покушај да се приближи ХАМАС-у, нужно су водили захлађивању односа са Израелом, још једним традиционалним америчким савезником. Током 2004. године, Ердоганове критике израелских оружаних акција против припадника ове

⁷²⁴ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 55.

⁷²⁵ Исто, р. 55.

⁷²⁶ Исто, р. 56.

⁷²⁷ Исто.

организацији и констатације да је убијање ХАМАС-ових лидера акт „државни тероризма“, довеле су до захлађења односа између две државе.⁷²⁸ Зближавање Анкаре са Дамаском и Техераном продубило је овај јаз, а неповерење Израела према некадашњем савезнику са Босфора додатно је порасло када је Ердоган, у јануару 2006. године изјавио „како би и Израел, и ХАМАС требали да признају једни друге“.⁷²⁹ Већ наредног месеца, након победе ХАМАС-а на палестинским изборима, Турска је била прва држава која је позвала у званичну посету лидера ове организације Калида Мешала (Khālid Mash‘al), што је довело до оштрих критика Тел Авива. Начин на који је Израел гледао на нови турски регионални активизам, и његову самопрокламовану посредничку улогу најбоље осликава следеће питање Ранана Гисина (хебр. Raanan Gissin), тадашњег портпарола израелске владе, упућено Анкари: „Како би се ви осећали када би смо ми угостили Абдулаха Оцелана?“⁷³⁰ Иако се Анкара правдала како је „подстицала делегацију ХАМАС-а да се одрекне насиља и да призна Израелу право на постојање“, ⁷³¹ огромна штета нанета је билатералним односима. Турско-израелски односи ће током наредних неколико година све више упадати у кризу, која ће 2011. године, ескалирати тзв. „Мави Мармара“ инцидентом.⁷³²

Из америчке перспективе нови турски спољнополитички активизам био је веома споран. Турска је својим сврставањем уз САД међу првима дала легитимитет глобалном Рату против тероризма. Међутим, с обзиром да је Џорџ Буш нове турске партнере, Сирију и Иран, сврстао у тзв. „Осовину зла“ (енг. *Axis of Evil*), у Вашингтону се јавила сумња да Анкара својим приближавањем „проказаним“ државама окреће леђа Бушовој „антитерористичкој“ иницијативи. Турско приближавање Сирији, јавно је критиковано у америчком Конгресу, а од Анкаре се очекивало да подржи напоре Вашингтона за сменом режима у Дамаску.⁷³³ Овај притисак је нарочито порастао након тврдњи да је сиријски режим уплетен у убиство

⁷²⁸ Vanu Eligür, исто, р. 4.

⁷²⁹ Исто, р. 4.

⁷³⁰ Исто, р. 5.

⁷³¹ Исто.

⁷³² О овом инциденту ће бити више речи у наредном поглављу.

⁷³³ Vanu Eligür, исто, р. 3.

некадашњег либанског премијера Рафика Харирија (Rafic Baha El Deen Al Hariri). Турска подршка је и овог пута изостала, а Анкара се правдала бојазнима да би нова војна интервенција изазвала још већи регионални хаос и да би ситуација у Сирији била још гора него што је тренутно у Ираку.⁷³⁴

Исту врсту неразумевања за турску регионалну политику САД су испољиле и када је питању била сарадња са Ираном. Ипак, за разлику од Сирије, која се у односу на Турску у војном и политичком смислу налазила у инфериорном положају, Техеран је и даље представљао ривала и претњу по регионалне интересе Анкаре. Упркос турско-иранском приближавању, Анкара и Вашингтон наставили да деле заједнички страх од развоја иранског нуклеарног програма.⁷³⁵ Турска је јавно подржала иранску употребу нуклеарне енергије у мирнодопске сврхе али је инсистирала на томе да Техеран мора уверити међународну заједницу да неће користити свој нуклеарни програм за развој нуклеарног оружја.⁷³⁶ Такође, турски војни естаблишмент јасно је ставио до знања да „Турска не жели да ни једна држава у њеном региону поседује нуклеарно оружје“.⁷³⁷ Стога, иако је јачањем билатералне сарадње слабила америчке напоре да Иран, у што већој мери, држи међународно изолованим, Турска ипак није одступила од основног стратешког циља САД - спречавања Ирана да постане нуклеарна сила. Такође, упркос „несугласицама“ Анкаре са Тел Авивом, Ердоган и Гул су директно осудили учестале Ахмединеджадове анти-израелске изјаве чиме је имплицитно потврђено да Турска и даље остаје привржена својим западним савезницима.

У наставку рада, турско поновно „откривање“ Блиског истока, и њено окретање Ирану, Сирији и ХАМАС-у, биће тумачено као још један показатељ пропитивања америчког ауторитета, и настојања да се путем спољнополитичке диверзификације утиче на Лејков други индикатор безбедносне хијерархије тзв. *Индекс независних савезништава*. Покушајем да успостави сарадњу са другим релевантим регионалним играчима, који нису спадали у категорију америчких

⁷³⁴ Исто.

⁷³⁵ Исто.

⁷³⁶ Исто, р. 4.

⁷³⁷ Исто.

савезника, Турска је покушала да себи отвори могућност за евентуално увећање броја независних савезништава, чиме би аутоматски ојачала своју позицију у постојећем хијерархијском односу са САД тј. умањила своју потчињеност. Такође, чињеница да је *rapprochement* са Сиријом, Ираном и ХАМАС-ом, изведен уз општу сагласност политичких елита у Турској, укључујући и кемалистичку опозицију,⁷³⁸ послужиће нам као потврда хипотезе да турско окретање овим земљама није последица исламизације турске државе и друштва под „кормилом“ АКП-а, већ да је преваходно реч о прагматичном спољнополитичком потезу који за циљ има да Турској обезбеди статус *средње силе* (хипотезе: X1, X3, X7, X8).

4.3. Покушај нормализације односа и нова размимоилажења

4.3.1. „Заједничка визија и Структурирани дијалог“

Други Бушов мандат, започет 20.01.2005. године, обележен је покушајем да се односи две државе врате на стање које је претходило америчкој интервенцији у Ираку. Суочене са све динамичнијом регионалном политиком Турске, САД су постепено омекшале ригидан став према покушајима Анкаре да изгради добросуседске односе и са оним државама и регионалним актерима које је Вашингтон сматрао тзв. отпадничким режимима или терористичким организацијама (већ поменути Сирија, Иран и ХАМАС). Схвативши да ће политиком условљавања и „стегања узде“ само још јаче испровоцирати Турско настојање да се „отргне“ америчкој контроли, у Бушовој администрацији преовладало је мишљење да је Турској, зарад опстанка партнерства, потребно допустити да у одређеним ситуацијама аутономно дела, и да самостално решава регионалне кризе. Међутим, такво „аутономно деловање“ у региону од виталног геополитичког и геостратешког значаја за САД, није могло бити у потпуности препуштено слободној процени Анкаре, те је зато Вашингтон тежио да све асертивнију блискоисточну политику

⁷³⁸ Исто, р. 3.

Турске стави у „заједнички“ спољнополитички оквир. Тај оквир био је замишљен као јасно дефинисан институционални механизам у оквиру кога би самостално деловање било усклађено са унапред утврђеним заједничким интересима обе државе.

Са тим циљем, почетком јула 2006. године, амерички државни секретар Кондолиза Рајс и турски министар спољних послова Абдулах Гул, потписали су документ под називом „Заједничка визија и Структурирани дијалог“ (енг. *Shared Vision and Structured Dialogue*) којим је прецизно установљено поље заједничког деловања. Први део документа назван је „Заједничка визија“ и у њему се као главне одлике турско-америчких односа наводе снажне пријатељске и савезничке везе, међусобно поверење и заједничка визија. Акцент је стављен на вредности и идеале које две државе деле и на којима почивају њихови регионални и глобални циљеви (преданост миру, демократији, слободи и напретку). Да би постигли ове циљеве, Турска и САД морају удружити снаге како би што успешније одговорили на бројне изазове и прилике које стоје пред њима. Стога обе државе пристају да претворе „заједничку визију у заједничке напоре кроз ефективну сарадњу и структурирани дијалог“.⁷³⁹

Овим документом Турска и САД обавезале су се да ће „заједнички радити на свим питањима од заједничког интереса, укључујући и промовисање мира и стабилности на подручју ширег Блиског истока путем демократије; пружити подршку међународним напорима у правцу трајног решења Арапско-израелског конфликта, укључујући и међународне напоре за решавање Израелско-палестинског конфликта утемељеног на решењу које подразумева формирање две државе; подстицати стабилност, демократију и просперитет у уједињеном Ираку; подржати постизање праведног и трајног, свеобухватног и узајамно прихватљивог решења „Кипарског питања“ под окриљем УН и у том контексту окончања изолације кипарских Турака; повећати енергетску безбедност кроз диверзификацију траса и извора, укључујући ту и снабдевање из Каспијског басена; повести борбу против

⁷³⁹ *Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership*, /1/3/2017/ <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2006/68574.htm>

тероризма, укључујући и ПКК-а и њене подружнице. Поред тога, документом се наглашава да ће САД снажно подржавати турско приступање Европској унији⁷⁴⁰.

У наставку документа, који носи назив „Структурирани дијалог“, договорено је неколико механизма путем којих ће се одвијати турско-америчко саветовање и координација активности. Ови механизми осмишљени су како би се „Стратешко партнерство“ између Турске и Америке учинило што ефикаснијим и усмеренијим ка остваривању конкретних циљева. У ту сврху, Анкара и Вашингтон се обавезују да ће установити следећа консултативна тела: Групу за одбрану на високом нивоу (енг. *High-Level Defense Group*), Веће за економску сарадњу и партнерство (енг. *Economic Cooperation Partnership Council*) и Тело за трговинске и инвестиционе споразуме (енг. *Trade and Investment Framework Agreement*).⁷⁴¹

Потписивањем „Заједничке визије и Структурираног дијалога“ САД су признале значај трансформације кроз коју је Турска пролазила од када је АК партија преузела кормило власти, како на унутар политичком тако и на спољнополитичком плану. Изражавајући спремност да Анкари омогући занатно већу самосталност у вођењу регионалне политике, докле год је она у складу са заједничким циљевима који су овим документом усаглашени, Бушова администрација је учинила први велики корак према равноправнијем партнерству две државе. У том смислу, овај споразум био је „први важни документ којим су САД признале да схватају да се ситуација у Турској променила и да је неопходно да се Турској омогући већа преговарачка слобода у региону. Њиме се такође наговештава прихватање чињенице да би, у време криза, било корисно, с времена на време, допустити Турској да контактира са свим странама у региону (нпр. државама попут Сирије и Ирана са којима САД имају проблеме) и да је пожељније имати Турско мешање него могуће мешање Русије, Кине па чак и Европе“.⁷⁴²

Ипак, ни овога пута, билатерални односи неће ући у „мирне воде“, и читава замисао о „заједничкој визији“ и перманентном „дијалогу“ убрзо ће бити удављена у

⁷⁴⁰ Gül Tuba Dağcı, „Turkey-US Relations in Justice and Development Party’s Era“, *Alternatives: Turkish journal of international relations*, Yalova University, Istanbul, Vol. 11, No. 2/2012, p. 4.

⁷⁴¹ *Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership*, исто.

⁷⁴² Gül Tuba Dağcı, исто, p.4.

бујици нових догађаја. Само неколико месеци након потписивања „Заједничке визије и Структурираног дијалога“ овом споразуму биће окачен „камен о врат“, и он ће потонути под баластом иницијативе да америчко законодавство призна геноцид над Јерменима, као и под теретом неспремности америчке администрације да испуни онај део споразума који је Анкари био најважнији, а то је да допусти Турској да се ефикасно разрачуна са ПСКК.

4.3.2. Предлог Резолуције о геноциду над Јерменима

Следећи озбиљан ударац турско-америчким односима дошао је са „оне стране Атлантика“. Њега нису задали ни Бела кућа, ни Стејт департмент, већ је упућен са Капитол Хила (eng. *Capitol Hill*). Реч је о предлогу „Резолуције о афирмацији америчких докумената о геноциду над Јерменима“ (енг. *Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution*), познатог и као „Резолуција Представничког дома бр. 106“ (енг. скр. *H. Res 106*, у даљем тексту „Резолуција бр. 106“), који је у јануару 2007. године представљен Комитету за спољне послове Представничког дома (eng. *Foreign Affairs Committee of House of Representatives*). Иако је овај предлог превасходно последица предизборних превирања и лобирања у америчком Конгресу, он је изнова дестабилизовао билатералне односе две државе, који тек што су почели да се опорављају од штете нанете кризом из 2003. године - турским “Не“ и „Инцидентом са капуљачама“.

Почетком октобра 2007. Комитет за спољне послове изгласао је поменути предлог са 27 гласова „за“ и 21 глас „против“.⁷⁴³ На тај начин покренута је иницијатива да се у доњем дому америчког Конгреса усвоји резолуција којом би масовни злочини почињени од стране Турака над Јерменима, током I светског рата, били окарактерисани тј. признати као геноцид. Предлог резолуције захтевао је од америчког председника „да обезбеди да спољна политика Сједињених Држава одражава одговарајуће разумевање и саосећање за питања која се тичу људских

⁷⁴³ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 35.

права, етничког чишћења, и геноцида забележеног у америчким документима који се тичу геноцида над Јерменима“.⁷⁴⁴ У тексту Предлога експлицитно је наведено како је „Геноцид над Јерменима осмишљен и спроведен од стране Отоманске империје у периоду од 1915. до 1923, и да је за резултат имао депортацију скоро 2,000,000 Јермена, од којих је 1,500,000 мушкараца, жена и деце убијено, а 500,000 преживелих протерано је из својих домова, чиме је успешно избрисано 2,500 година присуства Јермена у њиховој историјској домовини“.⁷⁴⁵ Аргументација изнета у Предлогу резолуције почивала је с једне стране на осуди младотурских злочина коју су изрекле турске власти успостављене након завршетка I светског рата (прво марионетска порта, под контролом западних савезника, а потом и новоуспостављена републиканска влада предвођена Ататурком), док се на другој страни позивала на извештаје и дипломатске активности већ помињаног Хенрија Моргантауа, америчког амбасадора у Отоманској империји, као и на документа о геноциду која се налазе у државним архивама Аустрије, Француске, Немачке, Велике Британије, Русије, Сједињених Америчких Држава и Ватикана.⁷⁴⁶ Такође, у Предлогу резолуције (поред цитирања изјава које су о геноциду, током година, давали амерички шефови државе, као и навођења резолуција Представничог дома и Сената, у којима се помиње масакр и страдање Јермена)⁷⁴⁷ наводи се и веома „провокативан“ цитат Адолфа Хитлера (Adolf Hitler). Наиме, Хитлер је издавајући наредбу за напад на Пољску, немилосрдност својих генерала подстакао питањем „ко, уопште, данас помиње истребљење Јермена?“.⁷⁴⁸ Цитирањем вође нацистичког Рајха, страдање Јермена је експлицитно стављено раме уз раме са Холокаустом, а Младотурци, као његови виновници, имплицитно су изједначени са озлоглашеним пројектантима „Коначног решења“.⁷⁴⁹ Стога није чудно што је реакција турске стране, и иначе осетљиве на

⁷⁴⁴ H.Res.106 - *Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution*, 21/2/2017/
<https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-resolution/106/text>

⁷⁴⁵ H.Res, исто.

⁷⁴⁶ Исто.

⁷⁴⁷ Реч је о Резолуцијама бр. 12 и бр. 350, усвојеним од стране Сената 1916. и 1920. године, као и о заједничкој резолуцији оба дома Конгреса (Резолуција бр. 148.) из 1975. године. (Исто.)

⁷⁴⁸ Исто.

⁷⁴⁹ „Коначно решење“ (нем. *Endlösung*) је нацистички план за истребљење Јевреја на простору Европе, спроведен у дело на територијама које Немачка окупирала током II светског рата.

питање геноцида над Јерменима, сада била више него оштра. Генерал Мехмет Јашар Бујуканит (Mehmet Jasar Buyukanit) упозорио је да, уколико Резолуција буде усвојена у Представничком дому, турски „војни односи са САД више никада неће бити онакви какви су били у прошлости“.⁷⁵⁰ Он је оценио да би такав поступак, представљао „пуцањ у сопствено стопало“, ⁷⁵¹ који би САД лишио драгоценог војног савезника. Сличне поруке упутио је и турски државни врх, подсећајући Вашингтон на значај Турске као стратешког партнера.⁷⁵²

Након што је Комитет усвојио Предлог, председница доњег дома Конгреса, Ненси Пелоси (Nancy Pelosi) обавезала се да ће учинити све што је потребно да би се Предлог резолуције нашао пред члановима Представничког дома.⁷⁵³ Ипак, до изјашњавања чланова доњег дома није дошло. Главни кривац за дебакл ове иницијативе, била је Бушова администрација које је, поколебана турским притисцима, као и драстичним падом америчке популарности у очима турског јавног мњења,⁷⁵⁴ започела интензивно лобирање са циљем слабљења подршке Резолуцији међу члановима Конгреса.

Нема сумње да је Комитет за спољне послове поднео предлог ове резолуције потпуно свестан спољнополитичког ризика који би носило њено евентуално изгласавање. Ипак, иницијативу за доношење „Резолуције бр. 106“ треба тумачити преваходно у светлу америчке унутрашње политике. Она је била резултат политичке борбе унутар „табора“ Демократске странке која је претходила председничким изборима у САД, заказаним за 2008. годину. Циљ Предлога био је да обезбеди финансијску подршку јерменског лобија номинацијама Барака Обаме и Хилари Клинтон (Hillary Clinton) за место кандидата демократа на предстојећим изборима.

⁷⁵⁰ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 35.

⁷⁵¹ Исто.

⁷⁵² Desmond Butler, *Gul Warns Against Armenian Genocide Bill*, 21/2/2017/
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/06/AR2007020601368.html>

⁷⁵³ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 35.

⁷⁵⁴ Резултати анкете коју је почетком 2007. спровела невладина организација из Вашингтона „Teror Free Tomogow“, на случајном узорку од 1,000 одраслих Турака, показали су да ће усвајање Резолуције о геноциду у Представничком дому код 73% Турака драстично нарушити углед САД. Иста анкета показала је да би, у том случају, чак 83% Турака било против наставка турске подршке америчком војном ангажману у Ираку. (Sebnem Arsu, *Turk warns against house genocide motion*, 12/2/2017/
http://www.armenian-genocide.org/news.77/current_category.184/press_detail.html)

Као сенатор, Барак Обама је „снажно подржавао изгласавање Резолуције о јерменском геноциду из 2007. године, који је назвао масакрирајућим геноцидом“.⁷⁵⁵ Сенаторка Хилари Клинтон је такође снажно стала иза Предлога резолуције, примивши у финансијски комитет своје кампање Ени Тоту (Anie Totah), потпредседницу Комитета за политичку акцију америчких Јермена (енг. *Armenian American Political Action Committee*).⁷⁵⁶ Оба поменута кандидата су се у борби за номинацију снажно ослањала на подршку јерменског лобија, и обезбедила су је личним залагањем за усвајање поменуте резолуције.⁷⁵⁷ За узврат, донације америчких Јермена дале су значајан финансијски подстрек њиховим кампањама.⁷⁵⁸ Да је суштина предлога „Резолуције бр. 106“ имала мало тога заједничког са осећајем за правду, или пак са спољнополитичким интересима САД, јасно говори и чињеница да се патријарх Јерменске заједнице у Турској оградао од овог предлога, пежоративно га називајући „резултатом америчке унутрашње политике“.⁷⁵⁹

Без обзира на праву позадину иницијативе, као и на њен дебакл, само покретање „Резолуције бр. 106“ изазвало је нова трвења у америчко-турским односима, већ добрано начетим претходним кризама. Томе је додатно допринело и мишљење распрострањено међу читавим америчким естаблишментом, па чак и оним делом политичке елите који се оштро противио резолуцији, да Турци јесу починили геноцид. Они чланови Конгреса који су се супротставили Предлогу резолуције, нису то чинили из обзира према турским партнерима из НАТО, нити због разумевања за турску позицију у овом историјском спору, већ искључиво из „себичне“ бриге за заштиту америчког геополитичког интереса. Притом се нису трудили да ту „себичност“ прикрију, већ су је отворено испољавали у контактима са турским дипломатама. Колико је овакав став иритирао турску страну, најречитије говори

⁷⁵⁵ *USA Today: Obama, make good on Armenia*, /21/2/2017/ <http://armeniangenocide100.org/en/usa-today-obama-make-good-on-armenia-2/>

⁷⁵⁶ Michael Isikoff, *D.C. angers Turkey over Armenia*, /21/2/2017/ <http://www.newsweek.com/dc-angers-turkey-over-armenia-103847>

⁷⁵⁷ Glenn Kessler, *White House And Turkey Fight Bill On Armenia*, /21/2/2017/ <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/09/AR2007100902347.html>

⁷⁵⁸ Тако је нпр. поменута Ени Тота изјавила за амерички магазин *Њузвик* (енг. *Newsweek*) како је прикупила „стотине хиљада долара за кандидате демократа“ (Michael Isikoff, исто.).

⁷⁵⁹ Charles Krauthammer, *Pelosi's Armenian Gambit*, /21/2/2017/ <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/18/AR2007101801579.html>

изјава Гундуза Актана (Gündüz Aktan), члана делегације турских парламентарца која је послата у Вашингтон да лобира против усвајања Резолуције. Актан је као највећу бригу истакао чињеницу да су им чак и они чланови Комитета за спољне послове који су подржали турску страну „јасно и гласно рекли да догађаје из 1915. године сматрају геноцидом. Упркос тој чињеници, због стратешке важности Турске, због америчког националног интереса, они су гласали против“.⁷⁶⁰ Актан је такав став окарактерисао као „неподношљив“.⁷⁶¹ Хобсијанској атмосфери „себичности“ и „гледања само сопственог интереса“ допринело је и заједничко писмо које је осам бивших државних секретара САД упутило на адресу председнице Представничког дома, Ненси Пелоси.⁷⁶² У писму послатом непосредно пре гласања у Комитету, апелује се да Предлог не буде усвојен јер би потенцијална резолуција доњег дома угрозила амерички „национални безбедносни интерес“ у блискоисточном региону, укључујући и безбедност америчких трупа у Авганистану и Ираку.⁷⁶³ Иако се у писму одаје признање доприносу који турска даје америчкој безбедности, као и безбедности Блиског истока и Европе, његови потписници се ни једном речју не ограђују од става да је геноцид почињен. Шта више, на једном месту они исказују своје разумевање за напоре администрације да „подстакне Турску владу да преиспита своју историју“.⁷⁶⁴ Да ситуација буде још тежа, Џорџ Буш (чији се кабинет најоштрије супротставио Предлогу резолуције, покушававши да спречи његово усвајање у Комитету за спољне послове), својом изјавом је експлицитно ставио до знања да је реч првенствено о угрожености америчког интереса. Он је подвукао како „Резолуција бр. 106“ није адекватан одговор на „масовна убиства почињена током

⁷⁶⁰ *Turkish MPs: Bush Administration Must Make Goodwill Gesture to Compensate for US House Committee Vote*, /21/2/2017/ <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101107a.shtml>

⁷⁶¹ *Turkish MPs: Bush Administration Must Make Goodwill Gesture to Compensate for US House Committee Vote*, исто.

⁷⁶² Реч је о писму које су потписали Мадлен К. Олбрајт (енг. Madeleine K. Albright), Џејмс А. Бејкер III (енг. James A. Baker III), Ворен Кристофер (енг. Warren Christopher), Лоренс С. Иглбургер (енг. Lawrence S. Eagleburger), Александар М. Хејг Млађи (енг. Alexander M. Haig, Jr), Хенри А. Кисинџер (енг. Henry A. Kissinger), Колин Л. Пауел (енг. Colin L. Powell), и Џорџ П. Шулиц (енг. George P. Shultz).

⁷⁶³ *Former Secretaries of State and Defense Object to H.Res.106, Letter of Secretaries of State to Speaker Pelosi*, /22/2/2017/ <http://www.tc-america.org/files/news/pdf/forsec.pdf>

⁷⁶⁴ *Former Secretaries of State and Defense Object to H.Res.106, Letter of Secretaries of State to Speaker Pelosi*, исто.

историје“, и да би њено усвајање нанело огромну штету са „кључним савезником у НАТО, и у Глобалном рату против тероризма“.⁷⁶⁵

Овакво држање америчких политичких елита, како бивших, тако и актуелних (било „опозициони“, или оних „на власти“) јасно је ставило до знања турској страни да не може очекивати разумевање за турску позицију у историјском спору са Јерменима. Покретањем иницијативе за усвајање „Резолуције бр. 106“, Американци су Турцима недвосмислено показали сву истинитост Кисинцерове крилатице „Америка нема сталне пријатеље или непријатеље, већ само интересе“.⁷⁶⁶ Турци су одувек знали да су ти интереси, а не пријатељство, кључан вектор који диктира однос Вашингтона према Анкари.⁷⁶⁷ Сада су, међутим, можда више него икада раније, схватили да амерички интереси нису детерминисани само геополитичким играма, већ и политичком утакмицом унутар САД. Вишедеценијски мит о неупитној геополитичкој важности Турске, који је, истина окрњен, преживео и крај Хладног рата,⁷⁶⁸ сада је стављен под знак питања једноставном чињеницом да би нека од наредних америчких администрација могла другачије да посматра национални интерес, те да сходно томе турска геополитичка „важност“ у неком тренутку може постати и „мање важна“. Назнаке таквог спољнополитичког заокрета биле су присутне већ дуги низ година у Конгресу и читавале су се у ставовима немалог броја конгресмена и сенатора који су, под утицајем снажног јерменског лобија, заговарали идеју о признавању геноцида. Међутим, као „алармантна“ новина, овог пута искрсла је чињеница да се питање геноцида почињеног над Јерменима уплело у трку за председничку номинацију и да демократски кандидати своје кампање

⁷⁶⁵ Tabassum Zakaria, Susan Cornwell, *House panel OKs Armenian genocide resolution*, /21/2/2017/ <http://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-armenians-idUSWAT00825320071010>

⁷⁶⁶ Henry Kissinger > quotes, /22/2/2017/

https://www.goodreads.com/author/quotes/28442.Henry_Kissinger

⁷⁶⁷ Ову лекцију Анкара је научила још током Кубанске кризе, када су САД, зарад сопственог геополитичког интереса, повукле „Јупитер“ ракете са турске територије. Већ поменуто „Донсоново писмо“ и антитурско држање Вашингтона по питању ситуације на Кипру, такође је Анкари јасно ставило до знања да ће САД увек ставити своје интересе испред интереса својих савезника, ма колико ти савезници били „стратешки“ важни.

⁷⁶⁸ Превасходно захваљујући већ помињаној чињеници да Турска спада у ретке секуларне и прозападно оријентисане муслиманске државе, што ју је кандидовало за улоге главног америчког партнера у борби против растућег исламског радикализма, и веома важног савезника у Бушовом Глобалном рату против тероризма.

финансирају средствима америчких Јермена, који преко својих удружења лобирају за усвајање поменуте резолуције. Турска је, дакле, у овој битци била препуштена, мање законима међународне политике, а више „тржишној“ логици америчке унутрашње политике. Покушавши да се бори на два фронта, Анкара је, с једне стране, покушала да уцени САД све већом „извесношћу“ новог захлађења односа.⁷⁶⁹ С друге стране, и она се укључила у игру лобирања, покренувши контраофанзиву за придобијање чланова Конгреса.⁷⁷⁰ Ипак, тежиште притиска остало је на Белој кући и Турска страна је све гласније претила да ће, уколико Резолуција буде усвојена у Представничком дому, повући спољнополитичке потезе који се неће свидети САД-у. Ове претње су акцентовале једнострану акцију турске војске против ПКК на северу Ирака. Тадашњи саветник турског премијера Егмен Багис (који ће убрзо постати турски Министар за ЕУ) окарактерисао је Предлог резолуције као увреду за целу турску нацију, и изјавио да уколико до ње дође „велике су шансе да ће Турска извршити одмазду [...] слањем трупа, упркос противљењу САД, у Северни Ирак, како би сломиле курдске побуњенике“.⁷⁷¹ Турска стратегија штапа и шаргарепе тј. геополитичких претњи и лобирања, комбинована са снажним притиском Беле куће, напослетку је уродила плодом,⁷⁷² те је подршка предлогу у Представничком дому ослабила до те мере да до гласања о „Резолуцији бр. 106“ на послетку није ни дошло.⁷⁷³ Ипак, могућност усвајања Резолуције је, попут тмурног облака и даље стајала над будућношћу односа две државе, пре свега зато што је, током борбе за

⁷⁶⁹ *Turkish PM says genocide motion would hurt ties*, /22/2/2017/ <http://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-erdogan-idUSL1037820820071010?mod=related&channelName=politicsNews>

⁷⁷⁰ Michael Isikoff, исто.

⁷⁷¹ Исто.

⁷⁷² Да је комбиновани притисак Беле куће и Анкаре био више него успешан показују изјаве појединих чланова Конгреса, којима су покушали да оправдају своју промену става. Тако је, на пример, Мајк Пенс (енг. Mike Pence), заступник републиканаца из америчке државе Индијана, тим поводом рекао: „Геноцид над Јерменима се заиста догодио и то неће бити заборављено [...] Али ја не могу да подржим ову резолуцију. Са америчким трупама у опасности, док зависе од критичне руте снабдевања из Турске, ово није време да наша нација говори о мрачним тренуцима из историје“ (*Turkish MPs: Bush Administration Must Make Goodwill Gesture to Compensate for US House Committee Vote*, исто).

⁷⁷³ Carl Hulse, *Support Wanes in House for Genocide Vote*, /22/2/2017/ http://www.nytimes.com/2007/10/17/washington/17congress.html?_r=1&ref=todayspaper&pagewanted=all&oref=slogin

номинацију, као и након освајања кандидатуре у демократском табору, Барак Обама у својој кампањи обећавао да ће наставити да се бори за њено изгласавање.⁷⁷⁴

4.3.3. „Курдско питање“ као повод даљег заоштравања односа

Иако је „Резолуција 106“ привремено доживела пораз на Капитол Хилу, Анкара је ипак одлучила да не допусти да читава ствар прође без последица. Још за време трајања своје дипломатске контраофанзиве, Турска је „подигла улог“, и захтевала је, не само одбацивања Предлога резолуције, већ и неку врсту „искупљења“ за оно што је Егман Багис окарактерисао као „увреду нанету читавој нацији.⁷⁷⁵ За турску страну, постојао је само један начин да САД изгледе ситуацију и поправе своју слику у очима Турака. Дан након што је Комитет Представничког дома усвојио Предлог резолуције Багис је дао следећу, недвосмислено јасну изјаву „Једини начин искупљења за јучерашњу грешку је конкретна сарадња у борби против ПКК-а [...] Није ми позната ни једна друга опција која би некако могла да омекша срца 72 милиона Турака [...] Неки чланови америчког Конгреса су јуче хтели да играју грубу игру [...] Могу вас уверити да Турска зна како се игра грубо. Наше искуство у државништву је старо 1,000 година. Лопта је сада у вашем [америчком] дворишту, и морате нам показати да вам је Турска важна. Покажите нам то на примеру ПКК, покажите нам тако што ћете ставити ово питање на дневни ред или тако што га нећете ставити на дневни ред...“.⁷⁷⁶

Важно је истаћи да Багисове речи нису биле „пуцањ из празне пушке“ тј. испразни политички говор којим се једна глобална сила подсећа на чињеницу да је и та иста Турска, некада, била империја. Напротив, његове речи биле су „пуцањ упозорења“ које је пратило озбиљно „звечкање оружја“ на турско-ирачкој граници. Наиме, као одговор на предлог „Резолуције бр. 106“, Турска је у октобру 2007.

⁷⁷⁴ Statement by Senator Obama on the Importance of US-Armenia Relations, January 19, 2008, /22/2/2017/<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=93158>

⁷⁷⁵ Michael Isikoff, исто.

⁷⁷⁶ *Turkish MPs: Bush Administration Must Make Goodwill Gesture to Compensate for US House Committee Vote*, исто.

године започела са подизањем тензија у пограничном региону са Ираком. Започевши са масовим стационарањем трупа на ирачкој граници, и гранатирањем упоришта ПКК у региону Северног Курдистана, Анкара је извршила снажни притисак на САД „инсистирајући да уколико Вашингтон или вође ирачких Курда не слома ПКК-а, Турска војска ће то учинити сама“.⁷⁷⁷ Половином октобра парламент у Анкари је већински гласао за одобрење војне интервенције на ирачкој територији, како би се отклонила опасност коју, по турску безбедност, представља ПКК.⁷⁷⁸ Услед бојазни да сигурност америчких трупа на северу Ирака може бити угрожена, као и због страха да би „такав упад дестабилизовао једини део Ирака који је био релативно миран“ Вашингтон се оштро успротивио овој одлуци.⁷⁷⁹ Председник Буш, који је током битке за стопирање Резолуције о геноциду, снажно држао турску „страну“, сада је заострио своју реторику према Анкари упозоривши је речима: „Јасно стављамо до знања Турској да не мислимо да је у њиховом интересу да шаље своје трупе у Ирак“.⁷⁸⁰

Чврст став који је Бела кућа заузела према турском инсистирању на заостравању америчког односа према ПКК, помешан са бесом који је изазвао предлог „Резолуције бр. 106“, довео је до ефекта супротног жељеном. Извесност турске интервенције без сагласности САД се увећавала из дана у дан, а међусобни односи су се затегли до усијања. Почетком новембра месеца, уследила је хитна посета државног секретара Кондолизе Рајс (Condoleezza Rice) Анкари, приликом које су уложени знатни напори да се ситуација умири. Гранатирање ирачких положаја ПКК од стране турске армије, бивало је све учесталије, а турске власти нису одустајале од наума да војно интервенишу, и да пошаљу своје јединице на Север Курдистана. Стога је Бела кућа донела одлуку да начини уступак, и појача обавештајну сарадњу САД са Турском, у циљу борбе против ПКК, које је Рајсова окарактерисала као „заједничку претњу“ по безбедност обе државе.⁷⁸¹ Неколико дана

⁷⁷⁷ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 36.

⁷⁷⁸ Turkish Parliament approves Iraq invasion, /22/2/2017/ <http://www.abc.net.au/news/2007-10-18/turkish-parliament-approves-iraq-invasion/701704>

⁷⁷⁹ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 36.

⁷⁸⁰ Исто.

⁷⁸¹ Исто.

касније, уследила је узвратна посета премијера Ердогана Белој кући, приликом које је, у разговору са председником Бушом, још једном потврђена америчка спремност да са Турском појача размену обавештајних података који се тичу дејстава ПКК.⁷⁸² Буш је окарактерисао ПКК као „непријатеља Турске, слободног Ирака и САД“,⁷⁸³ позивајући све три државе на обавештајну сарадњу у борби против ове терористичке групе. Све учесталији терористички напади ПКК-а на турској територији, навели су Вашингтон да почне да размишља о могућности допуштања турске војне интервенције. Након што је „црни биланс“ терористичких напада досегао цифру од преко 40 погинулих турских цивила и војника „Вашингтон је одустао од противљења турским прекограничним операцијама и подржавајући Турску, и политички и са оперативним обавештајним подацима, док је она започела са ваздушним ударима и рацијама на положаје ПКК на северу Ирака“.⁷⁸⁴

Америчка подршка је моментално наишла на позитиван одазив у Турској, и „ренесанса“ добрих односа потрајала је наредних неколико месеци. Ипак, страхујући од перманентне дестабилизације севера Ирака, у коме су курдске власти из Ербила успеле да успоставе какав так ред и мир, Вашингтон је започео притиске на Анкару да обустави војна дејства и отпочне преговоре са ПКК. Притисак је појачан током нове турске интервенције у фебруару 2008. године када је амерички секретар одбране Роберт Гејтс (Robert Gates) захтевао од Турске да војна дејства у Ираку ограничи на трајање од највише „недељу-две“.⁷⁸⁵ Захтев за прекидом ватре није био искључиво политичке природе, већ је био заснован на војним и обавештајним проценама ситуације на „терену“ тј. процени учинковитости војних удара, и њиховом дугорочном ефекту по ирачку стабилност.⁷⁸⁶ Упркос томе, турска страна је промену става Вашингтона изнова протумачила као издају. Стога је ова „анти-курдски“

⁷⁸² *Bush: U.S. to work with Turkey against PKK*, /22/2/2017/ http://news.xinhuanet.com/english/2007-11/06/content_7017415.htm

⁷⁸³ *Bush: U.S. to work with Turkey against PKK*, исто.

⁷⁸⁴ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, р. 36.

⁷⁸⁵ Исто, р. 37.

⁷⁸⁶ Тако је нпр. адмирал Вилијем Фалон (William Fallon), комадант ЦЕНТКОМ-а, на саслушању пред Комитетом за оружане снаге Представничког дома (енг. *U.S. House Committee on Armed Services*) америчког Конгреса изјавио како је уверен да решење сукоба са ПКК лежи у постизању неке врсте договора са овом организацијом. (Исто)

мотивисана ренесанса турско-америчких односа „била кратког даха, а велика америчка жеља да помогне Турској није могла да превлада раст сумње међу многим Турцима да је Вашингтон уствари наклоњен курдским националистичким аспирацијама и да ће на послетку подржати стварање независне курдске државе“.⁷⁸⁷

Испуњени сумњама, које су све више дубиле јаз у регионалним циљевима Вашингтона и Анкаре, билатерални односи две државе упловиће у нови период неизвесности. Током два председничка мандата Џорџа Буша Млађег међусобни односи затегнути су до границе пуцања, са неколико великих криза које су се по свом обиму и последицама могле мерити са онима из времена „Кубанске кризе“ или председниковања Линдона Џонсона. Ипак, за разлику од периода Хладног рата, када је геополитичка ситуација наметала већи праг узајамне толеранције, у новом миленијуму било је све теже очувати јединство јер је изостала (реална) заједничка претња опстанку ових држава. Баук глобалног тероризма, против кога је Џорџ Буш покренуо рат, мобилишући савезнике широм света (укључујући и Турску), није имао кохезивни потенцијал какав је некада имао императив заустављања совјетске „црвене претње“. Било да се радило о „Осовини зла“, Ал Каиди или ПКК-а, Бушов рат против тероризма узроковао је више раскола у турско-америчким односима, него што је допринео њиховом унапређењу.

Глобални рат против тероризма извукао је на површину све бројније и све озбиљније несугласице између дојучерашњих „неупитних“ стратешких партнера. Највеће неслагања јавила су се око начина на који су САД решавале кризу у Ираку, Турског односа према Курдима (како на северу Ирака, тако и на југу Турске), као и око потенцијалног америчког „етикетирање“ отоманских злочина над Јерменима као „геноцида“. Такође, као озбиљан проблем у међусобној сарадњи јавило се и питање одабира нових спољнополитичких партнера, како Турске, тако и САД. Вашингтон са неодобравањем гледао како Турска интензивира сарадњу са Дамаском, Техераном и палестинским ХАМАС-ом, Анкара је све више негодовала због америчког окретања ирачким Курдима. И док су обе стране тврдиле да су њихови нови „партнери“ кључ за постизање регионалне стабилности, регионална стабилност је постајала све

⁷⁸⁷ Исто, 36.

недостижнији идеал јер су се два главна актера њеног „пројектовања“ (САД и Турска) међусобно све више удаљавала.

Такво стање билатералних односа затећи ће нови амерички председнички кабинет, који ће 2009. године ступити на дужност предвођен Бараком Обамом, некадашњим сенатором који је током своје изборне кампање обећавао да ће поправити односе САД са исламским државама, али и да ће учинити све да САД признају геноцид над Јерменима.⁷⁸⁸ Стога је у Турској, како међу политичким елитама, тако и у широј јавности, почетак његовог првог председничког мандата дочекан са великим очекивањима, али и великом зебњом.

⁷⁸⁸ *In two terms, no mention of Armenian 'genocide'*, /20/3/2017/ <http://www.politifact.com/truth-ometer/promises/obameter/promise/511/recognize-armenian-genocide/>

5. Барак Обама и „Партнерство за узор“ (2009-2012)

„Сједињене Државе и Турска се нису увек слагале око сваког питања, што је и за очекивати - не постоје две нације које се увек слажу. Ипак, ми смо се заједно суочили са много изазова у последњих 60 година. И због снаге нашег савезништва и издржљивости нашег пријатељства, и Америка и Турска су јаче а свет је безбеднији“

(Барак Обама приликом обраћања турском парламенту, Анкара, 6.4.2009.)

5.1. Нови амерички председник, „ново“ партнерство

5.1.1. Обамин говор пред турским Парламентом

Неоспорно је да је током трајања свог другог председничког мандата Џорџ Буш Млађи покушао да поправи штету која је билатералним односима нанета током америчке интервенције у Ираку. Ипак, његова иницијатива за учвршћивање стратешког савезништва и равноправнијег партнерства доживела је потпуни дебакл. Предлог резолуције о геноциду над Јерменима и неслагање око турских војних „екскурзија“ усмерених против ПКК на северу Ирака, поново су отвориле „ирачке“ ране из 2003. године. И док се Буш спремао да напусти Овални кабинет (енг. *Oval Office*), глобално истраживање јавног мњења, спроведено од стране агенције „Пју рисрч“, идентификовало је Турску као нацију која је „најмање наклоњена САД са само 12% Турака који имају позитиван став о САД, што је мањи проценат наклоности него у Саудијској Арабији, Ирану и Пакистану“.⁷⁸⁹ Стога није чудно што је некадашњи амбасадор у Турској, Марк Парис (Mark Parris), тим поводом

⁷⁸⁹ William Park, „Obama, Turkey and the Middle east: Troubles ahead?“, *Turkish Policy Quarterly*, Istanbul, Vol. 7, No 4/ 2008, p. 18.

констатовао како је Бушова администрација оставила америчко-турске односе у „горем стању него што их је затекла“.⁷⁹⁰ Он скреће пажњу како се, приликом сваког сусрета званичника две земље, упорно понављала „рецитација“ о међусобним односима заснованим на „заједничким вредностима и интересима“, али да се реална ситуација на крају Бушовог мандата могла описати као „светски рекорд у хроничној дисфункционалности“.⁷⁹¹

Управо зато је победа Барака Обаме на новембарским председничким изборима 2008. у Турској дочекана са помешаним осећањима. С једне стране, Обама је у својој изборној кампањи обећао да ће поново ојачати америчка савезништва широм света и да ће се јаче ослањати на традиционалне америчке савезнике. Такође, као спољнополитички приоритет навео је „поправљање“ америчких односа са исламским светом. Такав предизборни програм будио је у Анкари наду да би, са доласком нове администрације, Турска могла да добије више разумевања и подршке од свог „стратешког партнера“. Са друге стране, његов избор за председника будио је међу Турцима и немалу количину зебње, јер се током председничке трке Барак Обама отворено залагао за усвајање Резолуције о геноциду над Јеременима. Исти случај је био и са кључним члановима Обаиног кабинета, потпредседником Џоом Бајденом (Joseph Biden) и државним секретаром Хилари Клинтон. Стога су власти у Анкари са великим очекивањим али и неизвесношћу чекале да виде какав ће бити амерички однос према Турској, након што нова администрација преузме Белу кућу.

Одговор на то питање дошао је недуго након Обаине инаугурације,⁷⁹² када је, у априлу 2009, као „мету“ своје прве прекооканске државничке посете изабрао управо Турску.⁷⁹³ Приликом ове посете, Обама је одржао импресиван говор пред

⁷⁹⁰ Mark Pariss, „Common Values, Common Interests? The Bush Legacy in U.S.-Turkish Relations“, *Insight Turkey*, SETA, Ankara, Vol.10, No. 4/ 2008, p. 5.

⁷⁹¹ Mark Pariss, исто.

⁷⁹² Председничка инаугурација Барака Обаме одржана је 20. јануара 2009. године, чиме је започет његов први мандат у Белој кући, на позицији 44. председника САД.

⁷⁹³ Током своје прве прекооканске турнеје, Барак Обама је најпре посетио Лондон, како би присуствовао самиту Г20. Потом је отпутовао у Стразбур, где је узео учешће у самиту НАТО. Након тога уследила је радна вечера са другим лидерима НАТО држава, уприличена у Баден Баден-у. Обамина наредна станица био је Праг, у коме се одржавао Самит ЕУ (*Presidential and Secretaries Travels Abroad*, /4/3/2017/ <https://history.state.gov/departmenthistory/travels/president/obama-barack>). Након Прага, на ред је дошла Анкара, која се од претходних дестинација разликовала по томе што је

турским Парламентом, у коме је јасно исказао своју намеру да од Турске начини равноправног партнера у решавању нагомиланих блискоисточних питања. Овај говор је од изузетне важности за разумевање последње хронолошке етапе нашег истраживања, јер у њему представљена својеврсна „мапа пута“ којом криза у односима две државе може бити превазиђена, а сами односи унапређени. Стога ћемо се на наредним страницама осврнути на кључне сегменте овог говора.

Започевши обраћање турским парламентарцима изјавом о „посвећености обнови савезништва“ између две нације, и пријатељства између два народа,⁷⁹⁴ Обама је начинио отклон од политике пређашње администрације, имплицитно признајући да су односи нарушени и да их треба „поправити“. Објашњавајући зашто је Анкару изабрао за место са кога ће упутити своју „поруку свету“, Обама је рекао: „Турска је кључан савезник. Турска је важан део Европе. Турска и Сједињене Државе морају стати једна уз другу - и радити заједно - како би савладали изазове нашег времена“.⁷⁹⁵

Током овог обраћања Обама се осврнуо на чињеницу да су и САД и Турска велике демократије, и да их везује вишедеценијско савезништво. Хвалећи турску демократију он је подвукао како је она „аутохтоно“ турско достигнуће, које није било наметнуто споља. Такође је и подсетио како та демократија резултат тешке борбе и како су зарад ње Турци поднели велике жртве. Истичући у први план турско демократско наслеђе, новоизабрани амерички председник повукао је снажну паралелу између развоја демократије у Турској и САД, указујући на сличност у политичком сазревању обе државе.

Говорећи о америчко-турском пријатељству Обама је истакао да је оно процветало „у годинама после II светског рата, када је председник Труман посветио нашу [америчку] нацију одбрани турске слободе и суверенитета, и када је Турска

једина била одредиште званичне државничке посете. Док су Британија, Француска, Немачка и Чешка, Обаму угостиле као учесника или госта скупова организованих на њиховој територији, нови амерички председник је Турску посетио у својству шефа државе који долази у званичну посету другој држави. Одабиром Турске за „мету“ прве прекоатланске државничке посете, симболично је исказана Обамина жеља да „окрене носи лист“ у односима са муслиманским светом (Michael Shear, Kevin Sullivan, *In Turkey, Obama Reaches Out to Muslim World*, /4/3/2017/ <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/04/06/AR2009040600946.html>).

⁷⁹⁴ *President Obama's Remarks in Turkey*, /4/3/2017/ <http://www.nytimes.com/2009/04/06/us/politics/06obama-text.html>

⁷⁹⁵ *President Obama's Remarks in Turkey*, исто.

приступила НАТО Савезу“.⁷⁹⁶ Он је подсетио да су турске трупе стајале уз америчке војнике у Кореји, на Косову, и у Кабулу, и како су две нације заједно издржале „велики тест Хладног рата“.⁷⁹⁷

Према Обаином виђењу актуелне светске политике ове „две демократије“, Турска и САД, суочене су са „бројним изазовима без преседана“.⁷⁹⁸ Као главне изазове Обама је набројао: економску кризу која је током 2009. године попримила глобалне размере; енергетску безбедност и климатске промене; екстремизам и тероризам; пролиферацију оружја за масовно уништење; и нерешено питање бројних конфликта широм света.⁷⁹⁹

Обама је истакао како суочавање са овим изазовима може бити успешно само уколико „све нације узму учешће у њиховом превладавању“.⁸⁰⁰ Стога је његова порука, упућена како Турској, тако и читавом свету гласила: „Зато морамо радити заједно, и тежити усаглашеним ставовима. Зато морамо градити на заједничком интересу, и издићи се изнад наших разлика. Јачи смо када радимо заједно“.⁸⁰¹ Као пример таквог „тимског рада“ амерички председник је навео управо америчко-турске односе, истакавши како ове две државе (путем мултилатералног оквира Г20) заједничким снагама трагају за решењем светске економске кризе. Такође, њихова економска сарадња представља снажан допринос јачању „заједничке безбедности коју Европа и Сједињене Државе деле са Турском као савезником из НАТО“⁸⁰² и подстицај унапређењу демократских вредности које обе државе заступају. Стога ће САД наставити да пружају безрезервну подршку напорима Турске да постане централни део руте преко које ће ићи енергетски коридор за транспорт нафте и гаса који спаја Исток и Запад, као и њеном настојању да постане пуноправна чланица ЕУ. Успешну реализацију ових циљева Обама види као кључ атланске и европске безбедности.

⁷⁹⁶ Исто.

⁷⁹⁷ Исто.

⁷⁹⁸ Исто.

⁷⁹⁹ Исто.

⁸⁰⁰ Исто.

⁸⁰¹ Исто.

⁸⁰² Исто.

Заједничка борба против тероризма такође је означена као приоритетно поље сарадње, било да се радило о борби против Ал Каиде или ПКК. Етикетирајући обе организације као „терористичке“, Обама је са говорнице турског Парламента поручио: „Ирак, Турска и Сједињене Државе се суочавају са заједничком претњом тероризма. Она укључује терористе Ал Каиде који настоје да распарчају Ирак и униште ову државу. Она укључује ПКК. Нема оправдања за терор усмерен против било које нације. Као председник, и као савезник из НАТО, обећавам да ћете имати нашу подршку против терористичких активности ПКК или било кога другог“.⁸⁰³ У светлу најављеног америчког повлачења из Ирака,⁸⁰⁴ Обама је истакао како Турска и САД не смеју да допусте да Ирак постане „сигурна лука“ за курдске терористе, али да је такође заједничка обавеза обе државе да спрече да Ал Каида своју „сигурну луку“ нађе у Авганистану и Пакистану. Он је истакао значај доприноса који су турске трупе дале у оквиру мисије ИСАФ-а у Авганистану, и захвалио Турској на понуди да помогне Америци у обуци авганистанских снага безбедности.

Када је реч о глобалном изазову који представља пролиферација оружја за масовно уништење, новоизабрани председник се осврнуо на проблем иранског нуклеарног програма. Он је упозорио Турке да живе у региону у коме трка у нуклеарном наоружању неће допринети сигурности њихове нације. Он је поновио свој позив Ирану да заузме своје место у заједници народа,⁸⁰⁵ и да се конструктивно

⁸⁰³ Исто.

⁸⁰⁴ Барак Обама је још током председничке кампање обећао да ће повући америчке трупе из Ирака у року од 16 месеци од тренутка ступања на дужност. *Америчко-ирачким споразумом о стаусу војних снага* (пун назив споразума на енг. гласи: *Agreement Between the United States of America and the Republic of Iraq On the Withdrawal of United States Forces from Iraq and the Organization of Their Activities during Their Temporary Presence in Iraq*; енг. скраћ. *U.S.–Iraq Status of Forces Agreement*) које су власти у Багдаду потписале са Бушовом администрацијом у новембру 2008, предвиђено је да се америчке војне јединице повуку са ирачке територије до краја 2011. године (Видети: *Agreement Between the United States of America and the Republic of Iraq On the Withdrawal of United States Forces from Iraq and the Organization of Their Activities during Their Temporary Presence in Iraq*, /4/3/2017/ <https://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf>). Након преузимања председничке функције, Обама је објавио да планира да оконча америчку борбену мисију у Ираку до 31. августа 2010, а да америчке трупе у потпуности повуче до краја 2011, како је и предвиђено поменутиим споразумом (William Park, исто, р.20; *Обама повлачи трупе из Ирака пре рока*, /4/3/2017/ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/40806/obama-povlaci-trupe-iz-iraka-pre-roka.html>).

⁸⁰⁵ Обама је своју понуду за „нови почетак“ у односима САД и Ирана први пут јавно изрекао путем видео поруке емитоване поводом прославе персијске нове године (перс. *Norwuz*), коју Иранци славе у

постави према питању глобалне и регионалне безбедности. Стога је на иранским вођама да „одлуче да ли желе да изграде оружје или бољу будућност за свој народ“.⁸⁰⁶ Обама је нагласио да упркос бројним проблемима који су током протеклих година оптеретили односе САД са Турском и другим државама у којима живе муслимани „Сједињене Државе нису, нити ће икада бити, у рату са исламом“.⁸⁰⁷ Напротив, муслимански свет игра улогу партнера који је САД-у неопходан да порази насилне фундаменталистичке идеологије које одбацују све светске религије.

У Обаином говору турско-америчкој сарадњи је такође додељена и важна улога у решавању конфликта који већ деценијама раздиру регион Блиског истока, Кавказа и Источног Медитерана. Реч је о Израелско-палестинском сукобу, сукобу Јерменије и Азербејдана око покрајине Нагорно Карабах,⁸⁰⁸ и сукобу између грчког и турског становништва на Кипру. Америка препознаје Турску као важног регионалног актера чије посредовање може дати подстицај постизању мирног и трајног решења ових сукоба.

Америка и Турска могу помоћи Израелцима и Палестинцима да свој конфликт реше стварањем две независне државе, и у ту сврху морају искористити сваку прилику за напредак која им се пружи. Обама је на овом месту као пример добро искориштене прилике за унапређе мира у региону навео Турско посредовање у израелско-сиријским преговорима. Како би овај најдуготрајнији блискоисточни конфликт био окончан Турска и САД морају „пружити руку оним Палестинцима којима је помоћ потребна, успут им помажући да ојачају своје институције“.⁸⁰⁹

марту, првог дана пролећа (*Barack Obama offers Iran 'new beginning' with video message*, /4/3/2017/ <https://www.theguardian.com/world/2009/mar/20/barack-obama-video-iran>).

⁸⁰⁶ *President Obama's Remarks in Turkey*, исто.

⁸⁰⁷ Исто.

⁸⁰⁸ Нагорно Карабах је регион у Азербејдану који је већински насељен јерменским становништвом које је 1991. једнострано прогласило независност и основало Републику Нагорно Карабах. Независност Нагорно Карабаха је међународно непризната, а оружани конфликт између локалних јермена и азерских власти трајао је од 1988-1994. године, када је закључено примирје али никав трајни мировни споразум није потписан. Питање нерешеног стауса Нагорно Карабаха, и снажне тензије између две етничке заједнице, и након више од две деценије од окончања рата остављају простор за обнављање оружаних сукоба, због чега се ситуација у овом региону најчешће описује као тзв. замрзнути сукоб (енг. frozen conflict) тј. конфликт који се може поново разбуктати сваког часа (За више видети: Philippe Perchoc, „Nagorno-Karabakh: Unstable frozen conflict“, *Briefing*, European Parliamentary Research Service, June/2016).

⁸⁰⁹ *President Obama's Remarks in Turkey*, исто.

Такође, обе државе морају осудити употребу терора и „признати безбедносне интересе Израела као легитимне“.⁸¹⁰

Када је у питању Нагорно Карабах, Обама хвали добре односе Анкаре са свим нацијама Јужног Кавказа, и истиче да је то предност која Турску квалификује за „конструктивну улогу“ у решавању овог конфликта. Сличну, конструктивну позицију Турска мора заузети и када је у питању конфликт у који је сама умешана, а то је сукоб кипарских Грка и Турака. САД јој ту нуде „сву могућу помоћ која је обема странама потребна док раде у правцу постизања праведног и дуготрајног договора који ће ујединити Кипар у бизоналну и бикомуналну федерацију“.⁸¹¹

Обама се пред турским парламентарцима осврнуо и на питање геноцида на Јерменима. Избегавши да употреби термин „геноцид“, он је о овом историјском злочину говорио као о „ужасним догађајима из 1915“.⁸¹² Поново направивши паралелу са САД, он је истакао да је питање са којим се суочавају све демократије „питање суочавања са прошлошћу“.⁸¹³ Изузетак од овог правила нису ни САД, које се још увек суочавају са неким својим мрачним наслеђима из прошлости, нити је то Турска. Ипак, иако је подвукао потребу за решењем овог проблема, амерички председник се оградио од изношења сопственог става рекавши да се „ту ипак ради о томе како се турски и јерменски народ носе са прошлошћу“.⁸¹⁴ Баш као и у случају Кипра он је обећао безрезервну америчку подршку нормализацији односа између два народа и њихове две државе.

Завршетак говора Обама је искористио да исакаже своје своје слагање са новом турском спољнополитичком визијом и њеном намером да постане утицајан фактор савремених међународних односа. Он је истакао како „Турска величина лежи у њеној способности да буде у центру ствари. Не тамо где се Исток и Запад одвајају - већ тамо где се спајају“.⁸¹⁵ Тиме је нови амерички председник имплицитно дао „зелено светло“ реализацији поменутих геополитичких идеја Ахмета Давутоглуа,

⁸¹⁰ Исто.

⁸¹¹ Исто.

⁸¹² Исто.

⁸¹³ Исто.

⁸¹⁴ Исто.

⁸¹⁵ Исто.

које ће овим говором накратко добити „западни ветар“ у своја једра. Турска и САД више неће бити ни „стратешки савезници“, нити „стратешки партнери“, већ ће њихова сарадња бити унапређена у тзв. „Партнерство за узор“, билатерални однос у коме обе стране наступају као равноправне.

5.1.2. „Партнерство за узор“ као нови модел сарадње

Новоизабрани амерички председник се током априлске посете Анкари сусрео и са својим турским колегом, председником Абдулахом Гулом. На заједничкој конференцији за штампу, која је уследила након њиховог састанка, турска и светска јавност обавештене су да ће односи две државе „формално“ бити унапређени. Изјавивши како верује да САД и Турска, као „предоминантно хришћанска“ и „предоминантно муслиманска“ нација, могу изградити „Партнерство за узор“, ⁸¹⁶ Барак Обама је обзнанио намеру нове администрације да се према Анкари више не односи као према „стратешком савезнику“ или „стратешком партнеру“. Префикс „стратешки“ подразумевао је аранжман који је, у прошлости, Вашингтону омогућио да задржи надређену позицију у односу на „савезника“ тј. „партнера“, без обзира на његову изузетну важност. Уместо тога, Обаин приступ вишедеценијском „пријатељу“ са Босфора подрзумевао је изједначавање позиције, равноправни статус „према коме се две стране сматрају једнакима“. ⁸¹⁷ Такође, унапређење односа у тзв. „Партнерство за узор“ значило је и „проширење билатералне сарадње изван војних и стратешких оквира“. ⁸¹⁸

Обамина визија америчко-турског „Партнерства за узор“ имала је три димензије - стратешку, економску и социјалну тј. вредносну. ⁸¹⁹ Све три димензије јасно су апострофиране у његовом говору пред турским парламентом, у коме је САД

⁸¹⁶ *The President's News Conference With President Abdullah Gul of Turkey in Ankara, Turkey, April 6, 2009*, /4/3/2017/ <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=85974>

⁸¹⁷ Gül Tuba Dağcı, исто, р. 5.

⁸¹⁸ Mehmet Yegin, Еуур Ersoy, исто, р. 29.

⁸¹⁹ Исто, р. 29.

и Турску описао као кључне НАТО савезнике, важне економске партнере, и велике демократије које деле заједничке вредности.

Нови модел сарадње који је Обама предложио може се тумачити као потврда већ постојећег стратешког партнерства, али и као жеља да се унапреде и оне димензије билатералног односа којима претходне (вашиingtonске) администрације или нису посвећивале довољно пажње, или су пак, упркос доброј вољи, пропустиле шансу да их реализују (што је био случај са већ поменутом „Заједничком визијом и Структурираним дијалогом“, осмишљеним током другог Бушовог мандата). У том контексту, Обаин предлог „Партнерства за узор“ подразумевао је следеће: „Стратешка димензија наставиће да буде кичма односа. Економски односи морају бити унапређени. Социјална/вредносна димензија је најмање развијена и она мора укључити вредности какве су демократија и људска права“.⁸²⁰

Да би показао како ново партнерство и овога пута неће резултирати раскораком између „форме“ и „садржаја“, амерички председник је, током свог боравка у Турској, веома брижљиво бирао формулације којима је указивао на значај међусобне сарадње и равноправни положај обе стране. Називајући Турску „кључним савезником“, „делом Европе“ и „великом демократијом“ он није само подвукао чињеницу да је Турска равноправни амерички партнер, већ и да њена цивилизацијска достигнућа стоје раме уз раме са америчким цивилизацијским достигнућима. Обама је Турску назвао „предоминантно муслиманском државом“, чиме је одступио од уобичајне „мантре“ западних политичара који су увек у први план истицали префикс њене секуларности. Како би јасно показао да се ради о намерној карактеризацији, Обама је САД назвао „предоминантно хришћанском државом“ чиме је недвосмислено упутио поруку да ове две државе посматра као лидере у кругу својих цивилизација - исламске и хришћанске. Стога „Партнерство за узор“, није само подразумевало „модел“ успешне сарадње, већ је било осмишљено управо као партнерство „узора“ - држава за пример на који друге државе (како муслиманске, тако и хришћанске) треба да се угледају.

⁸²⁰ Füsün Türkmen, „How to Revitalize the Turkey-U.S. Relationship”, USAK Conference: “Obama’s Second Term: Realism, Change, & Continuity in Turkey-U.S. Relations”, February 5-6, 2013, Ankara, Turkey; цитирано према Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, исто, p. 29.

Ако је „инаугурисање“ Турске за равноправног партнера и цивилизацијски узор (у оквирима исламског света) требало да послужи као темељ будуће сарадње, онда је окосницу те сарадње морало чинити уважавање спољнополитичких интереса и амбиција Анкаре. Говорећи о Турској као држави способној да увек буде у „центру дешавања“, Обама је послао јасан „сигнал“ да Бела кућа уважава турску амбицију да у светској политици игра улогу *централне земље*. Посетом Турској амерички председник је дао нови подстицај реализацији Давутоглуове геополитичке визије. То је учинио тако што је „на првом месту подвукао њен [Турски] исламски идентитет; као друго, означио је као лидера муслиманског света; и као треће, нагласио универзалност демократских вредности и демократски уређеног света заснованог на плуларитету цивилизација“.⁸²¹ Оваквим приступом Обама је будуће партнерство „концептуализовао не као односе између две националне државе већ пре [као односе] између два политичка лидера две цивилизације“.⁸²²

Признајући да две државе имају различите погледе на одређена међународна питања, као и да обе имају право на различита виђења и тумачења истих, Обама је јасно поручио да су САД спремне да „чују“ и „уваже“ интересе Анкаре, и да кроз дијалог дођу до решења потенцијалних несугласица. Управо у том контексту треба тумачити његову похвалу турском посредовању у израелско-сиријском сукобу, као и подстицај дат турским напорима да помогне у решавању израелско-палестинског спора. Док је претходна администрација са подозрењем гледала на настојање Анкаре да, путем узимања активног учешћа у дипломатском решавању горућих блискоисточних конфликта, увећа свој регионални утицај, Обама је у томе видео шансу за постизање трајног мира у региону, чиме би интереси САД били заштићени, а не ослабљени. Стога је нова америчка администрација била спремна да подржи знатно самосталнију турску регионалну политику, па чак и да је подстакне (нпр. Обаминим позив Турској да посредује у спору око Нагорно Карабаха, упућен током поменутог говора), докле год она почива на заједничком вредносном систему. Та подршка односила се чак и на сарадњу са блискоисточним државама и регионалним

⁸²¹ Ali Aslan, исто, р. 175.

⁸²² Исто, р. 175.

актерима са којима САД нису биле у добрим односима Иран, Сирија и ХАМАС),⁸²³ под условом да та сарадња не штети интересима САД и вредностима које оне заговарају. У пракси то је значило да Турска може да развија добросуседске односе са Сиријом и Ираном, или да помаже Палестинцима да изграде сопствену државу, али да мора осудити употребу насиља и терора. Од Анкаре се очекивала да у случају Ирана и Сирије настави са најстрожијим осудама пролиферације оружја за масовно уништење, као и употребе терористичких „метода“ од стране ХАМАС-а. Другим речима, Турској је дато „зелено светло“ да дипломатским путем помогне САД да на Блиском истоку „умири“ регионалне конфликте, и да „уподоби“ тзв. отпадничке режиме и организације.

Иако је Бушова администрација током другог председничког мандата показала много више слуха за турске спољнополитичке интересе него уочи и непосредно након америчке војне интервенције у Ираку, због чега то разумевање је ипак остало у границама које су јасно указивале на неравноправност две стране у ангажоване „стратешком“ билатералном односу. Бушов кабинет био је спреман да допусти Турској да „понекада“ поведе самосталну регионалну политику. Међутим чак и у таквим случајевима (до којих је, по неписаном правилу, долазило тек након међусобне размене претњи и увреда), Бела кућа је била још спремнија да поменути самосталност ограничи и заузда уколико би се појавила и најмања могућност да ће њоме регионални интереси САД бити угрожени.⁸²⁴ С друге стране, Обама је током своје посете Анкари јасно ставио до знања да будуће „Партнерства за узор“ подразумева истинску независност у спољнополитичком деловању оба „партнера“. Наравно, под условом да су циљеви тог деловања међусобно компатибилни и усаглашени.

⁸²³ Реч је наравно о Сирији и Ирану које је, како је већ поменуто, Џорџ Буш Млађи уврстио у државе тзв. Осовине зла, као и о ХАМАС-у који се америчкој листи страних терористичких организација налази на још од 1997. године (*Foreign Terrorist Organizations*, /9/3/2017/ <https://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>).

⁸²⁴ Што је управо и био случај са поменутиим америчким пристанком да да подршку војној интервенцији турских снага на северу Ирака крајем 2007. године, који је Анкари ускраћен већ након неколико месеци, када су војни удари на положаје ПКК запретили да додатно разбуктају ирачки сукоб и угрозе безбедност америчких војника стационираних у овој блискоисточној држави.

Важно је истаћи како су новим моделом сарадње разлике у интересима две државе биле „дозвољене“, па чак и предвиђене као извесне. Међутим, за разлику Бушовог модела, који је као пожељан „механизам“ превазилажења разлика такође назначио (Структурирани) дијалог, Обамина администрација више није гледала на међусобно усаглашавање ставова као на процес који се одвија на „вертикалној линији“ надређености и подређености, већ га је посматрала као „хоризонталну“ комуникацију две равноправне стране.

Таква промена односа према Турској тј. спремност да се Анкара уважи као равноправни партнер у креирању глобалних и регионалних политичких, безбедносних и економских односа, донекле је био део ширег спољнополитичког заокрета који је Обама планирао да изведе још током свог првог мандата. Суштина заокрета састојала се у знатно отворенијој и динамичнијој спољној политици, ослоњеној више на снагу преговарања и дипломатије, него на војни интервенционизам коме су били склони његови претходници. Главна одлика Обамине спољнополитичке визије била је спремност на покретање дијалога са државама према којима су претходне америчке администрације гајиле нескривени анимозитет. Реч је пре свега о државама „ривалима“, са којима САД води вишедеценијску битку око моћи и утицаја у међународној заједници (Русија и Кина), али и о тзв. „Одметничким државама“ (енг. *Rogue states*, или *Outlaw countries*),⁸²⁵ на

⁸²⁵ Концепт „Одметничке државе“ присутан је у спољнополитичком говору САД још од половине 80-их година, када је председник Роналд Реган изјавио како Америка више неће толерисати нападе „држава одметнутих од закона“ (енг. *Outlaw countries*). Да би Стејт Департмент неку државу означио као „одметничку“, она је морала испунити четири предуслова: 1) да тежи за поседовањем оружја за масовно уништење; 2) да пружа подршку тероризму; 3) да злоставља своје грађане и крши људска права; 4) да оштро критикује САД. Антони Лејк (Anthony Lake), некадашњи Саветник за националну безбедност председника Клинтона, убројао је у „Одметничке државе“ Кубу, Северну Кореју, Ирак, Иран и Либију (*Post-cold War Policy - Isolating and punishing "rogue" states*, /18/3/2017/ <http://www.americanforeignrelations.com/O-W/Post-cold-War-Policy-Isolating-and-punishing-rogue-states.html#ixzz4bhVK0IRu>). Овом списку су касније, по потреби, додаване и друге државе, попут Србије тј. Југославије, Авганистана и Судана, а сам концепт „одметништва“ послужиће Џорџу Бушу Млађем као „одскачна даска“ за обједињење Ирака, Ирана и Северне Кореје у већ помињану „Осовину зла“. Интересантно је напоменути да је и турска спољна политика неколико пута посегнула за овом „етикетом“. Први пут 1999. године, када је турски председник Сулејман Демирел назвао Грчку „Одметничком државом“ оптуживши је да помаже курдски ПКК-а (*Demirel describes Greece: A 'rogue state'*, /18/3/2017/ <http://www.hurriyetdailynews.com/demirel-describes-greece-a-rogue-state.aspx?pageID=438&n=demirel-describes-greece-a-rogue-state-1999-02-23>). Други пут је то учинио Ердоган 2012. године, доделивши ову неславну „титулу“ Сирији након што је њена војска у

које су САД ставиле својеврсну вишедеценијску „анатему“ (Иран), одбијајући могућност нормализације односа све док унутар њих не буду спроведене корените политичке реформе.⁸²⁶ Из тог угла посматрано, „смиривање страсти“ у односима са стратешким партнером какав је Турска, наметало се као савим логичан потез. С друге стране, веће уважавање Анкаре било је такође и последица диктата актуелне реалполитичке ситуације. Наиме, турски углед у међународној заједници је последњих неколико година изузетно порастао, пре свега захваљујући успесима АКП-а на пољу демократизације и у сфери економског развоја. Турски новостечени међународни престиж потврђен је у октобру 2008. године, избором ове државе за несталну чланицу Савета безбедности, и то први пут после готово пола века од када је последњи пут имала своју „столицу“ у овом централном телу УН-а.⁸²⁷ Обама, који је био одлучан да активније ангажује америчку дипломатију у процесу решавања већ поменутих трајних конфликта, био је свестан ове чињенице, и гледао је на Турску као на вишеструко корисног савезника. Турско посредовање у сукобу Израела и Палестине, азерско-јерменском сукобу око Нагорно Карабаха, као и њена помоћ у пост-конфликтној стабилизацији тј. „изградњи“ дугорочног мира (енг. *peace-building*), политичких институција и демократије у државама попут Авганистана и Ирака, била би снажан ослонац успешној реализацији спољнополитичких планова

пограничном ваздушном простору оборила турски војни авион (*PM calls Syria rogue state as Turkey, Russia in touch*, 18/3/2017/ <http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=517&nID=24255&NewsCatID=338>).

⁸²⁶ Дипломатски односи између САД и Ирана прекинути су након тзв. Иранске талачке кризе 1979-1981, и нису обновљени до данашњег дана. Вашингтон и Техеран деценијама обострано одбијају нормализацију односа очекујући да друга страна начини кључне политичке уступке. САД сматрају да је у Ирану на власти теократско-ауторитарни режим који представља стожер регионалне нестабилности, претећи притом америчким интересима на Блиском истоку (За више видети: Владимир Ајзенхамер, „Политички експеримент који траје - политички систем Исламске Републике Иран“, *Азијске свеске*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Vol 1, No.1/2012). Стога су све америчке администрације, од Џимија Картера (James „Jimmy“ Carter) до Барака Обаме, као предуслов поновног успостављања билатералних односа захтевале промену политичког режима у Техерану. С друге стране, ирански ајатолах и верско-политички вођа Рухолах Хомеини (Ruhollah Mūsavi Khomeini) прогласио је САД за „Великог сатану“, а његови наследници ајтолах Али Хамнеи (Ali Hosseini Khamenei) и ирански председници попут Расфанџанија (Akbar Hashemi Rafsanjani) и Ахмедињеада (Mahmūd Ahmadinezhād) као предуслов нормализације односа захтевали су америчко извињење за вишедеценијску неправду учињену иранском народу, и одштету за појединачне акте насиља почињене над иранским грађанима, какав је био обарање иранског цивилног авиона 1988. године од стране америчке ратне морнарице у Персијском заливу.

⁸²⁷ Милош Б. Марковић, исто, стр. 18.

Обамине администрације. Последњи од побројаних циљева, тзв. *peace-building* био је од кључног значаја за остваривање Обамине намере о потпуном повлачењу америчке војске из Ирака и смањењу америчког војног присуства у Авганистану. И управо ту се Турска наметала као незаобилазни део регионалне слагалице без којег нова америчка политика према Блиском истоку није могла бити потпуна. Не само да је Турска помоћ у умиривању и демократизовању региона била драгоцену, већ је због свог стратешки важног положаја турско-америчка војна база Инџирлик била незаменљива карика у логистичком ланцу америчког војног повлачења из региона.

Обамина обећања о равноправном партнерству годила су како турској владајућој елити, тако и широј јавности. И док су Ердоган и Гул на „сва звона“ хвалили Обамине планове, поздрављајући нову еру у односима две (равноправне) државе, истраживања јавног мњења показала су благи пораст популарности САД међу турским становништвом.⁸²⁸ Иста истраживања показала су да Турци имају знатно више поверења у Обаму, него што су имали у Буша,⁸²⁹ што је отварало простор за даље побољшање укупног имиџа САД, како Обамини планови о унапређењу сарадње буду постајали стварност.

Убрзо након Обамине посете (1. маја 2009) Ахмет Давутоглу је изабран за новог министра спољних послова, чиме је његова визија турске као *централне земље* још више добила на значају. Велики публицитет дат је већ помињаном концепту „Нула проблема са суседима“, који је током протеклих година Давутоглу више пута означио као један од „Пет принципа нове турске спољне политике“.⁸³⁰ Сада је ова политика била гурнута у први план, управо као одговор Обамину „пружену руку“. Новим кадровским решењем, и брзом адаптацијом спољнополитичке доктрине, Анкара је покушала да муњевито „ухвати корак“ са плановима нове америчке

⁸²⁸ Реч је о порасту популарности од 2% у односу на 2008. годину, када је износила укупно 12%. (PEW Research Center, исто).

⁸²⁹ Поверење у америчког председника порасло је за 31% у односу на 2008. годину када је само 2% турских грађана изјавило како има поврење у тадашњег одлазећег председника, Џорџа Буша (PEW Research Center, Global Indicators Database, *Confidence in the U.S. President*, /11/3/2017/ <http://www.pewglobal.org/database/indicator/6/country/224/>)

⁸³⁰ Gencer Özcan, „Policy of Zero Problems with the Neighbours“, *IEMed Mediterranean Yearbook Med.2012*, European Institute of the Mediterranean (IEMed), Barcelona, 2012, p. 60.

администрације, и покаже како се „спољна политика Ердоганове владе савршено подудара са садржјем и духом Обамина спољне политике“.⁸³¹

Ентузијазам који је у билатералне односе унео Обамин долазак у Турску, потрајао је током читаве 2009. и резултирао је „највећим бројем узајамних посета америчких и турских званичника у једној години од 1923. када је основана Турска [република]“.⁸³² Чинило се да је партнерство „узора“ не само нова реалност, већ и сасвим извесна (и просперитетна) будућност турско-америчких односа. Међутим, баш као и у случају његовог претходника, Џорџа Буша, Барак Обама суочиће се са чињеницом да се успех амбициозних спољнополитичких визија не кује за говорницом, већ у „ватри“ изазова са којима их тек треба суочити.

Ватра, у коју ће „Партнерство за узор“ већ наредне године бити бачено, запаљена је новом „јерменском“ резолуцијом Комитета за спољне послове Представничког дома, да би се потом распламсала услед краха израелско-турских односа, и одбијања Анкаре да заоштри свој однос према питању иранског нуклеарног програма. Но, то је био тек почетак. Недуго потом пламен неспоразума стопиће се са знатно већим, регионалним пожаром. Реч је тзв. Арапском пролећу (започетом у Тунису крајем 2010. године), револуционарној стихији која ће ускоро прогутати читав Блиски исток. У овај вртлог арапских револуција биће, неизбежно, увучени и америчко-турски „узорни“ односи. Арапско пролеће отвориће нове могућности за партнерство Вашингтона и Анкаре, али ће га истовремено ставити пред нове изазове.

5.1.3. Нови предлог резолуције о геноциду над Јерменима

Упркос јасно исказаној намери да од Турске направи главног америчког партнера у региону ширег Блиског истока, Обама није одбацио своје ставове по питању геноцида извршеног над Јерменима током I Светског рата. Током већ поменуте конференције за штампу у Анкари, на којој су амерички и турски

⁸³¹ Ramazan Gözen, „Turkish - American Relations in 2009“, Perceptions, Center for Strategic Research (SAM), Ankara, Vol. XV, Number 3-4/2010, p. 54.

⁸³² Joshua Walker, исто, p. 152.

председник заједно одговарали на питања новинара, Обама је изјавио како није променио свој однос према овом проблему, али да је „охрабрен“ помаком у турско-јерменским односима, оствареним након што је Абдулах Гул постао председник.⁸³³ Он је указао да преговори између Јеревана и Анкаре могу водити узајамно прихватљивом решењу дуготрајних спорова, укључујући и питање геноцида, изразивши при том пуну подршку процесу турско-јерменског помирења. Обама је рекао да у први план неће истицати личне ставове о овом проблему, већ да ће се фокусира на ставове турског и јерменског народа. Он је подвукао да не жели да, као председник САД, буде препрека било каквом будућем споразуму две државе, већ да ће се трудити да од САД учини конструктивног партнера у процесу заједничког изналагања решења овог, готово вековног, проблема.

Обамине одмерене изјааве имале су за циљ да замаскирају чињеницу да је амерички председник, током своје изборне кампање, снажно подржавао усвајање резолуције о геноциду.⁸³⁴ Сада је, избегавајући употребу речи „геноцид“ (уместо које је, пред турским парламентом, употребио поменуту фразу „ужасни догађаји“), покушавао да пажњу Турака усмери на политички дијалог између Анкаре и Јеревана. Представљајући дато обећање као лични став председника, истовремено не пристајући да се ограда од раније изнетих уверења, Обама се трудио да релативизује и маргинализује значај истих. Ипак, овакво политичко „жонглирање“ није заварало турску јавност. Представнике медија који су присуствовали конференцији за штампу више је интресовало да ли Барак Обама планира да одржи предизборно обећање, него што су их занимале његове субјективне процене „важности“ речи изговорених у кампањи. Суочен са питањем да ли се његово одбијање да се прецизније изјасни о геноциду може тумачити као одлагање коначне одлуке о решењу тог проблема, Обама је неодређено одговорио како се САД неће опредељивати ни за турску, ни за јерменску страну „докле трају корисни преговори“.⁸³⁵ Таквим одговором, тачније

⁸³³ *The President's News Conference With President Abdullah Gul of Turkey in Ankara, Turkey, April 6, 2009*, исто.

⁸³⁴ *In two terms, no mention of Armenian 'genocide'*, исто.

⁸³⁵ *The President's News Conference With President Abdullah Gul of Turkey in Ankara, Turkey, April 6, 2009*, исто.

изостанком конкретног одговора, Обама је турској јавности дочарао сву незавидност ситуације у којој се нашао. Успех његове посете Анкари, а самим тиме и успех његових амбициозних регионалних планова, зависио је од избора између обећавајућег партнерства и испуњења (претходно датих) обећања. Покушавајући да избегне опредељивање, Обама је покушао да игра на „обе карте“ чиме је „Дамоклов мач“ признања геноцида остављен да виси над будућношћу турско-америчких односа.

Упркос нејасном ставу нове администрације према питању геноцида, билатерални односи кренули су узлазном путањом. „Шаргарепа“ редефинисаног партнерства била је за Турску сувише слadak залогај да би је од ње одвратио „штап“ могућег признања геноцида. Зато су се две државе концентрисале на друга поља сарадње, предузимајући прве кораке у правцу „испуњења садржја“ новог партнерства.⁸³⁶ У те кораке спадао је и турско-јерменски дијалог, који је након Обамина посете Анкари значајно интензивиран. Прво је, за време Обамина априлске посете Турској, на другом форуму Алијансе цивилизација (енг. *Alliance of Civilizations Forum*),⁸³⁷ одржаног у Истанбулу, дошло до сусрета турског и јерменског министра спољних послова, Алија Бабакана (Ali Babacan) и Едварда Налбандина (Eduard Nalbandian),⁸³⁸ да би потом, у септембру исте године, Турска и Јерменија потписале серију дипломатских протокола са циљем успостављања амбасада у Анкари и Јеревану.⁸³⁹ Отопљавање односа између две државе крунисано је историјском фудбалском утакмицом националних репрезентација, одржаној у Анкари већ у октобру те исте 2009. Утакмици су присуствовали председници обе државе, због чега је читав догађај од стране светских медија окарактерисан као

⁸³⁶ Ali Aslan, исто, p. 176.

⁸³⁷ Алијанса цивилизација је глобална политичка иницијатива покренута под окриљем УН, са циљем јачања интеркултуралног дијалога и сузбијања екстремизма. Ова иницијатива коју су 2005. покренули шпански и турски премијер, Хосе Луис Родригез Запатеро (José Luis Rodríguez Zapatero) и Реџеп Тајип Ердоган, и која је замишљена је као својеврсни међународни форум, у свом раду посебну пажњу посвећује смањењу тензија између Запада и исламског света.

⁸³⁸ Gül Tuba Dağcı, исто, p. 8.

⁸³⁹ *Official: Armenian genocide resolution unlikely to get full House vote*, /21/3/2017/ <http://edition.cnn.com/2010/POLITICS/03/06/us.turkey.genocide.debate/>

својеврсна „фудбал дипломатија“. ⁸⁴⁰ Ипак, поменути протоколи на послетку нису реализовани, а почетни ентузијазам за међусобним измирењем убрзо је спласнуо услед немогућности усаглашавања ставова о догађајима из прошлости. Од помоћи није била ни здружена америчко-европско-руска иницијатива да се формира међународни комитет историчара који би истражио архиве, донео непристрасан суд о догађајима из 1915, и тако омогућио „враћање узајамног поверења између две нације“. ⁸⁴¹ Две стране остале су непомирљиво завађене око тога да ли се трагични догађаји из заједничке прошлости могу тј. морају окарактерисати као „геноцид“.

До новог прекида још увек танких и полуформалних дипломатских веза између Анкаре и Јеревана дошло услед поновног „мешетарења“ Комитета за спољне послове Представничког дома америчког Конгреса. У марту 2010, са тесном већином од једног гласа (23 „за“, наспрам 22 „против“), Комитет је усвојио предлог нове необавезујуће резолуције којом је поново позивао на признање геноцида извршеног над Јерменима. ⁸⁴² Обамина администрација је муњевито реаговала, и позвала је на заустављање Резолуције пре него што буде уврштена на дневни ред Доњег дома. Државни секретар Хилари Клинтон се недвосмислено изјаснила о овом питању следећим речима: „Нас обоје, председник Обама и ја, јасно смо ставили до знања [...] да не сматрамо да је икаква акција Конгреса [када је у питању Резолуција о геноциду над Јерменима] прикладна, и противимо јој се“. ⁸⁴³ Притисак из Беле куће је уродио плодом, и предлог резолуције је стопиран, али не пре него што је нанео нову штету америчко-турским односима. Одмах након усвајања Резолуције у Комитету спољних послова, Анкара је повукла свог амбасадора из Вашингтона „зарад консултација“, ⁸⁴⁴

⁸⁴⁰ *Official: Armenian genocide resolution unlikely to get full House vote*, исто.

⁸⁴¹ Исто.

⁸⁴² Назив овог предлога такође је гласио „Резолуција о афирмацији америчких докумената о геноциду над Јерменима“ (енг. *Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution*) и заведен је као „Резолуција Представничког дома бр. 252“ (енг. скраћ. *H. Res. 252*). Садржински ова резолуција није се битно разликовала од већ помињане „Резолуције бр. 106“ (За више видети: *H.Res.252 - Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution*, /21/3/2017/ <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-resolution/252/text>)

⁸⁴³ *Armenian Genocide Resolution Passes US Congress Committee*, /21/3/2017/ <http://www.voanews.com/a/white-house-urges-congress-not-to-pass-armenian-genocide-resolution-86373862/113457.html>

⁸⁴⁴ *Official: Armenian genocide resolution unlikely to get full House vote*, исто.

што је у САД протумачено као „екстремна“ реакција.⁸⁴⁵ И док су у Турској предлог Резолуције тумачили као „некомпатибилан духу Партнерства за узор“, САД су инсистирале на повратку турског амбасадора.⁸⁴⁶ У међувремену, Вашингтон је био изложен оштрим критикама које су му са Босфора упућивали како турски медији, тако и турски званичници. И док су Хуријет (тур. *Hurriyet*), Милијет (тур. *Milliyet*), *Sabah* (тур. *Sabah*) и други високотиражни листови „подгревали“ тензију, новопостављени министар спољних послова, Ахмет Давутоглу, критиковао је Барака Обаму због недовољног труда да америчкој јавности објасни важност и „снагу Турске сарадње са Сједињеним Државама, и партнерима из НАТО“.⁸⁴⁷ Премијер Ердоган је изјавио како је Турска „растужена“ усвајањем предлога Резолуције, и како осуђује „закон који оптужује турску нацију за злочин који није починила“.⁸⁴⁸ Он је оптужио конгресмене који су је подржали „да су прихватили и погрешан и нефер став“⁸⁴⁹ и да игноришу разлике у стручним тумачењима историјских чињеница и да се према овом проблему односе крајње субјективно.

С друге стране, из правца Јеревана стизали су хвалоспеви на рачун САД. Јерменски министар спољних послова Едвард Налбандин изјавио је како је усвајање предлога резолуције од стране Комитета за спољне послове „још један доказ преданости америчког народа универзалним људским вредностима и још један важан корак ка спречавању злочина против човечности“.⁸⁵⁰ Такви коментари само су још више подгревали страсти на Босфору и обесмишљавали даљи турско-јерменски дијалог. Анкара се, не без разлога, осетила првареном. Иако се Бела кућа отворено успротивила Резолуцији, већ само изгласавање њеног предлога од стране Комитета за спољне послове био је јасан сигнал да се у стварном односу Вашингтона према Анкари мало шта суштински променило од периода Бушове администрације. И тада, баш као и сада, САД (или барем један део њене легислативе) настојао је да Турској

⁸⁴⁵ Gül Tuba Dağcı, исто, р. 8.

⁸⁴⁶ Исто.

⁸⁴⁷ *Turkey Criticizes House Committee Vote on Armenian Killings*, /21/3/2017/
<http://www.nytimes.com/2010/03/06/world/europe/06turkey.html>

⁸⁴⁸ *Official: Armenian genocide resolution unlikely to get full House vote*, исто.

⁸⁴⁹ Исто.

⁸⁵⁰ Исто.

наметне сопствену интерпретацију историје. И та „суштина“ се није могла замаскирати никаквим бомбастичним фразама. Било да су међусобни односи ојачани „Заједничком визијом“ или унапређени у „Партнерство за узор“, турска страна је 2010. претрпела истоветно понижење које је доживела и 2007. године. Ни Обама, баш као ни Буш, није могао да придобије политичке елите са Капитол Хила за америчко-турску ствар, и без обзира на то колико су добри односи са Анкаром били од стратешки важни за америчке спољнополитичке и безбедносне интересе, један немали део америчког естаблишмента (и јавности) у Турској није видео ни „узор“ нити „партнера“. Нова конгресна таласања су то јасно показала. И иако нови покушај протурања резолуције у Конгресу није успео, нити је и изблиза био тако жесток као онај 2007. године, Анкара је коначно увидела да у Вашингтону никада неће наћи равноправног партнера, већ само савезника по потреби и из нужде.

Неће проћи дуго времена, а Турска ће искреније партнере потражити на другој страни, окренувши се суседном Ирану и подржавши међународну нуклеарну иницијативу која се оштро супротстављала глобалним интересима САД.

5.2. Наставак мимоилажења - „Техеранска декларација“, „Мави Мармара“ инцидент и Арапско пролеће

5.2.1. Нуклеарна сарадња са Ираном

Убрзо након варница које је на релацији Анкара-Вашингтон изазвао конгресни предлог резолуције о геноциду над Јеременима, Турска је добила прву прилику да узврати ударац и да тако демонстрира равноправност „гарантовану“ новим моделом билатералне сарадње. То је учинила тако што је, почетком јуна исте године, у Савету безбедности УН гласала против америчке резолуције о новом санкционисању Ирана. Наиме, због сумње да нуклеарни програм Техерана није намењен употреби у мирнодопске сврхе, већ да је усмерен ка производњи нуклеарног

оружја и да за циљ има устоличење Ирана као нове светске нуклеарне силе,⁸⁵¹ САД су захтевале од међународне заједнице да увођењем додатних санкција приволи Иран да одустане од својих нуклеарних амбиција. Турска и Бразил су се, као несталне чланице Савета безбедности, успротивиле поштравању санкција и гласале су против америчког предлога резолуције.⁸⁵² Иако је „Резолуција СБ УН 1292“ (енг. *United Nations Security Council Resolution 1292*) усвојена већином гласова (12 од могућих 15, Либан је остао „суздржан“), турско и бразилско „Не“ онемогућило је ово тело да изречену „осуду“ иранских нуклеарних амбиција појача симболичним јединством свих својих чланица. С обзиром да су САД месецима предано радиле на томе да за нову, четврту по реду, „рунду“ санкција придобију две, традиционално ривалске, сталне чланице СБ - Русију и Кину, турска издаја, иако није осујетила америчке планове, одјекнула је као шамар са друге стране Атлантика.

Супротстављање Анкаре вољи Вашингтона у СБ може бити протумачено тројако: у контексту билатералних односа две државе, са становишта турских безбедносних и економских интереса, и кроз призму тежње за „европеизацијом“ спољне политике и потврдом турског европског идентитета.

Гледано из угла билатералних односа, несумњиво се радило о одговору на поново покретање конгресне иницијативе за доношење резолуције о јерменском геноциду, и демонстрирању става да Турска нема разумевања за америчку унутарполитичку динамику и њену спрегу са спољном политиком Вашингтона, нарочито не уколико се та динамика и спрега одвијају на уштрб интереса Анкаре. На овај начин Турска је заузела чврст став којим од САД захтева перманентно уважавање какво један партнер и „узор“ заслужује. У супротном, ни Турска неће уважавати америчке интересе, и то не само у билатералним односима, већ и

⁸⁵¹ САД су сматрале да је одбијање Ирана да дозволи Међународној агенцији за нуклеарну енергију (енг. *International Atomic Energy Agency*, енг. скраћено ИАЕА, у даљем тексту ИАЕА) да изврши инспекције свих иранских нуклеарних постројења доказ да ова држава обогаћује уранијум ван контроле међународних институција, и да је коначни циљ њеног нуклеарног програма производња нуклеарног оружја.

⁸⁵² *U.N. Approves New Sanctions to Deter Iran*, /22/3/2017/
<http://www.nytimes.com/2010/06/10/world/middleeast/10sanctions.html>

глобално, супротстављајући јој се и у међународним институцијама, што је јасно демонстрирано гласањем „против“ америчке резолуције у СБ.

С друге стране, турско „Не“ било је и последица другачијег приступа Анкаре решавању регионалног питања које се директно тичало њене националне безбедности. Анкара је и сама страховала од нуклеарног Ирана, као и од могуће антагонизације односа са најмоћнијим од свих својих блискоисточних суседа. Такав сценарио не само да би угрозио Турску на безбедносном плану већ би имао и неповољне економске последице по турску привреду и становништво, нарочито у пограничним областима. Иако се Анкара јавно противила употреби иранског нуклеарног програма у било које друге сврхе осим мирнодопских, она се такође противила сваком виду присиле „који би могао нашкодити њеним грађанима који живе у близини Ирана и чија економска егзистенција зависи од прекограничне трговине“.⁸⁵³ Стога је, штитећи своје интересе, и наступајући под платформом Давутоглуове доктрине „Нула проблема са суседима“, Турска покушала да посредује у спору Ирана са Западом (превасходно САД), и да наметне решење које би за њу било најприхватљивије.

Важно је имати на уму и то да је до турског одбијања да подржи „Резолуцију 1292“ дошло у тренутку када су се унутар ЕУ све гласније чули захтеви за јачом енергетском сарадњом са Ираном. Сумњу у делотворност нових санкција изразиле су Шведска, Шпанија и Кипар, док је у Немачкој власт трпела велики притисак од стране (за нафтом увек жедног) индустријског сектора.⁸⁵⁴ Турска, која је брижљиво пратила ова дешавања и расположење у ЕУ, видела је сумње и неодлучност појединих чланица као нову шансу за потврђивање свог европског идентитета. Стога је њена одлука да гласа против Резолуције такође била и резултат жеље да се турска спољна политика европеизује, и да се Анкара на тај начин додатно приближи европским центрима одлучивања. Иако је ЕУ, под спољним притиском САД, ипак

⁸⁵³ Joshua Walker, „The United States and Turkey: Can They Agree to Disagree?“, *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, No. 46, 2010, p. 5.

⁸⁵⁴ *EU to introduce new Iran sanctions*, /27/3/2017/ <https://www.theguardian.com/world/2010/jun/15/eu-sanctions-iran-nuclear-programme>

подржала Резолуцију и у складу са њом увела рестриктивне мере против Ирана,⁸⁵⁵ убрзо ће на релацији Брисел-Вашингтон доћи до озбиљних размимоилажења по питању начина њихове имплементације,⁸⁵⁶ те ће се на послетку испоставити како је став Анкаре, у тренутку гласања у СБ, био више „европски“ од става самог Брисела.⁸⁵⁷ Уз то, огрнувши своју спољну политику у европско рухо, турске власти ће пожњети још једну значајну корист. Отклониће опасност да очима Техерана буду виђене као амерички регионални сателит и потенцијална претња по националну безбедност Ирана.⁸⁵⁸

Турску иницијативу за дипломатским решењем иранског нуклеарног питања подржао је Бразил,⁸⁵⁹ још једна муњевито растућа економија која је желела да повећа своју глобалну важност.⁸⁶⁰ Тако је, у мају 2010, формирана „трилатерала“ Иран-Турска-Бразил, која је свету требала да понуди опште прихватљиво решење једног од „горућих“ проблема данашњице. С обзиром да је решавање овог проблема било високо на листи Обаине администрације, као и да је „Партнерство за узор“ почивало на принципу „одрешених руку“ који је Анкари пружао могућност да самостално решава регионална питања (а Анкара је на ирански нуклеарни програм

⁸⁵⁵ *Council Regulation (EU) No 961/2010 of 25 October 2010 on restrictive measures against Iran and repealing Regulation (EC) No 423/2007, /27/3/2017/* <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:281:0001:0077:EN:PDF>

⁸⁵⁶ Санкције које је Брисел увео Техерану односиле су се на извоз технологије и опреме намењене индустрији нафте и гаса, али се оне нису односиле на увоз иранске нафте и гаса, као ни на извоз нафтних деривата из земаља чланица у Иран. С друге стране, САД су санкционисале своје фирме које су на овај начин пословале са Ираном, вршећи притом снажан притисак и на међународне нафтне компаније да се одрекну енергетских аранжмана са Техераном (*E.U. rules let Iran import, export oil, creating possible split from U.S. policy, /27/3/2017/* <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/10/27/AR2010102705507.html>).

⁸⁵⁷ Феноменом „европеизације“ још ћемо се бавити у 6. поглављу, када будемо доказивали хипотезе о непромењености турске прозападне спољнополитичке оријентације (хипотезе X4 и X9).

⁸⁵⁸ Tarik Oğuzlu, „Turkey and Europeanization of Foreign Policy?“, *Political Science Quarterly*, Academy of Political Science, New York, Vol.125, Issue 4/2010, p. 683.

⁸⁵⁹ Видети: *Joint Declaration by Iran, Turkey and Brazil on Nuclear Fuel, May 2010, /27/3/2017/* <http://www.cfr.org/brazil/joint-declaration-iran-turkey-brazil-nuclear-fuel-may-2010/p22140>

⁸⁶⁰ Бразилска економија ужива углед најбоље рангиране економије у Латинској Америци. Ова држава је „све присутнија на светским тржиштима и њен економски успех базиран је првенствено на великом богатству природних ресурса (нарочито гвожђа) и обиљу пољопривредних добара, управо оним капацитетима комплементарним светској тражњи“ (Владимир Ајзенхамер, „Анализирајући БРИК 'циглу' по циглу - Who are the BRIC(K)S of the 'Bright new world'“, *Економска Дипломатија - часопис за економско дипломатску праксу*, Институт за економску дипломатију, Београд, Год. V, Бр. 1/2011, стр. 51).

управо тако и гледала - као на „регионално“ питање) све докле остаје у „колосеку“ са прокламованим заједничким циљевима. Стога Турска испрва није ни очекивала да ће ова мултилатерална иницијатива, крунисана потписивањем тзв. „Техеранске декларације“, наићи на тако оштро противљење од стране Американаца. Превасходно зато што је аранжман који су три државе уговориле у Техерану почивао на идентичној замисли којом су САД, само годину дана раније, покушале да приволе Иран на сарадњу. Тада је Вашингтон понудио Техерану споразум заснован на принципу размене којом би се иранска страна одрекла 80% својих резерви нискообогаћеног уранијума (што је износило око 1,200 кг.) да би за узврат добила идентичну количину већ обогаћеног нуклеарног горива. Иранске власти су после дужег премишљања ову понуду одбиле, да би на пролеће 2010. промениле мишљење и прихватиле идеју о размени, али тек пошто су преговарачку сцену ступиле Турска и Бразил. Декларацијом које су три државе потписале у Техерану, предвиђено је да Иран настави да несметано развија свој нуклеарни програм, под условом да спорни нискообогаћени уранијум претходно „депонује“ у Турској. За узврат, међународна заједница би му обезбедила обогаћено нуклеарно гориво потребно за даљи рад истраживачког нуклеарног реактора.⁸⁶¹ На тај начин могућност евентуалне злоупотребе би била минимализована, док би сумње да Иран покушава да прозведе атомско оружје биле значајно умањене.

Формално посматрано, „Техеранска декларација“ била је у потпуности сагласна спољнополитичким приоритетима које је зацртала Обамина администрација. Заједнички напори Бразила и Турске такође су били усмерени ка томе да се Иран убеди да одустане од спорног обогаћивања уранијума, и да тиме отклони сваку сумњу са својих намера. И више од тога, уговорени споразум био је у потпуности у духу нереализованог предлога који су САД ставиле на преговарачки

⁸⁶¹ Иран се овим споразумом обавезао да ће у року од месец дана од потписивања споразума отпремити у Турску 1,200 кг. нискообогаћеног уранијума, након чега ће доставити детаљан извештај о овом трансферу ИАЕА. За узврат, Техеран је од тзв. Бечке групе (енг. *Vienna Group*), међународне преговарачке групе коју су чинили САД, Француска, Русија и ИАЕА, захтевао исту количину обогаћеног нуклеарног горива потребног за рад истраживачког реактора. Уколико Бечка група не испоштује своју обавезу, споразум је предвиђао повраћај предатог уранијума из Турске, која је у обавези да га безусловно врати Техерану (за више видети члан 5-8 „Техеранске декларације“: *Joint Declaration by Iran, Turkey and Brazil on Nuclear Fuel, May 2010*, исто).

сто непуну годину раније. Стога су САД испрва подржале интересовање Турске и Бразила да допринесу помаку у нуклеарним преговорима. Обама је у априлу 2010. упутио писмо председницима обе државе у коме се истиче како би размена иранског уранијума за нуклеарно гориво „изградила поверење и смањила регионалне тензије“.⁸⁶² На основу онога што је речено у овом писму председници Гул и Лула да Силва (Luiz Inácio Lula da Silva) били су уверени да имају „зелено светло“ за наставак својих дипломатских напора. Ипак, САД су наставиле да раде на паралелном „колесеку“, припремајући нови ударац „штапом“ уколико би резултати турско-бразилске дипломатске „шаргарепе“ изостали. Напослетку десио се сценарио који ни Гул ни да Силва нису очекивали, а то је да је политика „шаргарепе“ уродила плодом, а да су САД упркос томе посегле за „штапом“ у виду нове резолуције о поштравању санкција.

Као званични разлог за „саботажу“ споразума наведена је чињеница да је у међувремену Иран унапредио процес обogaћивања уранијума, и да је овим споразумом обухваћена претходно помињана од 1,200 кг. уранијума обogaћеног на 4%, док нове резерве 20% обogaћеног уранијума нису узете у обзир. Овај аргумент није био неоснован, и као такав подржан је од стране Француске и Русије. Међутим, поред бојазни да би Ирану, оваквим споразумом било омогућено да задржи уранијум потребан за евентуалну производњу нуклеарне бомбе, САД су имале додатан мотив за опструкцију турско-бразилске иницијативе. Реч је о разлици у „методама“ којима би овај циљ био постигнут, као и у актерима којима би биле приписане заслуге за остварени успех.

Док је Барак Обама заговарао приступ помирења и изналажења решења на „пола пута“, упорно позивајући Иран покаже „добру вољу“ тиме што ће одређеним уступцима „уверити“ САД у своје добре (нуклеарне) намере, Турска и Бразил нису захтевале никакво уверавање, нити уступке. Суштински гледано, њихова дипломатска тактика се састојала у томе да „одобровоље“ власти у Техерану, тако што ће јавно апострофирати неупитно право Ирана на поседовање сопственог

⁸⁶² *History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue*, /27/3/2017/
https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals

нуклеарног програма који ће бити кориштен у мирнодопске сврхе. Гул и де Силва били су заговорници мекшег приступ решавању проблема, изразивши притом скептицизам према сврсисходности и учинковитости санкција које су претходно уведене Техерану. А то је било управо оно што је анти-амерички настројени режим у Техерану све време желео да чује.

Подилажење иранским властима, које САД већ деценијама виде као верске екстремисте и „одметнике“, није била једино што је засметало Вашингтону. Од стране глобалне јавности „Техеранска декларација“ била је виђена као још један наговештај мултиполарног света у коме, о питањима колективне безбедности, неће више одлучивати само једна супер сила већ ће и регионалне силе у успону.⁸⁶³ Таква слика никако није одговарала Белој кући, упркос Обаином плану да САД ослободи бремена улоге „светског полицајца“. Пре свега зато што је планирана „децентрализација“ међународних односа подразумевала поделу „дужности“ и „одговорности“ између САД и њених партнера, а никако мултилатерално удруживање зарад решавања горућих светских питања, из кога би Америка у потпуности била искључена. Нарочито не ако се ради о државама које су или у вишедеценијском сукобу са САД, какв је случај са Ираном, или државама које су већ постале део својеврсног „савеза“ чији је циљ да парира Америци и сузбија њену глобалну супрематију, што је био случај са учешћем Бразила у формирању тзв. БРИК (енг. *BRIC*) групе.⁸⁶⁴ Стога Турско ангажовање на решавању иранског нуклеарног питања, и релативни успех постигнут на овом плану, никако нису могли обрадовати Вашингтон, без обзира на претходно уговорени модел сарадње којим је Анкара добила зелено светло да интензивира своје напоре у решавању кључних регионалних питања.

⁸⁶³ ‘South-south’ diplomacy put to the test, /27/3/2017/, <https://www.ft.com/content/5b130342-62a4-11df-b1d1-00144feab49a>

⁸⁶⁴ Реч је о неформалној економско-политичкој асоцијацији коју су оформили 2009. године Бразил, Русија, Индија и Кина (назив БРИК представља акроним сачињен од почетних слова имена сваке од поменутих држава чланица). Крајем прошле деценије, БРИК група колоквијално је сматрана „најперспективнијом економском групацијом садашњице“ (Владимир Ајзенхамер, „Анализирајући БРИК 'циглу' по циглу - Who are the BRIC(K)S of the 'Bright new world'“, исто, стр. 47). Овој групи се 2011. придружила и Јужна Африка чиме је њен акроним промењен у БРИКС (енг. *BRICS*).

И тако је, изношењем нове резолуције о поштравању санкција пред чланове СБ УН, дошло и до новог „шума“ у комуникацији Анкаре и Вашингтона. Још увек резигниране недавним покушајем усавајања конгресне резолуције о геноциду турски представници су се оштро супротставили вољи САД у СБ УН. Турско „не“ поново је (баш као и 2003. године) шокирало Американце. Упркос чињеници да су се новом резолуцијом најгрубље оглушили о турске спољнополитичке интересе, Бела кућа и Стејт департмент били су искрено затечени овом новом „издајом“. Вашингтону се чинило немогућим да, упркос повременим међусобним несугласицама, вишедеценијски НАТО савезник, какав је Турска, може да јој ускрати подршку у најважнијој дипломатској „арени“ на свету. Након првог шока, у САД је полако почела да се кристалише свест о томе да „ирачка криза“ у односима две земље није била изузетак од правила, случајно одступање од устаљене билатералне рутине, већ да се радило о преседану на основу кога је успостављено ново „правило“. То правило не само да је Турској давало већи самосталност у вођењу регионалне политике, већ јој је налагало и стављање сопствених интереса испред интереса САД, чак и по цену директног супротстављања вољи Вашингтона. Турски спољнополитички динамизам коначно је изашао из окриља Давутоглуове политичке теорије, показавши и у пракси сву озбиљност намере да на међународној сцени за себе обезбеди улогу средње силе.

С друге стране, могло би се рећи да се и Анкара у веома кратком року осетила двоструко изневерена од стране Обаине администрације. Америчко саплитање дипломатског кола у које су се ухватили Турска, Бразил и Иран, у Анкари је схваћено као још једна манифестација америчке ароганције. Без обзира на прокламовану једнакост и равноправност у билатералним односима, Американци су се према Турској и даље односили као надређени према подређеном, очекујући да безрезервно следи њихову директиву чак и онда када то директно штети њеним интересима. Било је очигледно да се доласком Обаме, ништа није променило у односу на предходне америчке администрације. Баш као и у време Линдона Џонсона, и Буша Млађег, однос две државе је, из визуре Вашингтона, остао више вертикалан него хоризонталан. И та чињеница је додатно разбеснела Турску. Узајамне оптужбе које су потом међусобно размењене (као и Ердоганово инсистирање на Блиском истоку

лишеном нуклеарног оружја, при чему је турски премијер превасходно „циљао“ на Израел, а не на Иран) само су додатно погоршале ситуацију.⁸⁶⁵ А да ситуација буде још гора, упоредо са овим, институционализованим сукобљавањем са САД у СБ, Турска се у Медитерану и физички „сукобила“ са једним од најпоузданијих америчких партнера на Блиском истоку, Израелом. Напад израелских специјалаца на турску хуманитрану флоту и брод „Мави Мармара“, довешће до прекида дипломатских односа између Анкаре и Тел Авива, и долити уље на турско-америчке тензије.

Турско-бразилско супротстављање америчкој резолуцији у СБ за нас је посебно интересно, јер како пример поткрепљује постављене хипотезе на сва три нивоа анализе коју спроводимо. Пре свега, реч је о јасној манифестацији оснаженог турског положаја у регионалном и глобалном међународном окружењу. Турска независна мултилатерална иницијатива и њена „непослушност“ у СБ укалапају се у шаблон понашања тзв. *средњих сила* (тј. *силе средњег домета*) и *стојерних држава* онако како смо га ми одредили у складу дефиницијама Баскина Орана и Иана Бремера. Супротстављање интересима САД у СБ није неуобичајна ситуација, али је она по неписаном правилу резервисана за традиционалне америчке опоненте Русију (некада СССР) и Кину, као и њихове „сателите“. Понекад, Америци би се супротставио неко ко припада „атланском блоку“, кав је био случај са француским противљењем предлогу ирачке резолуције 2003. године. Ипак, то је било понашање резервисано за државе које су у свом региону играле *стојерну* улогу и које су у међународним односима поседовале немали међународни утицај, због чега су и уживале статус *средњих сила*. Покренувши успешну (али не и успелу) дипломатску иницијативу за решавање једног горућег регионалног питања, притом одлучно гласајући против америчког предлога у СБ, Турска је прошла кроз својеврстан „обред иницијације“ у ред држава које у међународној заједници уживају статус *средње силе*.

Такође, на макро нивоу, турско-америчко размимоилажење око начина решавања иранског нуклеарног питања помаже нам да боље разумемо структурни

⁸⁶⁵ Joshua Walker, исто, р. 5.

аспект овог билатералног односа. Иако се трилатерала Турска-Бразил-Иран, не може посматрати као војно или економско савезништво, нити је ова дипломатска иницијатива (везана искључиво за решавање једног конкретног међународног питања) нагињала продубљивању сарадње поменутих држава, потписивање „Техеранске декларације“ можемо посматрати и у светлу стварања међународне атмосфере погодне за слабљење другог Лејковог индикатора безбедносне хијерархије, а то је екслузивност војних савезништава. Иако се, како смо већ напоменули, овај индикатор одређује искључиво на основу формално закључених војних савезништава, концепт међународне хијерархије подразумева да се од државе која је безбедносно подређена очекује да следи политичке „директиве“ који се тичу безбедносног интереса надређене државе.⁸⁶⁶ У том смислу, супротстављање америчком спољнополитичком курсу може бити тумачено као један од симптома већ помињане ситуације оспоравања ауторитета и покушаја редефинисања хијерархије.

На послетку, јасан увид у природу турског „приближавања“ Ирану, оствареног путем заговарања права иранског народа на сопствени нуклеарни програм и залагања за „мекши“ приступ међународне заједнице приликом решавања спорних питања у вези са нуклеарним амбицијама Техерана, може нам помоћи да избегнемо олако доношење закључка према коме се у позадини ових дешавања налазила исламистичка идентитетска компонента. Наша анализа показала је како турска дипломатска иницијатива није била израз никакве исламске солидарности (или пак жеље за стварањем некаквог исламистичког „блока“)⁸⁶⁷ већ да је Анкара читаву

⁸⁶⁶ Лејк истиче како је управо политички ред „лепак који везује владара и поданика у ауторитарни однос“ (David Lake, исто, стр. 30). Способност надређене државе да тај ред наметне тј. да контролише политику (унутрашњу и спољну) себи подређене државе зависи од врсте хијерархије тј. степена хијерархизованости односа, о чему смо већ говорили у поглављу 2.

⁸⁶⁷ Реч је о ставу који је често присутан код аутора који турску спољну политику анализирају превасходно кроз призму неоосманистичке доктрине. Тако нпр. Срђа Трифковић одбијање Анкаре да подржи нове санкције Ирану користи како би аргументовао тврдњу да Турска више није савезник Запада. За овог аутора турско „не“ у СБ само је још једна у низу ситуација које потврђују да је ова држава одана искључиво *уми* (арап. *ummat al-Islamiyah*) тј. религијском концепту универзалне исламске „заједнице“ којој припадају сви муслимани у свету (Срђа Трифковић, „Turkey as a regional power: neo-ottomanism in action“, *Политеа*, Бања Лука, бр. 2/2011, стр. 87-88). Сличног мишљења је и Давид Кушнер (David Kushner), који турско приближавање Сирији, Ирану и ХАМАСу види као операционализацију Давутоглуове неоосманистичке политике уклопљене у контекст ширег тренда „повратка исламу“ који је захватио читав мускимански свет. Кушнер наводи споразуме о војној сарадњи са Сиријом, „Техеранску декларацију“ и промену односа према Израелу као „одраз нових

ситуацију искористила као повод за даљу европеизацију своје спољне политике, у циљу потврде турског европског идентитета. Стога ће овај пример бити уврштен у даљу аргументацију оних хипотеза (X4 и X9) из којих произилази да захлађење у турско-америчким односима не можемо објаснити искључиво јачањем идентитетских разлика на религијском тј. цивилизацијском нивоу.

5.2.2. „Мави Мармара“ инцидент

У јеку билатералних трвења изазваних америчком опструкцијом „Техеранске декларације“ и турским „Не“ у СБ, односи Анкаре и Вашингтона претрпеће још један, истина нешто индиректнији, ударац. У зору 31. маја, хуманитарна флотила од шест бродова названа „Флотила слободе“ (енг. *Freedom flotilla*), са мултинационалном и мултирелигијском посадом сачињеном од активиста турске невладине хуманитарне организације „Фондација за људска права и слободе и хуманитарну помоћ“ (енг. *The Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief*; тур. *İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı*),⁸⁶⁸ пресретнута је од стране израелске морнарице у међународним водама. Том приликом дошло је до оружаног инцидента, у коме је, на броду „Мави Мармара“ (енг. *Mavi Marmara*), живот изгубило девет турских држављана.

Одредиште „Флотиле слободе“ био је појас Газе, а за циљ је имала достављање хуманитарне помоћи палестинском становништву упркос поморској блокади коју им је наметнуо Израел. Иницијатива за организовање флотиле дошла је из невалдиног сектора и као таква званично није уживала подршку власти у Анкари. Међутим, читава атмосфера која је пратила „Флотилу слободе“, као и велики значај,

ветрова који дувају у Анкари“, и који Турску све чешће доводе у конфронтацију са Западом (David Kusnher, „Before and Beyond the “Freedom Flotilla”: Understanding Turkish–Israeli Relations“, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Routledge, Vol. IV, No. 3/2010, pp. 26-26.)

⁸⁶⁸ Реч је о конзервативној исламској невладиној организацији основаној 1992. године, која је активна у више од 100 држава света (Видети: Profile: Free Gaza Movement, /6/4/2017/ <http://www.bbc.com/news/10202678>).

не само хуманитарни, већ превасходно симболични (пробијање блокаде Газе),⁸⁶⁹ указује да су „постојале везе између организатора флотиле и турских власти и да је Турска, у складу са од раније евидентном симпатијом према ХАМАС-у, у најмању руку сарађивала са организаторима и дала им свој благослов“.⁸⁷⁰ Управо зато пресретање флотиле у међународним водама Медитерана, и погибија турских активиста у окршају са израелским командосима, није, од стране Турака, доживљена искључиво као неуспех флотиле и трагедија, већ и као велико „национално понижење“.⁸⁷¹ Аматерски видео снимак који приказује наоружане израелске војнике на палуби „Мави Мармаре“, на којој се и даље виоре турске заставе,⁸⁷² додатно је разбеснео турску јавност, још увек шокирану вешћу о погибији својих суграђана. Протести револтираног становништва захватили су читаву земљу, док је званична Анкара захтевала хитно извињење Израела и кажњавање криваца одговорних за убиство својих држављана. Бес је ујединио читаву турску нацију, премошћујући традиционали јаз између секулариста и исламиста, јер је читав инцидент истовремено погађао и национална и верска осећања Турака.

Као одговор на инцидент Анкара је повукла свог амбасадора из Тел Авива,⁸⁷³ захтевала ослобађање свих својих држављана ухапшених током израелске „рације“, као и повраћај свих бродова који су били у саставу флотиле. Осим тога, Турска је захтевала званично извињење Израела, формирање међународног истражног комитета који ће утврдити истину о овом догађају, као и исплату обештећења породицама убијених активиста.⁸⁷⁴ У супротном, турске власти су запретиле да ће применити још строжије мере „одмазде“, укључујући ту и суспензију различих

⁸⁶⁹ Турски медији врели су од анти-израелских изјава организатора флотиле, попут оних у којима се блокада Газе назива „тихим геноцидом“ (Видети: *Turkish rights group's cargo ship to set sail with Gaza aid*, /6/4/2017/ <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=cargo-ship-will-set-out-to-gaza-to-deliver-aid-2010-04-13>)

⁸⁷⁰ David Kushner, исто, р. 26.

⁸⁷¹ Исто.

⁸⁷² Поменути снимак начинио је један од присутних активиста, а потом су га емитовале бројне светске телевизијске мреже (Снимак се може видети на следећем You Tube линку: *Israeli Navy Storms Gaza Flotilla*, /6/4/2017/ <https://www.youtube.com/watch?v=lsXxWJ6yARA>)

⁸⁷³ *Turska povukla ambasadora iz Izraela, traži hitnu sednicu SB UN*, /6/4/2017/ <http://www.blic.rs/vesti/svet/turska-povukla-ambasadora-iz-izraela-trazi-hitnu-sednicu-sb-un/yeh7eb7>

⁸⁷⁴ David Kushner, исто, р. 28.

аспеката војне и безбедносне сарадње. Како би демонстрирала озбиљност и решеност, Анкара је, на неодређено, забранила израелским војним авионима приступ турском ваздушном простору.⁸⁷⁵

Без обзира на шок који је изазвао (како у Турској, тако и широм света), израелски напад на „Флотилу слободе“, ипак није дошао као „гром из ведра неба“. Њему је претходило „кошкање“ две државе, које је започело још 2007. године, након окончања оружаних сукоба ХАМАС-а и ФАТАХ-а (арап. *Fath*)⁸⁷⁶ у појасу Газе. Овај интерни палестински конфликт завршен је падом Газе под контролу ХАМАС-а, што је у Анкари поздрављено као, по Турску, веома повољни расплет. Узимајући у обзир раније успостављене везе са овом палестинском организацијом, АКП исламисти су на ХАМАС гледали као на подесног „пијуна“, који би могао бити од велике користи за реализацију пројекта увећања регионалне моћи.

Очекивано, победа ХАМАС-а је убрзо довела до нове ескалације израелско-палестинског сукоба. Анкара ће на њу одреаговати тако што ће се недвосмислено сврстати на палестинску страну, упућујући салву оптужби на рачун Тел Авива. Узимајући ХАМАС за свог „штићеника“, турски званичници оптужили су Израел да над Палестинцима спроводи „државни тероризам“ и да је „Газу претворио у затвор“.⁸⁷⁷ Након војне операције „Ливено олово“ (енг. *Operation Cast Lead*), која је дошла као израелски одговори на ракетне нападе из појаса Газе (прво ваздушним ударима по положајима ХАМАС-а, а потом и копненом упадом у Газу), реторика турског државног врха додатно је заострена. Све чешће и све жешће оптужбе које је Анкара упућивала Тел Авиву, достигле су врхунац у јануару 2009. током *Светског економског форума* (енг. *World Economic Forum*) у Давосу, када је на панелу посвећеном ситуацији у Гази дошло до вербалног окршаја између турског премијера

⁸⁷⁵ Kristen Chick, *Turkey closes airspace to Israeli flights, says Erdogan*, /6/4/2017/ <http://www.csmonitor.com/World/terrorism-security/2010/0628/Turkey-closes-airspace-to-Israeli-flights-says-Erdogan>

⁸⁷⁶ Партија палестинских националиста, чији је оснивач Јасер Арафат (Yāsir `Arafāt). Унутар Палестинске ослободилачке организације (енг. Palestine Liberation Organization), кровне организације која окупља палестинске странке и покрете, ФАТАХ чини најбројнију и једну од најутицајнијих фракција. Од 2013. године председник ове странке Махмуд Абас (Maḥmūd `Abbās) обавља дужност председника (делимично признате) Државе Палестине.

⁸⁷⁷ *Turska povukla ambasadora iz Izraela, traži hitnu sednicu SB UN*, исто; David Kushner, исто, p. 24.

Ердогана и израелског председника Шимона Переза (Shimon Peres).⁸⁷⁸ Већ следећег месеца Ердоган је, у говору одржаном у УН, назвао ционизам „злочином против хуманости“,⁸⁷⁹ да би у октобру исте године Турска искључила Израел из заједнички планиране мултилатералне војне вежбе „Анадолијски орао“ (енг. *Anatolian Eagle*).⁸⁸⁰ Сатанизовање Израела пренето је чак и сферу популарне културе, па је тако, почетком 2010, на турској националној телевизији емитована епизода популарне домаће серије „Долина вукова“, у којој су израелски војници приказани као отмичари деце и убице.⁸⁸¹

Постепено, антагонизација Израела је све више попримала карактеристике чистог антисемитизма, чија мета нису били само израелски већ и турски јевреји, насељени на простору Османског царства још од периода шпанске реконквисте. У Истанбулу и Измиру забележене су бројне претње локалним јеврејским бизнисменима, као и појаве плаката са антисемитским садржајима, због чега је Силвио Овадиа (Sylvio Ovadya), вођа јеврејске заједнице у Турској, затражио од председника Гула да покрене иницијативу за доношење закона којим би антисемитизам био класификован као кривично дело.⁸⁸² И управо у таквој, доброно усијаној атмосфери, која је односе две државе спустила на толико „ниску тачку да је изгледало немогуће да се деси ишта више што би могло додатно распламсати тензије“,⁸⁸³ догодила се поменута израелска рација на „Флотилу слободе“.

Погибија турских активиста на палуби „Мави Мармаре“ метафорички би се могла упоредити са кресањем шибице над буретом сувог барута. Та „шибица“, уколико се њоме даље не буде пажљиво руковало, могла је „разнети у парампарчад“ билатералне односе Израела и Турске, а са њима и увек крхку регионалну

⁸⁷⁸ Дарко Танасковић, исто, стр. 112-113.

⁸⁷⁹ Bulent Aliriza, „Erdogan Back at the White House“, *Turkey update*, Center for Strategic & International Studies (CISIS), Washington, May 15/ 2013.

⁸⁸⁰ Реч је о редовној годишњој вежби ратног ваздухопловства, којој је домаћин Турска, а у којој учествују САД, Турска, остале НАТО чланице, као и „треће државе“ са којима Атлански савез одржава добре односе. У „Анадолијском орлу 2009“ било је предвиђено учешће ваздушних снага САД, Италије, Турске и Израела, али је у последњем тренутку Анкара упутила захтев Тел Авиву да се „уздржи“ од учешћа (Barak Ravid, *Israel Hits Back at Turkey Over Scuppered Air Force Drill*, /6/4/2017/ <http://www.haaretz.com/israel-hits-back-at-turkey-over-scuppered-air-force-drill-1.6319>).

⁸⁸¹ David Kusnher, исто, р. 24.

⁸⁸² Joshua Walker, исто, р. 4.

⁸⁸³ David Kusnher, исто, р. 24.

стабилност. За Белу кућу то је био најнеповољнији могући сценарио, јер је заоштравање односа између дојучерашњих савезника (које је Вашингтон и појединачно, као и у „пакету“, посматрао као своје стратешке партнере) директно је угрожавало америчке регионалне интересе. Деценијама уназад, Бела кућа се ослањала на континуитет и стабилност безбедносне сарадње Анкаре и Тел Авива,⁸⁸⁴ гледајући на њу безмало као на као један од најзначајнијих „вектора“ америчке медитеранске и блискоисточне политике. Другачије није могло бити ни са Обаином администрацијом, која се сада суочила са опасношћу да председникова визија регионалног измирења доживи дебакл услед, све неизбежнијег, краха турско-израелских односа. Стога, иако се ово „регионално“ варничење није директно тичало билатерале Анкара-Вашингтон, оно је готово истог тренутка постало нови баласт који је оптеретио већ уздрмано „Партнерство за узор“.

Одмах након инцидента Бела кућа се наша ухваћена између две ватре. Обе стране захтевале су америчку подршку у новонасталој ситуацији. И док се Израел правдао турском дрскошћу, портретишући притом флотилу као „изазов његовим најважнијим интересима и као директну провокацију“,⁸⁸⁵ турске власти су захтевале да САД безрезервно осуди злочин који су починили израелски командоси. Испрва, Бела кућа је заузела нешто оштрији став према Израелу, захтевајући од њега „чињенице“ о нападу, али је прилика да се одмах дође до заједничког става пропуштена јер је израелски премијер Бењамин Нетењаху (Benjamin Netanyahu), који је у тренутку инцидента био у званичној посети Канади, отказао претходно планирану посету Вашингтону, правдајући се новонасталом кризом.

Недуго потом, на јунском самиту Г-20, дошло је до сусрета Обама и Ердогана, након кога је турски премијер самоуверено изјавио како су се „Турска и САД

⁸⁸⁴ Турска је била прва муслиманска и блискоисточна држава која је признала Израел, и успоставила дипломатске односе са Тел Авивом (1949. године). Током наредних деценија две државе су успоставиле ваздушне и поморске везе, и развиле трговинску, технолошку и културну сарадњу. Уклапајући се у „шаблоне“ блоковског сврставања, Турска и Израел започели су интензивну безбедносну сарадњу која ће (уз прекиде, који су током 70-их, и прве половине 80-их били изазвани турском подршком палестинској борби за независност) свој врхунац доживети 90-их година прошлог века, потписивањем билатералног споразума о војној сарадњи (За више видети: Mustafa Kibaroglu, „Turkey and Israel Strategize“, Middle East Quarterly, Vol. 9, No.1/2002, pp. 61-65; David Kusnher, исто, pp. 21-23)

⁸⁸⁵ Исто, р. 26.

сложиле да Израел треба да се извини за смрт турских грађана убијених током рације на Газа флотилу, да плати одштете породицима погинулих, и да оконча ембарго наметнут Палестини⁸⁸⁶. Израелске власти су децидирано одбациле могућност да изађу у сусрет поменутиим захтевима, стављајући тако САД између турског „чекића“ и израелског „наковња“. Како је време одмицало постајало је све јасније да ни једна од завађених страна не намерава да начини уступак, те Вашингтону није преостало ништа друго него да се суздржи од даљег изјашњавања. Оваква „пасивност“ само је додатно изиритирала Анкару, која је наставила да врши притисак на САД, захтевајући јачу подршку турским захтевима.

Ситуација је остала непромењена до септембра наредне године, када је Турска, разгневлена извештајем УН (у коме је потврђено да су израелски командоси, приликом искрцавања на „Мави Мармару“, прибегли оправданој, али истовремено неодговорној и прекомерној, употреби силе), ускратила гостопримство израелском амбасадору, спустила дипломатске односе на ниво другог секретара и суспендовала све војне споразуме.⁸⁸⁷ И док је став Тел Авива био „да жали због губитка живота“, али да Анкари неће упутити извињење јер су израелски војници „реаговали у самоодбрани“, ⁸⁸⁸ турске власти су непоколебљиво захтевале званично извињење и плаћање одште. Такође, Анкара није показала ни најмању назнаку спремности да одустане од других поменутих захтева, од којих су неки били потпуно нереални, не само из израелске визуре, већ и са становишта шире међународне заједнице.⁸⁸⁹ Наиме турско уплитање у палестинско „крупко“, праћено нескривеним симпатијама лидера АКП-а према ХАМАС-у, створило је нервозу у Вашингтону и пре него што се инцидент са флотилом одиграо (о чему је већ било речи у претходном поглављу). Управо зато Барак Обама није био спреман да јаче подржи Турску у овом спору са Израелом, јер му је било јасно да би тиме на „мала врата“

⁸⁸⁶ Ali Aslan, исто, p. 176.

⁸⁸⁷ Sebnem Arsu, Alan Cowell, *Turkey Expels Israeli Envoy in Dispute Over Raid*, 6/4/2017/ <http://www.nytimes.com/2011/09/03/world/middleeast/03turkey.html>

⁸⁸⁸ Sebnem Arsu, Alan Cowell, исто.

⁸⁸⁹ У поменутом извештају УН, наводи се да је израелска блокада Газе легална, и у складу са међународним правом (Исто), што је у потпуности било супротно турском захтеву да се ембарго наметнут Палестинцима оконча.

укључио ХАМАС у процес решавања израелско-палестинског сукоба. Супротно томе, Обама је, уместо подршке, сугерисао Анкари да се суздржи од даљих оптужби на рачун Израела и да пронађе заједнички језик са Тел Авивом који би омогућио нормализацију односа.⁸⁹⁰ Међутим, турске власти су одбациле овај савет, а Ердоган је, приликом свог сусрета са Обамом, крајем септембра 2011, самоуверено изјавио како Америка врло добро зна да је Турска у праву и да стога не може од ње захтевати да се „окане Израела“.⁸⁹¹

Током наредних неколико година турски званичници су наставили да се вербално разрачунавају са Израелом када год би им се за то пружила прилика. Суспензија дипломатских односа и војне сарадње остаће и даље на снази, а Турска ће још дуго „тврдоглаво“ отежавати сваку америчку иницијативу за помирење, не одустајући од свог „пакета“ захтева. Тиме ће Анкара читавом свету јасно ставити до знања колико је разочарана у свог атланског „партнера“, од кога је очекивала да се недвосмислено стави на њену страну у спору са Тел Авивом. С друге стране, код тог истог „партнера“ све више је расла бојазан да су на Босфору почели да дувају неки источнији ветрови, који Турску све више удаљавају од Атлантика. Баш као и случају „Техеранске декларације“, Анкара је примером „Флотиле слободе“ још једанпут демонстрирала растући спољнополитичку самовољу у питањима од заједничког интереса са САД. Прво је поменутом мултилатераном дипломатском „офанзивом“ показала да је зарад свог безбедносног интереса и регионалног (али и глобалног) престижа више него спремна да „заобиђе“ Вашингтон, а потом је суспендовањем дипломатских и војних веза са Израелом *de jure* и *de facto* покидала важну „нит“ америчке мреже савезништва у блискоисточном региону. Стога ћемо у наставку дисертације, у складу са нашим теоријским оквиром, захваљујући односу између Турске и Израела посматрати као још један од примера имплицитног слабљења другог индикатора безбедносне хијерархије, и као експлицитни пример „осамостаљења“ карактеристичног за *средњу силу*, чије међународно понашање карактерише управо могућност да, у регионалним питањима, ускрати „послушност“

⁸⁹⁰ Ali Aslan, исто, p. 176.

⁸⁹¹ Исто.

глобалним силама. Арапско пролеће које се, у тренутку када је дошло до захлађења односа између Анкаре и Тел Авива, управо „загревало“, пружиће нам додатне аргументе за ову тврдњу.

5.2.3. Арапско пролеће

Регионални политички земљотрес, популарно назван „Арапско пролеће“, затресао је 2010. блискоисточно тло,⁸⁹² рушећи као домине, аутократске режиме дуж тзв. Арапске улице. Испрва су тунижански председник Бен Али (Zayn al-‘Ābidīn bin ‘Alī) и египатски председник Хосни Мубарак (Muḥammad Ḥusnī Sayyid Mubārak), изгубили легитимитет власти (а убрзо и саму власт) суочени са незадовољством више хиљада демонстраната који су преплавили улице Туниса и Каира, захтевајући одлазак „диктуре“. Потом је слична судбина задесила и вишедеценијског либијског властодршца, „пуковника“ Моамера ел Гадафија (Muammar Abu Minyar al Gaddafi), који је изгубио живот у оружаној побуни коју је против режима повела шаренолика опозиција сачињена од продемократских снага, племенских кланова, исламиста и радикалних исламиста. На „концу“ дешавања, нашао се басистички режим у Сирији, која је након краткотрајних мирних демонстрација против председника Башара ал-Асада, увучена у крвави грађански рат који и даље траје. О узроцима и правој природи арапског пролећа још увек се полемише. Нема сумње да су протести који су започели у Тунису крајем 2010, и који су се убрзо потом проширили на Египат, Либију и Сирију превасходно били „узроковани растућим незадовољством становништва због економских прилика у тим земљама. Захтев за сменом, по њиховом мишљењу, непотистичке и корумпиране владајуће елите био је један у низу захтева за економским бољитком. Дакле, неупитна је чињеница да су протести и побуне у арапском свету најпре, а можда и највише, имале изразито социјално –

⁸⁹² Арапско пролеће започело је ескалацијом грађанског незадовољства у Тунису, које је резултирало првом (у низу) „револуцијом“ арапског пролећа. Пад Бен Алијевог режима био је последица масовних уличних демонстрација које су букнуле након што се, у децембру 2010, тунижански пиљар Мухамед Буазизи (Mohamed Bouazizi) спалио у знак протеста због полицијског шиканирања.

економски предзнак“.⁸⁹³ Ипак, даљи развој догађаја удаљио је Арапско пролеће од његових (про)демократских корена, све више га претварајући у још једно поглавље приче о крвавим блискоисточним конфликтима, у којима се непрестано преплићу локални политички и регионално-глобални геополитички интереси. Након ескалације либијског и сиријског сукоба, постало је јасно да је оно што је испрва доживљено као почетак демократске транзиције блискоисточних држава, заправо увод у велико регионално геополитичко престојаванье, са врло неизвесним исходом.

У том контексту, Арапско пролеће је за Турску представљало „златну“ прилику за јаче регионално позицирање, и увећање свог утицаја у арапском свету. Испрва, Анкара је ту шансу покушала да искористи у своју корист, нудећи „турски модел“ као модел узорне савремене муслиманске државе. Турска се у арапском свету вешто рекламирала као „успешна, модерна држава и политички модел коме треба тежити у борби за арапску демократију. У Тунису, Египту па чак и у Либији, Турска је увелико настојала да као пожељан политички модел, промовише свој секуларни систем, у коме ислам ипак заузима значајно место“.⁸⁹⁴

Приликом посете Тунису, у септембру 2011,⁸⁹⁵ недуго након рушења Бен Алија, Ердоган је турски политички модел описао „као изразито секуларан, након чега је упутио позив Тунижанима да и сами крену овим путем“,⁸⁹⁶ констатујући како ће „нови тунижански политички поредак показати да ислам и демократија могу да коегзистирају, управо онако како је то случај и са Турском“.⁸⁹⁷

Поменуте изјаве дате су у тренутку када су испитивања јавног мњења широм Блиског истока показала су да је Реџеп Тајип Ердоган најпопуларнији савремени исламистички политичар и да га „велики део муслимана у земљама 'погођеним' револуцијом види као једног од најутицајнијих политичара данашњице“.⁸⁹⁸ Ова

⁸⁹³ Наташа Јовановић, „Значај изборне политичке културе за одржавање и развој минималног нивоа демократије - Пример Републике Тунис“, *Култура*, Завод за проучавање културног развика, Београд, бр. 148/2015, стр. 214.

⁸⁹⁴ Владимир Трапара, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 295.

⁸⁹⁵ *Turkey's Erdogan makes case for Islam and democracy in Tunisia*, /17/4/2017/ <http://www.france24.com/en/20110915-turkey-erdogan-visits-tunisia-second-leg-arab-spring-tour-israel>

⁸⁹⁶ Владимир Трапара, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 295.

⁸⁹⁷ *Turkey's Erdogan makes case for Islam and democracy in Tunisia*, исто.

⁸⁹⁸ Владимир Трапара, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 294.

популарност достигла је врхунац управо током Ердоганове септембарске турнеје по Тунису, Либији и Египту, међутим, убрзо након тога она је почела да значајно опада и копни. Узрок томе било је „турско колебљиво и недоследно држање пред меандрима и компликацијама 'арапског пролећа'“. ⁸⁹⁹ Иако је Турска у свргавању аутократских режима широм Блиског истока видела шансу за увећање сопственог утицаја, њено укључивање у ток догађаја било је веома опрезно, и могло би се окарактерисати најпре као опрезно и срачунато.

Док је у Тунису и Египту спремно подржала захтеве за демократским реформама, ⁹⁰⁰ нудећи турски „калуп“ за израду арапске демократије, однос Анкаре према „револуцији“ у Либији је био знатно другачији. Турски званичници оклевали су да пруже директну подршку демократској транзицији либијске цамахирије, и одлучно се противили војној интервенцији против Гадафија коју су њени НАТО савезници увелико припремали. ⁹⁰¹ Разлоге овакве „уздржаности“ најбоље објашњава следећа изјава Селима Јенела (Selim Yenel), заменика подсекретара за јавну дипломатију Турске: „Либијски случај је мало другачији због великих интереса које имамо тамо. Наши људи раде тамо, наше компаније. Зато опрезно приступамо овом

⁸⁹⁹ Дарко Танасковић, исто, 183.

⁹⁰⁰ Важно је истаћи да је, поред подршке продемократским снагама, турска подршка у једнакој мери била намењена и тамошњим исламистичким покретима са којима је АКП, од свога формирања, одржавао блиске односе. У Египту, убрзо након пада Мубарака, Анкара ће подржати долазак на власт Муслиманске браће, чији ће лидер, Мухамед Мурси (Muhammad Mursi) убрзо постати први демократски изабрани председник те државе. Слична ситуација била је и са Тунисом, где је подршка тамошњој опозицији била охрабрена „симпатијама које је према моделу турске демократије и уређења друштва, а и према Ердогану лично, исказивало вођство туниских умерених исламиста, блиских поставкама Муслиманске браће, на челу са историјским лидером Партије препорода (Ал-Нахда) Рашедом Ганушијем“ (Дарко Танасковић, исто, стр. 184)

⁹⁰¹ Резолуцијом 1973 СБ УН (енг. *United Nations Security Council Resolution 1973*) постављен је легални оквир за успостављање зоне забране лета над Либијом, и предузме све „неопходне мере да [...] се заштите цивили и цивилима насељена подручја која се налазе под претњом напада у Либијској Арапској Цамахирији“ (*U.N. Security Council approves no-fly zone in Libya, /22/4/2011/ http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/17/libya.civil.war/index.html?hpt=T2; United Nations Security Council Resolution 1973, para. 6, 4, p.3*). Наметање зоне забране лета, а потом и ваздушне ударе и копнене нападе на положаје Гадафијевих трупа, извршиле су коалиционе снаге које су чиниле чланице НАТО, предвођене Француском (која је била један од главних заговорника усвајања поменуте резолуције у СБ), и њихови партнери из Арапске лиге (енг. League of Arab States, арап. Jāmi'at ad-Duwal al-'Arabīyah), организације која је прва и упутила формални захтев СБ УН да се над територијом Либије уведе забрана летова (Ademola Abass, *Assessing NATO's involvement in Libya, /22/4/2011/ https://unu.edu/publications/articles/assessing-nato-s-involvement-in-libya.html*).

питању...“.⁹⁰² Јенел је даље подвукао да Турска може да се изјасни о томе како би одређене демократске промене у Либији имале позитиван ефекат, али да Анкара мора узети у обзир реалност света у коме живимо, те да њена политика мора бити подједнако реалистична.⁹⁰³ Тај „реализам“ убрзо је довео и до турске промене става, па се Анкара накнадно ипак придружила војној интервенцији,⁹⁰⁴ али тек у оном тренутку када је постало јасно да су Гадафијеви дани одбројани. Танасковић констатује како је, према арапском пролећу Турска усвојила карактеристичну матрицу понашања, која би се, поједностављено могла описати на следећи начин: „Турска је најпре резервисана и противи се страном интервенцији у регионалним збивањима, држи се на дистанци или пак покушава да одигра улогу саветодавца или посредника, а када јој то не пође за руком, догађаји крену непредвидљивим и неизвесним током, па се Анкара, плашећи се да би могла претрпети већу штету и изгубити улогу активног учесника у постконфликтним аранжманима, ипак одлучује за прикључивање војним дејствима на страни својих савезника из НАТО и њихових (сунитских) коалиционих партнера у региону (Саудијске Арабије, Катара...)“.⁹⁰⁵

Такво држање Анкаре веома брзо је развејало њен новостечени кредибилитет у арапском свету, осликавајући Турску у очима Арапа, не више као регионалну силу и лидера, већ као опортунисту из „комшилука“ који лукаво настоји да извуче корист из сваке ситуације. С друге стране, управо је турски опортунизам охрабрио Вашингтон да у Анкари поново потражи партнера који ће САД-у помоћи да лакше управља блискоисточним кризним ситуацијама. Арапско пролеће представљало је управо такву ситуацију, и „од самог почетка ове велике транзиције, Вашингтон и Анкара имали су много тога да продискутују, од догађаја који су убрзо еволуирали у Тахир Сквер [симбол египатског арапског пролећа] до тога како треба изаћи на крај

⁹⁰² Ilhan Tanir, „How the Arab Spring is transforming Turkish-American relations“, *Turkish Policy quarterly*, Istanbul, Vol. 10, No. 3/2010, p. 76.

⁹⁰³ Ilhan Tanir, исто.

⁹⁰⁴ Иако је подржала интервенцију НАТО и његових арапских савезника, Турска ипак није узела учешће у ваздушним ударима на положаје Гадафијеве армије. Уместо тога, активно се укључила у поморску блокаду либијске обале, додатно се ангажујући у мисијама достављања хуманитарне помоћи (Ilhan Tanir, исто).

⁹⁰⁵ Исто, 185.

са Гадафијевим режимом“.⁹⁰⁶ Остало је забележено како је амерички председник, од тренутка када је Арапско пролеће узело маха, телефонским путем, чешће комуницирао са турским премијером, него са његовим британским колегом.⁹⁰⁷ Ово интензивирање међусобних консултација у многоме је отклонило „сметње“ које су у комуникацији између Анкаре и Вашингтона настале услед неслагања око иранског нуклеарног програма и израелског напада на „Флотилу слободе“. Чинило се да ће овим проблеми коначно бити превазиђени усаглашавањем политика две државе према арапском пролећу, што је изнова пробудило наду Анкаре да „Партнерство за узор“ неће остати само пука фраза изговорена приликом Обамине посете Анкари.

Да су билатерални односи поново кренули да се одвијају у жељеном правцу потврђено је током заседања Генералне скупштине УН, у септембру 2011, када су се, на маргинама овог скупа, Обама и Ердоган састали како би дискутовали о новој блискоисточној реалности.⁹⁰⁸ Важно је напоменути да је до овог сусрета дошло убрзо након неуспелог турског покушаја да убеди Башара ал-Асада да „прекине војне операције против цивила“,⁹⁰⁹ и да у најкраћем року омогући миран почетак демократске транзиције. У прилог тврдњи како је сусрет америчког председника и турског премијера, на „маргинама“ заседања УН, имао нешто већу „тежину“ од уобичајног протоколарног сусрета, говори чињеница да се том приликом нису састала само ова два лидера, већ се радило о „састанку државних делегација на највишем нивоу. Обе стране су у разговору представљали највиши државни званичници. Поред Ердогана, Турску су представљали и потпредседник владе Али Бабаџан, министар спољних послова Ахмет Давутоглу, министар за ЕУ и главни преговарач Егмен Багиш, заменик председника АКП Омер Челик, турски амбасадор

⁹⁰⁶ İlhan Tanır, исто, р. 75.

⁹⁰⁷ Исто.

⁹⁰⁸ Владимир Трапара, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 295.

⁹⁰⁹ Реч је о вишесатном разговору који су у Дамаску водили Давутоглу и Асада, након кога је постало јасно да сиријски председник неће послушати турске „сугестије“ (*Turkey issues „final word“ to Syria*, /25/4/2017/ <http://www.reuters.com/article/us-turkey-syria-davutoglu-idUSTRE77E43G20110815>; İlhan Tanır, исто, р. 78). Овај дипломатски дебакл Анкаре, значиће крај добросуседних односа, који су успостављени почетком 2000-их, и убрзо ће резултирати отвореном турском подршком „устанку“ против Асада, као и бројним оружаним инцидентима на турско-сиријској граници (обостраном разменом артиљеријске ватре, као и обарањем турског војног авиона у пограничном ваздушном простору).

у Вашингтону Намик Тан и заменик начелника генералштаба Хулуси Акар. Делегацију у пратњи америчког председника сачињавали су амерички државни секретар Хилари Клинтон, министар за европска и евроазијска питања у Стејт департменту Филип Гордон, виши директор за европска питања у Већу за националну сигурност Беле куће Елизабет Шервуд-Рандал, стални представник у УН Сузан Рајс и саветник за националну безбедност Том Донилен.⁹¹⁰ Узевши у обзир повод сусрета, и састав обе делегације, јасно је да је циљ овог сусрета био превазилажење пређашњих неспоразума, и коначно стављање у погон „Партнерства за узор“. Арапско пролеће представљало је савршен повод и за једно и за друго.

Након укључења у војне операције у Либији, Турска је узела активно учешће у процесу стабилизацији и „изградњи мира“ у деловима Либије који су „ослобођени“ од Гадафијеве власти. НАТО се, заједно са својим арапским партнерима, определило да, међу бројним побуњеничким групама, „на терену“ пружи подршку тзв. Либијском националном транзиционом савету (енг. *National Transitional Council of Libya*, арап. *Al-majlis al-waṭanī al-intiqālī*, енг.скр. НТЦ).⁹¹¹ Стога се и Турска окренула ка овој револуционарној коалицији, тражећи у њој подесног „партнера“ који би јој омогућио опстанак поменутих економских интереса и након пада Гадафијевог режима. Такође, либијски НТЦ је Анкари деловао и као подесна „марионета“, преко које ће, не само заштити већ постојеће интересе, већ и проширити своју сверу утицаја на овај део Магреба. Како би то постигла Турска је започела својеврсно такмичење са Француском и Британијом око тога ко ће остварити већи утицај у Либији, посредством помоћи НТЦ-у. Како би „потиснула“ своје западне коалиционе partnere Анкара је НТЦ-у „давала помоћ у кешу; Давутоглу је посетио Либију одмах након што је Триполи освојен од стране НТЦ-а; а Ердоган се упустио у своју турнеју по земљама арапског пролећа, посетивши Египат, Либију и Тунис“.⁹¹²

⁹¹⁰ Исто.

⁹¹¹ Реч је о будућој „опозиционој“ влади, подржаној од стране Запада, која је у периоду непосредно по завршетку грађанског рата управљала Либијом до расписивања демократских избора у лето 2012.

⁹¹² İlhan Tanir, исто, р. 76.

Овакав турски активизам наишао је на подршку Вашингтона. У јеку либијске интервенције, док су коалициони ваздушни удари сваким даном чинили Гадафијев крај све извеснијим, Хилари Клинтон је „поручивала блискоисточним државама да би у изградњи демократског друштва требало да следе искуства Турске“.⁹¹³ И више од тога. Посматрајући ширу регионалну слику, Бела кућа је у Турској видела, не само идеалан узор за земље арапског пролећа, већ и довољно снажан и „привлачан“ модел, који у Ираку може представљати алтернативу све јачем иранском утицају.⁹¹⁴ Тај став најбоље осликава следећа изјава Грегорија Микса (Gregory Meeks), члана Подкомитета за Европу и Евроазију Представничког дома (енг. *U.S. House of Representatives Subcommittee on Europe and Eurasia*): „Постоји само турски модел за Ирак, ирански модел значи изолацију“.⁹¹⁵ Иако се Анкара претходних година својски трудила да према Техерану задржи спољнополитички курс који би поспешило регионалну сарадњу (а избегао регионално надметање) Арапско пролеће развејало је илузије да је политика „Нула проблема са суседима“ на дуже стазе остварљива. Обе државе желеле су да Ирак уведу у своју сферу утицаја, и обе су у арапском пролећу препознале идеалан тренутак за остварење сопствене регионалне хегемоније. Упркос чињеници да је поменута Давутоглуова спољнополитичка доктрина и даље била на снази, у реалности Турска је била осуђена на интересно сукобљавање са Ираном, што је у Вашингтону дочекано са великим оптимизмом. Удаљавајући се од Техерана, истовремено прекинувши своје добросуседске односе са Дамаском,⁹¹⁶ Анкара је била

⁹¹³ Дарко Танасковић, исто, стр. 183.

⁹¹⁴ Sean Kane, „The Coming Turkish Iranian competition in Iraq“, *Special Report*, United States Institute of Peace, Washington, 2010, p. 14.

⁹¹⁵ İlhan Tanır, исто, p. 80.

⁹¹⁶ Окренувши леђа званичном Дамаску, Анкара је потражила нове партнере у Сирији. Одустајући од покушаја да убеди Асада да оде са власти, Ердоган и Давутоглу су се концентрисали на подршку одређеним опозиционим групама које су учествовале у оружаном побуну против владајућег режима. У годинама које ће доћи, Турска ће постати велики заштитник тзв. Слободне сиријске армије (енг. *Free Syrian Army*, арап. *al-Jaysh as-Sūrī al-Hurr*), коју су формирале војне јединице регуларне сиријске армије, које су отказале послушност Асаду, и придружиле се побуни (*Defecting troops form 'Free Syrian Army'*, *target Assad security forces*, /25/4/2017/ http://www.worldtribune.com/worldtribune/WTARC/2011/me_syria0973_08_03.asp). Такође, Анкара ће „кумовати“ стварању „Сиријског националног већа“ (енг. *Syrian National Council*, арап. *al-Majlis al-Waṭanī as-Sūrī*) „прелазне“ сиријске владе у егзилу. Ова организација, састављена од више побуњеничких фракција, прихватила је турско покровитељство и за своје седиште изабрала управо Истанбул.

на путу да започне раздобље новог „меденог месеца“ у односима са Вашингтоном.⁹¹⁷ Међутим, мимо свих очекивања, Арапско пролеће кренуће другим током, што ће изазвати нове неспоразуме између Вашингтона и Анкаре, и изнова учинити „Партнерство за узор“ недостижним.

У наредних годину дана „пролећа“ догађаји (а са њима и нови проблеми) низаће се као на покретној траци. Ескалација грађанског рата у Сирији довешће Анкару и Дамаск на ивицу оружаног сукоба, нарочито након инцидента који се одиграо у јуну 2012, када је сиријска војска оборила турски ловац Ф-4, који је летео изнад међународних вода у близини сиријске границе.⁹¹⁸ Анкара је том приликом, као и приликом наредних инцидената (учестало испаливање ракета са сиријске територије на пограничне градове и насеља у Турској), тражила војну подршку и „заштиту“ САД и НАТО. Међутим, позитиван одговор атланских савезника или је изостао, какав је био случај са турским захтевом да се (због поменутог обарања авиона) активира члан 5. повеље НАТО,⁹¹⁹ или је, као у случају распоређивања ракетног система „Патриот“ на турско-сиријској граници (зарад заштите од ракетирања са сиријске стране), до њега дошло у форми „утешне награде“.⁹²⁰

⁹¹⁷ Исто.

⁹¹⁸ Анкара: Сирија оборила турски борбени авион, /25/4/2017/ <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:385370-Ankara-Sirija-oborila-turski-borbene-avion>

⁹¹⁹ Након што је сиријска војска оборила турски Ф-4, Анкара је сазвала хитан састанак Северноатланског савета (енг. *North Atlantic Council*) у Бриселу, позивајући се на члан 4. повеље НАТО савеза. Упркос оптужбама званичног Дамаска да је турски авион повредио сиријски ваздушни простор, те да је сиријска војска имала право да га обори, турска страна је овај поступак окарактерисала као чин агресије (Justyna Pawlak, Sebastian Moffett, *NATO condemns Syria over downed Turkish plane*, /25/4/2017/ <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-nato-idUSBRE85POIN20120626>). Анкара је од својих савезника захтевала активирање члана 5. повеље НАТО (*NATO 'Stands' With Turkey But Does Not Invoke Article 5*, /25/4/2017/ <http://www.rferl.org/a/turkey-syria-nato/24625900.html>) чиме би их обавезала да свим неопходним средствима помогну Турској да заштити свој интегритет, и очува безбедност своје територије. Северноатлански савет ипак није усвојио турски захтев, сматрајући да би активирање члана 5, којим се напад на једну чланицу сматра нападом на читав Савез (видети: Сјеверноатлантски уговор, чланак 5, исто), био претерана реакција на један овакав инцидент. Уместо тога, НАТО је најстрожије осудио сиријски поступак и исказао „снажну солидарност“ са Турском (*NATO 'Stands' With Turkey But Does Not Invoke Article 5*, исто), што је суштински значило да Анкара мора сама да се побрине за сигурност своје границе.

⁹²⁰ Након одбацивања турске иницијативе за активирање члана 5. повеље НАТО, Анкара је као решење за проблем „преливања“ сиријског сукоба на своју територију захтевала од НАТО размештање ракетног система „Патриот“ у граничним областима са Сиријом. Као повод за захтев послужили су чести инциденти прекограничног гранатирања турских насеља, а главни аргумент била је, како је то рекао турски председник Абдулах Гул „забринутост да Сирија може да употреби

Новонастале несугласице са Западом око начина на који треба решавати бројне последице арапског пролећа, додатно ће бити закомпликоване руским мешањем у све разбукталији сиријски конфликт, чиме је започет велики *come back* ове (некадашње светске) силе на блискоисточну геополитичку сцену. Турска одлука да о Сирији „преговара“ са Москвом, као и покушај зближавања две државе путем склапања бројних енергетских и економских аранжмана, ставиће Вашингтон пред нове недоумице, док ће Анкара, на тај чин гледати као на преузимање судбине у сопствене руке.

5.3. Јачање турско – руских односа

5.3.1. Турско-руски односи непосредно пре почетка арапског пролећа

Посета високе државне делегације Руске федерације Истанбулу, коју је, децембра 2012. године, предводио руски председник Владимир Путин, представља „завршну тачку“ временског оквира којим смо омеђили наше докторско истраживање. Та, по много чему, важна посета, којом је заокружена прва деценија владавине АКП-а, за нас не представља само симболично затварање једног (спољно)политичког циклуса, већ представља преломни тренутак у коме Турска

хемијско оружје против Турске и [...] да пројектили 'Патриот' ту претњу могу да предупреду“ (Ajhan Šimšek, Darko Janjević, *Zašto Turskoj trebaju rakete „Patriot“?*, /25/4/2017/<http://www.dw.com/sr/za%C5%A1to-turskoj-trebaju-rakete-patriot/a-16400808>). Потребно је напоменути како Анкара није страховала да ће Асад циљано користити хемијско оружје против Турске, већ се плашила да би хаос грађанског рата могао довести до вакума моћи у коме би режим изгубио контролу над хемијским оружјем, те да би оно могло бити употребљено од стране „осамостаљених“ војних и безбедносних структура. Северноатлански савет оценио је турски захтев као оправдан, и одобрио је размештање ракетних батерија на турској страни границе. Тим поводом, генерални секретар НАТО Андерс Фог Размусен (Anders Fogh Rasmussen) изјавио је како ће размештање ових пројектила „допринети деескалацији кризе дуж југоистичне границе НАТО“ и да ће то бити конкретна демонстрација „солидарности и решености Алијансе“ (Ajhan Šimšek, Darko Janjević, исто). Узевши у обзир чињеницу да „Патриот“ систем није адекватна заштита од малокалибарских граната, нити бројних варијетета хемијског напада, многи су у овој помоћ видели само симболичан гест који треба да покаже јединство Савеза, и тиме пружи својеврсну психолошку подршку Турској (Leon Štebe, Jasmina Roze, *Bundesver i „Patriot“ stižu u Tursku*, /25/4/2017 <http://www.dw.com/sr/bundesver-i-patriot-sti%C5%BEu-u-tursku/a-16504952>).

почиње да се *de facto* понаша као *сила средњег домета*, односно успева да потврди дуго прижељкивани статус *средње силе*.

Ипак, пре него што се упустимо у анализу саме посете, потребно је укратко осврнути се на хронологију турско-руских односа непосредно пре „распламсавања“ арапског пролећа. Овај кратки дескриптивни осврт неопходан нам је како би смо што прецизније осветлили праву природу турског спољнополитичког заокрета, и тиме обезбедили аргумент за наше хипотезе о турско-америчком „удаљавању“ као делимичној последици амбиција турских исламистичких елита да својој држави прибаве статус *средње силе* (X3, X7 и X8). Та аспирација и (по нашем мишљењу) њена коначна реализација свој пуни израз добијају управо кроз промену у билатералним односима Анкаре према Москви. А да би се та промена у потпуности разумела, потребно је претходно утврдити какви су односи ове две државе били непосредно пре но што се поменути „преображај“ одиграо.

Како смо већ напоменули, Турска је своје „кокетирање“ са Русијом (тада СССР-ом), започела недуго након Кипарске кризе 1974, као део „стратегије“ за умањење своје зависности од војне и економске помоћи САД.⁹²¹ Ипак, новостварена сарадња са „црвеном претњом“, са којом је премијер Исмет Инени, само деценију раније, одбијао сваку сарадњу, остала је у домену заједничких енергетских и развојних пројеката.⁹²² Војна сарадња је изостала, пре свега услед чињенице да је Турска припадала НАТО клубу, чега није била спремна да се одрекне, чак ни када су остале чланице овог савеза подржале Грчку у кипарском спору. Такође, страх од (некадашњих) совјетских претензија на делове турске територије, свеже подгрејан совјетском окупацијом Авганистана, додатно је допринео да зближавање две државе остане превасходно у оквирима економске сарадње. Међусобна сарадња добиће своје јасније обресе 1984. године, када су две државе закључиле први споразум о куповини руског гаса.⁹²³ Након распада СССР-а, крајем 1991. године, отворено је питање

⁹²¹ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 67.

⁹²² Aylin Güney, исто, р. 343.

⁹²³ Испорука гаса је започела 1987. године, и од тада је у више наврата Анкара захтевала ревидирање споразума у правцу повећања уговорених количина (за више видети: Зоран Милошевић, „Турска потрага за донатором енергије - О енергетској сарадњи Русије и Турске“, у Александар Раковић, Миша Ђурковић (Ур.), исто, стр. 101).

„дефинисања односа Русије и Турске. То је учињено 1992. године када су политички представници Москве и Истанбула потписали договор о односима две државе, који је потврдио узајамни статус 'пријатељске државе'“. ⁹²⁴ Потом је 1997. уследило потписивање споразума о изградњи гасовода „Плави ток“ (енг. *Blue Stream*, рус. *Голубо́й пото́к*), ⁹²⁵ којим је, преко Црног Мора, турско енергетско тржиште повезано са руским налазиштима гаса.

Након доласка АКП-а на власт, унапређење односа са Русијом постало је један од главних турских спољнополитичких приоритета. Две државе су, приликом посете руског председника Владимира Путина Истанбулу 2004. године, усвојиле „Заједничку декларацију о јачању сарадње и мултидимензионалног партнерства“. ⁹²⁶ Стављајући економски интерес у први план, две државе су билатералне односе градиле у правцу увећања трговинске размене и инвестиција, настојећи да их заштите од „крупних разлика у спољним политикама према Источном Медитерану и Кавказу, и од међусобног такмичења над енергетским токовима у Каспијском басену“. ⁹²⁷ Како се ради о државама са сличном геополитичком позицијом (реч је о евроазијским државама), и у много чему сличним спољнополитичким аспирацијама њихових актуелних државних руководстава (обојених идејом *евроазијства*), и у Москви, и у Анкари, преовладало је мишљење да је од узајмне користи развијати сарадњу управо у оним областима у којима су њихови интереси (барем у извесној мери) комплементарни, док су потенцијална „преклапања“ и сукобљавања сфера интереса, стратешки стављена у други план. Танасковић примећује како је турско зближавање са Москвом, од када је АКП дошао на власт, у многоме било условљено чињеницом да је такав „узлазни тренд из више разлога одговарао и Москви“. ⁹²⁸ Он на следећи начин објашњава суштину турско-руских односа, у годинама које су претходиле арапском пролећу: „Путин и Ердоган, двојица прагматичара с јасним визијама пожељне будућности својих евроазијских земаља и свесни њихових компаративних

⁹²⁴ Зоран Милошевић, исто, стр. 107.

⁹²⁵ Исто, стр. 108-109.

⁹²⁶ Дарко Танасковић, исто, стр. 85.

⁹²⁷ Bulent Aliriza, Stephen J. Flanagan, исто, р. 4.

⁹²⁸ Дарко Танасковић, исто, стр. 85.

предности, као и потенцијалне геоекономске комплементарности у неким виталним областима, брзо су у свему најбитнијем пронашли заједнички језик. На неким тачкама сучељавања њихових интереса, међу којима предњаче Балкан и Кавказ, Турска и Русија нужно остају ривали, али им стратегијске развојне пројекције налажу да упркос пронађу и примене најделотворније моделе сарадње, понајпре у енергетској и трговинској области. Суштински продор учињен је споразумом (августа 2009) о томе да руски енерговод 'Јужни ток' прође кроз турске територијалне воде, док би Русија, са своје стране, помагала изградњу нуклеарне централе у Турској, што се у овој енергетским ресурсима сиромашној, а великој земљи с убрзаним развојем види као витално важан пројекат. Истовремено Русија је подржала изградњу нафтовода Самсун-Џејхан, дугог 555 километара, којим би се нафта с обале Црног мора транспортовала до турске медитеранске обале, а онда удаљеним потрошачима [тј. енергетским тржиштима западних држава]⁹²⁹. Такође, мимо трговине енергентима, Русија је, 2008. године, по обиму трговинске размене постала највећи спољнотрговински партнер Турске, потискујући Немачку на друго место.⁹³⁰

Из претходно реченог, јасно је да су Турска и Русија пронашле свој заједнички интерес на пољу економске сарадње, пре свега у области трговине енергентима. Рачуница је била сасвим јасна. Русија је у Турској видела „кључара“ који ће јој отворити врата, за гасом „гладних“, западноевропских тржишта. С друге стране, захваљујући енергетским аранжанима склопљених са Москвом, турска страна је желела да за себе прибави статус кључне транзитне државе. Наиме у јулу 2009. године, само месец дана пре потписивања споразума о изградњи „Јужног тока“, Турска је са Румунијом, Бугарском, Мађарском и Аустријом потписала Споразум о изградњи гасовода „Набуко“, који је уживао подршку САД и једног дела западноевропских држава. Стога је овај пројекат у стручној и широј јавности посматран као подметање „клипа у точкове“ Русији,⁹³¹ чиме би руске енергетске

⁹²⁹ Исто.

⁹³⁰ Sergei Markedonov, Natalya Ulchenko, "Turkey and Russia: An Evolving Relationship", Carnegie Endowment for International Peace, August 19, 2011, /1/5/2017/<http://carnegieendowment.org/2011/08/19/turkey-and-russia-evolving-relationship>

⁹³¹ Ограничени енергетски ресурси (само 2% светских резерви нафте и 4% резерви природног гаса), праћени великом потражњом за енергијом на њеној територији (коју насељава 7% светског

амбиције биле заустављене пре него што досегну југоисточну капију Европе. Приступањем „Јужном току“ Турска је показала да јој је сопствена енергетска безбедност важнија од европске енергетске независности. Овај поступак Анкара је правдала чињеницом да је и сама зависна од увоза руских енергената, да њеној растућој економији треба све више „енергије“,⁹³² а као додатни разлог навела је управо потребу за диверзификацијом извора снабдевања.⁹³³ Ипак, ближе истини је објашњење према коме би се укључивање Турске у ова два међусобно конкурентна пројекта могло тумачити првенствено као геополитички опуртинизам.

Баштинећи своју позицију „пожељне удаваче“, Турска је планирала да за себе приграби улогу „енергетског чворишта“, незаобилазне транзитне руте којима би се енергенти из Русије и Средње Азије транспортовали до западноевропских тржишта, без обзира на геополитичке игре Истока и Запада. Руски гасни продор ка Европи и Медитерану савршено се уклапао у планове Анкаре, јер би у случају успешне реализације пројекта „Јужни ток“ Турска била јаче повезана са Европом. Такође, руско-турска енергетска сарадња пружала је и могућност јачања турског утицаја у блискоисточном медитеранском приобаљу, јер су две стране разматрале и могућу изградњу гасовода „Плави ток 2“, којим би се руски гас, преко Турске, достављао Сирији, Либану, Кипру и Израелу.⁹³⁴

становништва, које чини више од ¼ светског БДП-а), чине ЕУ у великој мери зависном од увоза нафте и гаса. Русија, као држава богата овим ресурсима, игра улогу главног европског снабдевача што отвара могућност за геоекономско потчињавање и монополизацију енергетског тржишта држава ЕУ. Такође, на Западу постоји бојазан да би ЕУ могла постати „галац“ енергетских спорова Русије и транзитних држава (Украјине и Белорусије), преко чијих територија пролазе гасоводи којима се гас транспортује на запад (За више видети: Митар ковач, Милан Поповић, „Европска енергетска безбедност и Руска федерација“, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, Зима/2013, стр. 23).

⁹³² *Putin Wins Turkey's Approval Of South Stream Route*, /1/5/2017/ http://www.rferl.org/a/Putin_In_Turkey_Seeking_Approval_For_South_Stream_Route/1793851.html

⁹³³ Није на одмет напоменути да је до руско-турског енергетског зближавања дошло током двогодишњег периода „ресетовања“ односа Вашингтона и Москве. Реч је о иницијативи за побољшање односа две државе коју је 2009. године покренуо Барак Обама, и током које су односи САД и Русије значајно унапређени (за више видети: Владимир Трапара, *Време ресетовања - Односи Русије и Сједињених Држава у периоду од 2009. до 2012. године*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017.) Током трајања „ресетовања“ „Турска је могла легитимно да спроводи своју мултидимензионалну политику, тако што би, између осталог градила партнерство са Русијом“ (Владимир Трапара, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 6) а да притом не изазове већи зазор САД и својих НАТО партнера.

⁹³⁴ Зоран Милошевић, исто, стр. 111.

Уговорени и планирани енергетски пројекти јасно су указивали „на жељу Русије да Турска заузме самосталнију позицију у односу на САД и НАТО“.⁹³⁵ Такође, они су сведочили и о растућој тежњи за осамостаљењем турске регионалне политике, о којој је Анкара желела да одлучује независно од воље Вашингтона. Како је турско-руско зближавање превасходно било геоекономског карактера, за праву потврду турске геополитичке самосталности недостајало је још само да њена сарадња са Москвом добије и политичко-безбедносну димензију. Мешањем Русије у грађански рат у Сирији, отвориће се простор да се и на овом пољу поништи „партнерски“ ексклузивитет који је до тада био намењен искључиво Америци и савезницима из НАТО. Само две године након турског приступања „Јужном току“, Москва и Анкара ће, мимо воље Запада, заједно разматрати могућа решења сиријског сукоба. Ипак, то ће чинити са супротстављених позиција, јер ће Русија своју подршку усмерити ка Асадовом режиму, чији су пад турске власти „зацртале“ као свој спољнополитички императив.

5.3.2. Повратак Русије на Блиски исток и турско „окретање“ Москви

Политичке и војне везе између Москве и Дамаска вуку корене још из периода Хладног рата, када је, седамдесетих година прошлог века, басистички режим председника Хафиза ал Асада изградио чврсте везе са СССР-ом. Тадашње сиријске власти омогућиле су Совјетима да на левантском приобаљу направе геостратешко упориште, тако што су СССР-у уступиле луку у Тартусу (арап. *Tartūs*), у којој се и данас налази руска поморска војна база. Протокол о успостављању дипломатских односа између Сирије и СССР-а закључен је 1946. године, са намером да се на тај начин пружи подршка сиријској независности и њеном осамостаљењу од француске колонијалне управе.⁹³⁶ До јачег окретања СССР-у дошло је после државног удара

⁹³⁵ Зоран Милошевић, исто, стр. 112.

⁹³⁶ Сирија је прогласила своју независност још 1936. године, али је Француска одбила да ратификује споразум о независности, и да повуче војску из своје некадашње колоније. До коначног француског признања сиријске независности дошло је 1944. године, а последње француске војне јединице повучене су са сиријске територије 1946. године.

1966. године, када је у Сирији на власт дошла БАСС партија. Убрзо након што је на референдуму 1971. за председника Сиријске Арапске Републике изабран један од басистичких лидера, бивши генерал Хафиз ал Асад, Дамаск је начинио прве конкретне кораке у правцу зближавања са Москвом. Споразум о војној бази у Тартусу склопљен је 1971, а 1980. године две државе потписале су и *Споразум о пријатељству и сарадњи*.⁹³⁷ Овај споразум представљаће темељ будућег сиријско-совјетског „савезништва“, јер је у њему наведено да „у случају ситуација које угрожавају мир или безбедност било које потписнице, обе стране ће одмах ступити у међусобни контакт како би координирале своје ставове и сарађивале на уклањању актуелне претње у циљу поновног успостављања мира“.⁹³⁸ Како је Сирија 1992. признала Руску Федерацију као легитимног наследника СССР-а, поменути споразум је аутоматски остао на снази до данашњег дана,⁹³⁹ а Русија ће, након краја Хладног рата задржати „техничко“ присуство у бази Тартус, чиме ће задржати симболично војно присуство у водама Медитерана.

Арапско пролеће драстично ће променити ову ситуацију. Суочене са неуспехом планираног „ресетовања“ односа са Вашингтоном, као и низом кризних ситуација у свом непосредном окружењу (пре свега ситуацијом у Грузији, као и све интензивнијим „загревањем“ ситуације у Украјни),⁹⁴⁰ власти у Москви схватиле су

⁹³⁷ Важно је напоменути да сиријско-совјетски споразум о пријатељству и сарадњи не можемо формално сматрати војним савезом, без обзира на одредбе које се тичу војне сарадње и координираних активности на пољу сузбијања претњи по националну безбедност обе државе. Иако је совјетска страна овим споразумом гарантовала да ће поштовати сиријску политику блоковске неопредељености (Арапска Република Сирија била је чланица *Покрета несврстаних*) јасно је да је овај споразум био кокетирање са идејом војног савезништва и да је, према потреби, остављао простор за веома широко тумачења.

⁹³⁸ *Syria, USSR Treaty of friendship, Cooperation which remains in force*, /3/5/2017/ <https://sputniknews.com/middleeast/201510011027817141-Treaty-of-Friendship-Cooperation-Between-USSR-Syria-Which-Remains-in-Force/>

⁹³⁹ *Syria, USSR Treaty of friendship, Cooperation which remains in force*, исто.

⁹⁴⁰ Грузија ја након тзв. *Револуције ружа* 2003. године све отвореније почела да „гравитира“ ка НАТО, тежећи пуноправном чланству у овој организацији, што је у великој мери затегло односе између Тбилисија и Москве. Ситуација се додатно закомпликовала 2008. године, када је, због једностраног проглашења независности грузијских покрајина Абхазије и Јужне Осетије, дошло до краткотрајног Руско-грузијског рата. Како би заштитила тамношње руско становништво, Русија је интервенисала на страни отцепљених покрајина зауставивши офанзиву грузијске армије. Од тада, Абхазија и Јужна Осетија функционишу као самопроглашене независне државе, чију независност признаје само Москва, док Тбилиси и даље сматра ове територије саставним делом Грузије. Што се Украјине тиче, и ова држава је, након тзв. *Наранџасте револуције*, све више гавитирала ка сарадњи са ЕУ и чланству у НАТО, изазивајући таквом политиком све веће тензије у односима са Русијом. Унутрашње поделе по

како НАТО „куца“ на њихова врата, и како су руске сфере геополитичког утицаја озбиљно пољуљане. Турболентна дешавања на Блиском истоку била су још једна потврда ове бојазни. Међутим, Арапско пролеће ће се ускоро „демаскирати“ и као идеална шанса за Русију да, после дводеценијске геополитичке дефанзиве, крене у геостратешку офанзиву.

Могло би се констатовати како је Русија као *status quo сила* била решена да „престане да узмиче пред америчком геополитичком офанзивом“ и да никако не допусти да се у Сирији догоди реприза Либијског сценарија.⁹⁴¹ Разлог за њено изненадно ангажовање у сиријској кризи био је, с једне стране свест о томе да би „након Асадовог пада Иран преостао као једина блискоисточна држава која се супротставља америчком хегемонистичком походу“ и да би се Техеран нашао у „далеко неповољнијој позицији него сада, те би постојала реална опасност од тога да његов режим падне као жртва америчке агресије, или се пак добровољно покори Вашингтону“.⁹⁴² Москви је било јасно да би, у случају да овакав сценарио постане реалност „САД имале потпуну хегемонију на Блиском истоку и одатле би могле да врше утицај на Закавказје, Средњу Азију, па и на јужне делове Русије“.⁹⁴³ Такође, пријатељски односи и савезништво из времена Хладног рата, обавезивале су Русију да и на Сирију гледа као на „део руске сфере утицаја, иако географски одвојен од остатка (који се углавном своди на постсовјетски простор)“.⁹⁴⁴

Из тих разлога насилно уклањање Асадовог режима, и последично извлачење Сирије из сфере руског утицаја које би неминовно уследило, било је за Москву у потпуности неприхватљиво. Русија је покренула дипломатску офанзиву, послуживши се правом вета у СБ УН, како би спречила усвајање било какве резолуције о Сирији која би могла водити војној интервенцији против Асада. Такође, Москва ће прибећи и другим средствима како би свог савезника одржала на власти у Дамаску. Владимир Трапара, у својој књизи посвећеној покушају „ресетовања“ америчко-руских односа,

питању даљег спољнополитичког курса ове државе, већ 2013. године увућиће Украјину у крвави грађански рат, који ће потом довести до Руске анекесије Крима.

⁹⁴¹ Владимир Трапара, исто, стр. 345.

⁹⁴² Исто.

⁹⁴³ Исто.

⁹⁴⁴ Исто.

овако описује руско ангажовање у Сирији, током првих година грађанског рата: „Русија ће то (за почетак, пре него што 2015. буде принуђена да директно интервенише) чинити врло суптилно, али - како ће се на крају испоставити врло делотворно. Она ни у једном тренутку није престајала да снабдева Асада наоружањем, позивајући се на уговоре склопљене у ранијем периоду. У оквиру овог наоружања налазе се и противавионски системи (иако не они најнапреднији) који би могли да учине западну интервенцију против Сирије много скупљом од оне у Либији. Уз то, Москва је своју војну моћ и непосредно пројектовала у региону - путем повремених морнаричких вежби у Источном средоземљу, временом све већих и већих. Иако би руски званичници сваки пут негирали да ове вежбе имају икакве везе са сиријским сукобом, оне су Западу слале јасну поруку - да у случају да овај крене у интервенцију против Сирије, Русија са својим *de facto* војним присуством на терену може да буде крајње непредвидљив актер“.⁹⁴⁵

Уплитање у сиријски сукоб, и све снажнија подршка Башару ал-Асаду, која је значајно допринела његовом опстанку на власти, довела је Москву на руб конфронтације са Анкаром. Дојучерашњи геоекономски партнери, чија је енергетска сарадња претила да постане ноћна мора Запада, сада су се нашли на супротним странама у конфликту који је сваким даном постајао све крвавији и који се постепено преливао на суседни Ирак, попримајући тако димензије регионалног сукоба. Турска, осведочени противник актуелног режима у Дамаску, помагала је већ поменути Слободну сиријску армију, спонзоришући „шаком и капом“ њен устанак против Асада. Истовремено, у јавности се све спекулисало о наводним везама Анкаре са сунитским групама у Сирији и Ираку, које су се такође бориле против сиријског председника. Уз ове напоре, Ердоган је вршио и све јачи притисак на САД и НАТО да се између Турске и Сирије уведе тампон зона,⁹⁴⁶ која би турску заштитила од дотока избеглица (лекција коју је Анкара научила још након прве америчке интервенције у Ираку), и умањила размена ватре у граничном појасу, где су се сада међусобно сукобљавали побуњеници, регуларна сиријска армија, радикални

⁹⁴⁵ Исто.

⁹⁴⁶ Shashank Joshi, Aaron Stein, „Not quite ‘zero problems’ - Ankara’s troubles in Syria“, *RUSI Journal*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Vol. 158 No. 1/2013, p. 30.

исламисти и сиријски Курди. Ови захтеви ће током наредних година прерасти у захтев за увођењем зоне забране лета, онако како је то недавно било учињеном са Либијом (или са севером Ирака, по завршетку I Заливског рата). Анкара се водила проценом да би зона забране лета, уколико би се применио истоветни рецепт какав је примењен приликом рушења Гадафија, лако могла прерасти у ваздушне ударе против Асатових снага, чиме би његов пад са власти био убрзан. Са друге стране, Русија је заједно са Ираном и либанским ХИЗБОЛАХ-ом (арап. *Ḥizbu'llāh*) пружала логистичку и војну подршку регуларној сиријској армији,⁹⁴⁷ и како смо већ рекли, у међународној ацени спречавала усвајање резолуције СБ УН, којом би било омогућено понављање Либијског сценарија у Сирији. Од 2011. године, Русија ће више пута уложити вето у СБ на резолуције које су се тичале Сирије,⁹⁴⁸ укључивши ту и резолуцију коју је 2012. иницирале Арапска лига, а коју је Турска снажно подржала.⁹⁴⁹

Упркос све очигледнијем сукобу интереса у Сирији, Анкара и Москва су улагали напор да не покваре билатералне односе. Током сусрета два премијера у Москви, током јула 2011. године, непосредно пре првог руског „сиријског“ вета у СБ, заузет је заједнички став да о будућности Сирији треба да одлучи, пре свих, сиријски народ.⁹⁵⁰ Еродган и Путин су се сложили да ниједна страна сила не би смела да угрози територијални интегритет Сирије. Такође, током сусрета, Руска страна је јасно ставила до знања да Турску види као свог главног партнера на Блиском истоку. Међутим, овај сусрет није дао никакве значајније резултате по питању изналажења

⁹⁴⁷ ХИЗБОЛАХ је либанска шитска исламистичка група, милитантног карактера, која се често описује и као шиитска милиција. Ова група се налази у перманентном ратном сукобу са Израелом, због чега је већина западних држава сматра терористичком организацијом. Поред ХИЗБОЛАХ-а, на страни режима у Дамаску, у Сирије се боре и друге паравојне формације попут бројних ирачких шиитских милиција и палестинске *Ал Кудс* бригаде (арап. *Liwa al-Quds*).

⁹⁴⁸ У тренутку писања ове дисертације, Русија је у СБ-у ставила свој седми „сиријски“ вето, овога пута на резолуцију која се тиче осуде напада хемијским оружјем у граду Кан Шеикун, на северу Сирије, који су наводно извршиле режимске снаге (*Rusija uložila veto na rezoluciju UN o Siriji o napadu u Siriji*, /3/5/2017/http://www.blic.rs/vesti/svet/rusija-ulozila-veto-na-rezoluciju-un-o-siriji-o-napadu-usiriji/jm2ceq5).

⁹⁴⁹ *Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria as Russian Federation, China Veto Text Supporting Arab League's Proposed Peace Plan*, UN Security Council, Meeting coverage, /3/5/2017/http://www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm

⁹⁵⁰ *Syria's future matter for Syrians – Moscow, Ankara*, /3/5/2017/https://sputniknews.com/voiceofrussia/2012_07_18/Syria-future-matter-for-Syrians-Moscow-Ankara/

евентуалних решења сиријског конфликта. У први план стављена је све амбициознија тежња ка а унапређењу економске сарадње, док је питање Сирије „гурнуто под тепих“ услед очигледно непомирљивих ставова саговорника. Неодређена констатација о томе како сиријски народ треба сам да одлучи о судбини своје државе, као и противљење обе државе војној интервенцији споља, није било ништа друго до куповина времена, како би се видело у ком правцу ће се ситуација даље одвијати. Русија је куповала време потребно да Асад поново ојача, и да захваљујући поменутој помоћи преокрене ситуацију на терену у своју корист. Анкара је чекала да се Запад јаче ангажује око његовог рушења, и да снажније помогне сиријске побуњенике (оружјем, и ваздушном подршком).⁹⁵¹

Ипак, овај сусрет био је значајан из једног другог разлога. Он је био прва назнака покретања турско-руског „дијалога“ на теме које нису биле искључиво економског карактера. Од тренутка „увлачења“ Турске у сферу утицаја Запада, почетком Хладног рата, Анкара је своју безбедносну политику усаглашавала искључиво са Вашингтоном, и својим партнерима из НАТО. Та пракса није прекинута чак ни када се Турска (револтирана про-грчким држањем САД током Кипарске кризе) '70-их година отворила ка СССР-у. Сада је, међутим, Анкара започела потпуно нову спољнополитичку праксу, исправно оцењујући да са Москвом мора отворити и „безбедосни“ дијалог, како би предупредила потенцијални сукоб око кључних питања у региону који су обе сматрале својом зоном интереса.

Година која је протекла од овог сусрета два премијера донела је велику ескалацију сиријског сукоба, а Русија започела своју опструкцију „сумњивих“ резолуција у СБ. Услед ових турбулентних дешавања Анкара је на својим плећима све више осећала притисак ситуације. Танасковић на следећи начин описује недаће које су задесиле Турску: „Турску је од 2011. године почео да запљускује незауостављив талас избеглица из Сирије [...] што је оптеретило и пореметило живот пограничних провинција и опасно их дестабилизovalo, стварајући огромне финансијске проблеме влади [...] Учестали су прекогранични инциденти, акти насиља

⁹⁵¹ Већ 2013. године Ердоган ће почети да врши снажан (и помало „нетактичан“) притисак на Обаму, захтевајући да се САД непосредније тј. војно ангажују у Сирији (Дарко Танасковић, исто, стр. 192).

и атентати, уз узајамно турско-сиријско оптуживање за одговорност [...] радикални исламисти су повели цихад против свих који не деле њихово виђење и практиковање ислама, укључујући и власт у Турској, док су Курди, у почетку сукоба неутрални, постепено увлачени у рат против цихадиста, паралелно настојећи да се војно-политички организују у функцији веће будуће самосталности и повезивања са својим сународницима у Турској и Ираку, што је убрзо постала ноћна мора за Анкару“.⁹⁵²

У тако деликатном тренутку, пред сам крај те турбулентне 2012. године, Истанбул ће, уз велику помпу, посетити висока руска политичка и привредна делегација, коју ће предводити (по)новоизабрани председник Владимир Путин.⁹⁵³ Током децембарског сусрета Ердогана и Путина, економија је поново била главни предмет разговора, са битном разликом што је овога пута ситуацији у Сирији посвећено много више пажње. Светски медији представили су Путинов долазак у Истанбул као почетак „измештања“ сиријског преговарачког процеса на Исток, којим ће тзв. *Женевски процес*,⁹⁵⁴ диригован са Запада, добити потенцијалну конкуренцију. Иако ни током овог сусрета ставови о Сирији нису усаглашени (економија је поново послужила као параван иза кога ће обе стране сакрити непремостиве разлике у ставовима поводом овог питања), читавом свету постало је јасно да Ердоган преговара са Путином, мимо воље САД и НАТО.

Сама бирајући страну са којом ће сарађивати на пољу регионалне безбедност (и решавања горућег блискоисточног конфликта), Турска је потврдила своју способност да успешно „вага“ између Запада и Истока, опредељујући се за ону опцију која њој у датом (спољнополитичком) тренутку највише одговара. Тиме ће (барем) део планова АКП елите, која је од 2002. године кројила турску спољну политику, постати реалност. Иако неће успети да успешно реализује доктрину „Нула проблема са суседима“, нити да Турску уврсти међу чланице ЕУ, АКП ће извојевати

⁹⁵² Исто, стр. 191.

⁹⁵³ Нешто раније, у марту 2012, на председничким изборима Владимир Путин је поново изабран за председника Руске Федерације, чиме је окончан његов премијерски мандат (*Русија: потврђена победа Путина*, 15/5/2017/ http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=03&dd=05&nav_id=587900).

⁹⁵⁴ Преговори између сиријске владе и опозиције који се одвијају под покровитељством УН.

самосталност у регионалој политици, трансформишући на тај начин Турску у *средњу силу*, све мање зависну од утицаја САД.

6. Анализа „АКП декаде” турско-америчких односа са становишта одабраних теоријских концепата

„Када год вам се теорија учини као једина могућа, прихватите то као знак да нисте добро разумели ни теорију ни проблем који желите да решите“

(Карл Попер)

„Сфере утицаја никада нисмо признали, сфере интереса никада нисмо порекли“

(Лорд Балфур)

6.1.Турска као „непослушни вазал“

6.1.1. Индикатори турске безбедносне потчињености

У општој хипотези Х2 изнели смо тврдњу како је између Турске и САД током Хладног рата успостављен хијерархијски однос и како АКП, од тренутка доласка на власт, настоји да „прекомпонује“ билатерални однос тако што покушава да умањи безбедносну потчињеност Анкаре, док се Вашингтон труди да исту очува. У постављању ове хипотезе ми смо пошли од поменуте Лејкове *теорије о међународним хијерархијама* која нам је пружила, не само теоријску основу за наш хипотетички оквир, већ и емпијски мерљиве индикаторе уз помоћ којих ћемо потврђивати претпоставку о хијерархијској природи дијадног односа као „жаришту“ захлађења турско-америчке „билатерале“.

Како су према мишљењу Дејвида Лејка данашње хијеррхије знатно умереније и разуђеније него што је то био случај у минулим временима (нпр. током средњег века или током раздобља европског колонијализма), оне се у светској политици не обзнајују транспарентно и њих није нимало лако уочити на међународној сцени.⁹⁵⁵ С обзиром на ту прикривеност, до које долази из више разлога нпр. жеља да се сачува

⁹⁵⁵ David Lake, исто, р. 36.

међународни углед потчињене државе или пак тежња надређене државе да избегне осуду међународне заједнице (о овим разлозима смо већ детаљније говорили у 2. поглављу) поменути индикатори се намећу као неопходни инструмент за „детектовање“ присуства хијерархије у односима две државе.

Већ је било речи о томе да Лејкова теорија наводи безбедност и економију као поља интеракције у којима најчешће долази до успостављања хијерархијског односа. На основу ове тврдње Лејк уводи поделу на *безбедносне* и *економске хијерархије* које сматра елементарним врстама међународних хијерархија.⁹⁵⁶ Узевши у обзир да смо већ истакли да не постој ни најмање индиције на основу којих би могли тврдити како је између Турске и САД успостављен однос економске надређености и подређености,⁹⁵⁷ ми ћемо се у наставку поглавља искључиво концентрисати на индикаторе безбедносне хијерархије који ће нам помоћи да потврдимо хипотезу Х2. Два главна индикатора којима ћемо се служити формулисао је Дејвид Лејк, док друга два (помоћна) индикатора представљају наш ауторски допринос даљој разради његовог теоријског модела.

Први главни индикатор јесте већ помињано *присуство војних снага надређене државе* на територији подређене државе. Овај индикатор почива на претпоставци да присуство страних војних трупа на територији једне државе неминовно утиче на њену безбедносну политику. Што је број страних војника већи то су веће шансе да ће држава домаћин доспети у потчињени положај у односу на државу чије се трупе налазе на њеној територији. Претпоставка од које ми полазимо јесте да је управо такав случај био и са Републиком Турском, која је током периода Хладног рата допустила стационирање већег броја америчких војника на својој територији. Овај број је током годинама варирао, бележећи '50-их година испрва растући тренд, потом '70-их опадајући (након првог захлађења односа изазваног

⁹⁵⁶ Исто, pp. 52-59.

⁹⁵⁷ Како је већ речено, Турска спада у државе са *флуктирајућим девизним курсом* док су за Лејка *доларизација, фиксни курс и покретни паритет* индикатор постојања економске хијерархије. Такође, он сматра да држава која има разгранату мрежу спољнотрговинских партнера тешко може да постане економски зависна од друге државе, што је такође случај са Турском (Исто, pp. 71-76).

Кипарском кризом), да би се на послетку формирала извесна бројчана константа која траје и данас.

Хипотезу Х2 проверићемо уз помоћ Лејковог *Индекса војног присуства*, који ћемо, како смо већ рекли, израчунати тако што ћемо број америчких војника стационараних на територији Републике Турске поделити са укупним бројем становника ове државе. На тај начин добићемо индекс који ће нам омогућити да упоредимо вредност Индекса америчког војног присуства у Турској са индексима њеног војног присуства у другим државама. Овај индекс ће нам омогућити да приликом утврђивања хијерархије (и потом њихове међусобне компарације) уважимо разлике у величини и насељености различитих држава. Такође, ова једноставна рачуница омогућиће нам да уочимо значајне варијације у хијерархијском односу до којих долази услед протока времена и пораста броја турског становништва, а независно од промена у бројности америчког војног континента.⁹⁵⁸

Како је већ речено, ми смо у нашој дисертацији прихватили методологију Дејвида Лејка (коју смо детаљније образложили у теоријском делу рада), одредивши се за индивидуалне (појединачне),⁹⁵⁹ базне индексе.⁹⁶⁰ Као базну годину, тј. ону годину у којој вредност појаве показује релативно стабилан („нормалан“) ниво, задржали смо годину за коју се одредило и сам Лејк. Реч је о 1995. години у којој је број америчких војника у Панами износио 7.727.⁹⁶¹ Период

⁹⁵⁸ Број турских грађана се у временском интервалу у коме посматрамо хијерархијски тренд драстично увећао. Тако је 1950. године он износио нешто више од 21 милиона становника, да би ова цифра 2012. године нарасла на готово 75 милиона (Worldometers, *Turkey Population*, /21/6/2017/ <http://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/>)

⁹⁵⁹ Индивидуални (појединачни) индекси показују однос нивоа једне временске серије у текућем у односу на базни период (Извор: Миодраг Ловрић, *Основи статистике*, Економски факултет, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, 2008, стр. 294).

⁹⁶⁰ Базни индекси (индекси са сталном или непромењеном базом) добијају се тако што податке временске серије у сваком посматраном периоду ставимо у однос са податком у периоду који смо изабрали као базу, коју током времена не мењамо (Миодраг Ловрић, исто, стр.294). Дакле, ако ниво појаве у текућем периоду обележимо са Y_i , ниво појаве у претходном периоду са Y_{i-t} , а ниво појаве у базном периоду са Y_0 , базне индексе израчунаћемо на следећи начин: $I_i = \frac{Y_i}{Y_0} \times 100$.

⁹⁶¹ То је највећа вредност у посматраном периоду коју смо прихватили као константу, узевши у обзир да је овај број током година у посматраном периоду варирао, бележећи, како смо већ рекли, растући тренд током '50-их, а након Кипарске кризе 1974. и опадајући тренд. Генерално, за базни период није препоручљиво узимати годину у којој је појава коју посматрамо имала највећу или најмању вредност у односу на остатак временске серије. (Опширније: Исто, стр. 297).

посматрања проширили смо за дванаест година, закључно са 2012. годином. Резултати су представљени у наредној табели (Табела 1).

Важно је још једном истаћи да (иако ћемо америчко војно присуство посматрати лонгитудинално) ми индекс војног присуства нећемо израчунавати за сваку годину понаособ већ ћемо се фокусирати на одређене „кључне“ године из новије заједничке историје две државе. Године које смо изабрали као референтне за израчунавање индекса су: а) оне године у којима су се одиграли догађаји од великог значаја за војну сарадњу две државе; б) оне године у којима су се одиграли догађаји који су довели до захлађења међусобних односа; ц) оне године које представљају важне транзиционе периоде.

Како подаци о броју америчких војника у Турској којима располажемо сежу до 1950, ову годину ћемо посматрати као полазну тачку за израчунавање поменутог индекса. Остале референтне године су: 1952. (улазак Турске у НАТО), 1954. (*Споразум о војним постројењима и Споразум о статусу снага*), 1964. (Џонсоново писмо), 1974. (Кипарска криза), 1980. (ДЕЦА споразум), 1991. (крај Хладног рата), 1999. (ЕУ кандидатура), 2003. (навршена прва година власти АКП-а и парламентарно „Не“ америчком захтеву), 2010. (прва година председниковања Барака Обаме и почетак Арапског пролећа), 2012. (турско окретање Русији).

Такође, како би што боље „ухватили“ растући или опадајући тренд војног присуства, његов индекс ћемо израчунати и за период од годину дана пре, односно две године после одабране референтне године (видети Табелу 1).

Табела 1: Индекс (америчког) војног присуства на територији Републике Турске

 Почетна и закључна година
 Референтна година

Година	Број америчких војника на територији Републике Турске	Број становника Републике Турске	Индекс војног присуства
1950.	455	21, 238,496	0,0000002
1951.	745	21,806, 355	0,0000004
1952.	745	22,393,931	0,0000004
1953.	1,044	22,999,018	0,0000005
1954.	1,599	23, 619,469	0,0000008
1955.	2,393	24,253,200	0,000001
1956.	3,519	24, 898,170	0,000001
1963.	10,475	29,597,047	0,000004
1964.	11,133	30,292,969	0,000004
1965.	10,113	31,000,167	0,000004
1966.	10,037	31,718,266	0,000004
1973.	7,480	37,366,922	0,000002
1974.	6,599	38,272,701	0,000002
1975.	7,255	39,185,637	0,000002
1976.	4,856	40,100,696	0,000001
1979.	4,918	42,912,350	0,000001
1980.	5,269	43,905,790	0,000001
1981.	5,125	44,936,836	0,000001
1982.	5,162	45,997,940	0,000001
1990.	4,382	53,994,605	0,000001
1991.	6,342	54,909,508	0,000001
1992.	4,824	55,811,134	0,000001
1993.	4,049	56,707,454	0,0000009

1998.	2,518	61,344,874	0,0000005
1999.	2,312	62,295,617	0,0000004
2000.	2,006	63,240,157	0,0000004
2001.	2,153	64,182,694	0,0000004
2002.	1,587	65,125,766	0,0000003
2003.	2,021	66,060,121	0,0000003
2004.	1,762	66,973,561	0,0000003
2005.	1,780	67,860,617	0,0000003
2009.	1,616	71,261,307	0,0000002
2010.	1,530	72,310,416	0,0000002
2011.	1,491	73,517,002	0,0000002
2012.	1,508	74,849,187	0,0000002

(Подаци о броју америчких војника у Републици Турској у периоду од 1950. до 2005. преузети су са следећег интернет странице: The Heritage foundation, /22/6/2017/ <http://www.heritage.org/defense/report/global-us-troop-deployment-1950-2003>; Подаци о броју америчких војника у Републици Турској у периоду од 2009. до 2012. преузети су са интернет странице: The Huffpost, /22/6/2017/ http://www.huffingtonpost.com/findthebest-/here-are-all-the-active-us-troops_b_7128564.html; Подаци о броју становника Републике Турске у периоду од 1950. до 2012. прузети су са интернет странице: Worldometers, /22/6/2017/<http://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/>)

Након што смо израчунали Индекс војног присуства за поменуте временске интервале потребно је упоредити вредност овог индекса са индексом других држава за које са сигурношћу можемо рећи да се налазе, односно, не налазе у дијадном хијерархијском односу са САД. Ова компарација неопходна нам је како би смо могли да „прочитамо“ добијену вредност тј. да стекнемо увид у положај добијених индекса на скали између потпуне суверености и потпуног протектората. Поменута скала биће конструисана између две крајне вредности, „нуле“ и „један“. Нултом вредношћу обележићемо потпуну сувереност, а држава која ће оличавати ову вредност биће Кина јер се она, као велика сила, не налази у хијерархијском односу са САД. С друге стране, Панаму ћемо посматрати као најекстремнији пример потпуног протектората и супротни пол наше хијерархијске скале. Њеном Индексу из базе 1995. доделићемо вредност „1“, и њиме ћемо означити стање потпуног протектората. Између ове две крајности (одсуства хијерархије и потпуног протектората), сместићемо индексе

Турске и четири друге државе, одабране насумично, као илустрације варијетета највише вредности Индекса. Реч је о Немачкој, Јапану, Грчкој и Мађарској.

Највиша вредност Индекса у Турској је забележена 1964. и износила је 0,000004 (видети Табелу 1). Немачка (тада Савезна Република Немачка) је највећу вредност Индекса остварила 1982, када је он досегао 0,00003. Јапан бележи највишу вредност Индекса 1954. и она такође износи 0,00003. У Грчкој највиша вредност Индекса остварена је 1957. и износила је 0,00002. Што се Мађарске тиче, у њој је највиша вредност Индекса забележена 1996. и износила је 0,000001.

Индексе поменутих држава помножићемо са 1000 како би смо их учинили прегледнијим за поређење и лакшим за табеларно представљање (видети Табелу 2).

Табела 2: Скалирање највише вредности Индекса (америчког) војног присуства

Држава	Кина	Мађарска	Турска	Грчка	Јапан	СР Немачка/ Немачка	Панама
Највиша вредност Индекса	0	0,001	0,004	0,02	0,03	0,03	1

0 - Потпуна сувереност

1 - Потпуни протекторат

Шта нам добијени индекси говоре о првом индикатору безбедносне хијерархије?

Пре свега јасно је да је, током Хладног рата, између Турске и САД успостављена хијерархијска дијада. У овој дијади САД су заузеле надређени а Турска подређени положај. Дубљи хијерархијски однос успостављен је 1954. године, када су две државе потписале већ помињани *Споразум о војним постројењима* и *Споразум о војним снагама*. Од тог тренутка започиње тренд јачег стационарања америчких трупа у Турској. Ипак, америчко војно присуство на турској територији никада није било толико бројно да би њен положај у овој дијади могли протумачити као

протекторат. Када упоредимо највишу остварену вредност Индекса у Турској са највишим Индексом четири друге државе које смо одабрали за компарацију, видимо да је она знатно мања него код Јапана и Немачке, које за сигурношћу можемо назвати америчким безбедносним протекторатима (видети Табелу 2). Када су у питању ове две државе њихов највиши забележени Индекс у посматраном временском интервалу изједначен је са вредношћу индекса у Панами током базне године. Стога њих можемо узети као пример потпуно хијерархизованог односа тј. потпуног протектората. У случају Турске овај Индекс је за читаву децималу нижи, те можемо закључити како први Лејков индикатор безбедносне хијерархије није показао већу потчињеност Турске, и да она на хијерархијској скали није близу пола који означава потпуни протекторат.

Међутим ситуација је знатно другачија када се у обзир узме други индикатор безбедносне хијерархије. Реч је о броју војних савезништава које Турска поседује независно од САД. Наиме, у посматраном временском интервалу Турска није остварила ниједно војно савезништво које би представљало искорак из шеме војних савезништава САД и НАТО.

Почетком '50-их, Турска је заједно са Грчком и Југославијом формирала *Балкански пакт* (енг. *Balkan Pact*) чија је примарна намена била обуздавање геополитичке експанзије СССР на простору Балканског полуострва. Како су и Турска и Грчка биле чланице НАТО, овај савез је послужио трећој чланици, Југославији, да неформално уђе у атлантски безбедносни систем а да притом привидно сачува своју позицију несврстаности у блоковском одмеравању снага. Стога се овај савез не може посматрати као независно савезништво јер су све три чланице, директно или индиректно, биле у безбедносном аранжману са САД. Наредно војно савезништво, изван оквира НАТО, Турска је склопила са Азербејџаном, са којим је 2010. потписала *Споразум о стратешком партнерству и узајамној подршци* (енг. *Agreement on Strategic Partnership and Mutual Support*). Међутим, и Азербејџан је путем чланства у *Партнерству за мир* (енг. *Partnership for Peace*) такође укључен у глобалну безбедносну мрежу САД и НАТО, те на тај начин „турско-азерски“ савез никако не ремети америчке интересе у овом региону.

Остале безбедносне аранжмане које је Турска склапала са државама из свог окружења не можемо третирати као војна савезништва (иако су се под њима подразумевали различити видови безбедносне сарадње нпр. координација у борби против тероризма, размена обавештајних података, трговина оружјем и војним технологијама или заједничке војне вежбе) јер они нису обавезивали потписнице на заједничку одбрамбену политику уколико једна од њих буде војно нападнута од стране треће државе.⁹⁶²

Одсуство тзв. независних савезништава упућује нас на закључак како је Турска у својој безбедносној политици следила „мапу савезништава“ коју су исцртале САД, што по Лејку може бити озбиљан показатељ присуства хијерархијског односа и високог степена безбедносне потчињености. Међутим Лејк упозорава како је Индекс независних савезништава нешто индиректнији показатељ хијерархије од Индекса војног присуства, и да државе могу имати и друге разлоге за одсуство разуђеније мреже савезништава. Један од најчешћих разлога је одсуство непосредних безбедносних претњи. Међутим, с обзиром да је реч о држави која се налази у географском средишту неколико „трусних“ региона (Блиског истока, Кавказа и Балкана), и која је притом окружена бројним конфликтима (пре свега сукобима у Ираку, Сирији, Авганистану, Израелу и Палестини), јасно је да одсуство независних савезништава никако не може бити последица одсуства претњи. Напротив, њихово перманентно присуство и њихова разноврсност, требали би да произведу потпуно супротан ефекат. Императив заштите турске националне безбедности нужно ствара потребу за већим бројем „независних“ регионалних савеза међу којима би се могле наћи и „отпадничке“ државе попут Ирана и Сирије. Такви савези би Анкари омогућили да развије механизме којима би успешније одговарала на безбедносне

⁹⁶² Као пример оваквог безбедносног аранжмана можемо навести већ помињану тродневну „здружену“ војну вежбу турске и сиријске армије изведена 2009, као и потоње споразуме о сарадњи из области безбедности које су Анкара и Дамаск, у склопу ширег пакета споразума и меморандума о међусобном разумевању, потписале крајем исте године (за више видети: *Relations between Turkey–Syria*,/26/6/2017/<http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey%E2%80%93syria.en.mfa>). Сличан случај је и са координираном војном акцијом Анкаре и Техерана, такође 2009. године, када су се ове две државе координираним борбеним дејствима обрачунале са припадницима ПКК у турско-иранској пограничној области. Ипак, безбедносна сарадња Анкаре са Дамаском или Техераном, није накнадно подигнута на виши ниво, те је не можемо посматрати као релевантну за израчунавање Лејковог Индекса независних војних савезништава.

изазове свог окружења. Ипак, Турска је безбедносно зближавање са поменутим актерима задржала на нижим „нивоима“ билатералне сарадње, избегавши њихово унапређење у формалне војне савезе. Објашњење овакве суздржаности наћићемо у Лејковој констатацији да су „у савременом свету обрасци савезништава готово у потпуности ексклузивни; уколико је држава у савезу са једном од великих сила, она не поседује друга савезништва изван мреже савезништава коју држи та велика сила“.⁹⁶³

С обзиром да Турска у посматраном периоду није имала ни једно савезништво независно од мреже савезништава које је делила са САД, ми ћемо претпоставити да Лејков Индекс независних савезништава у нашем случају указује на потпуну потчињеност тј. потпуни протекторат. Зато се у нашој дисертацији нећемо бавити његовим посебним израчунавањем.⁹⁶⁴ Уместо тога, усмерићемо пажњу на два помоћна индикатора који ће нам помоћи да додатно аргументујемо нашу хипотезу о дијадном хијерархијском односу између САД и Турске.

За први помоћни индикатор безбедносне хијерархије узели смо присуство нуклеарног арсенала САД на територији Републике Турске. САД су у оквиру НАТО програма „Нуклеарно дељење“ распоредиле бојеве нуклеарне пројектиле на територији Белгије, Холандије, Немачке, Италије и Турске.⁹⁶⁵ Већ смо напоменули да ћемо државе на чијој територији Америка размешта свој нуклеарни арсенал посматрати као државе лојалне Вашингтону. Првенствено због тога што је очигледно да Вашингтон сматра да је његово тактичко нуклеарно оружје безбедно на територији поменутих држава, што може бити посредни показатељ њиховог подређеног положаја (уколико је праћено присуством прва два индикатора). Како смо рекли, за овај индикатор није нам потребан никакав индекс већ га третирамо као показатељ који је сам по себи разумљив.

⁹⁶³ David Lake, исто, pp. 70-71.

⁹⁶⁴ Како смо већ рекли, Лејк овај Индекс израчунава тако што се број 1 (који представља државу која је у савезништву са САД), делили са бројем њених савезника који нису део америчке мреже савезништава. У случају Турске број таквих савезника је нула.

⁹⁶⁵ За више видети: Hans M. Kristen, исто.

Други помоћни индикатор тиче се америчке војне помоћи Турској, односно питања да ли је Турска у посматраном временском интервалу била, у значајнијој мери корисник ове врсте помоћи. Војну помоћ дефинисали смо онако како ју је дефинисало и Министарство одбране САД. Реч је о „одбрамбеним средствима, војној обуци и другим услугама везаним за одбрану која се врши путем бесповратне помоћи, зајмова, кредита или комерцијалне продаје зарад остварења [америчких] националних политика и циљева“.⁹⁶⁶ Америчка војна помоћ Турској реализује се путем различитих аранжамана: а) Иностраних војних продаја (енг. *Foreign Military Sales*,⁹⁶⁷ у даљем тексту скраћено ФМС); б) Иностраног војног финансирања (енг. *Foreign Military Financing*,⁹⁶⁸ у даљем тексту скраћено ФМФ); в) Програми иностране војне обуке и тренинга (енг. *International Military Education and Training programs*,⁹⁶⁹ у даљем тексту скраћено ИМЕТ); г) Трансфери вишкова војне опреме (енг. *Excess Defense Articles transfers*,⁹⁷⁰ у даљем тексту скраћено ЕДА).⁹⁷¹

Када су у питању ФМС аранжмани, који се по својој комерцијалној природи (партнерске државе се третирају као купци којима администрација САД одобрава набавку америчког оружја и војне опреме) разликују од потоњих видова помоћи који

⁹⁶⁶ Department of Defense, *Dictionary of Military Terms: Military Assistance Program*, /29/6/2017/ http://www.dtic.mil/doctrine/dod_dictionary/

⁹⁶⁷ Реч је о програму комерцијалне безбедносне подршке партнерским државама САД и једном од основних „инструмената“ америчке спољне политике. Овај програм подразумева трговински аранжман у коме купац (партнерска држава) не склапа директан уговор са америчким произвођачем оружја и војне опреме, већ се трговина одвија уз посредовање *Агенције за одбрамбену и безбедносни сарадњу* (енг. *Defense Security Cooperation Agency*) која се налази у склопу Министарства одбране САД (За више видети: *Defence Security Cooperation Agency, Foreign Military Sales (FMS)*, /29/6/2017/ <http://www.dsca.mil/programs/foreign-military-sales-fms>).

⁹⁶⁸ Овај вид помоћи омогућује државама које се за њу квалификују да добију америчку војну опрему, тренинг и услуге путем ФМС-а или (у ређем случају) путем помоћи у финансирању комерцијалних уговора (За више видети: *Defence Security Cooperation Agency, Foreign Military Financing (FMF)*, /29/6/2017/ <http://www.dsca.mil/programs/foreign-military-financing-fmf>)

⁹⁶⁹ Помоћ у виду обуке и тренинга одбрамбеног сектора партнерских држава, која има за циљ унапређење безбедносне сарадње, побољшање координације америчких и партнерских оружаних снага и увећање потенцијала за заједничке операције (За више видети: *Defence Security Cooperation Agency, International Military Education and Training programs (IMET)*, /29/6/2017/ <http://www.dsca.mil/programs/international-military-education-training-imet>)

⁹⁷⁰ Вид помоћи који подразумева трансфер вишкова војне опреме владама пријатељских држава или међународних организација, најчешће се користи у циљу модернизације оружаних снага партнера. Може бити реализован или као продаја по повлашћеној цени или као грант (За више видети: *Defence Security Cooperation Agency, Excess Defense Articles transfers (EDA)*, /29/6/2017/ <http://www.dsca.mil/programs/excess-defense-articles-eda>).

⁹⁷¹ Giray Sadik, исто, р. 23.

се делимично или у потпуности реализују путем грантова, Турска се убраја међу главне светске кориснике ове врсте америчке војне помоћи. У временском интервалу од 1950 до 2012. године, Вашингтон је са Анкаром склопио 4% од укупног броја ФМС аранжмана скопљених широм света, чиме је Турска заузела значајно 7. место међу корисницима ове врсте америчке војне помоћи.⁹⁷²

У вези са осталим видовима помоћи, пре свега ФМФ, ЕДА и ИМЕТ програмима, потребно је истаћи да се Турска се током читавог периода Хладног рата (изузетак је период трогодишњег ембарга који су 1974. САД увеле Турској као „казну“ због кипарске интервенције) обилато користила овом помоћи. Током '80-их (као последица закључивања ДЕЦА споразума, и смиривања политичке ситуације након пуча који је извела војна хунта предвођена Кенаном Евреном) коришћење ФМФ-а и других војних грантова је значајно порасло. Након завршетка Хладног рата, амерички Конгрес је донео одлуку да прекине праксу бесповратне помоћи за Грчку, Турску и Португал. Одлучено је да у будуће војну помоћ овим државама треба реализовати на бази нискокаматних зајмова,⁹⁷³ што је још изнова потврђено и спроведено у дело новом одлуком Конгреса, 1999. године.⁹⁷⁴ Ова одлука била је последица конгресног „тумачења“ политичке, економске и безбедносне ситуације у Турској, према коме је ова држава развила економску и одбрамбену самодовољност, те да је у будућој војној сарадњи могуће прећи са помоћи засноване на грантовима и зајмовима на помоћ засновану на ФМС критеријумима.

У првој деценији владавине АКП-а, америчка војна помоћ ће се више сводити на комерцијалне ФМС, а мање на ФМФ и ЕДА аранжмане. Након 2008. пракса грантова остаће присутна превасходно у сфери помоћи обухваћеној ИМЕТ програмом (видети Табелу 3).

⁹⁷² Највећи светски корисник америчких ФМС аранжмана је Саудијска Арабија, на коју одлази 16.9% укупног ФМС програма. У поменутом периоду Ријад је закључио ФМС споразуме у вредности од више од 119 милијарди долара (Извор: Javier Mediavilla, „Looking at History through US Foreign Military Sales“, /29/6/2017/ <https://theblogbyjavier.com/tag/foreign-military-sales/>;

⁹⁷³ Када је Турска у питању, ова одлука је накнадно ипак ублажена као својеврсна награда за подршку коју је Анкара пружила Вашингтону током I Заливског рата (Aylin Güneş, исто, р. 343-345).

⁹⁷⁴ Tamara Gabelnick, *Turkey: Arms and Human rights*, /29/6/2017/ http://fpif.org/turkey_arms_and_human_rights/

Табела 3: Америчка војна помоћ Турској

(Вредност помоћи је изражена у милионима долара)

Фискална година	ФМФ	ЕДА	ИМЕТ	Други грантови	Укупни грантови	Зајмови
1948-1975	-	86.9	111.8	3,406.0	4,386.8	185.0
1976-1981	-	-	3.4	10.5	13.9	952.9
1982-1992	1,884.0	-	36.4	1,362.1	3,282.5	2,769.1
1993-2001	-	205.1	14.0	-	219.1	1,678.1
2002-2008	170.0	21.1	23.7	-	214.8	-
2009.	1.0	-	3.2	-	4.2	-
2010.	-	-	5.0	-	5.0	-
2011.	-	-	4.0	-	4.0	-
2012. (захтевано)	-	-	4.0	-	4.0	-
Укупно	2,055.0	1,095.2	205.5	4,778.6	8,134.3	5,585.1

(Извор: Jim Zanotti, *Turkey-U.S. Defense Cooperation: Prospects and Challenges*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, 2011, p. 4)

Уколико сумирамо вредност америчке војне помоћи у раздобљу од почетка Хладног рата до краја прве деценије владавине АКП, видећемо да она изоси нешто више од 18,312 милијарди долара у оквиру ФМС програма,⁹⁷⁵ 8,1 милијарду долара у новчаним и нефинансијским грантовима и готово 5,6 милијарди долара у зајмовима.⁹⁷⁶ У питању је о веома висока вредности помоћи која је, без обзира на промену доминантне форме, остала константна од '50-их година па све до данас. Америчка војна помоћ одиграла је значајну улогу у осавремењавању и модернизацији турске армије,⁹⁷⁷ као и у њеном активном укључивању у одбрамбену инфраструктуру НАТО-а. Такође, она је пресудно растеретила турску економију која је захваљујући значајном умањењу трошкова на пољу одбране могла брже да се развија, и да, самим тим, ухвати корак са приступним стандардима ЕУ (који су се у

⁹⁷⁵ *Historical Facts Book - As of September 30, 2013: Foreign Military Sales, Foreign Military Construction Sales And Other Security Cooperation Historical Facts*, Financial Policy And Analysis Business Operations, DSCA, Washington, DC, 2013, p. 5.

⁹⁷⁶ Jim Zanotti, *Turkey-U.S. Defense Cooperation: Prospects and Challenges*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, 2011, p. 4.

⁹⁷⁷ Наом Чомски иде чак дотле да тврди како је Турска 80% укупног наоружања добила од САД (Наом Чомски, исто, стр. 61).

сфери економије на првом месту тичали либерализације тржишне економије).⁹⁷⁸ Дакле, можемо закључити како је Анкара у вишедеценијском интервалу који се налази у фокусу нашег истраживања била зависна од америчке војне помоћи. Без ње Турска не само да не би могла да оствари своје пуне војне потенцијале, већ не би могла да постане део НАТО, нити да обезбеди економске предуслове нужне за отпочињање приступних преговора са ЕУ. Другим речима, без америчке војне помоћи турски „сан о Западу“ би остао само сан.

Узевши у обзир анализу сва четири индикатора безбедносне хијерархије (два главна и два помоћна), потребно је напослетку одговорити на питање да ли Турску можемо сматрати безбедносно потчињеном, и у којој мери се она потчињава Америци? Први главни и други помоћни индикатор јасно нам говоре како је почетком Хладног рата између ове две државе успостављен дијадни хијерархијски однос. Израчунати Индекс војног присуства показао нам је како се Турска, чак ни у годинама када је забележила највеће присуство америчких војника на својој територији, није могла сматрати у потпуности потчињеном државом. Вредност поменутог индекса у Турској, током читавог Хладног рата и две деценије које су потом уследиле, била је значајно мања него вредност базног индекса у Панами 1995. Такође, она је била упадљиво мања и од највишег Индекса забележеног у Немачкој или Јапану,⁹⁷⁹ државама у којима је та вредност била подудрана базној вредности те их *ipso facto* (лат. самим тим) сматрамо америчким безбедносним протекторатом.

С друге стране, потпуно одсуство независних савезништва тј. војних савезништава која се налазе изван мреже савезништава САД, указује на могући потчињени положај. Како Турска није земља лишена безбедносних претњи (што би било евентуално објашњење одсуства савеза са „трећим државама“), можемо са великом сигурношћу тврдити како је њена усмереност на западне војне партнере последица чињенице да је налази у савезу са једином преосталом светском супер силом, што, према Лејку, повлачи са собом „ексклузивност“ по питању склапања

⁹⁷⁸ Giray Sadik, исто, р. 26.

⁹⁷⁹ Највиша вредност Индекса забележена у Немачкој (1982) и Јапану (1954) износила је 0,00003, што је вредност истоветна вредности базног индекса (Панама, 1995). Из тог разлога ове две државе узимамо за пример потпуног протектората.

војних савезништава. Стога је, када је у питању други главни индикатор, оправдано Турску посматрати као амерички протекторат.

Први помоћни индикатор употребили смо како би додатно расветлили хијерархијску природу америчко-турског односа. Константно вишедеценијско присуство америчког стратешког нуклераног наоружања на турској територији говори нам да Бела кућа и Пентагон виде Турску као „сигурну кућу“ у којој је амерички нуклеарни арсенал безбедан. Треба имати на уму да је овакав став опстао и поред озбиљних хладноратовских билатералних „трзавица“ и упркос актуелном захлађењу односа. Та чињеница, иако сама по себи не може бити доказ турске потчињености, посредно нам указује како је Вашингтон уверен у своје политичко и безбедносно преимућство у овој безбедносној билатерали, што може бити индиректна потврда његовог надређеног положаја у односу на Анкару.

Други помоћни индикатор показао нам је дугорочни тренд турског ослањања на америчку војну помоћ. Током година, и на овом пољу су биле присутне варијације, али је Турска и данас остала у самом врху светске листе корисника ове врсте америчке помоћи. Турски војни престиж, који такође игра значајну улогу у њеним амбицијама да постане *средња сила*, у највећој мери је заснован на овој врсти „сарадње“ са САД. Стога нећемо погрешити уколико већ изнету тврдњу да се без америчке војне помоћи Турска никада не би успешно интегрисала у западне институционалне структуре (НАТО и ЕУ), већ да би без ње и амбиције Анкаре о достизању статуса средње силе биле само мртво слово на (Давутоглуовом) папиру.

Да ли зато можемо са сигурношћу тврдити да је Турска у безбедносном смислу потчињена САД? Да, зато што оба главна индикатора то потврђују, док помоћни индикатори пружају додатне аргументе у прилог овој тврдњи. Да ли се она може окарактерисати као амерички протекторат? Не. Узевши у обзир да примарни индикатор (Индекс војног присуства) показује ниску вредност, а да остали индикатори (који су у већој или мањој мери индиректнији показатељи потчињености) указују на присуство зависности од америчке безбедносне политике (савезништва, присуство нуклеарног арсенала и војна помоћ), можемо закључити да Турској више

пристаје „етикета“ америчке *сфере интереса*, као једног облика делимичне безбедносне потчињености, него што је реч о безбедносном протекторату.

„Изазивање“ америчког ауторитета, које отпочело убрзо након доласка АКП-а на власт, било је могуће управо захваљујући чињеници да постојећи хијерархијски однос није имао форму протектората, већ да је Анкара, иако у делимично потчињеном положају, имала довољно маневарског простора да започне процес редефинисања хијерархије.

6.1.2. Пропитивање америчког ауторитета

У теоријском делу рада већ је било речи о томе како међународни ауторитет, на коме почивају хијерархије у савременим међународним односима, није статична категорија. Он је подложен пропитивању како од стране надређеног, тако и од стране подређеног актера дијалног хијерархијског односа. Надређена страна може пожелети да свој ауторитет увећа и да на тај начин помери однос у правцу пола који на хијерархијској скали означавамо као протекторат. У оваквим ситуацијама потчињена држава може, или да прихвати захтев надређене државе, чиме продубљује своју хијерархијску зависност, или да покуша да умањи њен ауторитет.⁹⁸⁰ Уколико се определи за другу опцију, она се мора отворено побунити и тиме покушати да спречи надређену државу у њеној намери да прекорачи договорену границу ауторитета.

Управо таква ситуација одиграла се 2003. године, када је амерички захтев за стационарањем неколико десетина хиљада америчких војника на турској територији претио да (уколико би му Анкара изашла у сусрет) значајно повећа вредност Индекса војног присуства у Турској, чиме би ова држава неминовно (привремено) изгубила део своје суверености. Том приликом, САД су се понашале опуртунистички, и покушале су да прекораче договорену границу ауторитета. Захтевајући подршку за своје интервенционистичке планове у Ираку, САД су од турских власти практично захтевале да на одређени временски период пристану на безбедноси протекторат.

⁹⁸⁰ David Lake, исто, р. 32.

Упркос америчким очекивањима, Анкара није била спремна да учини такву „жртву“. Суочена са избором између потпуног потчињавања или пружања отпора, она се определила за другу опцију.

Парламентарним „Не“ изреченим у марту 2003. године започето је турско пропитивања америчког ауторитета. Одлука турских парламентарца да не пруже подршку америчкој интервенцији тј. да не дозволе стационирање америчких војника и војне операције са своје територије, представљала је „маневар“ избегавања јачег безбедносног поковања Анкаре од стране Вашингтона. Ово супротстављање означило је почетак процеса редефинисања хијерархије, током кога је Турска још неколико пута „изазивала“ амерички ауторитет, настојећи да на тај начин потврди (дуго прижељкивани) статус *средње силе*.

Након што је успешно спречила успостављање америчке контроле над безбедносном ситуацијом на својој територији (до чега би јаче стационирање америчких снага на југу Турске неминовно довело), Анкара се убрзо упустила у покушај слабљења другог индикатора своје безбедносне потчињености. Нипошто не желећи да се одрекну предности које су са собом носили војно свезништво са САД (пре свега већ помињане америчке војне помоћи) и чланство у НАТО, исламистичке власти су започеле ход по танкој жици успостављајући добросуседску сарадњу са државама и актерима изван мреже „западних“ савезништава.

Кокетирање са Сиријом и ХАМАС-ом, зближавање са Техераном, трилатерала Турска-Бразил-Иран (а са њом у вези и супротстављање америчкој резолуцији у СБ УН), захлађење односа са Израелом и, напослетку, интензивирање сарадње са Москвом - све су то били покушаји Анкаре да, макар посредно диверзификује своја савезништва, редефинише постојећу хијерархију тако да у њој заузме мање потчињено, а више равноправно (ако не и партнерско) место.

6.2. Редифинисање хијерархије - Турска као *средња сила*

6.2.1. (Не)зависни *стожер* на Босфору

Након разматрања глобалног аспекта тј. извршене макро анализе узрока захлађења турско-америчких односа, у наставку поглавља позабавићемо се сагледавањем турских спољнополитичких амбиција на регионалном нивоу. Акцент ћемо ставити на разлике које у виђењу поменутих амбиција постоје на релацији Анкара-Вашингтон. Том приликом руководићемо се хипотезама Х3, Х7 и Х8.

Посебном хипотезом Х3 претпоставили смо да владајућа АКП Турску види као *средњу силу* способну да самостално води регионалну политику и намеће динамику регионалних збивања. С друге стране, САД на Турску гледају као на безбедносно потчињени регионални *стожер* путем кога могу остварити свој утицај широм стратешки важног мултирегионалног простора (од Севера Африке и Блиског истока, преко Балкана, Источног Медитерана и Црноморског региона, до Кавказа и Централне Азије). У аргументацији ове хипотезе поћи ћемо од већ поменутог одређења *стожерне државе* Свејса, Остервелда, Новлеса и Шелекенса, допуњујући га тумачењем које је дао Иан Бремер. Да подсетимо, ови аутори под тзв. *стожерима* подразумевају оне државе које поседују „војна, економска или идеациона стратешка добра за којима жуде велике силе“.⁹⁸¹ *Стожерне државе* се најчешће налазе на простору укрштања интересних сфера великих сила и представљају поприште њиховог међусобног такмичења за увећање регионалне моћи.⁹⁸² Међутим, поменути квартет аутора не посматра *стожерне државе* као пасивизиране „жртве“ империјалистичких политика великих сила већ у њима види регионалне „тешкаше“ (енг. *heavyweights*) наоружане флексибилношћу и маневарском способношћу коју користе да остваре предности у савременом међународном окружењу.⁹⁸³ Уместо да прихвате (пасивну) улогу „државе сенке“ (енг. *shadow state*) и остану „замрзнуте у

⁹⁸¹ Tim Sweijjs, Willem Theo Oosterveld, Emily Knowles, and Menno Schellekens, исто, р. 8.

⁹⁸² Исто, р. 8.

⁹⁸³ Исто.

сенци једне велике силе“ *стојерне државе* граде „профитабилне односе са више различитих држава а да притом не постају у већој мери зависне ни од једне од њих“.⁹⁸⁴

Република Турска, након што су Ердоган и АКП преузели државно кормило, савршено се уклапа у описани модел „независне“ *стојерне државе*. Способно исламистичко руководство искористило је стратешке потенцијале своје земље и за само неколико година од Турске као пасивног регионалног *стојера*, који су САД и НАТО користили као „тампон зону“ према некадашњем СССР-у, створило је утицајну (мулти)регионалну силу без чије сарадње више није било могуће (успешно) извести ни једну регионалну „једначину“. Свејс, Остервелд, Новлес и Шелекенса су Турску убројали у ретке *стојерне државе* које у значајној мери поседују све три врсте стратешких добара - војна, економска и идеациона.⁹⁸⁵ Захваљујући таквом потенцијалу и (Давутоглуовском терминологијом речено) *централном* географском положају, Турска је у позицији да бира између различитих „опција“ у међународној арени. Ево како њене *стојерне* потенцијале види Бремер: „Њен [Турски] покушај да постане део Европске уније не води никуда - вето било које од чланица ЕУ може стопирати кандидата, а неколико њих не жели проширену унију која се граничи са Ираном, Ираком и Сиријом. Па ипак, Турска активно шири свој међународни утицај. Чланство у НАТО већ је омогућило Турској да се њен глас чује у САД и у Европи, а ова држава је постала и све важније растуће тржиште са приходом по глави становника скоро дупло већим од кинеског и четири пута већим од индијског. Многи у арапском свету гледају на Турску као на динамичну модерну муслиманску државу са економијом четири пута већом од египатске упркос чињеници да обе имају практично исти број становника. Иако су традиционалне везе са Израелом у протеклих неколико година постале врло затегнуте, Турска и даље баштини боље трговинске односе са његовом владом него и једна друга држава у муслиманском свету. Турска је развила геополитичко самопоуздање да покрене спољнополитичке иницијативе упркос приговорима најмоћнијих светских влада, а њена позиција на

⁹⁸⁴ Ian Bremmer, исто, p. 136, 116.

⁹⁸⁵ У ову групу поред Турске су убројане још само Индија, Иран и Саудијска Арабија (Tim Sweijts, Willem Theo Oosterveld, Emily Knowles, and Menno Schellekens, исто, p. 11).

раскршћу Европе, Азије, Блиског истока и некадашњег Совјетског савеза чини од ње савршен пример стожерне државе“.⁹⁸⁶

Све наведене карактеристике, укључујући ту и „дрску“ предузимљивост у питањима од глобалног значаја, чине од Турске једну од најпожељнијих регионалних „удавача“ у савременом свету. Свејс, Остервелд, Новлес и Шелекенс примећују како „Велике силе настоје да привуку или принуде државе са стратешким добрима у сфере свога утицаја како би искористиле, ако већ не контролисале, њихова стратешка преимућства“.⁹⁸⁷ Када је Турска у питању, несумњиво је да САД спадају у сам врх листе интересената који би желели да осигурају њену лојалност. Ахмет Давутоглу о томе каже следеће: „како би се сачувала стабилност на нивоу Евроазије и смањили ризици који би захтевали операције са високим трошковима, за САД велики значај имају елементи попут померања сфере утицаја НАТО према истоку, укључивање организације попут ОЕБС, које обухватају цео континент, учвршћивање веза у Средњој Азији помоћу безбедносних механизма створених унутар Европе и у Азији и на Пацифику. Укратко, неопходан услов дугорочног глобалног утицаја САД јесте одржање позиције која, активним коришћењем међународних организација и маневарских могућности које им пружа равнотежа снага,⁹⁸⁸ контролише стратегијски ритам у Евроазији, од које су, географски гледано веома удаљене. Ова неопходност, регионалне силе попут Турске, које су, с геополитичког, геокултурног и геоекономског аспекта јаке и које поседују дубинску евроазијску везу, ставља у положај значајног стратегијског фактора за САД. У позадини тога што неки амерички стратеги Турској дају посебан положај међу стожерним земљама новог доба налази се овај стратегијски мотив“.⁹⁸⁹

Давутоглуово запажање, изнето у данима када су турски исламисти тек кретали у свој поход на власт, након што је потврђено сталном заинтересованошћу

⁹⁸⁶ Ian Bremmer, исто, р. 117.

⁹⁸⁷ Tim Sweijts, Willem Theo Oosterveld, Emily Knowles, and Menno Schellekens, исто, р. 12.

⁹⁸⁸ На овом месту Давутоглу под „равнотежом снага“ подразумева актуелне билатералне односе и „коалициона савезништва“ кључних међународних актера, међу које убраја САД, ЕУ, Немачку, Русију, Кину и Јапан. Реч је о „економскополитичким“ и „геополитичким“ равнотежама које су „директно везане како за глобалне односе, тако и за факторе моћи унутар евроазијске једначине“ (Ахмет Давутоглу, исто, стр. 422-423).

⁹⁸⁹ Исто, стр. 423.

Вашингтона да задржи Анкару у својој орбити. Током читаве деценије која је предмет нашег истраживања, Бела кућа (без обзира на то да ли је њени главни „станар“ био Џорџ Буш Млађи или Барак Обама) је, изнова креирајући билатералне аранжмане, мање или више институционализоане, настојала да присвоји за себе Анкару као стратешког савезника. Отуда произилази стална потреба америчких администрација да односе са Анкаром именује на што „бомбастичнији“ начин (нпр. „Стратешко партнерство“, „Структурни дијалог“ или „Партнерство за узор“). Реч је о дискурсу који је пратио политику „шаргарепе“ коју су САД примењивале према Турској путем конкретнијих мера подршке, пре свега већ поменутом војном помоћи и снажним лобирањем за њено чланство у ЕУ.

С друге стране, жеља САД да Турску задржи у сфери утицаја у неколико наврата довела је и до претње „штапом“ тј. мерама принуде којима је Вашингтон покушао да приволи Анкару на послушност. САД су за овим мерама посезале искључиво у оним ситуацијама у којима им је турска страна ускратила подршку у вези са питањима од виталне важности за америчке националне интересе. Такав је био случај са повлачењем понуђене војне помоћи након парламентарног „Не“ америчком захтеву за уступање турске територије у циљу војне интервенције у Ираку. На исти начин можемо окарактерисати Бушову претњу оружаним сукобом уколико турске јединице уђу у Ирак (истина изречену у веома „увијеној“ али више него јасној форми),⁹⁹⁰ или опомену да Бела кућа у будућности може пружити подршку резолуцији о геноциду над Јерменима,⁹⁹¹ која је уследила одмах након турских критика због америчких војних дејстава у Фалуци.⁹⁹² Није на одмет истаћи како је и поменути „Инцидент са капуљачама“ такође представљао својеврсну тенденциозну демонстрације силе која је за циљ имала да понизи турску војску и подсети власти у Анкари на то ко је прави „газда“ у Ираку. Иако овај инцидент никако не можемо довести у директну везу нити са Пентагоном, нити са Белом кућом, одсуство извињења са друге стране Атлантика јасно говори да је Вашингтон

⁹⁹⁰ Aylin Güneş, исто, p.352.

⁹⁹¹ Fusun Turkmen, исто, p. 123.

⁹⁹² *Turkey Drifts Further From U.S.*, исто.

овај случај искористио да демонстрира своју надмоћ и постави Турску „на своје место“.⁹⁹³

Поменути примери говоре нам да је Давутоглу био у праву када је констатовао како је Америци неопходно да се у својој глобалној политици ослони на Турску као регионалну силу и *стојерну државу* „новог доба“. Ова неопходност се јасно читавала у спремности САД да Турској допусте извесну аутономију у решавању регионалних питања (идеја зачета још у Бушовој „Заједничкој визији и Структурираном дијалогу“), а експлицитно је подвучена у Обаином обраћању турском Парламенту, током његове прве званичне посете Анкари. Такође, констатацијом да се однос великих сила према *стојерним државама* креће у распону од „шаргарепе“ до „штапа“, Свејс, Остервелд, Новлес и Шелекенс су прецизно осликали природу и темпо односа САД према Турској, током анализираних деценија. Суштина овог односа оличена је у другом делу наше хипотезе Х3, а то је намера Вашингтона да Анкару задржи у сфери свога утицаја као својеврсни контролисани *стојер*. У потпоглављу које следи позабавићемо се амбицијама Анкаре (такође поменутих у хипотези Х3, као и хипотезама Х7 и Х8), које не можемо назвати у потпуности супротстављеним поменутом америчком интересу, али их можемо окарактерисати као делимично супротстављене и потенцијално конфликтне по даљи развој билатералних односа.

⁹⁹³ Штуром заједничком изјавом датом поводом хапшења турских војника у Сулејманији обе стране су изразиле своје забринутост и жаљење због овог инцидента. У саопштењу је наведено како су „САД примиле к знању турску забринутост због америчког третмана турског војног особља током немилог инцидента. Турска страна је примила к знању забринутост САД због пријављених активности турског [војног] особља на северу Ирака. Обе стране су испољиле жаљење што се инцидент догодио“ (*U.S./Turkey: Relations Still Racked By Mutual Distrust Despite Attempts To Mend Fences*, /16/6/2017/ <https://www.rferl.org/a/1103825.html>). Текст ове изјаве је сачињен тако да неминовно оставља утисак како је реч тек о „куртоазном“ дипломатском чину (неопходном за превазилажење кризе у међусобним односима) а да у суштини ни САД ни Турска нису спремне да признају своју грешку. Било како било, до званичног извињења било које од две стране никада није дошло.

6.2.2. Централна држава или средња сила?

Спољнополитичка доктрина садржана у партијском програму АКП-а на идејном плану много дугује капиталном делу турске (и светске) савремене геополитике, већ помињаној *Стратегијској дубини* Ахмета Давутоглуа. Тадашњи спољнополитички саветник премијера Ердогана, који ће потом обављати функцију министра спољних послова и (истина веома кратко) функцију премијера, узидео је у саме темеље политичке идеологије АКП-а, два важна спољнополитичка императива од којих владајући исламисти неће одступити до данашњег дана. Реч је о нужности мултирегионалног и мултидимензионог деловања на међународној сцени. Први императив је подразумевао широку географску дисперзију турске спољне политике која би јој омогућила плодну сарадњу и са Западом и са Истоком. Други императив је захтевао увећање турског међународног значаја кроз снажан активизам на националном, регионалном и глобалном нивоу. У првом случају од Турске се захтева да своју међународну улогу усагласи са географско-историјским положајем *централне земље*, и обнови сфере утицаја на оним просторима на којима се некада простирало Отоманско царство али и да притом задржи прозападну спољнополитичку оријентацију Кемалове Турске. Из овог захтева произашла је и друга нужност, а то је потреба да Турска свој спољнополитички ангажман води паралелно на сва три наведена „нивоа“. Ти нивои подразумевали су њено најуже суседство, шири мултирегионални простор у чијем центру се (географски) налази, и глобалну међународну арену. Поменута нужност резултирала је доктрином „Нула проблема са суседима“, изнедрила је „офанзиву“ турског посредовања у бројним регионалним конфликтима, и на послетку довела је до глобалних међународних иницијатива каква је била „Техеранска декларација“.

Нећемо погрешити ако приметимо како је двојац Ердоган-Давутоглу, међу првима у новијој турској историји, схватио све предности турске *стојерности*,⁹⁹⁴ а

⁹⁹⁴ Истини на вољу, свест о изузетном положају Турске у савременом међународном окружењу донекле је развио, крајем 80-их, и Тургут Озал. Ипак, Озалова пажња је била је усмерена на идеациони сегмент у вези са геополитичким потенцијалима тзв. *пантуркизма*, те се његова спољна политика

сасвим је извесно да су управо они начинили прве систематичне напоре да ове потенцијале преточе у динамичну спољну политику чији је крајњи циљ високо позиционирање Турске на међународној лествици и увећање њеног међународног утицаја. Опис Давутоглуове спољнополитичке доктрине (као и приказ кључних спољнополитичких иницијатива везаних за њену операционализацију), детаљно изложен у претходним поглављима, у многоме потврђује претпоставке изнете у хипотези Х7. Према овој хипотези актуелна турска спољнополитичка доктрина се ослања на Давутоглуово виђење Турске као *централне земље* али се у својој пракси Турска настоји да се понаша као *средња сила*. И управо у овој, крајње изниансираној дистинкцији крије се још један повод за захлађење турско-америчких односа.

Како смо већ истакли, и Бушова и Обамина администрација показале су да амерички „праг толеранције“ за турску спољнополитичку самосталност досеже дотле докле се турске амбиције не сукобљавају са виталним интресима САД. Односећи се према Турској као важном мултирегионалном *стојеру*, Бела кућа је имала одређену дозу разумевања за јачање турског међународног утицаја, пре свега на регионалном нивоу. О томе сведоче бројна регионална питања која су у Бушовој „Заједничкој визији и Структурираном дијалогу“ и Обаином говору пред парламентарцима у Анкари наведена као предмет будуће сарадње САД и Турске.⁹⁹⁵ Ово разумевање је у великој мери било последица чињенице да се Давутоглу у својој *Стратегијској дубини*, упркос снажном инсистирању на неоосманистичкој компоненти спољне политике, веома афирмативно изјаснио по питању Турске сарадње са САД. И више од тога, исказао је велики обзир према америчким интересима у њеном регионалном окружењу. Како су његови академски „светоназори“ убрзо преточени у практичне политике пригрљене од стране владајуће АКП, јасно је да америчке власти нису у његовом концепту *централне државе* виделе претњу. Напротив, САД су на јачања турског утицаја на простору који и сама сматра значајним за сопствене националне интересе и глобалну безбедност гледала као на пожељну појаву, докле год је овај

превасходно заснивала на ослањању на етничко-културне везе између Турске и околиних туркијских држава, у циљу увећања турског утицаја на подручју Кавказа и Централне Азије.

⁹⁹⁵ *Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership*, исто; *President Obama's Remarks in Turkey*, исто.

стожер остајао у сфери њеног утицаја. Та „благонаклоност“ није била ништа друго до последица већ поменуте чињенице да у „пост-биполарном свету, моћ и хегемонија Запада могу бити осигуране само кроз ангажовање држава-савезника Запада и њиховог уздизања до улоге стожерних држава“. ⁹⁹⁶ У том смислу, турска *централност* и турска *стожерност* били су за САД синоними који су подразумевали ону „дозу“ спољнополитичког активизма која је и даље омогућавала снажну контролу од стране Вашингтона. Управо из тог разлога креатори турске спољне политике су њену све значајнију међународну улогу радије интрепретирали као улогу *централне државе*, док су се у стварности све више руководили идеалом снажне и асертивне регионалне силе која је тежила да окружењу наметне своју визију регионалног поретка.⁹⁹⁷ Стога ће проблем на релацији Анкара-Вашингтон настати онога тренутка када турски исламисти, радећи на остварењу Давутоглуовог и Ердогановог пројекта, почну да теже не само већем спољнополитичком активизму, него и већој спољнополитичкој самосталности. И како време буде протицало, чињеница да турска *централност* подразумева много више од пуког повећања (американом зауздаваног) мултирегионалног утицаја постајаће све евидентнија. Турска је кренула у походу на остварење статуса *средње силе*, и да би га досегла била је више него спремна да закорачи преко поменутог прага америчке толеранције.

Ми смо у дисертацији *средњу силу* већ дефинисали (комбинујући Ораново схватање *средње стратешке силе* и Свејсово, Остервелдово, Новлесово, Шелекенсово и Бремерово одређење *стожерне државе*) као регионалну силу способну да самостално решава кључна регионална питања, и да притом балансира између интереса две (или више) великих сила.⁹⁹⁸ Хипотезом Х8 ми тврдимо како је управо жеља да се досегне статус *средње силе* навела владајуће исламисте да започну сарадњу са (са становишта САД) проблематичним регионалним актерима (државама попут Сирије и Ирана, и организацијама попут ХАМАС-а) и да према важним регионалним питањима заузме другачији став од оног који је заступала Америка.

⁹⁹⁶ Baskin Oran, исто, р. xvii.

⁹⁹⁷ Joerg Baudner, „The evolution of Turkey’s foreign policy under the AK Party government“, *Insight Turkey*, SETA, Ankara, No. 3/ 2014, р. 97.

⁹⁹⁸ Baskin Oran, исто, р. xxi.

Уколико у обзир узмемо наведене карактеристике *средње силе*, јасно је да је Анкара своју *стојерност* усмерила у правцу јачања сопственог утицаја, не допуштајући више да буде контролисани *стојер*, и пасивна линија одбране Запада, што је био случај са њеним хладноратовским „ангажманом“. У прилог овој тези говоре турска спремност на билатералне иницијативе у решавању спорова са суседним државама, њене посредничке активности у регионалним конфликтима, као и њена спремност да се упусти у мултилатералну сарадњу усмерену на решавање глобалних горућих проблема. Такође, више је него евидентно да је Турска увећајући свој утицај, започела процес спољнополитичког осамостаљивања.

Први корак у том правцу начињен је 2003. године, када је Анкара, настојећи да избегне веће америчко војно присуство на сопственој територији (почетак редефинисања безбедносне хијерархије), ускратила „послушност“ Вашингтону. Сличан тренд, истина мање турбулентан по турско-америчке односе, настављен је са поменутиим одабиром нових регионалних партнера, од којих су неки изазвали само подозриве погледе а поједини гласна негодовања и директне опомене америчког естаблишмента.⁹⁹⁹ Овакав спољнополитички заокрет неминовно је морао водити поновном сукобљавању интереса две државе, какав је био случај са већ помињаним америчким противљењем а потом (након краткотрајног „зеленог светла“ из Вашингтона) и зауздавањем турских прекограничних војних операција на северу Ирака крајем 2007. године, усмереним на борбу против ПКК. Конфронтације су настављене и даље, како око регионалних, тако и око глобалних питања. „Мави Мармара“ инцидент показао је спремност Анкаре да не поклекне под америчким „сугестијама“ и да, суспендујући дипломатске односе и војну сарадњу са Израелом,¹⁰⁰⁰ делује мимо регионалног интереса Вашингтона.¹⁰⁰¹ Та спремност потврђена је и турским „Не“ приликом гласања о новом пакету санкција Ирану у СБ УН, као и њеним иницирањем „техеранске“ мултилатерале са Ираном и Бразилом.

⁹⁹⁹ Какав је био случај са оштрим кртикама које је амерички Конгрес више пута упутио Анкари због све интензивније сарадње са режимом у Дамаску, нарочито након убиства либанског премијера Рафика Харирија (Banu Eligür, исто, р. 3.).

¹⁰⁰⁰ Sebnem Arsu, Alan Cowell, исто.

¹⁰⁰¹ Реч је о Обаином ставу да би Анкара требала да одустане од даљих оптужби на рачун Тел Авива и да две државе морају пронаћи заједнички језик и превазићи ово питање (Ali Aslan, исто, р. 176).

Овакво спољнополитичко понашање у потпуности се уклапа у Оранов опис *стратешке средње силе* која представља „регионалну силу која није способна да утиче на глобалну политику али која је способна да наметне своја регионална решења чак и глобалном хегемону, поготово када су у питању њени егзистенцијални интереси, профитирајући на својој стратешкој важности“.¹⁰⁰²

Успеси остварени на регионалном плану, често мимо или пак са изнуђеном америчком дозволом (војни удари на положаје ПКК у Ираку, зближавање са Ираном, Сиријом и ХАМАС-ом, захлађење односа и прекид војне сарадње са Израелом) говоре о нараслој способности Анкаре да самостално креира регионалну политику. Турски дебакл покушаја наметања сопственог решења иранског нуклеарног питања показао је сву ограниченост њених домета у глобалној међународној арени. Тим поводом Иан Бремер је приметно да су „Државе у успону попут Бразила и Турске сасвим извесно спремне да искористе нову прилику да играју истакнутију дипломатску улогу, али превходно у оквиру њихових региона“.¹⁰⁰³ Стога можемо закључити како је у Турска у оба аспекта задовољила Оранове критеријуме *средње стратешке силе* - недовољну глобалну релевантност и „незаобилазност“ у регионалним питањима.

На послетку, остало је још само да наведемо последњи аргумент који ће Турску у потпуности уклопити у наше виђење *средње силе*, а то је могућност да у својој политици „балансира“ између више великих сила, избегавајући да и од једне постане зависна у већој мери. Настојањем да редефинише свој хијерархијски „аранжман“ са Америком и успешно избегавши могућност да увећа своју безбедносну потчињеност, Турска је показала да је способна да умањи своју зависност од једне велике силе. Повратком Русије на блискоисточну сцену, и њеним мешањем у грађански рат у Сирији, Анкара је показала способност да се приближи и руској интересној сфери, тражећи у Москви новог „партнера“ у решавању регионалних питања.¹⁰⁰⁴ На тај начин, Турска ће на међународној сцени коначно

¹⁰⁰² Baskin Oran, исто, р. ххi.

¹⁰⁰³ Ian Bremmer, исто, р. 25.

¹⁰⁰⁴ Неколико година касније, Анкара ће своју решеност да очува новостварени статус *средње силе* демонстрирати и супротстављањем Русији, које ће чак бити знатно оштрије него њено „пркошење“

досегнути статус *средње силе*. То је значило да је Турска у свом мултирегионалном окружењу постала као незаобилазни играч, способан да каже „Не“ највећој светској сили. Такође, то је значило да ће Анкара у будућности, штитећи своје националне и регионалне интересе, све чешће мењати „дресове“ приклањајући се час Америци, час Русији.¹⁰⁰⁵

6.3. „Исламизација“ турске државе и друштва као могући узрок захлађења

6.3.1. Прозападна оријентација Турске као дугорочна спољнополитичка оријентација

На почетку овог поглавља турско-америчке односе анализирали смо у контексту глобалног структурног устројства у оквиру кога се одвијају билатералне (и мултилатералне) интеракције између држава. На том макро аналитичком нивоу захлађење међусобних односа Турске и САД објаснили смо применом Лејкове *теорије међународних хијерархија*. Потом смо поменуто истраживачко питање анализирали кроз призму регионалних политика Анкаре и Вашингтона, позивајући се, у њиховом тумачењу, на концепте *средње силе* и независног *стојера* (у складу са Орановим и Бремеровим одређењем ових појмова). На послетку, преостало нам је још да истраживање заокружимо трећим тј. националним нивоом анализе, приступајући односу Турске и САД са становишта узајамног деловања идентитета и спољне политике.

Како смо већ истакли, трвења у односима Турске са САД и ЕУ, често се директно или индиректно доводе у везу са наводном исламизацијом турског друштва и државе, која је на делу од 2002. године, када је Ердоганова АКП дошла на власт. Заговорници тезе о исламизацији склони су да овај феномен нераскидиво повезују са асертивном спољном политиком коју су повели турски исламисти, истичући како је

Америци. Реч је о обарању руског војног авиона који је наводно повредио турски ваздушни простор у близини са сиријском границом. О овом инциденту више ћемо рећи у наредном поглављу.

¹⁰⁰⁵ О чему ће такође бити више речи у наредном поглављу.

исламизација иманентна *неосманизму*, из чега следи да је турско понашање на међународној сцени знак њеног удаљавања од западних вредности које је Ататуркова секуларна држава усвојила као свеобухватну друштвено-политичку матрицу и спољнополитички императив.¹⁰⁰⁶

У овом поглављу ми смо већ понудили (и покушали да што адекватније аргументујемо) другачије објашњење захваљења турско-америчких односа. Заступајући тезу да корен неслагања између Турске и САД лежи у супротстављеним интересима, покушали смо да у што већој мери релативизујемо „хантингтонско“ тумачење захваљења турско-америчких односа. На наредним страницама настојаћемо да са што више аргумената поткрепимо трећу посебну хипотезу (X4) од које смо кренули у наше истраживање, и да на тај начин, индиректно, оспоримо поменути претпоставку према којој суштина „спора“ између Анкаре и Вашингтона лежи у „сукобу цивилизација“. У хипотези X4 ми тврдимо како је у спољнополитичкој доктрини и пракси АКП-а прозападна оријентација остала непромењена. Према овој хипотези постојаност турске прозападне оријентације произилази директно из европске компоненте турског двојног идентитета, присутне и код секулариста и код исламиста. Стога сматрамо да се афирмација одређених исламских вредности и османског наслеђа од стране АКП-а не могу тумачити као разлог све чешћег неразумевања две државе, али да овај тренд може бити схваћен као наративни инструмент којим Анкара настоји да оствари поменуте прагматичне циљеве, а то су већи степен независности у односу на САД и потврђивање статуса *средње силе*.

Како би што прецизније одредили у којој је мери исламизација утицала на турску спољнополитичку оријентацију, разграничићемо концепте *државног* и *националног идентитета*. У складу са тиме, направићемо дистинкцију између *краткорочне* и *дугорочне спољнополитичке оријентације* и њу ћемо применити на актуелну спољну политику Анкаре. Позивајући се на конкретне примере из турске спољнополитичке праксе покушаћемо да утврдимо да ли је турска оријентисаност ка

¹⁰⁰⁶ Овакво неосманистичко тумачење најприсутније је у већ цитираним радовима Џошуе Валкера, Дарка Тансковића, Мише Ђурковића и других.

Западу (која је била доминантна црта њене спољне политике током читавог XX века) угрожена доласком исламиста на власт.

У поглављу посвећеном теоријском оквиру дисертације делимично смо прихватили конструктивистички став да спољнополитички интереси одређене државе зависи од њеног идентитета,¹⁰⁰⁷ који се изнова рedefинишу кроз интеракције са другим државама. Ипак, *колективни идентитет* једне нације ми ћемо посматрати као двозначан, правећи јасну разлику између појмова *национални идентитет* и *државни идентитет*. Како смо већ истакли, на *национални идентитет* ћемо гледати као на резултат вишедимензионалног *longue durée* процеса, коме ћемо приписати превасходно унутрашњи, али такође и спољашњи формативни утицај на политику и друштво. Реч је о резултату сложене интеракције историјских, етничких и идеационих фактора, који креирају свест о националној припадности.¹⁰⁰⁸ За разлику од њега, *државни идентитет* за нас ће подразумевати скуп вредности, идеја и интереса којима владајуће елите „боје“ спољну политику,¹⁰⁰⁹ одређујући тако међународну позицију државе и начин на који ће се она понашати и одговорати на изазове (интераговати) у међународној арени. *Државни идентитет* је резултат унутрашње политичке утакмице,¹⁰¹⁰ и он у суштини представља државно (а самим тим и спољнополитичко) отелотворење идентитета победничке елите. *Државни идентитет* траје док је на власти елита која га формирала и може бити промењен уколико наредна владајућа елита руководи другим интересима или заступа другачији ситсем вредности. У демократским друштвима, промена овог идентитета зависи од исхода изборне утакмице и потоње констелације снага у владама и кабинетима демократских држава.¹⁰¹¹ С друге стране, у аутократским режимима, или пак приликом насилног преузимања власти (револуције, пучеви) овај идентитет је знатно

¹⁰⁰⁷ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 18.

¹⁰⁰⁸ Virginia Q. Tilley, исто, р. 46.

¹⁰⁰⁹ Исто.

¹⁰¹⁰ Yücel Bozdaglioglu, исто, рр. 25-26, 160-161.

¹⁰¹¹ У случају слабих влада и јаке опозиције, одређени закони који би утицали на промену дотадашње спољне политике државе не морају бити усвојени у парламенту упркос очигледним интересима владајуће елите.

лакше променити.¹⁰¹² Такође, ова врста *колективног идентитета* је веома флексибина на спољнополитичке интеракције, и може се саображавати у складу са потребама међународне сарадње и међународних антагонизама. Насупрот њему, једном формиран *национални идентитет* тешко се мења, и на зависно од међународних интеракција, он остаје постојан у релативно дугим временским интервалима.

Битно је истаћи да ова две врсте *колективног идентитета* на различите начине утичу на спољну политику државе. Тај утицај се манифестује у складу са њиховим карактеристикама, те је разлика између утицаја првог и утицаја потоњег та што национални идентитет на дуже стазе детерминише спољнополитичко „кретање“ једне државе тј. њену *дугорочну спољнополитичку оријентацију*, док *државни идентитет* превсаходно утиче на актуелне спољнополитичке одлуке и понашање тј. њену *краткорочну спољнополитичку оријентацију*. С обзиром да је *национални идентитет* стабилнији и теже променљив, он детерминисањем *дугорочне оријентације* ограничавајуће делује на (*краткорочну*) спољнополитичку оријентацију владајућих елита, које потом према својим интересима, идејама и вредностима, а у оквирима постављеним *дугорочном спољнополитичком оријентацијом*, креирају *државне идентитете* и усмеравају спољну политику. Из тог разлога *дугорочну спољнополитичку оријентацију* посматраћемо као скуп релативно постојаних преференција на основу којих се држава дугорочно позиционира у међународном систему, а које свој корен имају у *националном идентитету* (и попут њега) резултат су *longue durée* процеса.

С обзиром да представља манифестацију спољне политике владајуће елите, *краткорочна спољнополитичка оријентација* једне државе може бити (у одређеној мери) супротна њеној *дугорочној оријентацији*, но не може је променити. За промену

¹⁰¹² Већ смо наводили пример Октобарске револуције путем које је социјалистичка елита дошла на власт у Русији, претворивши своју комунистичку идеологију у *државни идентитет* будућег СССР. То је у спољној политици значило драстичан раскид са дотадашњом империјалистичком праксом Руског царства (за више о овој теми видети: Милован Балетић, *Повратак жидова у земљу Израелову*, Глобус, Загреб, 1988, стр. 195). Упечатљив пример формирања новог *државног идентитета* путем револуционарних превирања представља и Иран након Велике исламске револуције 1979. (Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 26).

дугорочне оријентације, неопходна је претходна промена у сфери *националног идентитета*, што може бити последица искључиво *процеса дугог трајања*. Стога тренутна промена спољне политике тј. *краткорочне оријентације*, не значи промену *дугорочне спољнополитичке оријентације*.

Како се у ову теоријску шему уклапа Турска?

Питање *националног и државног идентитета* савремене Турске је изузетно комплексно, као и истраживање њиховог утицаја на спољну политику ове државе. Како је већ поменуто, турски *национални идентитет* карактерише својеврсни дуализам сопства, односно подела на исламистичко-традиционални и секуларно-модернистички идентитет. У питању су два пола *националног идентитета* које данас (истина помало поједностављено) поистовећујемо са исламистима и секуларистима. Исламисте преваходно карактерише идентитет обележен религијско-традиционалним османским наслеђем, док је главно обележје секуларне Турске преданост западним политичким и културним вредностима. Прозападна компонента турског *националног идентитета* може се окарактерисати и као „европска“, јер се преваходно манифестује кроз уверење великог броја Турака да је Турска европска држава, и да као таква припада западном цивилизацијском кругу. Ово уверење последица је реформског и модернизацијског процеса који је Ататурк покренуо почетком друге деценије прошлога века, стварајући тако нови *државни идентитет* који је Турску дистанцирао од источног и традиционалног наслеђа Отоманског царства и окренуо је ка Западу. Ипак, свеобухватност и дуготрајност Ататуркове реформе, која је код половине турског становништва изменила дотадашње обрасце политичког и друштвеног понашања (из корена мењајући њихов однос према религији, традицији и отоманском наслеђу), није се ограничила само на промену *државног идентитета*, већ је утицала и на промене у оквиру *националног идентитета*, узрокујући поменути идентитетски расцеп. Исток и део турског становништва који ће остати предан традиционалном стилу живота (и практиковању ислама) у очима Кемала и потоњих кемалиста убудуће ће играти улогу *Другог*, како оног Нојмановског „преовлађујућег“, тако и оног „маргиналног“ о коме су говорили

Нортонова и Лотман.¹⁰¹³ Контрирањем овој *Другости* секуларни кемалисти потврђиваће свој „западњачки“ идентитет, игноришући чињеницу да његов корен лежи управо у тој истој отоманској прошлости од које су се толико турдили да начине отклон.

Наиме, када је у питању спољнополитичка оријентације, прозападна опредељеност кемалиста није била никаква радикална иновација. Ататуркова „опчињеност“ Западом само се надовезала на већ постојећи прозападни сегмент спољне политике некадашњег Отоманског царства. Међутим оно што је за посрнулу империју било средство за побољшање међународног положаја, за Ататурка ће постати главни циљ спољне политике новоуспостављене Републике и он ће прозападну оријентацију претворити у главно обележје њеног *државног идентитета*. Све до појаве АКП-а турски *државни идентитет* функционисаће као *a priori* европски идентитет, при чему су и секуларисти и исламисти своју државу видели као део Европе.

Важно је истаћи како је, упркос дубоком идентитетском расцепу у оквиру националног бића, јединствени доживљај међународне позиције Турске био могућ управо захваљујући присуству европске спољнополитичке оријентације и код самих исламиста. Реч је о „наслеђеном“ идентитету формираном кроз вековну интеракцију Отоманске империје и европских сила.¹⁰¹⁴ Та интеракција се првенствено састојала од наизменичног међусобног ратовања и склапања војних савезништава, али је временом све више продубљивана растом и усложавањем међусобних економских и културних веза.

Европска компонента традиционалног и исламистичког идентитета свој конкретнији корен вуче из два, већ поменута, историјска догађаја. Реч је о *танзиматским* реформама, започетим 1836. године, и приступању Отоманске империје тзв. „европском систему равнотеже снага“ на Париском конгресу 1856. *Танзимат* је у извесној мери омогућио модернизацију државне управе и турске армије по узору на европске моделе, док су одлуке Париског конгреса Отоманску

¹⁰¹³ Ивер Нојман, исто, стр. 29.

¹⁰¹⁴ Исто, стр. 62, 78, 81.

империју званично укључиле у европски систем држава, чиме јој је, макар политички, био признат статус европске државе. Ови догађаји остаће важна идентитетска упоришта за данашње исламистичке елите, које европску димензију отоманског наслеђа виде као неутуђиву компоненту неоосманизма. Стога проевропски спољнополитички курс, који је зацртала Ататуркова реформа (а који су потом брижљиво однеговале кемалистичке елите), треба посматрати као *дугорочну спољнополитичку оријентацију*. Како смо видели, та оријентација је резултат *процеса дугог трајања*, започетког још у доба Отоманске империје. Она не прозилази само из *државног идентитета* који су наметнули Ататурк и потоњи кемалисти, већ је укорена и у оба пола турског *националног идентитета*. Отуда и чињеница да су, по доласку на власт, АКП исламисти, баш као и кемалисти, предано тежили турском чланству у ЕУ.¹⁰¹⁵

Осећај припадности Европи, укоренен у оба пола *националног идентитета*, допринео је томе да *дугорочна спољнополитичка оријентација* Турске остане непромењена, без обзира на то да ли се на власти налазе кемалисти или исламисти. И једни и други су заговорници приступања Турске ЕУ, а на сарадњу са САД гледају као на геополитичко савезништво и значајну потврду свог западног тј. европског идентитета. Турско савезништво са САД у одређеној мери било је (и остало) реалполитиком диктирано геополитичко савезништво, али је истовремено било и прилика да Анкара, приступањем Западном блоку, потврди свој европски идентитет. Хладноратовско одређивање за НАТО и евро-интеграције само делимично се може објаснити краткорочним реалполитичким избором кемалистичких елита. Суштински, оно је у много већој мери било показатељ да је у Турској на делу *longue durée* процес који још од времена које је претходило *Танзимату* постепено формира њену *дугорочну спољнополитичку оријентацију* усмерену ка Западу. За владајуће кемалистичке елите, НАТО није био само војни савез који ће Турску заштитити од „Црвене претње“ са истока. Он је био степенник којим се Турска пење ка свом ултимативном циљу, пуноправном чланству у ЕУ.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁵ Дарко Танасковић, исто, стр. 64-69.

¹⁰¹⁶ Tarik Oguzlu, исто, р. 153.

Повремена (блажа) захлађења односа са САД, попут онога које наступило након Кубанске кризе 1962, или након чувеног „Џонсоновог писма“ из 1964, била су само последица спољнополитичких тврeња која нису битно утицала на спољнополитичку оријентацију, било *краткорочну*, било *дугорочну*. Потврда ове тврдње може се наћи у Иненијевом одбијању да побољша односе са СССР-ом упркос, по Турску, неповољном расплету Кубанске кризе (уклањања „јупитер“ ракета са њене територије). Сликoвит пример је и консензус који су најаважније турске партије постигле након Џонсоновог писма, сложивши се да ниједна од њих, уколико дође на власт, неће покушати да удаљи Турску од САД и НАТО.¹⁰¹⁷ Оба случаја илуструју како је Анкара, упркос озбиљним размирицама са Вашингтоном, задржала западну оријентацију, одлучивши да САД „казни“ тако што ће се јаче окренути европским савезницима. Другим речима, *краткорочна оријентација* је остала непромењена јер спољна политика диверзификована искључиво унутар Западног блока.¹⁰¹⁸

До прве промене *краткорочне оријентације* дошло је након турске интервенције на Кипру, када је Анкара, погођена санкцијама Вашингтона, донела одлуку да се отвори ка СССР-у. Ипак, ова промена је била делимична јер је сарадња са САД и НАТО остала неупитна, али је листа спољнополитичких партнера проширена изван круга северноатлантског партнерства. Такође, новоуспостављена сарадња била је ограничена искључиво на поље економије и није задржала у безбедносну сферу. Турска није била спремна да доведе у питање своје чланство у НАТО, нити да на дуже стазе лиши себе америчке војне и финансијске подршке, колико год да су тренутни односи две државе били лоши. Стога можемо закључити како Анкара током Кипарске кризе није драстично променила своју спољну политику, већ ју је овога пута диверзификовала изван НАТО круга, упустивши се у сардњу са „црвеним“ антиподом својих западних партнера, што је у то време ипак представљало својеврстан табу.

¹⁰¹⁷ Yücel Bozdaglioglu, исто, p.66.

¹⁰¹⁸ Исто.

Слично ситуација се поновила и почетком 90-их, у време председниковања Тургута Озала, када се Турска, у тежњи да повећа свој утицај међу туркофонским народима у суседству, окренула просторима некадашењег Отоманског царства (Кавказу и Централној Азији).¹⁰¹⁹ Овога пута *краткорочна оријентација* је, по први пут после Ататурка, била усмерена и на исламски свет, а сходно томе *државном идентитету* придодата је „туркијска“ компонента. Ипак, безрезервна усмереност ка Западу остала је главно обележје њеног *државног идентитета* и спољне политике тадашње владе. Корекција спољнополитичке оријентације која је извршена додавањем интересовања за туркофонски свет, сматрана је компламентарном интересима САД и НАТО (које су настојала да повећају свој утицај на простору умирућег СССР-а), те стога ни у чему није противречила *дугорочној* западној оријентацији.

До прве истинске промене *краткорочне оријентације*, и озбиљног покушаја мењања *државног идентитета*, дошло је у време када је изразито исламистички РЕФАХ ушао у коалициону владу, а лидер ове партије, Неџметин Ербакан, преузео функцију турског премијера. Овога пута Турска је заузела спољнополитички курс који за свој доминантни правац није имао Запад, већ је првенствено усмерила ка исламском свету. Ербаканов спољнополитички заокрет је за разлику од Озаловог „пантуркизма“ имао обележја „панисламизма“, што је било у складу са „исламистичким“ *државним идентитом* који су елите из РЕФАХ-а желеле да наметну Турској. Иако је Ербакан избегао директно дистанцирање од Запада, његов покушај зближавања са Ираном и Либијом, државама „проказаним“ од стране Вашингтона, није остављала простор сумњи да је у току покушај турског репозиционирања у међународној арени. За мету своје прве државничке посете Ербакан је изабрао управо Иран, највећег опонента америчке моћи на Блиском истоку, а потом су уследиле и посете Пакистану, Малезији, Сингапуру и Либији. Нова турска *краткорочна оријентација* добила је свој пуни израз у виду Ербаканове

¹⁰¹⁹ Дарко Танасковић, исто, стр. 38

иницијативе за формирање групе Д-8, која је требала да послужи као исламски пандан групи Г-8.¹⁰²⁰

Ипак, исламизација спољне политике коју је спровео Ербакан неће бити дугог века. Ербакана су са власти свргнули разгневлени турски генерали, припретивши му државним ударом уколико не поднесе оставку. Ипак, његов пад је био последица ширег незадовољства, јер је први турски „премијер-исламиста“ својом спољном политиком окренуо против себе и добар део турске јавности.¹⁰²¹ Узрок Ербакановог дебакла лежи у чињеници да његова исламистичка спољна политика није била усклађена ни са једним полом турског *националног идентитета*, те је *државни идентитет* који је он покушао да формира остао „на ветрометини“, без могућности да се заклони иза било какве шире друштвене подршке. РЕФАХ-ов покушај промене турског *државног идентитета* био је суштински исфорсиран, а његово окретање Ирану и Либији представљало је рез радикалан колико и Ататурков спољнополитички заокрет начињен седам деценија раније, са битном разликом што је Кемал Паша за своју спољнополитичку реформу у великој мери имао подршку у оба пола *националног идентитета*.¹⁰²² За разлику од Ататурка, Ербаканова исламизација спољне политике била је лишена дубље индентитске потпоре, јер је њено наметање било супротно не само вољи секулариста већ и исламистичкој прозападној спољнополитичкој оријентацији. Другим речима, тадашњи турски премијер покушао је да ову државу на силу одвоји од оног дела света који се у оба

¹⁰²⁰ Војислав Лалић, стр. 24-35

¹⁰²¹ Један од сликовитијих примера Ербаканових спољнополитичких „гафова“ догодио се током његове посете Либији. Тада је, на заједничкој новинарској конференцији, либијски лидер Моамер ел Гадафи жестоко критиковао Турску. Гадафи је том приликом рекао како је турска спољна политика „погрешна од А до З“, немилице пребацујући Анкари због војне сарадње са Вашингтоном и Тел Авивом. Да ствар буде гора он се осврнуо и на „Курдско питање“, изјавивши следеће: „Турска прогони Курде већ дуже време. Они имају право на независност као и друге нације у региону. Анкара мора да уважава то, свиђао јој се такав развој или не. Курдистан ће бити успостављен“ (Војислав Лалић, исто, стр. 30-31). Ербакан је на ове оптужбе одговорио млаком констатацијом како Турска нема проблем са Курдима, већ само са курдским тероризмом, што је у домаћој јавности изазвало салву гнева и огорчености.

¹⁰²² Традиционали муслимани су се превасходно опирали његовим унутрашњим реформама, које су мењале устаљене норме и обичајне праксе, али су његову спољну политику углавном прихватили са одобравањем. За њих је Ататурк био херој I светског рата, и вођа устанка против Грка, Италијана, Француза и Британаца који су окупирали Анадолију, те је успех његове прозападне политике у очима исламиста био још потврда победа извојеваних током *Турског рата за независност*.

идентитетска пола (у сваком полу на себи својствен начин) „котирао“ као пожељан, чиме је изгубио ширу потпору за свој опстанак на власти. У прилог овој констатацији говори и чињеница да ће потоњи владајући исламисти, након доласка АКП-а на власт, водити рачуна (нарочито у првим годинама вршења власти) да се њихово отварање ка исламском свету никако не сукоби са *дугорочном* турском прозападном оријентацијом.

Након меког пуча 1997. године спољнополитичка оријентација Турске се вратила у устаљене токове, пратећи у потпуности матрицу *дугорочне* прозападне оријентације, што је посебно потврђено турском подршком Бушовом *Глобалном рату против тероризма*, који је уследио као одговор на терористички напад на Светски трговински центар 11. септембра 2001. Долазак АКП-а испрва није пореметио постојећи *државни идентитет*, нити је на пољу спољнополитичке оријентације довео до битнијих промена. Истина, као и у случају Тургута Озала, Турска се јаче отворила ка исламском свету, поново акцентујући просторе некадашње Отоманске империје као своје интересне сфере. Међутим, баш као и у Озалово време, спољнополитички императиви Анкаре остали су савезништво са САД, чланство у НАТО, и улазак у ЕУ.

Прозападна спољнополитичка оријентација АКП-а потврђена је и његовим „Партијским програмом“. У VI поглављу, посвећеном спољној политици, недвосмислено се каже како ће „односи са европским нацијама и даље бити у самом врху листе турских спољнополитичких циљева“. ¹⁰²³ Заправо, није на одмет приметити како ни једна друга турска влада није постигла толико на пољу евро-интеграције колико су постигли Ердоганови исламисти. ¹⁰²⁴ Такође, партијски врх АКП-а ставио је у сам врх својих спољнополитичких приоритета добре односе са САД и НАТО, ¹⁰²⁵ чиме је додатно потврђена привржености нових турских власти Западу. Па опет, упркос свему наведеном, бројни потези које су (током деценије коју истражујемо) повукле турске власти, константно су на Западу будиле сумњу да ће

¹⁰²³ *AKP Party programme*, исто.

¹⁰²⁴ За више видети: Vladimir Ajzenhamer, исто, pp. 218-222; Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, исто, стр. 458, Владимир Ајзенхамер, Вања Роквић, исто, стр. 227, 230-231.

¹⁰²⁵ *AKP Party programme*, исто.

ова држава напустити Ататурков европски пут и да ће окренути леђа Америци и НАТО савезницима. Поставља се питање откуда таква перцепција, када је до 2012. године, са турске стране, уложено толико много труда да се испуне европски (интеграцијски) стандарди и унапреди сарадња са САД?

Одговор на ово питање лежи у другачијем доживљају прозападног деловања, односно његовог „квалитета“, који је постојао на релацији Анкара-Брисел, и Анкара-Вашингтон. И док је бриселска администрација, водила битку са турко-скептицима у својим редовима, из ЕУ су Анкари углавном стизале критике везане за мањкавост спроведених реформи (које су се махом тичале положаја мањина, и слободе медија). Уколико изузмемо кипарски спор и грчко-турске односе, ЕУ је Турску „прозападност“ превсаходно процењивала са бирократско-нормативног становишта, водећи рачуна у којој је мери турска унутрашња политика усклађена са копенхашким критеријумима.¹⁰²⁶ Насупрот томе, Вашингтон је био мање заинтересован за унутрашње прилике и поштовање људских права, али га је зато више бринула турска све чешћа пракса „искакања“ из безбедносно-политичке шеме коју су САД намениле простору Бушовог „Ширег Блиског истока“. Без обзира да ли је у Овалном кабинету седео Буш или Обама, Бела кућа је од Турске захтевала да прозападну оријентацију потврђује безрезервном подршком оним интересима које су САД сматрале кључним за своју националну или глобалну безбедност. Из визуре Вашингтона између прозападне Турске и Турске (у потпуности) лојалне САД и НАТО постојао је знак једнакости. Турска ЕУ интеграција, иако је уживала америчку подршку, за Вашингтон је била тек споредна потврда њене посвећености „Западном путу“.

Преломни моменти „захлађења“ билатералних односа говоре у прилог тези да међусобна неслагања нису била узрокована турским одступањем од прозападног курса, већ напротив одбијањем Анкаре да безпоговорно слуша америчке спољнополитичке директиве. Ирачка криза у односима две државе није била резултат жеље Анкаре да пркоси вољи Вашингтона, нити је била узрокована покушајем да се заштити Садам Хусеин. Прави разлог избијања кризе био је покушај Турске да

¹⁰²⁶ У одређеној мери ту је и притисак да Турска призна геноцид почињен над Јерменима у I светском рату. Ипак, ово питање се више тиче унутрашње него спољне политике, те сам однос Анкаре и Јеревана нема значајан утицај на ток турских ЕУ интеграција.

заштити свој национални интерес, пре свега кроз поменуто одбијање да пристане на америчко војно стационирање на својој територији. Како смо већ рекли, Анкара је желела да избегне дубљу хијерархизацију односа са Вашингтоном, плашећи се да би присуством већи број америчких војника на њеној територији повећао њену безбедносну потчињеност. Анти-амерички сентимент који је потом преовладао турским јавним мњењем, такође није имао никакве везе са евентуалним одступање од прозападне спољнополитичке оријентације, нити је био симптом дубље исламизације турског друштва (за шта је, објективно гледано, било прерано, јер се АКП налазио на власти тек непуних годину дана), већ је искључиво био повезан са понашањем америчке војске након интервенције, и низом инцидената који су „бацили љагу“ на слику САД као искреног турског савезника.¹⁰²⁷

Даља дешавања која су продубљивала тензије у односима са САД, попут окретања Сирији и Ирану, сарадње са ХАМАС-ом, или захлађења односа са Израелом, резултат су корекција унутар *краткорочне спољнополитичке оријентације*, а никако покушаја да се мења дугорочни прозападни курс државе. Истина, ове корекције вршене су у складу са Давутоглуовом тежњом да турску спољну политику дугорочно диверзификује, што није могуће без корекција унутар *дугорочне оријентације*. Ипак, те измене дугорочног курса нису ишле на уштрб прозападне оријентације, већ су на њу надовезивале и происточну оријентацију. Ердоган и Давутоглу желели су да *дугорочној* турској спољнополитичкој оријентацији дају карактер *централности*, како би на тај начин створили могућност за истовремено западно и источно спољнополитичко маневрисање, без бојазни да ће један „правац“ аутоматски искључити други. Но овакав покушај „редизајнирања“ турске *дугорочне спољнополитичке оријентације* је још увек у „процесу“, и као такав, његов успех је и даље неизван. Како смо више пута истакли, *дугорочна спољнополитичка оријентација* је резултат *процеса дугог трајања*, и за њену промену, поред времена, потребно је да поменуте „измене“ престану да буду обележје искључиво владајуће елите, и да буду препознате од стране ширих друштвених слојева као саставни део националног идентитета. То би у пракси значило

¹⁰²⁷ О чему ћемо више говорити у наставку овог поглавља.

да турско спољнополитичко окретање ка Истоку морају (макар у одређеној мери) прихватити и прозападно оријентисани секуларисти, у чији састав улазе и тврдокорни, и Истоку нимало склони тврдокорни кемалисти. Стога се Давутоглуова спољнополитичка архитектура, упркос зацртаној монументалности, у временском интервалу који ми истражујемо, манифестовала само као *краткорочна оријентација*.

Било како било, АКП-ов спољнополитички заокрет, представљао је круг од 360°, који је Турску по инрецији враћао на пут којим су је повели *танзиматски* реформатори и Ататурк. Проблем дакле није био у евентуалном окретању леђа Вашингтону и НАТО савезницима, чак ни у диверзификацији спољнополитичких партнерстава изван круга атланског клуба, за шта је и сам Барак Обама, макар декларативно, показао веће разумевање на почетку свог првог мандата.¹⁰²⁸ Прави проблем налазио се турском одабиру „незападних“ партнера. Наиме, иако су САД показале завидно разумевање за економску сарадњу Турске са америчким глобалним такмацима попут Русије и Кине, то није био случај са окретањем Анкаре ка Дамаску и Техерану. Приближавање режимима које су САД настојале да држе у међународној изолацији, неминовно је у Вашингтону доживљено као издаја. И то не само као издаја безбедносног интереса већ и као изневеравање базичних западних демократских вредности које су САД и Турска делиле као заједнички вектор спољнополитичког деловања. На тај начин Вашингтон је према Анкари заузео поједностављени „с ким си - такав си“ став, олако превиђајући турске спољнополитичке интересе, као и незавидан регионални положај Турске. Другим речима, упркос реторичкој подршци, изнова исказиваној кроз бројна рedefинисања међусобног савезништва, САД у пракси нису биле спремне да учине много како би Турској помогле да се извуче из позиције између „чекића и наковња“, већ су је приморавале да бира између њених западних савезника и „одметнутих“ суседа из региона (Ирана, Сирије и ХАМАС-а).

¹⁰²⁸ Обама је разумевање за самосталнију регионалну политику Анкаре показао већ у свом говору пред турским Парламентом, када је похвалио турско посредовање између Израела и Сирије, као и њене напоре да допринесе разрешењу израелско-палестинског конфликта (*President Obama's Remarks in Turkey*, исто).

На овом месту важно је јасно нагласити како турски мотив за успостављање сарадње са државама и групама које су се у међународној арени супротстављале интересима САД, није био израз искључиво спољнополитичке амбиције да се регионални утицај увећа кроз учешће и посредовање у решавању „горућих“ блискоисточних сукоба (мада је овај мотив свакако био доминантан), већ да је он истовремено био и израз спољнополитичке нужности. Стога можемо констатовати како је турско настојање да путем дисперзије међународне сарадње коригује и надогради своју спољнополитичку оријентацију (како на дуге стазе, тако и краткорочно) било двоструко мотивисано. Турска се, с једне стране, руководила жељом да увећа регионални утицај на простору ширег Блиског истока, и да на тај начин прибави за себе статус *средње силе* (кроз операционализацију поменутих Давутоглуових неоосманистичких геополитичких концепата *централне државе, географске дубине и историјске дубине*). С друге стране, она се руководила чистом нужношћу оличеном у потреби да се осигура национална безбедност кроз побољшање односа са „проблематичним“ тј. за Запад неподобним суседима.

Можемо приметити како је овај други мотив (спољнополитички операционализован стављањем у погон доктрине „Нула проблема“) више присутан као повод за краткорочну промену оријентације и да је иницијално знатно више допринео турско-америчком „захлађењу“ него што је то учинила амбиција Анкаре да на међународној сцени преузме улогу *средње силе*.¹⁰²⁹ Наиме, одбијање Парламента 2003. године да дозволи америчку војну интервенцију на Ирак са своје територије било је руковођено управо безбедносним интересима. На првом месту радило се о страху од ескалације конфликта и дестабилизације читавог региона, што би Турску угрозило не само безбедносно, већ би је, претварајући је у део конфликтног

¹⁰²⁹Турски неоосманистички пројекат, усмерен на увећање утицаја на мултирегионалном простору некадашњег Отоманског царства, у великој мери је уживао подршку прво Бушове, а потом и Обамина администрације. Обе администрације су на Турску гледале као регионални *стожер* преко кога могу емитовати сопствени утицај на простору Ширег Блиског истока. Стога евентуална „преправка“ *националног идентитета*, а самим тим и другорочне спољнополитичке оријентације, онако како ју је осмислио Давутоглу, није била супротна интересима Вашингтона. То се јасно може видети и из самог текста документа „Заједничке визије и Структурираног дијалога“, као и из стенограма Обаиног говора пред парламентом у Анкари (Видети: *Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership*, исто; *President Obama's Remarks in Turkey*, исто).

окружења, озбиљно удаљило од ЕУ интеграције. Такође, ту је била и оправдана бојазан од одређених директних последица ескалације рата - курдског сецесионизма, и избегличког таласа на турско-ирачкој граници.

Страх од угрожене националне безбедности не сме се пренебећи чак ни када поменуто „Не“ посматрамо у контексту хипотезе о хијерархијском односу САД и Турске (хипотезе Х2 и Х5). Како смо већ аргуменатовали, турско одбијање било је превасходно мотивисано жељом да се избегне дубље безбедносно потчињавање Анкаре и да се на тај начин очува њена самосталност у спољнополитичком одлучивању. Стога ускраћивање подршке Американцима није било руковођено искључиво регионалним амбицијама већ је у великој мери било мотивисано и оправданом бојазни да ће Турска (уколико допусти веће стационирање америчке војске на својој територији) изгубити свој интегритет, а самим тим и контролу над безбедносном ситуацијом у сопственој држави.¹⁰³⁰

Из свега предходно реченог јасно произилази да се турско супротстављање америчкој вољи током ирачке интервенције 2003. нипошто не може посматрати као симптом промене *дугорочне* политичке оријентације. Заправо, тешко да у овом случају можемо говорити и о значајнијој промени њене *краткорочне оријентације*, јер је у питању само делимична корекција „ставова“ унутар ове потоње. С друге стране, турско окретање „одметнутим“ блискоисточним актерима (Сирији, Ирану и ХАМАС-у), као и заоштравање односа са Израелом, несумњиво је било знак корекције *краткорочне оријентације*, као и тежње да се временом редефинише *дугорочна спољнополитичка оријентација*. Ипак, усмеравање Турске ка Истоку, није подразумевало „окретање главе“ од Запада, већ је замишљено тако да спољну политику ове државе трасира у два паралелна колосека. Истина, ти колосеци су се кретали у супротним смеровима, али турски исламисти као да су се у својој спољној политици водили једноставном (географском) чињеницом да ћете ако довољно дуго

¹⁰³⁰ За пример таквог губитка интегритета може се узети Саудијска Арабија која је, током трајања I Заливског рата, дозволила масовно стационирање америчких трупа и војне опреме на својој територији, и тако *de facto* постала амерички протекторат. Све до завршетка америчке интервенције званични Ријад није имао никакву контролу над америчким војним операцијама које су покретане са саудијског тла (David Lake, исто, pp. xii-xiii, 36, 54-55).

идете на Исток коначно стићи на Запад, и обрнуто. Другим речима Ердоган, и његов главни геополитички идеолог Давутоглу, покушали су да споје оно што се током историје више пута показало неспољивим, а да од Турске створе „централну“ карику која повезује неповезљиво. Стога нећемо погрешити ако (помало шаљиво) констатујемо како је Турска од доласка АКП-а на власт наставила да једним оком помно гледа на Запад, док је другим оком све чешће „меркала“ Исток. Но без обзира на ову „разроност“ њено прозападно опредељење остало је неупитно.

6.3.2. Турска као део европског *Ми* насупротив америчког *Другог*

Као би смо обезбедили додатни аргумент за потврду хипотезе о непромењености турске прозападне оријентације, у наставку поглавља анализираћемо у којој је мери процес ЕУ интеграција имао утицај на одлуку турског Парламента да 2003. године не допусти америчку офанзиву на Ирак са своје територије. Петом појединачном хипотезом (Х9) претпоставили смо како је Турска прагматично користила свој европски идентитет како би обезбедила подршку Немачке и Француске за њено одбијање да се повинује америчким захтевима за уступањем територије за борбене операције против Садама Хусеина. Потврђујући ову хипотезу ми ћемо додатно ојачати нашу тврдњу о останку Анкаре на прозападном спољнополитичком курсу и након што су исламисти преузели власт. Руководећи се овом хипотезом ми ћемо показати како је турско „Не“ из 2003. године у великој мери за свој циљ имало потврду њене прозападне оријентације и европског идентитета.

Приликом постављања хипотезе Х9 превасходно смо се руководили конструктивистичким концептом *употребе Другог*, као кључним механизмом за формирање *колективног идентитета*. У том смислу, како је већ речено, ослонићемо се на тумачење *Другости* на које наилазимо код Ивера Нојмана. Овај аутор у страху од *Другог* (тј. поимању *Другог* као претње) види најзначајни фактор око кога се једна заједница окупља. Нојман наводи више историјских примера *Другости* који су дали снажан подстицај формирању европског јединства. За нас је посебно интересантан

пример „Турчина“ као *провлађујућег Другог* пред којим се средњовековна Европа војно, политички и цивилизацијски ујединила зарад заједничког отпора.

Овакав кохезивни принцип, заснован на антагонизовању *Другог*, ми ћемо искористити како би додатно расветлили понашање Анкаре током америчке интервенције у Ираку 2003. године. Наша намера је да покажемо како се Турска, током II Заливског рата, свесно упустила у производњу америчке *Другости* како би у међународној арени себе јаче позиционирала уз две водеће државе ЕУ, Француску и Немачку, које су се оштро противиле америчкој интервенцији. Баш како је некада Европа, играјући на карту отоманске претње, изградила свој *колективни идентитет*,¹⁰³¹ тако је сада Анкара, сврставајући се уз Француску и Немачку, покушала да заштити процес турске ЕУ интеграције применом истоветног „*Ми и Они*“ рецепта. Придружујући се у ставовима неформалној осовини Париз-Берлин, која се оштро супротставила америчком интервенционизму,¹⁰³² Анкара је и сама заиграла на карту „европског“ јединства,¹⁰³³ представљајући себе као део европског *Сопства* насупротив америчке *Другости*.

Неоспорно је да су турски исламисти, тек устоличени на власти, раскол међу атланским савезницима доживели као својеврсну прилику за потврђивање своје преданости евроинтеграцијама. То се најбоље може видети уколико анализирамо садржину критика које су турски званичници, током и након окончања америчке интервенције, упућивали на рачун Вашингтона. Уколико занемаримо реакције на

¹⁰³¹ Ивер Нојман, исто. стр. 61-85.

¹⁰³² *EU allies unite against Iraq war*, исто.

¹⁰³³ Потребно је истаћи да је ЕУ по питању подршке америчкој интервенцији била све само не јединствена. Док су Француска и Немачка, уз делимичну подршку Белгије, оштро противиле новом рату у Ираку, насупротив осовине Париз-Берлин формирао се „интервенционистички“ европски блок у који су се сврстале Велика Британија, Шпанија, Португал, Италија, Данска, Пољска, Мађарска и Чешка. Ове државе су упутиле јавни апел тзв. „Писмо осморице“ (енг. *The Letter of eight*) за сарадњу са САД и дистанцирање од француско-немачке антиратне дипломатије (видети: *Europe and America Must Stand United*, /17/10/2017/ <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/168/36565.html>). Уз Америку стаће и припаднице тзв. Вилниус групе (енг. *Vilnius Group*), групе европских држава које су тежиле да постану чланице НАТО - Албанија, Бугарска, Хрватска, Естонија, Латвија, Литванија, Македонија, Румунија, Словачка и Словенија (видети: *Statement of the Vilnius Group Countries*, /17/10/017/ http://www.novinite.com/view_news.php?id=19022). Ипак, Анкара је одлучила да се у својој политици приклони ставовима Берлина и Париза, које је перципирала као стожере моћи унутар ЕУ, али и као политички и културно најугађеније земље Европе.

поменути „Инцидент са капуљачама“ (након кога су гнев турске јавности и оптужбе исламистичких елита биле усмерене на некоректан однос америчких marinaца према заробљеним турским специјалцима) већина критика тицала се кршења људских права које су америчке трупе починиле у Ираку. Дакле критике су биле упућене управо са становишта демократских вредности, чије је поштовање било кључ којим су се отварала врата ЕУ. У том светлу треба посматрати поменуте изјаве Ердогана, Елкамтиша, Чалискана и других државних и партијских званичника, у којима се САД називају тиранином, америчка спољна политика карактерише као хегемонистичка, а војна дејства у Фалуџи изједначавају са геноцидом.¹⁰³⁴ Стога можемо закључити како је, када је у питању интервенција у Ираку, Турска своје критике на рачун САД упућивала са становишта свог западног тј. европског идентитета.

Ипак, посматрано у контексту утицаја које је Немачко и Француско противљење имало на турску одлуку да не подржи америчку интервенцију, идентитетско потврђивање није једини аспект евроинтеграцијског процеса који треба узети у обзир. Страх од успоравања или обустављања процеса приступања ЕУ (Анкара је статус кандидата добила у децембру 1999, и још увек је била на почетку приступног процеса) такође је играо важну улогу приликом парламентарног опредељења „за“ или „против“ интервенције. Пре свега, сама интервенција отварала је могућност даље ескалације у виду дестабилизације читавог региона (избеглички талас, јачање курдског сецесионизма, пораст тероризма и исламског радикализма), што би Турску, у даљој перспективи, учинило државом на граници ратног подручја, директно увученом у регионалну нестабилност. Стога су турске политичке елите, не безразложно, стрепиле да би европски противници Турског уласка у ЕУ, овиме добили снажан аргумент којим би се супротставили даљој интеграцији.¹⁰³⁵ Такође, „окршај“ око међународног легитимитета и легалног оквира интервенције који се у НАТО и УН „арени“ одиграо између САД и њених европских савезника (пре свега Немачке, Француске и Белгије) ставио је Турску у незавидан положај да мора да бира

¹⁰³⁴ Philip Gordon, Omer Taspinar, исто, pp.32-33; *Turks protest against Fallujah operations*, исто; *Turkey Drifts Further From U.S.*, исто.

¹⁰³⁵ Meltem Müftüler Ваç, исто, p.37.

између САД и Европе. И док су се неке друге државе кандидати, попут Пољске или Словачке, лакше определиле да своју подршку дају Америци, у турском случају „отворена подршка САД би била екстремно ризикантна јер је Турска чекала одређивање датума за почетак приступних преговора, а став Француске и Немачке је имао велику тежину приликом доношења те одлуке. Зато је раскол између САД, Француске и Немачке знатно отежао турску позицију у одоносу на позиције централноевропских и источноевропских држава које су већ закључиле своје приступне преговоре“.¹⁰³⁶

С обзиром на чињеницу да САД на Копенхашком самиту 2002. нису успеле да Бриселу наметну своју вољу и убрзају отварање турских приступних преговора, Анкари је било јасно да ће будући темпо и коначни исход њених евроинтеграција зависти од саме ЕУ, на првом месту од њених водећих чланица. Уз то, јасан сигнал да САД нису свемогуће и да беспоговорна лојалност Вашингтону не може бити сигурна гаранција остварења турског чланства у ЕУ био је и поменути раскол унутар НАТО који се одиграо пред сам почетак америчке интервенције. Овај раскол је букнуо крајем јануара 2003. и био је испровоциран управо турским захтевом за активирањем члана 4. НАТО Повеље и војном помоћи Савеза у заштити турске границе према Ираку. Тада су „готово четири недеље Француска, Белгија и Немачка, као чланице НАТО, блокирале ангажовање НАТО машинерије и ваздушног надзора у Турској, правдајући се аргументом да, ако НАТО допусти овакав ангажман то би значило да постоји тактичка сагласност да је рат неминован“.¹⁰³⁷ Ситуација на крају решена у турску корист тако што је одлука о активирању помоћи пренета са Северноатланског савета (енг. *North Atlantic Council*) на Комитет за планирање одбране (енг. *Defence Planning Committee*), у коме Француска није имала глас.¹⁰³⁸ Уколико ствари назовемо правим именом, јасно је да је турски захтев услишен само захваљујући вештој бирократској малверзацији Вашингтона. Но, такав маневарски

¹⁰³⁶ Исто, р.40.

¹⁰³⁷ Исто, р. 39.

¹⁰³⁸ Губитак места у Комитету за планирање одбране био је последица француског повлачења из војне команде НАТО 1956. године. Француска се поново укључила у рад Комитета 2009. године, али је ово тело већ наредне године расупштено а његове надлежности пренете су на Северноатлански савет (*The Defence Planning Committee*, 31/5/2017/ http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49201.htm).

простор САД су имале искључиво у оквиру структуре НАТО. Турско чланство у ЕУ зависило је првенствено од ставова чланица и односа снага унутар Уније, па тек онда од лобирања и притисака с друге стране Атлантика.

Како „реакција европских савезника није била усмерена директно против Турске већ против САД, за које су сматрале да користи НАТО платформу како би учинио легитимним своје будуће акције у Ираку“¹⁰³⁹ Анкари је било више него јасно „коме се царству треба приволети“ уколико жели да оствари свој најважнији спољнополитички приоритет. Неоспорно је да су САД, у периоду који је претходио интервенцији у Ираку, показале велику спремност да подрже „турску ствар“ (истина из врло користољубивих разлога, како би обезбедиле подршку Анкаре за предстојећу интервенцију) али су тиме заправо постигле ефекат супротан жељеном. Копенхашки дебакл и „натезања“ у НАТО показала су да Америка има веома ограничен утицај на своје европске савезнике, те да Турска ипак сама мора да се постара за свој евроинтеграцијски процес. Определивши се да ускрати гостопримство америчким трупама, стајући тако на страну Француске и Немачке, Турска је управо то и учинила.

Напоследку, треба поменути јоше један мотив који је, истина у мањој мери, допринео турској одлуци да се 2003. сврста уз Француску и Немачку. То је исти онај мотив који је седам година касније, када је у државама ЕУ дошло до раста интересовања за јачом енергетском сарадњом са Техераном, навео Анкару да на себе преузме улогу медијатора у решавању „штакљивог“ иранског нуклеарног питања.¹⁰⁴⁰ Реч је о тежњи да се турска спољна политика „европеизује“ тј. о настојању владајућих исламиста да циљеве и начин вођења турске спољне политике ускладе са јединственом спољном политиком ЕУ.

Овај мотив такође можемо посматрати са аспекта потврђивања европског идентитета, мада постоје и аутори који у поменутој европеизацији не виде ништа више од пуког прагматизма. Тако на пример Тарик Огузлу у свом веома темељном и добро аргументованом раду, посвећеном управо овом питању, прави разлику између

¹⁰³⁹ Meltem Müftüleri Ваç, исто, р. 39.

¹⁰⁴⁰ Anoushiravan Ehteshami, Süleyman Elik, исто, р. 654.

привидне европеизације и *аутентичне* европеизације.¹⁰⁴¹ Огузлу турски случај сврстава у категорију *привидне* европеизације, сматра да он има мало заједничког са искреном жељом да се потврди европски идентитет већ овај „феномен“ види као искључиво нормативну појаву проистеклу из обавезе испуњења техничких критеријума задатих приступним процесом. Према његовом мишљењу „динамика приступног/интеграцијског процеса може навести доносиоце спољнополитичких одлука да усвоје поједине норме и праксе спољне политике ЕУ“ и да стога „Турску конвергенцију са спољнополитичким нормама и приоритетима ЕУ не треба тумачити како доказ њене намере да тиме докаже свој Европски идентитет“.¹⁰⁴²

Анализирајући турску спољну политику под АКП-ом, Огузлу закључује како је њена трансформација више резултат реалполитичких безбедносних циљева и жеље да се успостави противтежа америчком (и Иранском) утицају у региону. Ми ћемо се овде само делимично сложити са његовим закључцима, подсећајући на чињеницу да је, у тренутку када је дошло до турско-америчког размимоилажења, Турска још увек чекала на отварање приступних преговора те да је била далеко од тога да буде „инструирана“ поменутом динамиком приступног процеса. Па опет, Анкара је ревностно следила спољнополитичку праксу ЕУ, учинивши управо оно што су учиниле Француска и Немачка. Разлог за ову „имитацију“ у великој мери јесте, како Огузлу примећује, реалполитичко резоновање (пре свега покушај да се парира Америци тј. да се умањи турска безбедносна потчињеност), али тешко да се може оспорити тумачење према коме је ова одлука донета и из жеље да се потврди турско „припадање“ европском *Сопству* тј. да се још једном докаже њен европски идентитет.

Било да је реч о *аутентичној* или само *привидној* европеизацији, турско сврставање уз Француску и Немачку још један је аргумент у прилог тези о непромењености турске прозападне оријентације. Окренувши леђа САД Турска не само да се није одрекла Ататуркових спољнополитичких тековина већ их је заправо додатно учврстила. Ататурков главни циљ био је Европа. Изабравши да се сврста уз

¹⁰⁴¹ Tarik Oğuzlu, исто, pp. 657-683.

¹⁰⁴² Tarik Oğuzlu, исто, pp. 659-660.

осовину Париз-Берлин Анкара је потврдила своју решеност да постане део европског политичког, безбедносног и цивилизацијског круга, а супротстављањем САД јасно је показала да је за остварење тог циља спремна да плати и немалу цену.

6.3.3. Анти-американизам у турском јавном мњењу и повратна спрега идентитет-спољна политика

Како би смо закључили део поглавља посвећен турској прозападној спољнополитичкој оријентацији и европској компоненти њеног идентитета, преостаје нам још да се позабавимо доказивањем преосталих хипотеза. Реч је о појединачним хипотезама Х10 и Х11. Хипотеза Х10 се односи на негативну слику САД која је преовладала у турском јавном мњењу и међу турским политичким елитама након 2002. Хипотеза Х11 покушава да објасни појачано наглашавања исламистичких елемената у спољној политици Анкаре након доласка АКП на власт. Руководећи се поменутиим хипотезама, оба феномена ћемо покушати да објаснимо позивајући се на принцип каузалитета и повратне спреге на релацији спољна политика-јавно мњење и спољна политика-државни идентитет.

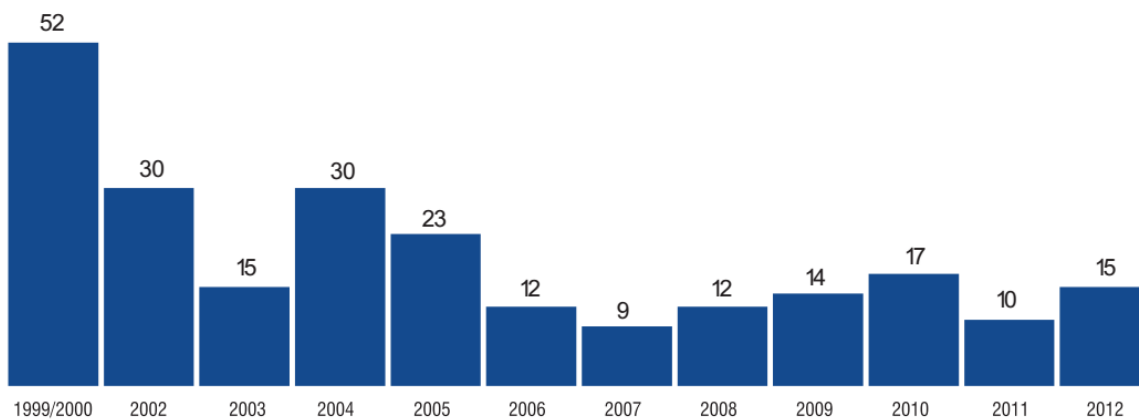
Наиме, ми сматрамо како је негативна слика САД у очима турског народа и његових политичких елита (како секуларних, тако и исламистичких) директна последица серије инцидената који су пропратили америчку интервенцију у Ираку. „Инцидент са капуљачама“, мучења затвореника у затвору Абу Граиб и масакр у Фалуци узрочно су повезани са падом америчке популарности међу турским грађанима (хипотеза Х10). Даља спољнополитичка неслагања две државе (чији су узроци објашњени хипотезама Х2, Х3, Х5, Х6, Х7 и Х8) проузроковала су јачање исламистичких елемената у турској спољној политици (хипотеза Х11).

Уколико се осврнемо на већ помињане податке агенције „Пју рисрч“, каузалитет поменут у хипотези Х10 више је него очигледан. Пјуово Лонгитудинално истраживање ставова турског јавног мњења јасно показује да начин на који Турци виде САД варира у складу са актуелним стањем билатералних односа ове две државе. Тако је нпр. 1999/2000 године, након Самита у Хелсинкију, када је Вашингтон својим

лобирањем помогао Турској да добије статус ЕУ кандидата, чак 52% турских грађана имало позитивно мишљење о САД.¹⁰⁴³ Већ 2002. године, у време интензивних америчких притисака на Анкару (у вези са предстојећом војном интервенцијом), овај проценат је опао за 20%, па је тада 30% турских грађана имало позитивно мишљење о Америци.

Након поменутог „Инцидената са капуљачама“ опадајући тренд се наставио, те је 2003. године забележено да је свега 15% Турака гледало на САД са симпатијом.¹⁰⁴⁴ Наредне две године, јавно мњење је у свом расположењу пратило амерички покушај смиривања ситуације. Америка се међу Турцима тада ипак нешто боље котирала, па је дошло до скока у позитивном мишљењу који је Турску вратио на ниво из 2002. године (30% грађана имало је позитивно виђење САД).¹⁰⁴⁵ Међутим већ 2005, турско јавно мњење бурно је одреаговало на масакр белим фосфором у Фалуци (крајем 2004), те је пад са 30% на 23% био неминован.

Графикон 1: Позитивна слика Америке у очима турских грађана

(Извор: PEW Research Center, /6/6/2017/ <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>)

Интервал од 2006 до 2009. показао је рекордну непопуларност. У питању је период током кога је у Турској забележено само 9% до 12% Турака који са

¹⁰⁴³ Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, исто, p. 36.

¹⁰⁴⁴ PEW Research Center, Global Indicators Database, *Opinion of the United States*, /28/8/2015/ <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>

¹⁰⁴⁵ Исто.

наклоношћу гледају на САД „што је мањи проценат наклоности него у Саудијској Арабији, Ирану и Пакистану“.¹⁰⁴⁶ Овакав резултат се поклапа са раздобљем сталних чарки између Ердоганове и Бушове администрације испровоцираних пре свега покушајем „протурања“ Резолуције о геноциду над Јерменима у Конгресу САД, као и различитим ставовима по питању судбине ирачког Курдистана. Ова неслагања су константно пунила медијски етар узајамним оптужбама и критикама, што се изразито негативно одразило на турско јавно мњење. Обаино преузимање Овалног кабинета пробудило је извешан „елан“ међу Турцима, па је током 2009. и 2010. забележен немали раст америчке популарности. Тако се 2010. о Америци позитивно изјаснило 17% грађана.¹⁰⁴⁷

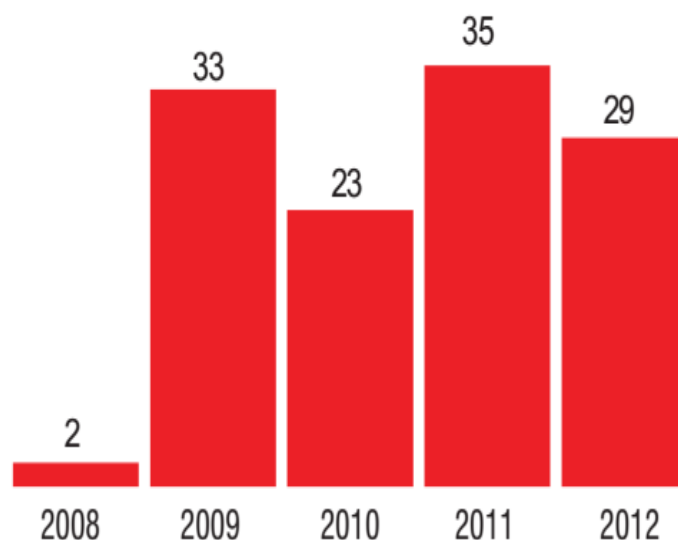
Презентовани подаци нам могу помоћи да разумемо у коликој мери је турски „антиамериканизам“ током претходних година био усмерен ка Бушевој администрацији *per se*, а колико према Америци *en général*. Истраживање исте агенције показује знатну разлику између степена поверења које су Турци имали у функцију америчког председника крајем председничког мандата Џорџа Буша и почетком мандата Барака Обама. Након доласка Обама, скок у поверењу био је драстичан (видети Графикон 2) и износио је раст од чак 31%. Отуда већ помињана констатација некадашњег америчког амбасадора у Турској, Марка Париса, како је Бушева администрација оставила америчко-турске односе у „горем стању него што их је затекла“.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁶ William Park, „Obama, Turkey and the Middle east: Troubles ahead?“, *Turkish Policy Quarterly*, Istanbul, Vol. 7, No 4/ 2008, p. 18.

¹⁰⁴⁷ Теренско анкетавање извршено је у априлу 2010. Можемо претпоставити да би ови подаци били другачији да је истраживање спроведено само неколико месеци касније, јер је током његовог трајања криза у односима две државе изазвана предлогом нове конгресне резолуције о геноциду над Јерменима још увек била у току. Иако је Обамина администрација успела да предлог резолуције скине са дневног реда гласања Доњег дома Конгреса, и тако ублажи новонасталу кризу у америчко-турским односима, даљи след догађаја још више ће загрејати ситуацију. Како је до трвења око турског одбијања да подржи америчку резолуцију о Ирану у СБ, америчког супротстављања и опструкције „Техеранске декларације“ и „Мави Мармара“ инцидента дошло по завршетку анкетавања, ови догађаји нису се рефлектовали на резултате истраживања. Међутим, њихова рефлексивност биће више него приметна у резултатима истог истраживања из наредне године, када је забележен пад америчке популарности од укупно 7%.

¹⁰⁴⁸ Mark Pariss, исто, p. 5.

Графикон 2: Поверење турских грађана у америчког председника

(Извор: Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, *Turkey-U.S. relations: Towards a multidimensional partnership*, USAK Reports NO: 13-05, USAK Center for American Studies, May/2013, p.36)

Пораст турског поверења у Барака Обаму, нарочито након његовог говора пред парламентом у Анкари, знатно је поправио укупни имиџ САД међу Турцима. Прва година његовог председниковања пропраћена је видним растом америчке популарности, па се у 2010. 17% турских грађана изјаснило позитивно о САД. Већ наредне године, пратећи флукутацију у билатералним односима (трвења око нове конгресне резолуције, турског „Не“ у СБ и „Техеранске декларације“), америчка популарност је поново опала, и то за немалих 7%. Наредна година забележиће нови раст (15% грађана се афирмативно изјаснило о САД) који коренспондира са избијањем Арапског пролећа, и усаглашавањем ставовова по питању грађанског рата у Сирији. Након 2012. уследиће континуирани раст позитивног мишљења о САД (са изузетком благог пада током 2014. године), који излази из основног временског оквира нашег истраживања, те ћемо се на њега само осврнути у последњем поглављу дисертације.

У прилог хипотези да је турско расположење према САД директно условљено актуелним стањем билатералних односа може се индиректно закључити и из

чињенице да се пораст позитивног мишљења о САД поклопио не само са избором Барака Обама за новог председника, већ и са променом америчког легислативног тренда који се односио на Турску. Наиме, од 2009. године број анти-турски обојених конгресних резолуција и предлога резолуција значајно је умањен, док је од 2011. легислатива наклоњена Анкари приметно порасла (видети графикон 3). Реч је о временском интервалу у коме је забележен стални раст америчке популарности међу Турцима, са изузетком 2011. године у којој су се на јавно мњење рефлектовала поменута турско-америчка трвења из претходне године.¹⁰⁴⁹

Током два Бушова мандата Конгрес је усвојио (или покушао да усвоји) резолуције које су критиковале турску политику према Кипру, позивале на признање геноцида почињеног над Јерменима и захтевале побољшање статуса Васељенске патријаршије у Истанбулу.¹⁰⁵⁰ Од тренутка када је Барак Обама преузео Овални кабинет, ситуација почиње да се значајно мења и све је више резолуција које се афирмативно односе према званичној Анкари. То су пре свега резолуције које осуђују терористичке нападе у Турској, потврђују улогу Турске као стратешког савезника САД, обележавају њене државне празнике (Дан суверенитета и Дан републике)¹⁰⁵¹ и деценију присуства турског лобија у америчком Конгресу.¹⁰⁵² У последњој години временског интервала који истражујемо, однос између анти-турске и про-турске легислативе готово да је био изједначен (видети Графикон 3).

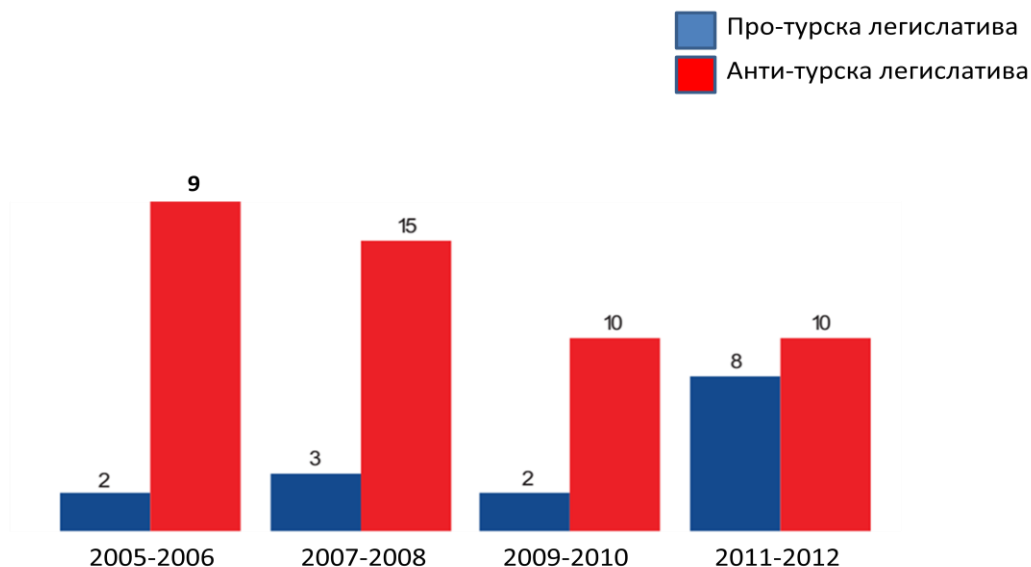
¹⁰⁴⁹ Реч је о већ поменути дешавањима која су уследила непосредно након завршетка истраживања турског јавног мњења за 2010, а која су, већ следеће године, резултирала падом америчке популарности за 7%.

¹⁰⁵⁰ Васељенска патријаршија је аутокефална православна црква са седиштем у Истанбулу. На њеном челу се налази васељенски патријарх који ужива статус првог међу једнаким православним епископима. Турски закон налаже да васељенски патријарх мора бити држављанин Републике Турске и негира му екуменски статус који ужива међу осталим православним црквама. Положај саме патријаршије у савременој Турској је изразито неповољан, те се њене „недаће“ крећу у широком дијапазону од одузимања црквених поседу и затварање богословске школе на Халкију до бомбашких напада и других видова насиља и вандализама (видети: *The Halki Seminary and the Patriarchate's Existential Crisis*, /11/6/2017/ <http://asbarez.com/68870/the-halki-seminary-and-the-patriarchates-existential-crisis/>)

¹⁰⁵¹ Ови празници се обележавају 23. априла и 29. октобра.

¹⁰⁵² Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, исто, р.23.

Графикон 3: Број про-турских и анти-турских резолуција и предлога резолуција у Конгресу САД

(Извор: Mehmet Yegin, Eyup Ersoy, *Turkey-U.S. relations: Towards a multidimensional partnership*, USAK Reports NO: 13-05, USAK Center for American Studies, May/2013, p.24)

Предочени проценти нам говоре да део турске популације у ставовима снажно реагује на спољнополитичка превирања, и да своје виђење САД прилагођава актуелном стању билатералних односа две државе. С друге стране, ови подаци јасно указују и на чињеницу да од 2002. године, када је дошло до драстичног пада америчке популарности у Турској (видети Графикон 1), негативна слика Америке представља преовлађујућу константу турског јавног мњења. Од 2002. па све до 2012. године (а ни након тога) САД нису успеле да поврате онај степен поверења који су уживале међу Турцима само две године раније, када је чак 52% турских грађана имало позитивно мишљење о Америци. Напротив, уз приказане флукутације мањег обима, већински део популације (60-83%) остао је уврежен у негативном мишљењу о САД (видети Табелу 4).

Табела 4: Процент турских грађана који имају негативно мишљење о САД

Година	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Негативно мишљење (%)	54	83	63	67	76	83	77	69	74	77	72

(Извор: PEW Research Center, /6/6/2017/ <http://www.pewglobal.org/database/custom-analysis/indicator/1/countries/224/response/Unfavorable/>)

С обзиром да овакав негативан тренд почиње исте године када на власт долази исламистичка АКП, тешко је не поставити питање утицаја овог фактора на анти-америчко расположење турског јавног мњења. Пошавши од претпоставке да долазак АКП на власт свакако представља једну од варијабли која је утицала на опште расположење турских грађана, остаје нам да утврдимо да ли је исламистичка „идеологија“ ове партије била од директног утицаја на опадање америчке популарности у турској јавности, или је пак (како ми сугеришемо) њена амбиција да Турску што више осамостали на спољнополитичком плану индиректно утицала (посредством бројних криза у билатералним односима) на „кварење“ америчког имица?

Како упитник агенције „Пју“ коришћен у анкетном испитивању турског јавног мњења, није садржао питања која би нам дала увид у разлоге позитивног/негативног виђења САД, одговор на ову дилему потражићемо међу одговорима на сродна питања из упитника другог истраживања спроведеног од стране исте агенције током 2012. године. Реч је о испитивању ставова муслимана широм света о демократији, личним слободама и улози ислама у политици. Анкетно испитивање које је у склопу овог истраживања спроведено у Турској, показало је снажан афинитет турских грађана према демократском типу политичког уређења. Резултати испитивања турског јавног мњења показали су да 71% грађана преферира демократску власт,¹⁰⁵³

¹⁰⁵³ PEW Research Center 's Global Attitudes Project, *Most Muslims Want Democracy, Personal Freedoms, and Islam in Political Life -Few Believe U.S. Backs Democracy*, Report, July 10, 2012, p. 14, /10/6/2017/ <http://www.pewglobal.org/files/2012/07/Pew-Global-Attitudes-Project-Arab-Spring-Report-FINAL-Tuesday-July-10-2012.pdf>

а да њих 58% верује како је „добра“ демократија важнија од снажне економије.¹⁰⁵⁴ С друге стране, према истом истраживању чак 57% Турака сматра да ислам треба да игра значајну улогу у политичком животу ове земље.¹⁰⁵⁵ Такође, само 17% грађана Турске сматра да правосудни систем треба да буде заснован на шеријату.¹⁰⁵⁶

Поменути подаци показују да је у турском друштву изражен растући тренд афирмативног односа према питању утицаја ислама у политици. Међутим, овај тренд никако не треба тумачити као жељу Турака да живе у теократски уређеној држави, што су добијени подаци експлицитно показали. Напротив, већина турских грађана сматра да треба да живи у секуларном и демократском друштву, што је константа видљива и у претходним истраживањима агенције „Пју“ која су садржала сличну батерију питања. Закључак који се из ових резултата намеће је да већина Турака сматра да њиховој држави и друштву приличи западни политички модел, и зато никако не можемо говорити од „исламистичком“ отклону од Запада, као корену турског анти-американизма.

Стога, у недостатку другог одговора, оправдано је претпоставити како су иницијално кварење и накнадна трвења у билатералним односима пресудно утицали на формирање негативне слике о Америци и у оном (већинском) делу јавног мњења који је читаве деценије остао постојан у својим ставовима. Ова претпоставка остаје на снази и када говоримо о тенденциозном истицању исламистичке компоненте *државног идентитета* у турској спољнополитичкој паракси. Сходно њој, узрок јачег истицања исламистичких елемената објаснићемо Боздаглиоглуовим концептом провратне спреге у интеракцији *државног идентитета* и спољне политике. Овим концептом аргументоваћемо нашу последњу хипотезу (X11) у којој тврдимо како је наглашавање исламистичких елемената у спољној политици владајуће АКП последица даљег продубљивања неслагања између Турске и Запада (САД и ЕУ).

Како је већ речено, Јуцел Боздаглиоглу је у студији *Турска спољна политика и турски идентитет - конструктивистички приступ* развио теоријски модел којим се преференције и понашање држава у међународном систему тумаче посредством

¹⁰⁵⁴ PEW Research Center 's Global Attitudes Project, исто, р. 15.

¹⁰⁵⁵ Исто, р. 20.

¹⁰⁵⁶ Исто, р. 18.

интеракцијске шеме државни идентитет-спољна политика-државни идентитет.¹⁰⁵⁷ У поглављу посвећеном теоријском оквиру објаснили смо да се особине које Боздаглиоглу приписује *државном идентитету* (настаје кроз надметање политичких елита, непостојан је и лако се мења у складу са спољнополитичким околностима) у великој мери поклапају са нашим одређењем овог појма. Стога је његов теоријски модел лако применити на наш хипотетички оквир, односно на хипотезу Х11. Пратећи Боздаглиоглуову теоријску матрицу објаснићемо због чега су Ердоган и владајући исламисти, уместо прозападне компоненте *државног идентитета* (карактеристичне за прве године власти), временом почели све више да истичу његов исламистички аспект.

Бавећи се спољнополитичком оријентацијом Турске, показали смо како је АКП формирала турски *државни идентитет* кроз конкуренцију са секуларним кемалистима. Како смо већ рекли, ови потоњи су нови *државни идентитет* прихватили захваљујући његовој европској компоненти, која је послужила као заједнички именоватељ око кога су окупили исламисти и кемалисти. Једном када је такав *државни идентитет* формиран, уз консензус супротстављених елита, Турска је своју *краткорочну спољнополитичку оријентацију* ускладила са *дугорочном оријентацијом*, не мењајући њен спољнополитички императив (окренутост ка Западу), већ га коригујући увођењем веће заинтересованости за Исток. Резултат покушаја интегрисања исламске компоненте у *дугорочну спољнополитичку оријентацију* били су умерени исламистички *државни идентитет* и *краткорочна оријентација* која је и даље стремилa снажном интегрисању Турске у западну цивилизацију (кроз приступање ЕУ, чланство у НАТО и савезништво са САД).

Током првих година власти, чак и у тренуцима када су односи две државе били најзатегнутији (услед дешавања попут „Инцидента са капуљачама“, масакра у Фалуци и кршења људских права у затвору Абу Граиб) критике на рачун САД биле су упућене првенствено са прозападног и продемократског вредносног становишта. Највећи део критика био је усмерен на „недолично“ понашање САД према својим савезницима тј. Турској, кршење људских права и покушај остваривања америчке

¹⁰⁵⁷ Yücel Bozdaglioglu, исто.

хегемоније. Критике из угла исламизма могле су се назрети спорадично, тек у појединим изјавама турских званичника.¹⁰⁵⁸ Другим речима, Анкара је, у првим годинама владавине АКП, критиковала Вашингтон знатно више из улоге европске него из улоге исламске државе.

Овакво држање Анкаре може се објаснити Боздаглиоглуовим принципом према коме су „преференције егзогене систему“,¹⁰⁵⁹ тј. да се идентитети конструишу пре системских интеракција и да као такви уводе државе у међународну арену са већ изграђеним ставом ко је пријатељ а ко непријатељ.¹⁰⁶⁰ Када је *државни идентитет* конструисан „он обавештава државу са ким и са којим намерама ће се укључити у системску интеракцију“.¹⁰⁶¹ Како је нови турски *државни идентитет* био изразито прозападно оријентисан, он је диктирао позитивну интеракцију са западним државама, чак и у тренутку када је 2003. дошло до иницијалног кварења односа са САД. Међутим, Боздаглиоглу сматра да идентитетом утврђено спољнополитичко понашање на даље зависи интеракције са другим државама и да та „системска интеракција може трансформисати постојећи идентитет и произвести нови идентитет, и нови сет интереса“.¹⁰⁶² Изузетак није био ни турски (тј. АКП-ов) *државни идентитет* који је, прилагођавајући се интеракцији са САД и ЕУ, започео своју постепену трансформацију.

Како је садржина турско-америчких односа бивала све више испуњена антагонизмом (док је њен однос са ЕУ бивао у све већој мери обојен стагнацијом у приступном процесу) тако се и турски *државни идентитет*, сада „ендоген према систему“, прилагођавао актуелној промени ситуације. Негативна интеракција са Западом постепено је водила пробрајају *државног идентитета*, у коме су (у складу са амбицијама Анкаре да постане водећа регионална сила у региону доминантно насељеном муслиманима) све више јачали исламистички елементи. Стога овај феномен можемо тумачити као реакцију на негативну интеракцију са САД и ЕУ, али

¹⁰⁵⁸ Нпр. Аринчова изјава о ирачкој интервенцији као рату против свих муслимана или Ердоганова изјава у којој је жртве из Фалуце назвао шехидима.

¹⁰⁵⁹ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 160.

¹⁰⁶⁰ Yücel Bozdaglioglu, исто, р. 159.

¹⁰⁶¹ Исто, р. 161.

¹⁰⁶² Исто.

и као прагматични исламизам диктиран жељом Анкаре да се (зарад увећања регионалног утицаја) приближи Техерану и Дамаску, и да се представи као заштитник Палестинаца у појасу Газе.

На крају поглавља, важно је још једном подвући како је овај „исламистички“ спољнополитички активизам више прагматичан, него искрен, и да је Турска, упркос несугласицама са Западом, наставила да све време „седи на две столице“. Стога ћемо ми, следствено Боздаглиоглуовом теоријском *интерактивном моделу* и у складу са хипотезама Х9, Х10 и Х11 исламистички тј. *неосманистички* заокрет турске спољне политике протумачити као последицу промене спољнополитичке ситуације (узроковане неразумевањем Запада за турске амбиције, али и самим турским амбицијама), а не као узрок те промене.

7. Актуелни трендови у турско-америчким односима

„Такође мислим да је срећан онај ко се управља према околностима, а да је несрећан онај који не уме да се прилагоди времену [...]“

(Николо Макијавели „Владалац“)

7.1. После Арапског пролећа

7.1.1. Ескалација грађанског рата у Сирији

Упркос почетном ентузијазму и великим регионалним амбицијама са којима су се Ердоган и Давутоглу упустили у размотавање сиријског клупка, званична Анкара се убрзо нашла ћорсокаку у који ју је довела све турбулентнија „арапска улица“. Танасковић примећује како су се потврдила предвиђања оних који су „упозоравали да ће сразмерно успешна и делотворна почетна политика свођења проблема са суседима на нулу, као и диверзификовања привилегованих економских и политичких партнерстава у свим правцима, уз задржавање једне од најважнијих чланица НАТО, а паралелно и постепено израстање у лидера већински муслиманског Блиског истока, наићи на озбиљне, па и непремостиве препреке оног тренутка када буде постало немогуће одржавати однос вишеколосечне еквилибријанце са свим чиниоцима у региону и када заоштрени односи међу њима, а и међу великим силама на глобалном плану, наложе прављење тешких избора између непомирљивих алтернатива“.¹⁰⁶³ Само две године након самоспаљивања Мухамеда Буазизија (Mohamed Bouazizi) и пада Бен Алијевог режима у Тунису (догађаја који су „распламсали“ турске снове о брзо остварљивом регионалном престижу) Анкара је била принуђена да из опортунистичке спољнополитичке офанзиве пређе у нимало обећавајући дефанзиву, доминатно обојену бригом за своју националну безбедност.

¹⁰⁶³ Дарко Танасковић, исто, стр. 165.

Ескалација сиријског грађанског рата довела је до таласа избеглица који је свакодневно заплускивао турску границу, „повампирења“ претње курдског сецесионизма, јачања исламистичког екстремизма који се постепено (путем терористичких напада) почео преливати и на турску територију и, напослетку, до војног ангажмана (испрва у виду војне помоћи увећања војног присуства, а од 2015. и путем директне војне интервенције) Русије као новог/старог геополитичког играча који је у регион дошао на позив пољуљаног Асадовог режима.

Број сиријских избеглица у Турској је до 2015. достигао цифру од два милиона „што је оптеретило и пореметило живот пограничних провинција и опасно их дестабилозовало, стварајући огромне финансијске проблеме влади (шест милијарди долара од избијања кризе у Сирији)“.¹⁰⁶⁴ Истовремено, читава погранична област била је изложена све учесталијим прекограничним инцидентима, разменом ватре, атентатима и другим видовима насиља, које је пратило стално узајамно пребацивање одговорности између Анкаре и Дамаска.¹⁰⁶⁵

„Курдско питање“ изнова је постало актуелно након што су сиријски и ирачки Курди увучени у сукоб са припадницима Исламске државе (енг. *Islamic State of Iraq and Syria*, арап. акроним *Dā'ish*, у даљем тексту скраћено ИД). Сукоб Курда са ИД-ом за последицу је имао стављање северних делова Сирије под контролу курдске Партије демократске уније (курд. *Partiya Yekîtiya Demokrat*, енг. *Democratic Union Party*), сиријске „филијале“ ПКК, чиме су поново пробуђене стрепње Анкаре од могућег формирања независне курдске државе у њеном суседству. Из тог разлога „турске безбедносне структуре и обавештајне службе затварале су очи пред убацивањем радикалних исламистичких бораца са стране преко турске територије на сиријска бојишта, што је сторило предуслове за каснији настанак тзв. Исламске државе. Турској је одговарало и то што се екстремни исламисти из организације Ал-Нусра, повезане са Ал-Каидом, у пограничној зони сукобљавају са Курдима, који су у дестабилизацији Сирије видели шансу за јачање својих сепаратистичких стремљења,

¹⁰⁶⁴ Дарко Танасковић, исто, стр. 191.

¹⁰⁶⁵ Исто.

а чему се, из разумљивих разлога, угрожени Башар ал-Асад уопште није супротстављао“.¹⁰⁶⁶

Руско војно ангажовање против радикалних исламских екстремиста, који су у међувремену формирали ИД и освојили велику територију на простору Ирака и Сирије (на којој су затим основали сопствени халифат) довешће до тензија између Анкаре и Москве. Ове тензије су доведене до тачке усијања крајем новембра 2015. године, када је турска авијација оборила руски војни авион који је био у извиђачкој мисији над Сиријом, због наводне повреде турског ваздушног простора. Овај инцидент имаће за последицу руско увођење санкција Турској, и привремено стопирање заједничких енергетских пројеката, чиме је зближавање две државе, започетом крајем 2012, стављено под упитник.

У таквом хаотичном регионалном окружењу, у коме су се сви умешани актери понашали крајње „хобсијански“, радећи непрекидно једни другима о глави, Турској је, можда више него икада, била потребна подршка и помоћ САД као старог „стратешког“ савезника и несуђеног „партенера за узор“.

У немалој мери турски и амерички регионални интереси су и даље били подударни. Барем у оној мери која се тичала кључног жељеног исхода сиријског сукоба. И Вашингтон, и Анкара, желели су да виде Асаду леђа, међутим око начина остварења овог коначног циља међу њима су постојала озбиљна мимоилажења. Наиме, владајући турски исламисти су овог пута прижељкивали америчку војну интервенцију налик оној којој су се тако страствено успротивили 2003. Приликом Ердоганове посете Белој кући, у мају 2013, турски премијер (ускоро председник) „извршио је препоручљиво снажан притисак на америчког председника да се САД војно непосредније ангажују, како би се убрзало рушење Башара ал-Асада и створиле претпоставке за политичко решење кризе“.¹⁰⁶⁷ Ипак, Обама је остао непријемчив за овакву идеју изјавио да „верује како нико у региону, укључујући и премијера Ердогана, не мисли да би једнострано америчко ангажовање могло довести до

¹⁰⁶⁶ Дарко Танасковић, исто, стр. 190.

¹⁰⁶⁷ Дарко Танасковић, исто, стр. 192.

жељеног исхода сложене сиријске кризе“.¹⁰⁶⁸ Тако је Вашингтон, по ко зна који пут, остао глув за захтеве Анкаре. Турским властима, немоћним да саме преузму војну иницијативу, неће преостати ништа друго до да чекају промену америчког „расположења“ и да притом наставе да оштро критикују америчку политику не би ли тако створили привид делимичне контроле над регионалном ситуацијом. Међутим, истина је била потпуно другачија. Без подршке барем једне од две велике силе, Америке или Русије, Турска је убрзо скрајнута на саму маргину сиријских дешавања.

7.1.2. Вашингтон и Москва изостављају Анкару из сиријске „једначине“

Обамина непредусретљивост према турским захтевима за интервенцијом била је резултат његове жеље да у вези Сирије пронађе заједнички језик са Кремљем. Наиме, истог месеца када је Ердоган посетио Вашингтон, амерички државни секретар Џон Кери био је у посети свом руском колеги Сергеју Лаврову и „за тренутак је изгледало да САД и Русија могу да нађу заједнички језик по питању Сирије, јер је Кери на поменутом састанку са Лавровим у Москви изразио већу приврженост до тада решењу до кога би дошло сагласношћу режима и опозиције, чиме је *de facto* прихватио Асада како легитимног учесника у преговорима“.¹⁰⁶⁹ Међутим, Кери је том приликом истакао и то како не види Башара ал-Асада на челу Сирије у будућности, чиме је јасно демонстриран амерички став о неминовности Асадовога одласка.¹⁰⁷⁰

Могући договор Вашингтона и Москве никако није ишао на руку Анкари, која је са све већим подозрењем гледала на јачање војног присуства свог руског (превасходно економског) партнера у сопственом „дворишту“. Ипак, на срећу по турске власти, Обамина администрација је убрзо променила свој став (између осталог због неспремности њених арапских савезника да за преговарачким столом виде омрженог сиријског председника), те је на самиту Г8 усвојен коминике посвећен

¹⁰⁶⁸ Исто.

¹⁰⁶⁹ Владимир Трапара, *Време ресетовања - Односи Русије и Сједињених Држава у периоду од 2009. до 2012. године*, исто, стр. 345-346.

¹⁰⁷⁰ Исто, стр. 346.

ситуацији у Сирији из кога ће „само захваљујући Путиновом вету изостати захтев Асаду да безусловно оде са власти“.¹⁰⁷¹ Након тога, САД и Русија ће се поново наћи на супротним становиштима.

Наде Анкаре изнова ће бити распламсане када званичне сиријске трупе у окршају са Слободном сиријском армијом (наводно) употребе отровни гас сарин, чиме су прекорачиле „црвену линију“ коју је, годину дана раније, као праг америчке толеранције одредио Барак Обама. Наиме, америчка „тачка после које нема повратка“ дефинисана је следећом Обаином изјавом датом у августу 2012: „Јасно смо ставили до знања Асадовом режиму, али и другим играчима на терену, црвена линија је за нас [пређена] уколико приметимо да гомила хемијског оружја циркулише унаоколо и да се користи. То би променило моју рачуницу... То би променило моју једначину“.¹⁰⁷²

Обамина рачуница је промења поменути инцидентом, који се одиграо у лето 2013, током борби у предграђу Дамаска, када је стотине отрованих цивила послужило је Белој кући као повод за „загревање“ своје војне машинерије. Међутим, на септембарском самиту Г20, одржаном у Санкт Петербургу, Русија се оштро успротивила могућности америчке интервенције, коју су биле спремне да активно подрже још само Француска, Канада, Турска и Саудијска Арабија. Путинова спремност да се активније умеша у сиријски сукоб одвратила је САД од даљих интервенционистичких планова, а убрзо потом Москва и Вашингтон „разрешили су кризу око сиријског хемијског оружја договором од кога ће највише користи дефинитивно имати Асад. Он ће пристати да се одрекне хемијског оружја [...] у замену за (како до сада ствари стоје, дугорочно) отклањање опасности од западне интервенције. Његове снаге ће у месецима који следе постићи значајне успехе у офанзиви против побуњеника и преокренути ток грађанског рата у своју корист“.¹⁰⁷³

¹⁰⁷¹ Исто.

¹⁰⁷² Kilic Bugra Kanat, *A tale of four Augustus. Obama Syria policy*, Seta, Ankara, 2015, p. 99.

¹⁰⁷³ Владимир Трапара, исто, стр. 348; На овом месту потребно је напоменути да је до кључног преокрета у грађанском рату дошло тек са прелазом 2015. на 2016. годину, војним ангажовањем Русије, али да су геополитички предуслови овог преокрета постављени управо поменути споразумом Вашингтона и Москве.

Оваквим договором Турска је потпуно изостављена из Обаине и Путинове сиријске једначине. Анкара је потиснута у другим план заједно са својим безбедносним бригама и регионалним интересима. И не само то! Одустајући од директних интервенционистичких планова у Сирији (истина, Обама је оставио отвореним могућност интервенције мањег обима, путем евентуалних ракетних удара), Бела кућа, Стејт департмент и Пентагон прешли су на интензивирање индиректних напора за рушење режима у Дамаску. Стратегија „индиректног“ обрачунавања са Асадом подразумевала је јачу војну помоћ опозиционим снагама на терену. Међутим, на велико незадовољство Анкаре, Вашингтон, као способну герилу није препознао само Сиријску слободну армију, већ је интензивно почео помагати и поменути курдску Партију демократске уније и њене оружане формације под називом Сиријске демократске снаге (курд. *Yekîneyên Parastina Gel*, енг. *People's Protection Units*, у даљем тексту скраћено ЈПГ). Са успоном ИД и стварањем њеног исламистичког халифата на ирачко-сиријској територији, ирачки и сиријски Курди ће на себе преузети улогу ударне песнице у борби против ове радикалне организације, чиме ће придобити још јачу подршку САД.¹⁰⁷⁴ Наиме, од тренутка стварања ИД-овог халифата, Бела кућа ће ЈПГ гледати као на важну брану новом „бауку“ глобалног тероризма, који је на овом неславном трону заменио Ал Каиду.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ Иако САД и даље сматрају ПКК терористичком групом, Вашингтон је, зарад ефикасније борбе против ИД-а, избегао да ову „етикету“ прикачи ЈПГ-у и наставио је да ову групу посматра као засебну организацију, игноришући притом њене везе са ПКК-а (Jim Zannoty, Clayton Thomas, *Turkey: Background and U.S. Relations*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, p. 15).

¹⁰⁷⁵ Убрзо након што су САД оформиле коалицију за борбу против ИД, и започеле са ваздушним ударима на њене положаје (*Обама: Коалиција против џихадиста порука свету*, /4/7/2017/ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/1704679/obama-koalicija-protiv-dzihadista-poruka-svetu.html>), ова организација је узвратила покретањем терористичких акција широм Европе. У наредних неколико година на удару су се нашли Француска, Белгија, Немачка и Велика Британија. На тај начин је терористички *modus operandi* ИД-а (који се испрва сводио махом на бомбашке нападе у Ираку и Сирији) промењен, и ИД је постала претња не само регионалној већ и глобалној безбедности.

7.1.3. Нова ескалација турско-курдског сукоба

Током 2014. и 2015. године сиријски курди су консолидовали територију коју су држали под контролом а курдски ЈПГ је „без икакве дилеме постао најефикаснија америчка партнерска снага у анти-ИД борбама на терену у Сирији“.¹⁰⁷⁶ У међувремену, Америка је кренула у нови „крсташки рат“ против тероризма, окупљајући око себе (баш као некада у Авганистану) глобалну коалицију држава спремних да се војно супротсаве ИД-у. Турске власти су на позив Вашингтона одговориле позитивно, али су револтиране америчком сарадњом са Курдима дале само логистичку подршку америчкој коалицији. Анкара је дала дозволу да се њена територија и ваздушни простор користе искључиво за надзор ситуације у Сирији и Ираку и прикупљање логистичких података. Свака даља сарадња била је условљена турским захтевом да се на северу Сирије uvede зона забране лета и инсистирањем на јачем америчком војном ангажовању које би, на концу, довело до пада режима Башара ал-Асада. Ипак, уместо испуњења ових захтева, САД су и даље показивале потпуни недостатак „слуша“ за турске бриге у вези са сиријским Курдима, стављајући у први план приоритетност јаче турске сарадње у борби против ИД-а.¹⁰⁷⁷ Са циљем да приволе турске власти на сарадњу САД су започеле са снажним политичким притисцима у које се може убројати и „активирање“ резолуције о јерменском геноциду, чији је „баук“ поново почео да кружи америчким Конгресом на стогодишњицу обележавања овог несрећног догађаја. Наиме, у марту и априлу 2015. предлог нове резолуције представљен је прво Представничком дому, а потом и Сенату,¹⁰⁷⁸ што је изнова разбеснело власти у Анкари.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁶ Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, р. 14.

¹⁰⁷⁷ Кери: САД очекују од Турске да се прикључи борби против Исламске државе, /4/7/2017/ <https://www.srbijadanas.com/clanak/keri-sad-ocekiju-od-turske-da-se-prikljuci-borbi-protiv-islamske-drzave-22-09-2014>

¹⁰⁷⁸ Реч је о резолуцијама „H.Res.154“ и „S.Res.140“ (Видети: H.Res.154 — 114th Congress (2015-2016), /4/7/2017/ <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-resolution/154/text>; S.Res.140 — 114th Congress (2015-2016), /4/7/2017/ <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-resolution/140>).

¹⁰⁷⁹ Turkey condemns 'Armenian genocide' resolution in U.S. Senate, /4/7/2017/ <http://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-armenia-idUSBREA3A10V20140411>

Амерички „аутизам“ према поменутиим захтевима у вези са Сиријом и „повампирење“ резолуције о геноциду над Јерменима довело је до поновног заостравања реторике турског државног врха, који је полако губио стрпљење у сиријској игри нерава. Почетком лета 2015. доскорашњи премијер, а сада новоустоличени председник,¹⁰⁸⁰ Ердоган оптужио је САД да се у Сирији боре против Арапа и Туркмена како би на терену обезбедили предност ЈПГ-а и ПКК-а.¹⁰⁸¹ Недуго након ове оптужбе турски председник изјавио је и то да Турска никада неће дозволити формирање курдског ентитета на северу Сирије, и да ће наставити да се бори против њеног успостављања без обзира на цену коју буде морала да плати.¹⁰⁸² То је у пракси значило продужење турско-америчких трвења која су се понајвише тичала заједничких дејства против ИД-а и питања коришћења базе Инцирлик за ову намену.

Током јула 2015. Анкара је коначно подлегла притисцима Вашингтона и дала „зелено светло“ за коришћење своје територије и ваздушног простора америчкој коалицији за борбу против ИД-а. Тиме је омогућила војне прелете преко своје територије, и покретање ваздушних удара са турског тла, чиме је коалиционим снагама отворен простор да ефикасније делују против ИД-а на терену. Међутим, убрзо пошто су операције покренуте, између Анкаре и Вашингтона дошло је до озбиљног раскорака у виђењу војне тактике. Турске власти су се успротивиле америчкој намери да користи Инцирлик за пружање логистичке и борбене подршке ЈПГ-у у борбама на северу Сирије, на шта је из Стејт департмента стигао само шутири одговор (у виду редовног саопштења за јавност) у коме је поновљен већ познати став да „САД не сматрају ЈПГ терористичком организацијом“.¹⁰⁸³

¹⁰⁸⁰ Председнички избори одржани су у августу 2014. и „завршени су убедљивом победом Реџепа Тајипа Ердогана над заједничким опозиционим кандидатом Екмеледином Ихсаноглуом, у првом изборном кругу. Ови избори представљали су још једну прекретницу у политичком животу Турске, зато што се на њима по први пут председник републике бирао на непосредним изборима“ (Владимир Ајзенхамер, Наташа Јовановић, исто, стр. 2014). Након напуштања премијерског места, Еродана је на овој функцији одменио до јучерашњи министар спољних послова, Ахмет Давутоглу.

¹⁰⁸¹ Semih Idiz, *US support of Syrian Kurds ruffles Turkey's feathers*, /4/7/2017/ <http://www.al-monitor.com/pulse/en/originals/2015/08/turkey-syria-united-states-kurds-pkk-ypg-pyd-kuridsh-reality.html>

¹⁰⁸² Semih Idiz, исто.

¹⁰⁸³ Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, p. 15.

У оваквој атмосфери билатералног шума између Анкаре и Вашингтона, доћи ће до нове ескалације сукоба турских власти и ПКК. Ердоганова одлука да не прихвати резултат који је АКП остварила на парламентарни изборима 2015,¹⁰⁸⁴ када је ова странка први пут, за тринаест година власти, изгубила апсолутну већину у народној скупштини,¹⁰⁸⁵ послужиће као „варница“ која ће поново распламсати турско-курдски сукоб. Незадовољан оствареним резултатом, одбијајући да пристане на формирање коалиционе владе, Ердоган се обрушио на своје политичке противнике, међу којима се налазио и умерени курдски лидер Селухатин Демирташ (Selahattin Demirtaş), чија *Народна Демократска Партија* (тур. *Halkların Demokratik Partisi*, курд. *Partiya Demokratîk a Gelany*, у даљем тексту скраћено ХДП) је остварила неочекивано добар резултат на изборима „покупивши“ не само гласове курда већ и гласове бројних демократски и секуларистички опредељених Турака. Ердоган је свог политичког противника и његове партијске „саборце“ оптужио за угрожавање националне безбедности и сарадњу са ПКК. Убрзо, врх ХДП-а (укључујући и самог Демирташа) је утамничен, док су турске власти започеле нова масовна хапшења (наводних) припадника и симпатизера ПКК. Ердоган је очигледно заиграо на карту „завади па владај“, и на овај начи покушао (а поновљени новембарски избори показале да је у томе и успео), да код турских грађана изазове страх од повратка у „мрачне“ 90-е, када је земљом беснео крвави рат против курдских терориста, у коме су, на хиљаде, гинули и Курди и Турци.

Ердоганова стратегија „заstraшивања“ и секуритизације „Курдског питања“ посебно је рачунала на придобијање гласова турских ултра-националиста, који су се

¹⁰⁸⁴ Важно је напоменути да је у Турској и даље на снази парламентарни систем, предвиђен словом Устава из 1982. године. Стога турски председник 2015. године још увек није имао формална овлашћења која би му омогућила да одлучује о саставу владе. Међутим, како је Ердоганов лични тј. неформални политички утицај како у државној администрацији, тако и у партији (са чијег чела се званично повукао када је 2014. изабран за председника државе) био знатно већи од Давутоглуовог, његова (само)воља је довела до расписивања нових избора. Такође, потребно је истаћи како је на недавном референдуму за измену устава, Ердоган успео да обезбеди нешто мало преко 51% подршке за уставне амандмане који ће му омогућити да у турској уведе председнички систем. Предвиђено је да ови уставни амандмани ступе на снагу 2019. године, чиме ће највећи део извршне власти бити пренет у руке председника републике (Огњен Зорић, Лејла Сарић, *Ердоган прогласио победу на референдуму о уставним променама* /4/7/2017/ <https://www.slobodnaevropa.org/a/turska-refrendum/28433163.html>)

¹⁰⁸⁵ *Izbori u Turskoj: Erdogan izgubio većinu u parlamentu*, /4/7/2017/ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Svet/497422/Izbori-u-Turskoj-Erdogan-izgubio-vecinu-u-parlamentu>

од самог почетка владавине АКП-а противили државној политици измирења са Курдима и јаче „инклузије“ ове мањине у политички, друштвени и културни живот Турске. Стога је реактивирање овог сукоба (у великој мери оправдано „опасношћу“ од стварањем новог „Курдистана“ на сиријско-турској граници) имало за циљ да поспешу рејтинг АКП-а на поновљеним парламентарним изборима путем „регрутовања“ гласова анти-курдски расположених бирача. На послетку, Ердоганово „играње шибицама“ је уродило плодом и АКП је у новембру 2015. године повратио апсолутну већину у парламенту.¹⁰⁸⁶ Цена ове „Пирове победе“ била је разбуктавање новог сукоба турских оружаних снага са ПКК, што је пропраћено великим бројем жртва са обе стране.¹⁰⁸⁷

У међувремену САД су наставиле са подршком курдским снагама у Сирији,¹⁰⁸⁸ док је Анкара све чешће улазила у вербалне конфликте са Москвом због све интензивнијих руских војних операција у Сирији (усмерених првенствено против ИД-а, али и против Слободне сиријске армије). Како је време пролазило, постало је више него очигледно да су турски интереси упорно игнорисани и од стране Американаца, и од стране Руса. И једни и други су, према сопственом нахођењу, мењали ситуацију на терену, усмеравајући сиријски конфликт у смеру супротном од, за Анкару, жељеног решења. У таквој усијаној атмосфери било је питање тренутка када (и према којој од две силе) ће Анкара учинити нешто исхитрено. На одговор на ово питање се није чекало дуго. Крајем новембра 2015, након вишемесечних упозорења Москви да се суздржи од повреде турског ваздушног простора у пограничним областима са Сиријом, турска авијација оборила је руски војни авион

¹⁰⁸⁶ *Избори у Турској: Ердоганова странка освојила 316 мандата и може сама владати!*, /4/7/2017/ <http://www.avaz.ba/clanak/203054/izbori-u-turskoj-erdoganova-stranka-osvojila-316-mandata-i-moze-sama-vladati?url=clanak/203054/izbori-u-turskoj-erdoganova-stranka-osvojila-316-mandata-i-moze-sama-vladati>

¹⁰⁸⁷ У тренутку завршетка ове дисертације, курдско-турском сукобу се и даље не назире крај. Доступни извештаји (обезбеђени од стране турских власти) говоре о цифри од 5000 погинулих припадника ПКК и 335 погинулих припадника турских снага безбедности, у периоду између јула 2015 и марта 2016. године (Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, р. 16).

¹⁰⁸⁸ Та подршка ће почетком 2016. године бити исказана на најексплицитнији могући начин. Наиме, тада је амерички председник Барака Обама посетио сиријски град Кобане, који се налазио под контролом тамошњих курдских оружаних снага (Видети: *Турска Америци: Како да вам верујемо?*, /10/7/2017/ <https://rs-lat.sputniknews.com/politika/201602071103076551-Erdogan-Amerika-Kurdi/>)

који се налазио у извиђачкој мисији.¹⁰⁸⁹ Том приликом су погинула оба руска пилота, након чега је између Анкаре и Москве букнуо „хладни рат“, који је довео до руских економских санкција Турској, и обустављања безвизног режима за њене грађане.¹⁰⁹⁰

Тако је 2016. годину Турска дочекала сама, изолована и са „нула пријатеља“ како на регионалној, тако и на глобалној међународној сцени.¹⁰⁹¹ У овако незавидној ситуацији, било је очекивано (нарочито узевши у обзир заостравање односа са Москвом), да ће се Анкара снажније окренути ка Вашингтону и покушати да превазиђе постојеће несугласице како би себи обезбедила јачу подршку Запада за своја настојања да умањи руски утицај у Сирији. Међутим, догодило се управно супротно. Неуспели војни пуч против Ердогана, који се догодио у јулу 2016, додао је још једну ставку на списак турско-америчких нерешених питања. Реч је, наравно, о оптужбама о америчкој умешаности у пуч и захтеву Анкаре да се Турској изручи већ помињани имам Фетулах Гулен, који већ скоро две деценије живи у САД, и кога су турске власти оптужиле да је један од главних организатора овог покушаја државног удара.

¹⁰⁸⁹ Руски војни авион СУ-24, пресрела су и оборила су два турска авиона типа Ф16, након изречених упозорења о које су се руски пилоти, наводно оглушили. Пилоти су при паду напустили летелицу, а убијени су од стране сиријске туркменске гериле, док су покушавали да се падобранима спусте на територију под њиховом контролом (*ВИДЕО: Турска оборила руски војни авион на граници са Сиријом*, /4/7/2017/ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/video-turska-oborila-ruski-vojni-avion-na-granici-sa-sirijom>).

¹⁰⁹⁰ *Русија увела санкције против Турске*, /4/7/2017/ <http://rs.n1info.com/a113406/Svet/Svet/Rusija-uvela-sankcije-protiv-Turske.html>

¹⁰⁹¹ Турски односи са државама ЕУ су такође бивали све затегнутији, што због потпуне „летаргије“ Брисела по питању отварања нових преговарачких поглавља, што због све чешћих критика европских државника на рачун Ердогановог ауторитаризма и растућег тренда непоштовања људских права у Турској.

7.2. Турска на раскршћу унутрашње нестабилности и спољнополитичке неопредељености

7.2.1. Протести на Таксиму, „Корупционашка афера“ и почетак хајке на „гуленисте“

Покушај државног удара, изведен у лето 2016, последњи је у низу турбулентних догађаја који су, неколико година у назад, указивали на растуће политичко незадовољство великог броја турских грађана. Све је започело великим демонстрацијама на истанбулском тргу Таксим, крајем маја 2013. Ови протести представљали су ескалацију социјалног незадовољства узрокованог чињеницом да владајућа АКП, а на првом месту њен лидер - Реџеп Тајип Ердоган, апсолутно самовољно чини драстичне резове и доноси круцијалне одлуке које утичу на стил и квалитет живота турских грађана. Овакве одлуке све су чешће доношене дословце „преко ноћи“, без консултација са бирачким телом, што је, напослетку, довело до ерупције незадовољства представника турске средње класе и урбане младежи. Као најбоља илустрација такве „управљачке“ праксе може се навести управо инцијална каписла ових протеста тј. намера исламистичких градских власти да преуреде истанбулски Гези парк.¹⁰⁹²

Протести који су тим поводом избили на тргу Таксим, окупивши више десетина хиљада незадовољних грађана, убрзо су се проширили и на друге турске градове, мобилишући тако социјално-политички гнев секуларног, кемалистичког и демократски оријентисаног дела турске нације који је захтевао неопозиву оставку турског премијера.¹⁰⁹³ Секуларни и прозападно оријентисани Турци били су посебно изиритирани бројним социјалним мерама којима је владајућа АКП све више настојала да ослаби либералне тековине кемализма нпр. стални покушаји да се у

¹⁰⁹² Ова спорна одлука о уништењу једне од ретких преосталих зелених површина у Истанбулу надовезала се на проблем других непопуларних урбанистичких решења које је АКП донела без икаквих консултација са житељима ове босфорске метрополе (нпр. изградња новог моста преко Босфора и изградња новог аеродрома).

¹⁰⁹³ *Хиљаде демонстраната и вечерас на Таксиму, Ердоган не одустаје*, /10/7/2017/ <http://frontal.rs/2013/06/07/hiljade-demonstranata-i-veceras-na-taksimu-erdogan-ne-odustaje/>

Парламенту „прогура“ закон о забрани абортуса, медијски притисак на турске породице да имају барем троје деце или рестрикција продаје алкохола и сл. Додатни мотив који је на улице извео припаднике и присталице турске опозиције, била је чињеница да се Ердоган све више понашао као типичан аутократа, и да се међу његовим политичким противницима и (према њему) критички расположеној јавности све више ширила бојазан да турски премијер, корак по корак, читаву државу претвара у свој лични султанат.¹⁰⁹⁴

Протести на Таксиму су, након неколико дана релативно мирних протесних окупљања, резултирали насиљем на улицама Истанбула и оштрим окршајима полиције и демонстраната.¹⁰⁹⁵ Убрзо је уследила и забрана јавних окупљања, а демонстрације су на силу угушене, остављајући у устима турских грађана опор укус аутократичности и непоштовања њихових елементарних политичких права.

Следећи „удар“ на неприкосновену власт и ауторитет АКП-а, била је тзв. „Корупционашка афера“ која је избила недуго након присилног окончања протеста на Таксиму. Афера је избила када су у јавност допрли подаци о финансијским малверзацијама појединих министара, високих функционера владајуће партије и бизнисмена међу којима се налазио и Ердоганов син, Билал (Necmettin Bilal Erdoğan). Испрва је турска јавност сазнала за недозвољене трансакције које је Сулјеман Аслан (Sulayman Aslan) генерални директор државне Халкбанке (тур. *Halk Bankası*) реализовао са Ираном. Ова банка је у злату исплаћивала Ирану милионе долара потраживања, путем фиктивних турских фирми регистрованих у Кини, док су исплате ишле преко иранске фирме са седиштем у Дубаију. „Карика“ која је повезивала читаву малверзацијску шему био је турски бизнисмен иранско-азерског порекла, Реза Зараб (Rıza Sarraf), који је из Русије и Кине кријумчарио новац у

¹⁰⁹⁴ Уставни амандмани из 2010. и убедљива победа АКП-а на парламентарним изборима 2011, омогућили су владајућој партији да стекне контролу над све три гране власти (извршном, законодавном и судском). Након тога, снагом ауторитета и харизме, Ердоган је успео да неформалним путем читав политички систем подреди себи, па је велики део Турака на одлуке турског парламента (у коме је АКП 2011. освојио 326 од укупно 550 места), владе и судова гледао као на „аминовање“ Ердоганове личне воље. Убрзо потом, Ердоган ће започети снажну кампању за трансформацију турског политичког система за председнички, обзнањујући тако намеру да се кандидује за председника на првим непосредним председничким изборима заказаним за 2014.

¹⁰⁹⁵ Сузавац на Таксиму, /10/7/2017/ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/1334354/suzavac-na-taksim.html>

Иран.¹⁰⁹⁶ Такође, он је био и особа задужена за давање вишемилионског мита министрима, или њиховим синовима, што не само да је представљало најгрубљи вид корупције већ је омогућило и директно кршење међународних санкција Ирану.

Потом се клупко корупције одмотало и до Ердоганових најближих сарадника и чланова његове најуже породице. Истовремено са отпочињањем хапшења у вези недозвољених иранских трансакција *Халкбанке*, отпочело и хапшење умешаних у бројне урбанистичке малверзације, које су на крају довеле и до невладине организације *ТУРГЕВ* (тур. *TÜRGEV*) и самог премијеровог сина Билала, који се налазио на челу управног одбора ове организације. Билал је, заједно са министаром за животну средину и урбанизам Ердоганом Барјактаром (Erdogan Bayaktar) и неколицином функционера градских власти у Истанбулу, осумњичен да је учествовао у намештању тендера за градњу студентског дома у Истанбулу.¹⁰⁹⁷

„Корупционашка афера“ је окончана сменом десет министара турске владе и оставкама неколицине посланика АКП-а.¹⁰⁹⁸ Међутим, ова афера, коју је Ердоган схватио као директни удар на свој лични ауторитет, вратила се као бумеранг турском правосуђу и полицијским структурама укљученим у хапшења корумпираних министара јер је Ердоган повео против-кампању у којој је за читаву аферу оптужио Фетулаха Гулена, и припаднике његовог покрета инфилтриране у само „срце“ државног апарата. Убрзо потом, турску полицију и правосуђе, а потом и читаву државну администрацију почеће да потресају чистке усмерене на одстрањивање штетних гуленистичких „елементата“ из државне управе. Обећававши турском народу да „неће допустити формирање 'паралелних државних структура' под Гуленовим утицајем, Ердоган је почео да смењује, отпушта и премешта људе у правосуђу за које се сматра да су блиски Гулену“.¹⁰⁹⁹ Тиме је започет тренд беспоштедног

¹⁰⁹⁶ За више о томе видети: Humeyra Pamuk, Steve Stecklow, Babak Dehghanpisheh, Can Sezer, /10/7/2017/ *Special Report - Golden Loophole: How an alleged Turkish crime ring helped Iran*, <https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-special-report-idUSBREA3S07120140429>

¹⁰⁹⁷ Јасна Стојковић, *Ердоганов син побегао у Грузију*, /10/7/2017/ <http://www.blic.rs/vesti/svet/erdoganov-sin-pobegao-u-gruziju/j7ywpb0>

¹⁰⁹⁸ Јасна Стојковић, исто.

¹⁰⁹⁹ С. Бишевац, *Ко је Гулен за кога се сматра да стоји иза удара у Турској?*, /10/7/2017/ http://www.danas.rs/svet.1160.html?news_id=323725&title=Ко%20је%20Gulen%20za%20koga%20se%20sumnja%20da%20stoji%20iza%20udara%20u%20Turskoj

разрачунавања са политичким противницима владајуће партије (и пре свега, турског премијера и будућег председника) који ће након неуспелог пуча 2016. достићи свој врхунац и одвести на десетине хиљада људи у затвор (док ће још више њих бити отпуштено из државних служби) под оптужбом за учествовање у припреми пуча, или због наводне повезаности са Гуленовим покретом.

7.2.2. Фетулах Гулен - унутрашњи непријатељ са америчким пасошем

Пре него што се позабавимо догађајима који су уследили након покушаја пуча у јулу 2016, неопходно је да се укратко осврнемо на лик и дело већ помињаног Фетулаха Гулена, и да укратко опишемо генезу и *modus operandi* његовог покрета. Гуленов интернационални покрет, који се у јавности понекад назива и *Хизмет* (енг. *Hizmet movement*) један је од најраспрострањенијих и најутицајнијих исламских реформских покрета у свету. Фетулах Гулен је пореклом из Ерзурума у источној Турској, и некадашњи је хоџа који је вршио верску службу у Едирину и Измиру. Гулен је своју идеолошку каријеру започео као следбеник идеја Саида Нурсија (тур. *Said Nursî*), оснивача тзв. *Нурку* суфи тариката (тур. *Nur cemaati*) познатог и као *Нуркулук* (тур. *Nurculuk*). Након Нурсијеве смрти поменути тарикат се распао на више група. Гуленов покрет је настао као једна од неколицине група изниклих на његовим рушевинама. Временом овај покрет је успео да под својом капом поново уједини већи део фрагмената некадашњег *Нуркулук*.

Током '80-тих Гуленов покрет бележи муњевити успон, прво у Турској, а потом и на међународном плану. Успон покрета није случајно уследио баш у том временском периоду. Након пуча 12 септембра 1980. изведеног од стране турских генерала на челу са Кенаном Евренем, милитаристичке елите склапају савез са Гуленом како би заједно пружили отпор нарастајућој марксистичкој опозицији у Турској. Главни иницијатор овог зближавања биле су САД, које су од Турске настојале да створе ефикасну тампон зону према СССР-у. Такође, државна подршка Гуленовом покрету, који је иако исламистички истовремено и модернички опредељен (самим тим толерантан према секуларним институцијама) имала је и за

циљ сузбијање знатно тврђег исламистички оријентисаног покрета - Ербакановог *Мили Горуш-а* (тур. *Millî Görüş*), који је своје главно упориште имао међу турском емиграцијом у Немачкој. Ипак, у другој половини 90-тих ово савезништво пуца, јер армија процењује да је Гуленов покрет постао превише утицајан. Из тог разлога Гулен од 1997. живи у егзилу у САД, јер је те исте године оптужен за покушај рушења секуларног поретка у Турској. Ове оптужбе су одбачене 2008. на велико залагање актуелне владајуће АКП. Ипак, интересанто је да је Гулен одлучио да остане у САД, и затражи америчко држављанство, које му је и додељено 2008. године.¹¹⁰⁰ Тренутно пребивалиште му је у Сејлорсбургу у Пенсилванији.

Гуленов покрет је усресређен на промовисање специфичног модернизацијског модела ислама намењеног муслиманима широм света. Језгро покрета чине академски грађани (професори и студенти), пословни људи (нарочито из свере банкарства и медија), припадници политичког и верског естаблишмента. Ипак, циљна група је знатно шира популација, јер је покрет осмишљен тако да „угоди“ и секуларно одређеним муслиманима и онима који нагињу верском традиционализму.

Ширење базе присталица Гуленовог покрета у Турској и постепено преузимање полуга власти у држави, први је корак у остваривању једног далекосежнијег и знатно амбициознијег плана, који превазилази границе Турске и циља на читаву *Уму* (светску заједницу муслимана). Други корак подразумева стварање, по Гуленовим речима, „златне генерације“ муслимана, који ће временом постати елита на глобалном нивоу.¹¹⁰¹ Ова замисао представља коначни циљ Гуленовог пројекта. Но, да би се он реализовао у догледној будућности, кључно је успешно реализовати први корак и од Турске направити базу тј. духовни и материјални центар будуће глобалне исламске елите.

¹¹⁰⁰ Интересантно је да су гаранције за његову „Зелену карту“ дали Грахам Фјулер (Graham Fuller) и још неки високи званичници америчке Централне Обавештајне Агенције (енг. *Central Intelligence Agency*, скраћено ЦИА). О томе видети у: Миша Ђурковић, „Фетулах Гјулен и Џемат Хизмет“, у Александар Раковић, Миша Ђурковић, исто, стр. 65.

¹¹⁰¹ За више видети: Yetkin Yildirim, Suphan Kirmizialtin, *Fethullah Gülen's Golden Generation: Integration of Muslim Identity with the World through Education*, /10/7/2017/ <http://www.gulenmovement.com/fethullah-gulens-golden-generation-integration-of-muslim-identity-with-the-world-through-education.html>

Везе АКП-а и Гуленовог покрета датирају још из година непосредно пре оснивања ове партије. Управо је Гулен тај који је, истина посредно, дао значајан допринос формирању АКП-а. Пре свега тако што је 1997. године одиграо кључну улогу у рушењу владе Неџметина Ербакана. Он је тада, путем високотиражног дневног листа „Заман“ (тур. *Zaman*), који се налазио под његовом контролом, окренуо јавност против тврдокорног исламисте Ербакана (чији концепт исламизма је од Гулена оцењен као назадан и опасан за Турску), и на тај начин дао подршку турској армији за извођење тзв. Меког пуча.¹¹⁰² Након укидања Ербакановог РЕФАХ-а, отворен је простор за деловање тзв. реформског крила ове партије, те је из њега створен АКП. Гуленове присталице су и на друге начине (организационе, логистичке, финансијске, путем медија и сл.) помогле формирање и успон АКП-а. У овој партији, Гулен је видео снажан механизам за инфилтрацију у срце политичког система Турске, која може омогућити „кретање артеријама система, а да нико не примети присуство, све до тренутка док се не досегну сви центри моћи“.¹¹⁰³ АКП је Гуленовим присталицама, као захвалност за подршку, управо то и омогућио. Чланови покрета инсталирани су у правосуђе, бирократију, управе спортских клубова, полицију, војску и обавештајне структуре. Колико далеко је, у годинама пре „Корупционашке кризе“, одмакао процес „Гуленизације“ политичког система Турске сликовито је показала већ поменута афера око хапшења публицисте Ахмета Сика и забране његове књиге „Имамова војска“.

Ипак, савез „гулениста“ и владајуће АКП није био монолитан и без идеолошких неслагања. Једна од крупних тачака мимоилажења Гулена и АКП-а, лежала је у различитим визијама начина на који треба водити спољну политику Турске. Наиме, Гулен није гледао благонаклоно на затезање односа Турске и Израела. Он је 2010. у више наврата јавно критиковао читаву кампању „Флотиле слободе“,¹¹⁰⁴ као контрапродуктивну и насилну (оштро је замерао актуелној турској

¹¹⁰² И поред ове помоћи, турска армија се, одмах по рушењу Ербакана, окренула и против свог изненадног савезника, оптужујући га за већ поменуто подривање секуларног поретка Републике.

¹¹⁰³ *Profile: Fethullah Gulen's Hizmet movement*, /10/7/2017/ <http://www.bbc.com/news/world-13503361>

¹¹⁰⁴ Миша Ђурковић, исто, стр. 79.

власти што је подржала овај „пројекат“ упркос чињеници да израелска страна није дала свој пристанак).

На унутрашњој политичкој сцени размимоилажење ставова Гулена и Ердогана понајпре се тичало „Курдског питања“, јер је поновна ескалација курдског тероризма зближила АКП и војску, уједињујући дојучерашње непријатеље у борби против курдских сепаратиста. Овај „савез“ исламиста са њиховим вишедеценијским непријатељем никако се није свидео Гулену, који је тврдио да војска још увек није потпуно очишћена од пучиста и „ергенеконоваца“, те да јој се зато не може веровати. Такође, експанзиван раст утицаја Гуленовог покрета на полицију и правосудје почео је да изавива подозрење врха АКП-а, што је на крају и довело до жестоког политичког обрачуна ове две „струје“ турских исламиста.

Сукоб Гулена и Ердогана на послетку је постао неминовност. Њихове визије турске будућности, некада комплементарне, у данима након Газа флотиле потпуно су се разишле. Стога није нимало зачуђујуће да је Ердоган за „Корупционашку аферу“ оптужио управо Гулена, претварајући тако до јучарашњег савезника у свог главног унутрашњег непријатеља. „Незгода“ је била у томе што је овај унутрашње-спољашњи непријатељ евидентно уживао извесну подршку Америке, која се и сама све чешће „размимилазила“ са новим „султаном са Босфора“.¹¹⁰⁵ Даљи развој догађаја показује да Ердоганове тврдње о завери „Гулениста“ и спреси између овог харизматичног турског имама (који поседује амерички пасош) и власти у Вашингтону нису сасвим без основа.

7.2.3. Неуспели „јулски“ пуч и турски захтев за изручењем Фетулаха Гулена

Иако је, након интензивних војних чистки крајем прве деценије XXI века, спроведених у оквиру тзв. операције „Маљ“, изгледало сасвим незамисљиво да ће турска војска (чије тврдокорне кемалистичке елите су биле „десетковане“ и замењене официрским кадром лојалним Ердогану) у скорије време моћи макар да пркосно

¹¹⁰⁵ Пежоративни надимак којим светска штампа, током протеклих година, назива Ердогана.

подигне главу, а камоли да покуша неки нови пуч, управо ово потоње се догодило средином јула 2016. године. У ноћи између 15 и 16. јула део турске армије покушао је да изведе државни преврат, и свргне са власти председника Ердогана. Обративши се преко државне телевизије, коју су накратко заузели, пучисти су оптужили Ердогана да је његова власт „подрила темеље демократије и секуларне државе“.¹¹⁰⁶ Иако су пучисти прогласили да управу над државом преузима „Мировни савет“, до тога није дошло јер је пуч у неколико наредних часова осујећен од стране полиције, делова војске лојалних Ердогану и турских грађана који су у хиљадама изашли на улице турских градова како би спречили насилно преузимање власти. Биланс пуча био је око 290 мртвих и око 1400 рањених.¹¹⁰⁷ Након пуча кренула су нова масовна хапшења и чистке војног, полицијског и бирократског апарата.¹¹⁰⁸

Покушај пуча имао је озбиљан утицај на поновно затезање турско-америчких односа. Током окршаја пучиста са снагама безбедности лојалних турским властима, на удару се нашла и за Американце стратешки важна војна база Инџирлик, у којој је смештено око 1500 припадника америчког војног особља и у којој се, између осталог, налази поменуто америчко балистичко нуклеарно оружје. Струја у бази била је искључена, а ваздушни простор изнад ње затворен. Након краха пуча, турски командир базе је ухапшен, под оптужбом да припада завереницима, а појавиле су се и спекулације да су пучисти током покушаја удара користили писту и друга постројења у бази Инџирлик.¹¹⁰⁹ Убрзо потом поједини турски званичници и медији изнели су и оптужбе о умешаности САД у ова збивања.¹¹¹⁰ Према тим тврдњама Вашингтон је имао претходна сазнања о томе да се у Турској припрема пуч, али није желео да ове информације подели са Анкаром.¹¹¹¹ Непуних седам дана након

¹¹⁰⁶ *Неуспео војни удар у Турској, Ердоган: Издајници ће платити цену*, /10/7/2017/ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2387922/pucnjava-u-ankari-zatvoreni-prilazi-mostovima-na-bosforu.html>

¹¹⁰⁷ *Турске власти објавиле крах пуча, 6000 притворених*, /10/7/2017/ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2388823/turska-uhapseno-oko-6000-osumnjicjenih-za-zaveru.html>

¹¹⁰⁸ Исто.

¹¹⁰⁹ Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, р. 21.

¹¹¹⁰ Tim Arango, Ceylan Yeginsu, *Turks can agree on one thing: U.S. was behind failed Cup*, /10/7/2017/ <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html>

¹¹¹¹ Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, р. 21.

неуспеха пуча ове оптужбе је као „недвосмислено лажне“ одбацио лично амерички председник Барак Обама, оценивши да оне могу озбиљно угрозити америчко-турске везе. САД су изразиле посебну забринутост да би хапшења бројних турских војних званичника (пре свега оних са којима је америчка војска активно сарађивала у прошлости) могла озбиљно да дестабилизују даљу војну сарадњу две државе. Ову забринутост изнео је командант америчке *Централне команде* генерал Јосеф Вотел (Joseph Votel), који је изјавио да се плаши дугорочних последица које би неуспели пуч могао да има на заједничку борбу две државе против тероризма и на њихову војну сарадњу у будућности.¹¹¹² Ова изјава разбеснела је Ердогана који је преко медија америчког генерала оптужио да „уместо да стане на страну државе која је управо претрпела покушај пуча, он стаје на страну пучиста“.¹¹¹³ Том приликом турски председник поручио је како и главни организатор пуча тренутно у САД, алудирајући тиме на Фетулаха Гулена.

Убрзо након неуспелог државног удара Анкара је интензивирала притиске на Вашингтон, захтевајући да јој САД изруче Фетулаха Гулена, како би му се у пред турским правосуђем судило за организовање пуча у коме је живот изгубило 265 људи.¹¹¹⁴ У телефонском разговору са Ердоганом, обављеном 19. јула, Обама је изјавио да су САД „спремне да обезбеде адекватну помоћ Турској у истрази покушаја пуча“.¹¹¹⁵ Такође, подстакао је турске власти да и саме спроведу истрагу на „такав начин који ће ојачати поверење јавности у демократске институције и владавину закона“.¹¹¹⁶ Током августа, на редовној конференцији за штампу, Стејт департмент је обавестио америчку јавност да је Турска уложила формални захтев за Гуленово изручење, али да то није учињено по основу оптужби које се тичу покушаја пуча, већ по основу оптужби за умешаност у дешавања која су претходила неуспелом

¹¹¹² *U.S. general denies involvement in Turkish coup attempt*, /10/7/2017/ <http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-usa-votel-idUSKCN10925Y>

¹¹¹³ Исто.

¹¹¹⁴ *Turkey officials to demand extradition of Fethullah Gülen from US*, /10/7/2017/ <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/28/turkey-fethullah-gulen-extradition-coup-attempt>

¹¹¹⁵ Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, р. 22.

¹¹¹⁶ Исто.

државном удару.¹¹¹⁷ Том приликом је речено и да ће Стејт департмент проучити достављену документацију, и да се очекује да Турска страна достави додатне доказе који би повезали Гулена са јулским пучем. Нови докази достављени су америчком Министарству правде у октобру исте године, током састанка турског министра правде Бекира Боздага (Bekir Bozdağ) са америчком јавном тужитељицом Лоретом Линч (Loretta Lynch). Турски министар описао је овај сусрет као „успешан, рекавши да је то помогло двома странама да боље разумеју међусобне ставове, али је напоменуо да Линч није изразила ни подршку ни противљење захтеву Турске да САД изруче Гулена“.¹¹¹⁸

Питање изручења Фетулаха Гулена Турској остаје отворено. Америчко Министарство правде и даље разматра овај захтев, али још увек није учинило никакве конкретне кораке у правцу екстрадиције. Питање изручења пребачено је као „врућ кромпир“ и у руке нове америчке администрације, која је наследила Обамину. Изручење Фетулаха Гулена било је једна од тема недавног сусрета Ердогана са новим америчким председником Доналдом Трампом (Donald Trump).¹¹¹⁹ Ипак, никакав помак на том пољу још увек није евидентиран, што поспешује поменуте сумње турског државног врха (и шире турске јавности) да је Гулен заправо амерички „човек“ и да стога ужива снажну заштиту политичких елита у САД.

7.2.4. Турска између Путина и Трампа

Неуспели јулски пуч произвео је још неколико негативних последица по турско-америчке односе. Пре свега, Турска се само месец дана након његовог дебакла упустила у војну интервенцију на северу Сирије. Ова интервенција подразумевала је ваздушне ударе, али и копнену офанзиву, са пешадијом и мобилном

¹¹¹⁷ U.S. Department of State, *Daily Press Briefing - August 23, 2016*, /10/7/2017/ <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/dpb/2016/08/261220.htm>

¹¹¹⁸ *Турска доставила САД нове доказе у прилог изручењу Гулена*, /10/7/2017/ <https://www.dnevnik.rs/svet/turska-dostavila-sad-nove-dokaze-u-prilog-izrucenju-gulena>

¹¹¹⁹ *„Тачка прелома“ Ердоган са Трампом о Сирији, Курдима и изручењу Гулена*, /10/7/2017/ <http://www.blic.rs/vesti/svet/tacka-preloma-erdogan-sa-trampom-o-siriji-kurdima-i-izrucenju-gulena/6wkt7wz>

артиљеријом, путем које је турска војска окупирала део територије са сиријске стране границе. Званични циљ операције био је „чишћење“ града Царабулса од бораца ИД-а. Међутим, амерички војни званичници су замерили Анкари како је операцију *Штум Еуфрата* (тур. *Firat Kalkanı Harekâtı*) искористила за заустављање напредовања курдског ЈПК-а,¹¹²⁰ те да примарни циљ турске офанзиве није борба против радикалних исламиста већ стварање тампон зоне између југозапада Турске и курдских територија на северу Сирије. То је делимично потврђено и са саме турске стране изјавом Ердогановог портпарола Ибрахима Калина (Ibrahim Kalin) који је изјавио како је сврха операције *Штум Еуфрата* да „неутралише претње које за Турску представљају и Исламска држава и ЈПГ“.¹¹²¹ Турска је овом интервенцијом поправила позицију Слободне сиријске армије, и омогућила јој да стекне предност на терену у односу на ЈПГ.¹¹²² Курдима није преостало ништа друго до да се повинују инструкцији Вашингтона, који им је сугерисао да избегну конфликт са турском армијом и њеним сиријским сателитом, и да се повуку.

Потискивање америчког фаворита у Сирији, ЈПГ-а, није била једина непријатна новина у вези са турском спољном политиком у данима непосредно након неуспелог пуча. Други неочекивани преокрет се тицао убрзане нормализације турско-руских односа која је започела одмах након што је руски председник Владимир Путин осудио покушај пуча и изразио солидарност са својим турским колегом.¹¹²³ Потом, је почетком августа, на руско-турском самиту у Санкт Петербургу дошло до сусрета Путина и Ердогана, првог након што је турска авијација оборила руски СУ-24.¹¹²⁴ Иако су санкције уведене Турској остале на снази, сусрет је протекао у пријатељској атмосфери, а Ердоган је постигао свој главни циљ. Самит у Санкт Петербургу послао је Западу недвосмислену поруку која је гласила:

¹¹²⁰ Jim Zannoty, Clayton Thomas, исто, р. 29.

¹¹²¹ Исто, р. 30.

¹¹²² *Turkey deploys more tanks in Syria, warns Kurdish YPG*, /10/7/2017/
<http://www.aljazeera.com/news/2016/08/turkey-deploys-tanks-syria-warns-kurdish-ypg-160825131652728.html>

¹¹²³ *Turkey thanks Putin for unconditional support over coup attempt*, /10/7/2017/
<http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-thanks-putin-for-unconditional-support-over-coup-attempt--.aspx?PageID=238&NID=102062&NewsCatID=510>

¹¹²⁴ Мајк Екл, *Сусрет Ердогана и Путина, како је дошло до заокрета?* /10/7/2017/
<https://www.slobodnaevropa.org/a/susret-erdogana-i-putina/27910726.html>

„Турска има и друге опције за сарадњу“,¹¹²⁵ а светска штампа пропратила је овај сусрет коментарима како Запад више није центар света.¹¹²⁶

Да поновно зближавање са Москвом није био пуки блеф Анкаре, показало се већ у децембру исте године. Тада су се у Москви срели министри спољних послова Русије, Турске и Ирана, како би заједно дискутовали о стратегијама решења сукоба у Сирији. Приликом овог сусрета формирана је тзв. „тројка“ која је покренула иницијативу за нови преговарачки процес, који би имао другачији императив од оног за који су се залагале САД. Представници три државе „сложили су се да промена режима у Сирији не може да буде приоритетни правац мировног процеса. У његовој основи, према заједничком саопштењу Москве, Техерана и Анкаре, лежи поштовање суверенитета, територијалне целовитости и политичког плурализма Сирије, као и борба против тероризма“.¹¹²⁷ Другим речима, Анкара не само да је покушала да „кроји“ судбину Сирије без Вашингтона, и не само да је то чинила са партнерима које су САД сматрале својим ривалима у међународној арени (и „отпадницима“, какав је случај са Ираном), већ је уз све то показала спремност (макар декларативну) да одступи од императива који све време дели са Американцима, а то је захтев за одласком Асада са власти.

Да ли је ово био коначни доказ да је Турска постала *средња сила* способна за балансирање између више водећих светских и регионалних сила? Више је него сигурно да је тако. Да ли је то аутоматски значило да је њена безбедносна потчињеност у односу на САД прекинута? Ни случајно.¹¹²⁸ Баш као што ни њена *дугорочна спољнополитичка оријентација* и даље није узела Исток за свој главни оријентир. Чак иако су односи са Америком и даље веома затегнути, а ЕУ се чини

¹¹²⁵Мајк Екл, исто.

¹¹²⁶ *Еспресо*: *Руско-турски самит померио центар света*, /10/7/2017/
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2417909/espreso-rusko-turski-samit-pomerio-centar-sveta.html>

¹¹²⁷ *Како је Америка уступила Турску Русију*, /10/7/2017/
<https://rs.sputniknews.com/komentari/201612241109380921-SAD-Turska-Rusija-Sirija-analiza/>

¹¹²⁸ Како ћемо показати у закључном поглављу, број америчких војника, односно Индекс војног присуства, остао је приближно исти и у периоду од 2012. године до данас. Исто важи и за Индекс независних савезништва.

удаљенијом него икада,¹¹²⁹ Турска и даље показује јасне знаке да жели да остане поузадани партнер Запада, ако јој већ (још увек) није суђено да постане део истог. Након победе Доналда Трампа на председничким изборима 2016. и његовог преузимања председничке дужности почетком 2017. године, Турска је више пута упутила критике на рачун настављене праксе снабдевања оружјем курдских јединица у Сирији,¹¹³⁰ али је такође исказала јасну жељу за успостављање бољих билатералних односа са новом америчком администрацијом. То је експлицитно и речено приликом посете Анкари новог америчког државног секретара Рекса Тилерсона (Rex Tillerson), која је уприличена крајем марта ове године. Том приликом турски премијер Бинали Јилдрим (Binali Yıldırım) и Тилерсон су се сагласили да успоставе јачу сарадњу у решавању регионалних питања, док је Ердоган приликом сусрета са америчким државним секретаром подвукао значаја сарадње са САД као „правим и легитимним“ актером у борби против тероризма. Тилерсон је, пак, са своје стране акцендовао значај који везе са Турском имају за безбедност и економију САД.¹¹³¹

Убрзо након овог сусрета Ердоган ће снажно подржати амерички ваздушни напад крстарећим ракетама на војну базу сиријске армије, који је Трамп наредио као одмазду за наводни хемијски напад почињен од стране режимских снага. Ердоган ће

¹¹²⁹ Односи Турске и ЕУ значајно су се погоршали након покушаја пуча у јулу 2016. У склопу антигуленистичке кампање коју је повео Ердоган, извршена су масовна хапшења наводних припадника и присталица *Хизмет* покрета, на хиљаде људи је отпуштено из државних служби а слобода медија и критичке мисли се гуши на сваком кораку. Такође, Ердоган је након победе на априлском референдуму, на коме је извојевао победу за свој план трансформације политичког система из парламентарног у председнички (што је у Бриселу изазавало раст бојазни од даље ауторитаризације турске државе), најавио и два нова референдума - један о поновном увођењу смртне казне, и о даљем наставку ЕУ интеграција. У тренутку када приводимо крају писање ове дисертације, између Турске и појединих чланица ЕУ бесни прави мали Хладни рат, због одлуке држава попут Немачке, Холандије и Аустрије да забрани политичке говоре турских званичника пред својом дијаспором у овим државама (*Турска не да холандском амбасадору да се врати у Анкару*, /10/7/2017/ <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/376151/Erdogan-optuzio-Merkel-da-podrzava-teroriste>; *Аустрија против турске кампање на својој територији*, /10/7/2017/ <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:653582-Austrija-protiv-turske-kampanje-na-svojoj-teritoriji>).

¹¹³⁰ *Трамп и Ердоган за сарадњу упркос неслагању око Курда*, /10/7/2017/ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2736992/tramp-i-erdogan-za-saradnju-uprkos-neslaganju-oko-kurda.html>

¹¹³¹ *Сусрет Ердоган-Тилерсон: Турски председник назвао САД „правим и легитимним“ актерима у борби против тероризма*, /10/7/2017/ <http://www.globalcir.com/2017/03/30/susret-erdogan-tilerson-turski-predsjednik-nazvao-sad-pravim-i-legitimnim-akterima-u-borbi-protiv-terorizma/>

ту прилику искористити да искаже своју подршку САД-у, али и да понови своју (у Москви на кратко суспендовану) „мантру“ о неопходности јаче америчке војне интервенције која би довела до рушења Башира ал-Асада са власти. Тиме је јасно ставио до знања да турска западна спољнополитичка оријентација и даље није напуштена, већ да је само потребно пронаћи адекватан *modus vivendi* даље сарадње и усаглашавања две државе.

Лопта је сада пребачена у двориште Беле куће. Остаје само да се види да ли ће Трампова администрација успети у ономе у чему су и Буш и Обама оманули, а то је да Анкару задржи на својој страни терена. У супротном, Ердоган може преломити да му је (макар тренутно) исплатљивије да се придружи Путиновом „тиму“ што може отворити простор и за постепене промене у оквиру *дугорочне* турске спољнополитичке оријентације. Такав расплет био би политички веома неповољан, не само за САД, већ и за читав западни свет, који би на „концу“ могао платити високу цену за свој амбиваленти (и често нефер) однос према некадашњем „Болеснику са Босфора“ који већ дуго то више није.

8. Закључак

*„У ноћи Светог Андрије, при измаку свеће и папира,
докончах решење квадратуре круга“*

(Леонардо да Винчи „Квадрифолијум“)

8.1. Потврда постављених хипотеза

У уводном поглављу наше дисертације изнели смо полазну хипотезу (X1) којом смо претпоставили како су узроци захлађења билатералних односа између Републике Турске и САД прагматичне (читај реалполитичке) природе, и да немају везе са цивилизацијском тј. верско-културолошком разликом између ове две државе. Потоње посебне и појединачне хипотезе извели смо са циљем даље разраде ове претпоставке на различитим аналитичким нивоима (глобалном, регионалном и националном).

Првом посебном хипотезом (X2) и њој пратећим појединачним хипотезама X5 и X6, изнели смо претпоставку о прагматичним узроцима захлађења који су се тicali глобалног устројства савремених међународних односа и начина на који оно „диктира“ динамику билатералних односа између великих сила и других држава (у нашем случају односа САД и Турске). Овим хипотезама претпоставили смо да се између САД и Турске, током периода Хладног рата, развио хијерархијски однос и да је тај однос подразумевао подређену улогу Анкаре. Хипотезом X2 даље смо претпоставили да узроке захлађења међусобних односа треба тражити у настојању АКП-а да умање степен своје безбедносне потчињености, као и у чињеници да САД, са своје стране, покушавају да очувају своју надређену позицију. На овај начин протумачили смо велики раскол који је између две државе изазвала америчка војна интервенција на Ирак 2003. године (хипотеза X5), као и турско спољнополитичко окретање државама изван „мреже“ америчких савезника, какве су Сирија, Иран и Русија.

У поглављима 3, 4, 5 и 6. изнели смо детаљну хронологију и анализу догађаја од значаја за поменуте хипотезе које се односе на глобални ниво анализе и које захваљујући турско-америчких односа објашњавају превасходно структурним аргументима (претпоставком о хијерархијском устројству билатералних односа). На основу ових својеврсних студија случаја, које смо потом „пропустили“ кроз теоријску „матрицу“ Дејвида Лејка (примењујући на њих *теорију међународних хијерархија*) успели смо да потврдимо све наведене претпоставке. Лејков Индекс војног присуства као и Индекс независних савезништва (у нашем случају одсуство истог) омогућили су нам да потврдимо претпоставку о безбедносној хијерархији која је између Вашингтона и Анкаре успостављена током Хладног рата. Праћење вишедеценијског кретања Индекса војног присуства и одсуство (такође вишедеценијско) независних војних савезништава у највећој мери подржали су наше хипотезе о безбедносној потчињености Турске у овој хијерархијској дијади.

Кретање Индекса војног присуства показало нам је да је овај однос варирао у свом интензитету те да је најинтензивнији био крајем 60-их и почетком 70-их, да би потом његова вредност знатно ослабила у периоду након Кипарске кризе 1974. године. Након скалпања тзв. ДЕЦА споразума о војној сарадњи две државе, Индекс војног присуства је поново порастао и стабилизовао се (мада више никада није досегао онај ниво који је имао 60-их и почетком 70-их). Крај Хладног рата донео је нови пад овог индекса, али и успостављање његове вредносне константе (која ће уз минималне варијације) остати непромењена до данас. Стога оправдано можемо говорити да је, када је овај индекс у питању, хијерархијски однос између две државе и даље присутан и да је Анкара и даље безбедносно потчињена Вашингтону.

С друге стране, највиша остварена вредност овог индекса помогла нам је да компарирамо подређени положај Турске са потчињеношћу других држава (Немачка и Јапан) чија је највиша остварена вредност Индекса била идентична Базном индексу којим утврђујемо присуство потпуне потчињености тј. постојање протектората. У том смислу, највиша евидентирана вредност Индекса у Турској у поређењу са највишом вредношћу Индекса у поменутим државама показала се значајно мањом,

што указује на то да је Турска на скали безбедносне потчињености ближа полу потпуног суверенитета, него полу потпуне потчињености (протектората).

Међутим, када у обзир узмемо Индекс независних савезништава тј. чињеницу да Турска мимо „мреже“ војних савеза у којима учествују САД нема (нити је у посматраном лонгитудиналном периоду) имала ни једно независно савезништво, јасно је да се, према Лејковом другом индикатору безбедносне хијерархије, она понаша као потпуно потчињена држава тј. протекторат.

Два помоћна дескриптивна индикатора (која представљају наш лични допринос Лејковој теорији) такође потврђују претпоставку о турској безбедносној потчињености. Реч је о турском континуираном ослањању на америчку војну помоћ и чињеници да САД на територији ове државе држе балистичке пројектиле са нуклеарним бојевим главама. То нас наводи на закључак да (уколико у обзир узмемо оба главна и оба помоћна индекса) на поменутој скали између потпуне суверености и протектората, Турску можемо лоцирати на самој средини између ова два пола и окарактерисати је као америчку *сферу интереса*.

Појединачне хипотезе Х5 и Х6, такође смо подробно разрадили и аргументовали, показавши како су турско парламентарно „Не“ америчком захетву за стационарањем већег броја војника на турској територији (што би довело до увећања Индекса војног присуства, а самим тим и до аутоматског повећања укупне безбедносне потчињености), као и окретање Анкаре Сирији, Ирану, Русији и ХАМАС-у, биле ситуације у којима је Турска оспоравала ауторитет САД, чиме је настојала да започне процес редефинисања хијерархије тј. покушала да умањи своју безбедносну потчињеност.

Када је у питању регионални ниво анализе, општом хипотезом Х3 претпоставили смо да се захваљујући турско-америчких односа даље продубљује услед амбиција исламистичких власти у Анкари да од турске начине тзв. *средњу силу* чиме би обезбедили спољнополитичку самосталност у руковођењу регионалним питањима и увећали турски утицај на широком мултирегионалном простору од Централне Азије до Магреба, и Арапског полуострва до Балкана (хипотеза Х7). С друге стране, ове амбиције се тек делимично поклапају са плановима које Бела кућа има за Анкару,

јер креатори америчке спољне политике на свог савезника са Босфора радије гледају као на јак и утицајан *стожер* који се и даље налази под чврстом политичком и безбедносном контролом САД. На овом нивоу анализе се у највећој мери испољавају симптоми процеса редефинисања хијерархије, који се манифестује кроз све независнију турску регионалну (у случају поменуте „Техеранске декларације“ и глобалну) спољну политику, која ју је неретко доводила у директну конфронтацију са америчким интересима. Као и на претходном аналитичком нивоу, детаљан приказ и анализа релевантних догађаја у поглављима 3, 4, 5 и 6. омогућила нам је да на одабране случајеве применимо теоријске концепте Бремера, Орана, Свејса, Остервелда, Новлеса и Шелекенса, аргументујући тиме наше тврдње о раскораку између турских амбиција за достизање статуса *средње силе* и амбиција САД да контролише и усмерава све активнију и динамичнију турску спољну политику.

Као студије случаја којима смо аргументовали хипотезе везане за регионални ниво анализе (X3, X7 и X8) послужили су нам примери турског одбијања да пружи безрезервну подршку америчкој војној интервенцији у Ираку, „зближавање“ Анкаре са Дамаском, Ираном и Москвом, као и криза у односима са Израелом изазвана „Мави Мармара“ инцидентом. Овим студијама случаја показали смо да је Анкара потврдила своју способност да се у регионалним и глобалним питањима супротстави вољи Вашингтона, као и да је остварила такву међународну позицију да се данас налази у могућности да балансира између интереса великих сила, бирајући опцију која је за њу најисплатљивија. Управо такво спољнополитичко понашање одговара дефиницији *средње силе* за коју смо се ми на почетку дисертације и определили.

На послетку, када је у питању национални ниво анализе, пошли смо од претпоставке (хипотеза X4) да је у турској спољнополитичкој доктрини и пракси прозападна оријентација остала непромењена. Дескриптивном анализом партијског програма АКП-а, Давутоглуовог капиталног геополитичког дела *Стратегијска дубина*, као и бројних изјава турских државника и политичара, обезбедили смо аргументе који потврђују непрекинуту доктринарну приврженост Западу. Такође, захваљујући *концепту краткорочне спољнополитичке оријентације* (који смо развили у другом, а успешно применили у седмом поглављу) објаснили смо и

„иновације“ у турској спољној политици у односу на период Ататуркове и „кемалистичке“ Турске. Јаче окретање Истоку, пре свега оном који носи исламски предзнак, успешно смо „демистификовали“ као прагматични спољнополитички заокрет који остаје у оквирима *дугорочне прозападне спољнополитичке оријентације* и који се јавља више као њена „надоградња“, а мање као „конкурентска“ оријентација. Политичке идеје садржане у поменутом партијском документу и Давутоглуовим радовима у потпуности су комплементарне са нашим објашњењем, док су поменуте студије случаја обезбедиле и потврду у оквиру актуелне турске спољнополитичке праксе.

Хипотезом Х4 претпоставили смо и то да „постојаност“ прозападне оријентације почива на европској компоненти турског двојног идентитета присутној и код секулариста и код исламиста (начин на који је формиран овако комплексан идентитет објаснили смо применом теоријских поставки Вента, Нојамна, Нортонове и Лотмана). Та компонента не само да је послужила Ердогановим исламистима као темељ за придобијање подршке САД и ЕУ (за политичко разрачунавање са тврдокорним кемалистима у војном врху и учвршћивање сопствене власти), него је искоришћена и као инструмент за иницијални покушај редефинисања хијерархије у тренутку када су се Немачка и Француска оштро успротивиле америчкој интервенцији у Ираку 2003. године (хипотеза Х9). Примењујући Нојманов концепт *употребе Другог у међународној политици*, показали смо како је Турска искористила сву комплексност свог *националног идентитета* како би избегла јаче безбедносно потчињавање од стране Вашингтона и како би се више приближила Бриселу. На истоветан начин, путем жеље да се редефинише хијерархија са САД, да се европеизацијом спољне политике потврди европско *Сопство* и да се на тај начин обезбеде даљи услови за успешно реализовање приступног процеса, ми смо објаснили још један конкретан камен спотицања у односима Анкаре и Вашингтона, а то је турско мешање у процес решавања иранског нуклеарног питања. Оба случаја показала су нам како је сложени тј. двојни турски *национални идентитет* омогућио истовремено неометано трајање *дугорочне* прозападне оријентације и успостављање *краткорочне* происточне оријентације.

Хипотезом Х10 такође смо претпоставили како је пад америчке популарности у турском јавном мњењу (феномен који ми узимамо за веома значајан показатељ дестабилизације односа између две државе) директно узрокован конкретним дешавањима која су (током проучаване „декаде“) потресла билатералу Анкара-Вашингтон. Поменути каузалитет делимично смо потврдили упоређивањем резултата лонгитудиналног истраживања ставова турског јавног мњења, које је спровела агенција „Пју“, са тренутком одигравања кључних турбуленција у турско-америчким односима. Закључак до кога смо дошли јесте да се године у којима је дошло до погоршања, односно побољшања, америчког „имица“ поклапају са годинама у којим су се одиграли догађаји значајни за билатералне односе (нпр. парламентарно „Не“ и „Инцидент са капуљачама“, покретање иницијативе за усвајање Резолуције о геноциду над Јерменима у америчком Конгресу или ступање на председничку функцију Барака Обаме). Међутим, ово подударане указује и на чињеницу да само један део (и то знатно мањи) турске популације снажно реагује на превирања на спољнополитичком плану. С друге стране, поменута истраживања показала су да од 2002. године, када је дошло до драстичног пада америчке популарности, негативна слика САД представља доминантну константу у ставовима турских грађана.

Овакав резултат делимично релативизује тврдњу коју смо изнели у хипотези Х10, али је не оспорава у потпуности. Како батерија питања поменутих истраживања у себи није садржала конкретно питање које би дало одговор због чега испитаник има негативно мишљење о САД, ми смо анализу резултата који се тичу односа турских грађана према Америци надоградили анализом ставова које турски грађани имају по питању улоге демократије и ислама у турском друштву. Одговори на ова питања омогућили су нам да одбацимо (у широј јавности веома популарну) претпоставку да процес исламизације турске државе и друштва игра важну улогу у расту анти-американизма и еуро-скептицизма. Наиме, добијени резултати показали су да у турској постоји раст тренда афирмативног односа грађана према увећању улоге ислама у политичком и друштвеном животу, али такође показују и апсолутну и неупитну преданост Турака демократском и секуларном моделу државе и друштва.

Стога сматрамо да феномен широке заступљености анти-американизма међу турским грађанима није оправдано тумачити нити „растућом“ исламизацијом друштва, нити позивањем на Хантингтонски концепт *сукоба цивилизација*.

У недостатку валиднијег одговора ми смо претпоставили како је иницијално кварење турско-америчких односа 2003. године, појачано накнадним билатералним трвењима, пресудно утицало на формирање негативних ставова о Америци код већинског дела турских грађана и да су они током читаве анализиране деценије остали доследни овим уверењима. Стога сматрамо да је и хипотеза Х10 у највећој мери потврђена.

На сличну претпоставку ослонили смо се и приликом објашњења тренда све тенденциознијег истицања исламистичке компоненте *државног идентитета* у турској спољној политици (хипотеза Х11). Повод за јаче истицање исламистичких обележја протумачили смо успешном применом Боздаглиоглуовог концепта повратне спреге у интеракције *државног идентитета* и спољне политике. Другим речима, све јаче „бојење“ турског *државног идентитета* (који смо у теоријском делу дисертације јасно дистанцирали од концепта *националног идентитета*) исламистичким „бојама“ објаснили смо све чешћим и већим неслагањима између Турске и Запада (САД и ЕУ).

Узевши у обзир чињеницу да су наше посебне и појединачне хипотезе у највећем броју потврђене (неке ако не у потпуности, онда барем делимично), можемо закључити како је ова дисертација обезбедила ваљану аргументацију полазној хипотези (Х1) којом тврдимо да су узроци захлађења односа између Турске и САД, након што је исламистичка АКП дошла на власт, првенствено реалполитичке тј. прагматичне природе, те да стога овај феномен не треба посматрати искључиво кроз призму цивилизацијских разлика.

Потврдом наведених хипотеза, извршених уз помоћ одабраних тероријских модела и анализе секундарних емпиријских података, сликовито смо показали како повод овог захлађења пре свега леже у различитом гледишту Анкаре и Вашингтона како на питање улоге коју турска „игра“ у њиховом билатералном односу, тако и на питање њене шире међународне улоге. Даља „ескалација“ захлађења резултат је

реалполитичког настојања сваке стране понаособ да билатерални однос креира у складу са својим виђењем истог, што неминовно изазива антагонизацију друге стране. Растући анти-американизам у Турској, како и јаче истицање исламистичких елемената њене спољне политике, логична је последица овог антагонизма, као и турских амбиција да дијадни однос са САД моделује тако да себи прибави већи степен спољнополитичке самосталности.

8.2.Остварени научни и шири друштвени допринос

Када је реч о оствареном научном доприносу, на првом месту потребно је истаћи да наша дисертација представља важан корак ка бољем и систематичнијем разумевању турско-америчких односа и актуелне турске спољне политике *per se*. У ширем контексту она такође представља и скроман допринос даљем расветљавању начина на који функционишу савремени међународни односи.

Поред датих одговора на постављена питања о природи захваљења турско-америчких односа, иницијалним узроцима удаљавања ове две државе, разлозима њиховог даљег неслагања, поводима за раст анти-американизма међу турским грађанима и мотивима јачања исламистичког „префикса“ у турској спољној политици, важан научни допринос остварен је применом одабраних теоријских концепата на наш истраживачки проблем. Стога коначни резултат дисертације треба посматрати као својеврсну студију случаја у оквиру које смо тестирали Лејкову *теорију о хијерархијама у међународним односима*, Оранов концепт *средње силе*, Бремеров, Свејсов, Остервелдов, Новлесов и Шелекенсов концепт *стожерне државе*, Нојманов концепт *употребе Другог* у међународној политици и Боздаглиоглуов *интерактивни модел* повратне спреге идентитет-спољна политика.

Успешна примена ових теоријских концепата у објашњењу узорка захваљења односа између Турске и САД (и у ширем смислу, начина на који функционишу односи између ове две државе) представља снажан аргумент у прилог потврде њихове исправности и даље употребљивости.

Важан научни допринос дисертације лежи и у ауторовој допуни поменутих теорија, као и развијању неколицине оригиналних теоријских концепата који су нам послужили да подробније аргуменујемо постављене хипотезе. Пре свега ради се о додатним индикаторима безбедносних хијерархија којима смо „ојачали“ главне индикаторе које је предложио Дејвид Лејк. Ове додатне индикаторе ми смо употребили како би јаче поткрепили хипотезу о безбедносној потчињености Анкаре у односу на Вашингтон. Такође, ту је и „синкретичко“ сједињавање Орановог концепта *средње стратешке силе* са Бремеровим и Свејсовим, Остервелдовим, Новлесовим и Шелекенсовим концептом *стојерне државе*, изведено како би обезбедили адекватнију дефиницију *средње силе* неопходну да би смо на адекватан начин објаснили актуелне турске спољнополитичке амбиције. Нојманов концепт *употребе Другог* такође је искоришћен на иновативан начин, тако што смо кохезивну функцију *Другог*, у односу на кога се потврђује европско *Сопство*, пренели са (отоманске) Турске на САД, што нам је омогућило да у великој мери одбацимо тумачења која „раскол“ између Анкаре и Вашингтона виде као последицу убрзане исламизације турског друштва наметнуте од стране владајуће АКП.

Када је у питању оригинални теоријски допринос он је остварен разрадом разлике између појмова *национални идентитет* и *државни идентитет*, као и елаборацијом дистинкције између *дугорочне спољнополитичке оријентације* и *краткорочне спољнополитичке оријентације*. Ови концепти су у нашој дисертацији детаљно разрађени, са јасно акцентованим узрочно-последичним везама које постоје између њих, те се као такви могу употребити и у будућим истраживањима спољнополитичког понашања (појединачних) држава.

Остварену научну вредност представља и посебност аргументације која је коришћена у дисертацији. Реч је о успешно оствареној еkleктичкој синтези два различита теоријска приступа - реализма и конструктивизма. Сматрамо да наше истраживање може бити подстицај другим истраживачима (заинтересованим за ову, или сродне теме) да се одваже на превазилажење ограничења које им намеће теоријски монизам и да пригрле еkleктицизам који почива на комбиновању теорија различитих „школа“ у оквиру науке о међународним односима. Потребно је истаћи и

то да се мултидимензионални аналитички приступ, којим смо се користили у истраживању (тј. анализа проблема захлађења турско-америчких односа на три аналитичка нивоа), оствареним резултатима препоручио за даља проучавања како билатералних односа савремених држава, тако и њихових појединачних спољних политика.

Напоследку, сматрамо да наша дисертација представља значајан допринос обогаћивању фонда научне литературе која се бави турско-америчким односима и спољном политиком Републике Турске, али и многим другим питањима попут савремених билатералних односа, међународних хијерархија, спољне политике *средњих сила*, спољнополитичким оријентацијама држава и улогом идентитета у међународној политици.

Како смо већ истакли, о турско-америчким односима, као и о великом спољнополитичком „заокрету“ Анкаре након доласка АКП-а на власт, написан је немали број научних монографија, научних радова и анализа различитих форми [од публикација из области истраживачког новинарства до тзв. *упутстава за практичне политике* (енг. *policy paper*)]. Међутим, највећи број њих објављен је на енглеском или турском језику, док је у нашој земљи (упркос великом интересовању) приметан мањак академске и стручне литературе која на српском језику обрађује ову тему. Чак и када на домаћој научној сцени наиђемо на монографије и радове посвећене улози Турске у савременим међународним односима (било да се ради о преводима страних или радовима овдашњих аутора) у очи упада чињеница да се у њиховом истраживачком фокусу првенствено налази питање турске спољне политике према балканским државама. С обзиром да домаћи аутори турску спољну политику тумаче доминантно путем тзв. неосманистичке парадигме можемо констатовати како су досадашња проучавања овог проблема у нашој научној заједници вршена исључиво на нивоу *микро* анализе. Реч је о научној и стручној литератури (пре)доминантно базираној на дескриптивној анализи државне тј. неосманистичке идеологије оличене у спољнополитичкој доктрини владајуће АКП и делима Ахмета Давутоглуа као њеног главног идеолога. Стога сматрамо да наша дисертација, која нуди анализу овог проблема на *макро*, *мезо* и *микро* нивоу тј. која питању турске спољне политике

приступа у подједнакој мери са глобалног, регионалног и националног становишта, може обезбедити значајан допринос бољем разумевању ове државе чији је политички, економски и културни утицај у нашем окружењу све већи.

Када је у питању друштвени допринос дисертације, сматрамо да се он у највећој мери огледа у упознавању академске, али и шире (заинтресоване) јавности, са разликама у актуелним спољнополитичким циљевима Турске и САД. Расплитање замршеног клупка узрока који су, на различитим нивоима, довели до захлађења односа између ова два „традиционална“ савезника, омогућиће нам да свеобухватније сагледамо значај промена кроз које Турска пролази на почетку новог миленијума. Ово сазање представља преудуслов за боље разумевање турске спољне политике и њених спољнополитичких амбиција усмерених како на Балкан, тако и на друге регионе. Такође, с обзиром да наша дисертација представља објективну, научну анализу турско-америчких односа, она читаоцу пружа непристрастан академски увид у проблематику, који је у потпуности лишен идеолошких и дневно-политизованих тумачења која се неретко срећу у иностраним и домаћим академским круговима.

Посебно важан друштвени допринос огледа се у нашем критичком односу према провлађујућим тумачењима актуелне турске спољне политике у овдашњој научној заједници и широј јавности. Реч је о покушајима да се овај проблем објасни искључиво са становишта турских неоимперијалних амбиција, које се најчешће, готово догматски, повезују са процесом реисламизације турске државе и друштва. Ми смо у дисертацији изнели аргументе због којих сматрамо да је овакав приступ (најблаже речено) упрошћен, те смо путем продубљивања увида у односе Турске и САД (као највеће савремене светске силе) покушали да понудимо и алтернативно тумачење актуелне трансформације кроз коју Турска пролази како на унутрашњем, тако и на међународном плану. Ово алтернативно тумачење може бити од велике користи за Србију (пре свега за домаћу научну и политичку елиту) јер нам оно може помоћи да боље спознамо у којој мери су турске спољнополитичке амбиције остварљиве, а која су њена структурна ограничења.

8.3. *Quo vadis Erdogan?*

Последње странице ове дисертације исписане су тачно на годишњицу неуспелог „јулског“ пуча, након кога у Турској више ништа није исто. Нови ветрови дувају на Босфору и њихов правац није лако одредити. Разлог томе није (како би се из теме наше дисертације дало претпоставити) нека већа турбуленција на глобалној или регионалној сцени. Напротив, колико год да су бурне биле међународне околности у којима се Турска нашла у протеклих неколико година, оне су овога пута у мањој мери утицале на спољнополитичке трајекторије Анкаре него унутрашњи политички фактори. Наставак сиријског грађанског рата, борба против ИД-а, „надгорњавања“ са Москвом, одлазак Барака Обаме, долазак Доналда Трампа, све су то важни елементи актуелне турске спољнополитичке једначине. Међутим, ова рачуница ни изблиза није потпуна уколико се у њу не урачунају поменута домаћа превирања попут „Корупционашке афере“, обнове сукоба са ПКК-а, терористичких напада ИД-а (у Истанбулу и другим градовима широм Турске), прошлогодишњег неуспелог пуча и, наравно, референдумског изјашњавања о уставним променама. Сва ова дешавања довела су до радикализације унутрашње политичке сцене, што је каузално променило начин на који Анкара руководи својом спољном политиком.

Та промена лако је уочљива управо у односу Турске према САД и ЕУ. Иако су Индекс војног присуства и Индекс независних савезништава остали готово непромењени (баш као и „испоруке“ војне помоћи и чињеница да је америчко нуклеарно оружје и даље безбедно похрањено у Инцирлику), чини се да поменути процес редефинисања хијерархије све више узима маха. Оштрина оптужби које је Анкара одмах након пуча упутила Вашингтону, њено поново окретање Москви и Ирану, као и актуелно топло-хладно „поигравање“ са Трамповом администрацијом, указују на пораст турског (спољнополитичког) самопоуздања и на све агресивинији приступ Анкаре регионалној политици, што се јасно могло видети на примеру недавно предузете војне операције *Штит Еуфрата*.

Такође, заоштравање односа са ЕУ, које је започело одмах након „јулског“ пуча, када се Турска суочила са бројним критикама које су на њен рачун стизале од стране европских званичника (због најаве поновог увођења смртне казне и све драстичнијих кршења грађанских права током анти-гуленовских чистки) показало је ново лице Турске и нову „чврстину“ у опхођењу Анкаре према Бриселу. Забране скупова турске дијаспоре (на којима је требало да учествују турски министри и високи функционери АКП-а) у Холандији, Аустрији и Немачкој за последице су имале незапамћено гневну и увредљиву реторику Ердогана и других турских званичника, пропраћену претњама да ће Турска одустати од ЕУ интеграција (о чему би грађани ове земље ускоро могли одлучивати на још једном референдуму).

Одакле потичу оваква самоувереност и агресивност? Одговор на ово питање је једноставан. Не ради се ни о каквом изненада оствареном преимућству у односу на САД и ЕУ. Напротив, како се ближи војни пораз ИД-а, Анкари су неопходни добри односи са Вашингтоном како би обезбедила већи маневарски простор за спречавање настанка независне курдске државе, било на територији Ирака, било на територији Сирије. Па ипак, турске власти последњих месеци готово са висине преговарају са, још увек „неискаљеном“, Трапповом администрацијом. Ердоган од Трампа захтева да САД престану да снабдевају сиријске Курде оружјем и то чини са истим оним ауторитарним тоном којим је недавно и европске лидере назвао фашистима. Управо ту се крије одговор на питање о „извору“ новостечене турске самоуверености и њене нарастајуће спољнополитичке снаге. Реч је убрзаној ауторитаризацији турске државе и друштва, у којој воља једног човека - Реџепа Тајипа Ердогана, бива све јача, све утицајнија и, на послетку, све мање зауздана.

У Турској важне политичке и безбедносне одлуке све више зависе искључиво од Ердогана, који је из свог окружења уклонио сараднике од интегритета (укључујући и Ахмета Давутоглуа, који је крајем маја 2016. био приморан да поднесе оставку на дужност премијера и на функцију председника владајуће партије). Уместо њих турски председник се окружио политичким фигурама недовољно јаким да „ублаже“ његову ауторитарну политику. Како је владајућа партија успела да у

потпуности овлада законодавном, извршном и судском власти, на институционалне механизме контроле његове самовоље тешко да се може рачунати.

Куда ће Ердоган одвести Турску? На унутрашњем политичком плану евидентно је да тај пут води ка јаком председничком систему са снажним ауторитарним обележјима. У складу са овим трендом, на спољнополитичком плану треба очекивати наставак турског „осамостаљења“ од САД и њено јаче дистанцирање од ЕУ. Када је у питању хијерархијски однос између Анкаре и Вашингтона, можемо претпоставити да ће се процес редефинисања хијерархије наставити и да ће ићи у правцу постепеног умањивања турске безбедносне потчињености. Ипак, ове две државе ће наставити да сарађују, јер и даље деле бројне заједничке регионалне интересе (пре свега жељу да се сиријски сукоб оконча уклањањем Башара ал-Асада са власти).

Са Бриселом ствари стоје другачије. Све су мање шансе да се турски приступни процес помери са мртве тачке, што већ сада представља перманенти извор турског беса, те није незамисливо да Ердоган ово питање ипак изнесе на референдум, како је недавно и обећао. Такође, уколико се обистини његова намера да у турски правосудни систем врати смртну казну, то може изазвати фатални раскол са Бриселом, који би Турску на дуже стазе „избацио“ из ЕУ орбите.

Узевши у обзир све претходно речено, да ли онда треба очекивати да ће Ердоган заиста скренути Турску са Ататурковог „западног пута“?

Одговор на ово питање је „да“. Али ипак само у извесној мери. И само уколико Запад не покаже довољно „такта“ да испуни барем поједине турске (Ердоганове) политичке захтеве. Ако се то деси, доћи ће до радикалнијег заокрета унутар *краткорочне спољнополитичке оријентације* који Анкару може, на извесно време, одвести у загрљај Москве, Техерана и других источних партнера. Међутим (како смо већ детаљно објаснили у 2. и 7. поглављу) тај заокрет, ма колико снажан био, не може довести до промене турске *дугорочне* прозападне оријентације. За то је потребан знатно дужи временски интервал као неопходан предуслов за промену *националног идентитета*. Па чак и када би неопходни временски континуитет био остварен, извесно је да би се током њега издешавали још многи релевантни догађаји,

које би изнова могли утицати на промену *краткорочне оријентације*, чиме би овај процес био осујећен.

Било како било, једно је сигурно, турска спољна политика, а у оквиру ње и односи Анкаре и Вашингтона, у наредном периоду зависиће првенствено од Ердоганове воље. Та чињеница учиниће турско „маневрисање“ у међународном простору у великој мери непредвидљивим, али самим тим и далеко изазовнијим за нека нова истраживања. Чини се да, упркос свим напорима уложеним у писање ове дисертације, Турска у великој мери и даље остаје енигма и да је њена „квadrатура круга“ још увек веома далеко од коначног разрешења.

ЛИТЕРАТУРА:

Монографије, зборници радова и научни чланци:

- Alexandrov, Maxym, „The concept of State Identity in International Relations: A Theoretical Analysis“, *Journal of International Development and Cooperation*, Hiroshima University, Vol. 10, No. 1/2003, pp. 33-46.
- Aliriza, Bulent. Flanagan, Stephen J, „Turkey’s evolving relations with Russia and Iran“, in Stephen J. Flanagan, *The Turkey, Russia, Iran Nexus driving forces and strategies*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington D.C, 2013, pp. 3-13.
- Ajzenhamer, Vladimir, „Long Turkish march - Turkey’s accession to the European Union benefits and barriers“, in: *The Membership of Bulgaria in the EU: Six years later*, Издателски комплекс - УНСС, Универзитет за национално и световно стопанство, Sofia, 2014 , pp. 215-226.
- Ајзенхамер, Владимир, „Анализирајући БРИК 'циглу' по циглу - Who are the BRIC(K)S of the 'Bright new world'“, *Економска Дипломатија - часопис за економско дипломатску праксу*, Институт за економску дипломатију, Београд, Год. V, Бр. 1/2011, стр. 47-57.
- Ајзенхамер, Владимир, „Политички експеримент који траје - политички систем Исламске Републике Иран“, *Азијске свеске*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Vol 1, No.1/2012, стр. 71-87.
- Ајзенхамер, Владимир, „Како ‘читати’ савремене америчко-турске односе: Аналитички осврт на академску и стручну литературу“, *Међународни проблеми*, Институт за међунаордну политику и привреду, Београд, Вол. LXVIII, No. 1/2016., стр. 24-54.
- Ајзенхамер, Владимир, Јовановић, Наташа, „Анализа демократичности парламентарних избора у Републици Турској 2015. године са освртом на

- историјску генезу изборног процеса“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Vol. 49., No. 3., 2015, стр. 189-209.
- Ајзенхамер, Владимир. Роквић, Вања, „Демократизација цивилно-војних односа: упоредно искуство Републике Србије и Републике Турске“, у Ђорђе Станојевић, Младен Лишанин, *Србија и институционални модели јавних политика, проблеми и перспективе*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 226-239.
- Altunisik, Meliha, Özlem Tür, *Turkey: Challenges of Continuity and Change*, Rotledge, London and NEw York, 2005.
- Аристотел, *Метафизика*, Култура, Београд, 1976.
- Aslan, Ali, „The Foreign Policy-Hegemony Nexus: Turkey’s Search for a ‘New’ subjectivity in World Politics and its implications for US-Turkish Relations“, *Perceptions*, Center for Strategic Reasrch (SAM), Ankara. Vol. XVII, No. 4/2012, pp. 159-184
- Бакрак, Питер, Барац, Мортон, „Два лица моћи“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, Вол. XIII, Но, 1-4/2006, стр. 57-68.
- Балетић, Милован, *Повратак жидова у земљу Израелову*, Глобус, Загреб, 1988.
- Ballin, Ernest Hirsch, *Christianity and the Future of Christian Democracy - Salting politics with compassion*, Tilburg University, Thee Netherlands, 2013.
- Barkey, Henry J, Fuller, Graham E, *Turkey’s Kurdish question*, Rowman&Littlefield publishers, inc. Lanham, Boulder, New York, Oxford, 1998.
- Baudner, Joerg, „The evolution of Turkey’s foreingh policy under the AK Party government“, *Insight Turkey*, SETA, Ankara, No. 3/ 2014, pp. 79-101.
- Беј, Есад, *Алах је велики*, Ново дело, Београд, 1991.
- Bernard, Cheryl, *Civil democratic Islam, partners, resources, ans strategies*, RAND Corporation, Santa Monica, 2003.
- Бесли, Хусеин, Озбај Омер, *Р. Тајип Ердоган - Рађање лидера*, Добра књига, Сарајево, 2011.

- Bilgin, Hasret, „Foreign Policy Orientation of Turkey’s Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of tge AKP and Refah“, *Turkish Studies*, Routledge, London, Vol. 9., No. 3/, pp. 407-421.
- Богдановић, Марија, „Метод случаја“ у: Богдановић, Марија, Мимица, Аљоша (ур.), *Социолошки речник*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007, стр. 312-314.
- Bougarel, Xavier, „Balkan Muslim Diasporas and the Idea of a 'European Islam'“ in: Tomislav Dulić et all (eds.), *Balkan Currents. Essays in Honour of Kjell Magnusson*, Uppsala: Uppsala Multiethnic Papers 49, 2005, pp. 147-165.
- Bozdaglioglu, Yücel, *Turkish foregin policy and Turkish identity - A constructivist approach*, Routledge, New York & london, 2003.
- Braudel, Fernand, *On History*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- Bremmer, Ian, *Every nation for it self. Winners and Losers in a G-Zero World*, Portfolio Penguin, London, 2012.
- Brown, Cameron S, „Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003“, *Turkish Studies*, Routledge, New York & London, Vol. 8, No. 1/2007, pp. 85-119.
- Cagaptay, Soner, „The November 2002 Elections and Turkey’s New Political Era“, *Middle East Review of International Affairs*, Rubin Center for Reasrch in International Affairs, Herzliya, Vol. 6, No. 4/2002, pp. 42-48.
- Cohen, Ariel, „Washington concerned as Turkey leaving the West“, *Turkish Policy quarterly*, Vol. 9, No. 3, Fall 2010, pp. 25-35.
- Cox, Sean Michael, „One calorie Islam : Turkey’s light Muslims and the West“, *Turkish Policy Quarterly*, Istanbul, Vol. 2., No. 1., 2003, pp. 47-56.
- Чомски, Ноам, *Моћ и терор*, Вулкан, Београд, 2013.
- Dağcı, Gül Tuba, „Turkey-US Relations in Justice and Development Party’s Era“, *Alternatives:Turkish journal of international relations*, Yalova University, Istanbul, Vol. 11, No. 2/2012, pp. 1-11.
- Dagi, Ihsan D, „Transformation of Islamic political identity in Turkey: Rethinking the West and westernatization“, *Turkish Studies*, Rotledge, London, Vol. 6., No. 1/2005, pp. 21-37.

- Дал, Роберт, „Моћ“, *Нова српска политичка мисао*, Београд. Вол. XIII. Но. 1-4/2006., стр. 35-55.
- Davutoglu, Ahmet, „Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007“, *Insight Turkey*, SETA, Ankara. Vol. 10, No.1/2008, pp. 77-96.
- Davutoglu, Ahmet, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, SAM Vision Papers, Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, No. 3/2012.
- Давутоглу, Ахмет, *Стратегијска дубина - Међународни положај Турске*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Donnelly, Jack, „Реализам“, у Дејан Јовић (Ур.), *Теорије међународних односа - Реализам*, Поличка култура, Загреб, 2013, стр. 39-67.
- Ђурић, Живојин. Ајзенхамер, Владимир, „Политички систем Турске на размеђу кемализма и исламизма“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Вол.34, Но. 4/2011, стр. 441-466.
- Ђурић, Михаило, *Из историје античке филозофије, Изабрани списи, Књига 1*, Службени лист и Терсит, Београд, 1996.
- Ђурић, Слађана, *Истраживање безбедности, квалитативни приступ*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2013.
- Ђурковић, Миша, „Односи Турске и Сједињених Америчких Држава“, у Александар Раковић, Миша Ђурковић, *Турска регионална сила?*, Институт за Европске студије, 2013., стр. 120-137.
- Ehteshami, Anoushiravan, Suleyman Elik, „Turkey’s growing relations with Iran and Arab Middle East“, *Turkish Studies*, Routledge, New York and London, Vol. 12, No. 4/2011, pp. 643-662.
- Еко, Умберто, *Име руже*, Вечерње новости, Београд,
- Eligur, Banu, „Are Former Enemies Becoming Allies? Turkey’s Changing Relations with Syria, Iran and Israel Since the 2003 Iraqi War“, *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, No. 9., 2009, pp. 1-8.
- Firila, Anat Lapidot, „Turkey’s search for a 'third option' and its impact on relations with U.S. and Israel“, *Turkish Policy Quarterly*. Vol. 4, No. 1, Spring 2005, pp. 1-9.

- Gordon, Philip. Taspinar Omer, *Winning Turkey - How America, Europe and Turkey can revive a fading partnership*, Brookings institution press, Washington D.C, 2008.
- Gözen, Ramazan, „Turkish - American Relations in 2009“, *Perceptions*, Center for Strategic Reasrch (SAM), Ankara, Vol. XV, Number 3-4/2010, pp. 49-77.
- Griffiths, Martin, Roach, C. Steven, Solomon, Scott, M. *Fifty key thinkers in International Relations - Second edition*, Routledge, New Yourk & London, 2009.
- Güney, Aylin, „An Anatomy of the Transformation of the US - Turkish Alliance. From ‘Cold War’ to ‘War on Iraq’“, *Turkish Studies*, Routledge, Vol. 6, No. 3/2005, pp. 341-359.
- Gurel, Perin, „Turkey and United States after World War I: National Memory“, Local Categories, and Provincializing the Transnational, *American Quarterly*, Vol. 67, No. 2/2015, pp. 353-376.
- Jackson, Robert, Sorensen, George, *Introduction to International Relations, Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Jepperson, Ronal L, Wendt Alexander, Katzenstein, Peter, J, „Norms, Identity and Culture in national Security“ in Peter Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York, Columbia Unniversity Press, 1996, pp. 33-75.
- Joshi, Shashank, Stein, Aaron, „Not quite ‘zero problems’ - Ankara’s troubles in Syria“, *RUSI Journal*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Vol. 158 No. 1/2013, pp. 28-38.
- Јовановић, Наташа, „Значај изборне политичке културе за одржавње и развој минималног нивоа демократије - Пример Републике Тунис“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитака, Београд, бр. 148/2015, стр. 202-223.
- Kanat, Kilic Bugra, *A tale of four Augustus. Obama Syria policy*, Seta, Ankara, 2015.
- Kane, Sean, „The Coming Turkish Iranian competition in Iraq“, *Special Report*, United States Institute of Peace, Washington, 2010.

- Kibaroglu, Mustafa, „Turkey and Israel Strategize“, *Middle East Quarterly*, Vol. 9, No.1/2002, pp. 61-65.
- Ковач, Митар, Поповић, Милан, „Европска енергетска безбедност и Руска федерација“, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, Зима/2013, стр. 22-46.
- Kusnher, David, „Before and Beyond the 'Freedom Flotilla': Understanding Turkish–Israeli Relations“, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Routledge, Vol. IV, No. 3/2010, pp. 21-31.
- Lake, David, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2011.
- Lake, David, „Why ‘isms’ are evil: Theory, epistemology, and academic sects as impediments to understanding and progress“, *International Studies Quarterly*, Vol. 55, Issue 2/2011., pp. 465-480.
- Лалић, Војислав, *Турска без Ататурка - Потресци на Босфору*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Landau, Jacob, M, „Johnson’s 1964 letter to ingnu and the Greek lobbying at the White house“, *The Turkish yearbook of International Relations*, Ankara University Press, Vol. 14/1974, pp. 45-58.
- Larabee, Stephen, Lesser, Ian, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, U.S., 2003.
- Ловрић, Миодраг, *Основи статистике*, Економски факултет, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, 2008.
- Лукић, Радомир, *Историја политичких и правних теорија - I књига*, Научна књига, Београд, 1973.
- Лукс, Стивен, „Моћ: Једно радикално схватање“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, Вол. XIII, Но. 1-4/2006, стр. 69-110.
- Kissinger, Henry, *Мемоари, Књига прва*, Vjesnikova Press agencija, Zagreb, 1981.
- Kristensen, Hans M, *U.S. Nuclear weapons in Europe: A review of post-cold war policy, force levels, and war planing*, Natural Resources Council, Washington, D.C., 2005.
- Макијавели, Николо, *Владацац*, Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1999.

- Марковић, Милош Б, „Спољна политика Турске на почетку 21. века“, *Међународна политика*. Институт за међународну политику и пивреду. Год. LX, бр. 1136/2009, стр. 17-40.
- Mearshaimer, John J, „Структурални реализам“ у Дејан Јовић (Ур.), *Теорије међународних односа - Реализам*, Поолитичка култура, Загреб, 2013, стр. 87-105.
- Migdalovitz, Carol, *Iraq: Turkey, the Development of U.S. Forces and Related Issues, Congressional Research Service Report*, United States Congressional Research Service, 2003.
- Милосављевић, Славомир, Радосављевић, Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003.
- Милошевић, Зоран, „Турска потрага за донатором енергије - О енергетској сарадњи Русије и Турске“, у Александар Раковић, Миша Ђурковић (Ур.), *Турска регионална сила?*, Институт за Европске Студије, 2013, стр. 101-120.
- Мишчевић, Тања, *Придруживање Европској унији*, Службени Гласник, Београд, 2009.
- Morgentau, Henry, *Ambassador Morgentau's Story*, Doubleday, Page&Company, New York, 1919.
- Murphy, Sean D, „Role of bilateral defense agreements in maintaining the European security equilibrium“, *Cornell International Law Journal*, Vol. 24., Iss.3/1991, pp. 415-435.
- Нај, Џозеф, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.
- Нај, Џозеф, *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд, 2004.
- Nye, Joseph S, „Toward a Liberal Realist Foreign Policy: A Memo for the Next President“, *Harvard magazine*, Harvard Magazine Inc, Cambridge, Vol. 110, No.4/ 2008, pp. 36-38.
- Новичић, Жаклина, „Kenneth Waltz и неореализам“ у Дејан Јовић (Ур.), *Теорије међународних односа - Реализам*, Поолитичка култура, Загреб, 2013, стр. 264-289.
- Новичић, Жаклина, „Структурални релизам Кенета Волца“ у Милан Липовац, Драган Живојиновић (уред.). *Међународна безбедност - теоријски*

- приступи*. Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Академска књига, Београд, 2014, стр. 113-139.
- Нојман, Ивер, *Употреба Другог; „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Oğuzlu, Tarik, „Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?“, *Turkish Studies*. Routledge. New York & London, Vol. 9, No. 1/2008, pp. 3-20.
- Oğuzlu, Tarik, „Turkey and Europeanization of Foreign Policy?“, *Political Science Quarterly*, Academy of Political Science, New York, Vol.125, Issue 4/2010, 657-683.
- Oğuzlu, Tarik, „Turkey’s Eroding Commitment to NATO: From Identity to Interests“, *The Washington Quarterly*, Vol. 35, No. 3/2012, pp. 153-164.
- Oran, Baskin, „A proactive policy with many hunches on the back“ in: Kerem Oktem, Mehmet Karli Ayse, *Another empire? A decade of Turkey’s foreign policy under the Justice and Development Party*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012, pp. xvi-xxiii
- OSCE/ODIHR, *Republic of Turkey Parliamentary Elections 3 November 2002*, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2002.
- Özcan, Gencer, „Policy of Zero Problems with the Neighbours“, *IEMed Mediterranean Yearbook Med.2012*, European Institute of the Mediterranean (IEMed), Barcelona, 2012, pp. 59-63.
- Павловић, Јелена, Циновић, Владимир, Милошевић, Николета, „Теоријске претпоставке дискурзивних и наративних приступа у психологији“, *Психологија*, Друштво психолога Србије, Београд. Вол. 39. Но. 4/2006., стр. 365-381.
- Pariss, Mark, „Common Values, Common Interests? The Bush Legacy in U.S.-Turkish Relations“, *Insight Turkey*, SETA, Ankara, Vol.10, No. 4/ 2008, pp. 5-14.
- Park, William, „Obama, Turkey and the Middle east: Troubles ahead?“, *Turkish Policy Quarterly*, Istanbul, Vol. 7, No 4/ 2008, pp. 17-24.
- Платон, *Држава*, Београдски графичко-издавачки завод, Београд, 2002.

- Sadik, Giray, *American Image in Turkey U.S. - Foreign Policy Dimension*, Lexington Books, 2009.
- Симић, Драган Р, *Наука о безбедности. Савремени приступи безбедности*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука Београд, 2002.
- Симић, Драган Р, „Још једанпут о 'четири велике дебате' (Цртице из историје науке о међународним односима)“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, Вол. 18, Но.4/2008, стр. 1465-1484.
- Симић, Драган Р, Живојиновић, Драган, „Конструктивистичка теорија и концепт националног интереса“, у Дејан Јовић (Ур.), *Конструктивистичке теорије међународних односа*, Факултет политичких знаности Свеучилиште у Загребу, Загреб, 2016, стр. 177-199.
- Sakallioglu, Cizre, „The Anatomy of the Turkish Military's Autonomy“, *Comparative Politics*, City University of New York, USA, Vol. 29., No. 2/1997., pp. 151-166.
- Sakkas, John, „The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967-74“, *Journal of Southern urope and the Balkans Online*, Taylor&Francis online, Vol. 6., No. 3/2004., pp. 245-257.
- Salih, Halil Ibrahim, *Reshaping of Cyprus: A Two-State Solution*, Xlibris Corporation, Bloomington, 2013.
- Satterthwaite, Joseph C, „The Truman Doctrine: Turkey“, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, SAGE publishing, Vol. 401, 1982, pp. 74-84.
- SETA Polity Brief, *The Impact of EU Reform Process on Civil-Military Relations in Turkey*, SETA Foundation for Political, Economic and Social Research, Ankara, no. 26/2008.
- Словић, Срђан, „Теоријски приступи Рејмона Арона и Ханса Моргентауа“, у Милан Липовац, Драган Живојиновић (уред.). *Међународна безбедност-теоријски приступи*. Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Академска књига, Београд, 2014, стр. 87-113.

- Stephen, Larabee, *Turkey as a U.S. security partner*, RAND Corporation, Santa Monica, 2008.
- Sundal, Fatma, „What has hapend in AKP years in Turkey: The condition of islamism, Turskish Islam synthesis and islamist violence“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, год. II, бр. 1/2008, pp. 13-29.
- Sweijts, Tim, Oosterveld, Willem Theo, Knowles, Emily and Schellekens, Menno, *Why are pivot states so pivotal? The role of pivot states in regional and global security*, *The Hague Centre for Strategic Studies*, Hague, 2014.
- Танасковић, Дарко, *Ислам - догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Танасковић, Дарко, *Велки повратак Турске? Неоосманизам или исламизам*, Службени гласник, Београд, 2015.
- Tanir, Ilhan, „How the Arab Spring is transforming Turkish-American relations“, *Turkish Policy quarterly*, Istanbul, Vol. 10, No, 3/2010, pp. 71-81.
- Tilley, Virginia Q, „The Ethnic State: The Structural Generation of Ethnic Conflict by the International System“, in Cris Toffolo (ed.), *Emancipating cultural pluralism*, State University of New York Press, 2003, pp. 37-55.
- Трапара, Владимир, *Време ресетовања - Односи Русије и Сједињених Држава у периоду од 2009. до 2012. године*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017.
- Трапара Владимир, Ајзенхамер, Владимир, „Политика Турске према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова“, у: Драган Ђукановић, Владимир Трапара, *Србија у Југоисточној Европи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013, стр. 285-307.
- Трифковић, Срђа, „Turkey as a regional power: neo-ottomanism in action“, *Политеа*, Бања Лука, бр. 2/2011, стр. 83-95.
- Türkmen, Füsun, „Turkish-American Relations: A Challenging Transition“, *Turkish Studies*, Routledge, New York & London, Vol. 10, No. 1, March 2009, pp. 109-129.

- Türkmen, Füsün, „How to Revitalize the Turkey-U.S. Relationship”, USAK Conference: „Obama’s Second Term: Realism, Change, & Continuity in Turkey-U.S. Relations“, February 5-6, 2013, Ankara.
- Uslu, Nasuh, „The cooperation amid problems: Turkish-American relations in the 1980s“, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara University Press, Vol. 27., 1997., pp. 13-30.
- Uslu, Nasuh, *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003.
- Üstün, Senem, „Turkey and the Marshall plan: strive for aid“, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara University, Vol. XXVII, 1997, pp. 31-52.
- Van Dijk, Teun A, „Discourse, power and access“ in Caldas – Coulthard; Coulthard (ed.) *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge, London and New York, 2003, pp. 84-107.
- Vander Lippe, John M, „The ‘other’ Treaty of Lausanne - The American public and official debate on Turkish-American relations“, *The Turkish yearbook of International Relations*, Ankara University Press, Vol. 23/1994, pp. 31-63.
- Вебер, Макс, *Привреда и друштво, књига 1*, Просвета, Београд, 1976.
- Вент, Александар, *Друштвена теорија међународне политике*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2014.
- Walker, Joshua, „Turkey’s imperial legacy: Understanding contemporary Turkey through its Ottoman past“, *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol. 3, No. 1/2009, pp. 494-508.
- Walker, Joshua, „The United States and Turkey: Can They Agree to Disagree?“, *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, No. 46, 2010.
- Walker, Joshua, „The United States and Turkey in a Changing World“ in Kerem Oktem, Ayse Kadioglu, Mehmet Karli, *Another empire? A decade of Turkey’s foreign policy under the Justice and Development Party*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012, pp. 143-163.

- Wendt, Alexander, „Anarchy is what States Make of It: the Social Construction of Power Politics“, *International Organization*, The MIT Press, Vol. 46, No. 2/1992, pp. 391-425.
- Wodak, Ruth, *The Discourse of Politic in Action: Politics as Usual*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Yegin, Mehmet, Ersoy, Eyup, *Turkey-US relations: Towards a multidimensional partnership*, USAK Reports NO: 13-05, USAK Center for American Studies, May/2013.
- Zannoty, Jim, Thomas, Clayton, *Turkey: Background and U.S. Relations*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, 2016.
- Zanotti, Jim, *Turkey-U.S. Defense Cooperation: Prospects and Challenges*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, 2011.
- Живојиновић, Драган, „Офанзивни и дефанзивни реализам“ у Милан Липовац, Драган Живојиновић (уред.). *Међународна безбедност - теоријски приступи*. Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Академска књига, Београд, 2014, стр. 139-161.

Медијски и интернет извори:

- *Путин у Турској*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1222648/Putin+u+Turskoj.html>, /11/4/2016/
- *Путин допутовао у Истанбул, главне теме Сирија и економија*, <http://www.vesti.rs/Vladimir-Putin/Putin-doputovao-u-Istanbul-glavne-teme-Sirija-i-ekonomija-2.html>, /11/4/2016/
- *Regret over Turkish troops' arrest*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3067319.stm, /13/4/2016/
- *Turks protest against Fallujah operations*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turks-protest-against-fallujah-operations.aspx?pageID=438&n=turks-protest-against-fallujah-operations-2004-11-27>, /13/4/2016/

- PEW Research Center, Global Indicators Database, *Opinion of the United States*, <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>, /28/8/2015/
- PEW Research Center, Global Indicators Database, *Opinion of the United States*, <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/response/Unfavorable/> /28/8/2015/
- *EU allies unite against Iraq war*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2683409.stm>, /15/4/2016/
- ‘Theory Talk #46: David A. Lake on Declining American Hegemony, Dyadic International Hierarchy, and the Seductiveness of Open Economy Politics’, *Theory Talks*, www.theory-talks.org/2012/01/theory-talk-46.html, /31/5/2016/
- *EU allies unite against Iraq war*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2683409.stm>, /15/4/2016/
- *History of the U.S. and Turkey*, http://turkey.usembassy.gov/us_diplomatic_interaction_turkey.html, /18/8/2016/
- John Kifner, „Armenian Genocide of 1915: An Overview”, http://www.nytimes.com/ref/timestopics/topics_armeniangenocide.html, /22/8/2016/
- President Woodrow Wilson's Fourteen Points, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, /22/8/2016/
- *The Peace Treaty of Sèvres*, <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>, /25/8/2016/
- *President Harry s. Truman's address before a joint session of Congress, March 12, 1947*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp, /16/9/2016/
- Şaban Çalış, *Turkey's integration with Europe: initial phases reconsidered*, SAM - Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Saban-Calis.pdf>, /18/9/2016/
- http://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_guarantee.pdf, /25/12/2017
- *Letter to Prime Minister Inonu from President Johnson dated June 5, 1964*, <http://www.cyprus-conflict.org/materials/johnsonletter.html>, /24/9/2016/

- *Official Web Site of The Grand National Assembly of Turkey,*
History, <https://global.tbmm.gov.tr/index.php/EN/yd/icerik/12>, /25/9/2016/
- *Agreement Between the United States and Turkey Supplementing and Extending the Agreement of March 29, 1980 for Cooperation on Defense and Economy. Effected by Exchange of Letters at Washington, March 16, 1987. Entered into Force March 16, 1987,* http://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/ctia_5977_001.pdf, /26/9/2016/
- <http://turkishpolicy.com/images/stories/2003-01-postelectionTR/TPQ2003-1-parris.pdf>, /5/6/2017/
- Sonia Roy, „The Kurdish issue“, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/04/22/the-kurdish-issue/view-all/>, /6/10/2016/
- <http://turkishpolicy.com/images/stories/2003-01-postelectionTR/TPQ2003-1-cox.pdf>, /1/10/2013/
- Noah Feldman, *Why shariah?*, http://www.nytimes.com/2008/03/16/magazine/16Shariah-t.html?_r=0, /1/10/2016/
- *Kraj Ataturkove државе,* [http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/939920/Kraj+Ataturkove + dr% C5% BEave!.html](http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/939920/Kraj+Ataturkove+%C5%BEave!.html), /17/12/2015/
- *Novi sukobi demonstranata i policije na protestima u Turskoj,* <http://www.politika.rs/sr/clanak/260293/Novi-sukobi-demonstranata-i-policije-na-protestima-u-Turskoj>, /13/10/2016/
- *Korupcionaška afera: Turska vlada na klimavim nogama,* <http://www.e-novine.com/svet/svet-tema/96158-Turska-vlada-klimavim-nogama.html>, /13/10/2016/
- *Turska vojska: Neћemo se мешати,* <http://www.in4s.net/index.php/turska-vojska-necemo-se-mesati/>, /13/10/2016/

- *Svetski mediji o pokušaju puča: Zašto puč u Turskoj nije uspeo?*, <http://www.politika.rs/sr/clanak/359272/Sta-se-zaista-dogodilo-u-Turskoj>, /13/10/2016/
- *У турској масовна хапшења због покушаја пуча*, <http://www.blic.rs/vesti/svet/u-turskoj-masovna-hapsenja-zbog-pokusaja-puca/95vqqw2>, /13/10/2016/
- *Constitution of the Republic of Turkey*, https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf, /19/6/2017/
- *Орхан Памук осуђен због рушења националног угледа*, <http://www.021.rs/story/Info/Svet/21816/Orhan-Pamuk-osudjen-zbog-rusenja-nacionalnog-ugleda.html>), /19/6/2017/
- Jürgen Gottschlich, *Arrested Journalist's Book Claims Turkish Police Infiltrated by Islamic Movement*, <http://www.spiegel.de/international/world/the-imam-s-army-arrested-journalist-s-book-claims-turkish-police-infiltrated-by-islamic-movement-a-755508.html>, /19/6/2017/
- *Record number of journalists in jail globally after Turkey crackdown*, <https://www.theguardian.com/media/greenslade/2016/dec/13/turkey-has-81-of-the-worlds-259-jailed-journalists-behind-bars>), /19/6/2017/
- PEW Research Center, Global Indicators Database, *Turks Divided on Erdogan and the Country's Direction*, <http://www.pewglobal.org/2014/07/30/turks-divided-on-erdogan-and-the-countrys-direction/>, /19/6/2017/
- *Only 17% of Turks believe Turkey will become an EU member*, <http://famagusta-gazette.com/only-of-turks-believe-turkey-will-become-an-eu-member-p16446-69.htm?iframe=true&width=100%&height=100%>, /19/6/2017/
- *Bagis: Turska će do 2023. postati članica EU-a*, <http://www.aa.com.tr/ba/tag/115108--bagis-turska-ce-do-2023-postati-clanica-eu-a>, /19/6/2017/
- *AK Party programme*, <https://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme#bolum>, /13/10/2016/

- *EU welcomes 10 new members*,
<http://edition.cnn.com/2004/WORLD/europe/04/30/eu.enlargement/>, /14/10/2016/
- *Турска: Економски стабилна, динамична земља*,
<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/turska-ekonomski-stabilna-dinamicna-zemlja>,
/23/11/2016/
- „Security Council authorizes International Security Force for Afghanistan; Welcomes United Kingdom’s offer to be initial lead nation“, Security Council, United Nations, Press release, 20 December 2001,
<http://www.un.org/press/en/2001/sc7248.doc.htm/>, /18/10/2016/
- *Powell: Iraq hiding weapons, aiding terrorists*,
<http://edition.cnn.com/2003/US/02/05/sprj.irq.powell.un/>, / 23/11/2016/
- *ЕУ уочи самита о највећем проширењу, 10/12/02 - 2002-12-10*,
<https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2002-12-10-1-1-85890292/668496.html>,
/1/6/2017/
- *Weapons inspectors leave Iraq*, <http://www.cbsnews.com/news/weapons-inspectors-leave-iraq/>, /23/11/2016/
- *China adds voice to Iraq war doubts*;
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/asiapcf/east/01/23/sprj.irq.china/>,
/23/11/2016/
- *France, Germany stand firm on Iraq*,
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/01/22/sproject.irq.schroeder.chirac/index.html>, /23/11/2016/
- *Report: Turkey OKs 20,000 U.S. troops*, http://articles.chicagotribune.com/2003-01-27/news/0301270198_1_kurdish-turkish-officials-turkey , /16/10/2017/
- Сјeverноатлантски уговор, чланак 4, <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/nato/o-nato-u/sjevernoatlantski-ugovor/>, /25/4/2017/

- *U.S. has 100,000 troops in Kuwait*,
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/02/18/sprj.irq.deployment/index.html>, /11/11/2016/
- *Turkish PM quits for Erdogan*,
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/europe/03/11/turkey.elections/>, /11/11/2016/
- *Concern grows over Turkish troops in Iraq*,<http://www.abc.net.au/news/2003-03-23/concern-grows-over-turkish-troops-in-iraq/1821690>, /11/11/2016/
- *Turkish fury at US Iraq 'arrests'*,
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3048090.stm, /11/11/2016/
- *US arrest of soldiers infuriates Turkey*,<https://www.theguardian.com/world/2003/jul/08/turkey.michaelhoward>, /11/11/2016/
- *Turks protest soldiers' detentions*,
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3049590.stm, /11/11/2016/
- *Turkey Drifts Further From U.S.*,<http://articles.latimes.com/2004/dec/14/world/fg-usturkey14>, /17/11/2016/
- PEW Research Center,
<http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>, /17/11/2016/
- *Turkish deputies refuse to accept American troops*,
<http://www.nytimes.com/2003/03/02/world/threats-and-responses-ankara-turkish-deputies-refuse-to-accept-american-troops.html?rref=collection%2Fbyline%2Fdexter-filkins>, 21/11/2016/
- *PKK Violence Mounts in Iran, Syria*, <http://www.hurriyetdailynews.com/pkk-violence-mounts-in-iran-syria.aspx?pageID=38&n=pkk-violence-mounts-in-iran-syria-2005-08-17>, /30/11/2016/
- *Hajji Ahmadi: PJAK fights for a confederal Iran*,<http://www.chris-kutschera.com/A/PJAK.htm>, /5/12/2016/

- *Iran vows to continue anti-PKK cooperation with Turkey*, <http://www.hurriyetdailynews.com/iran-vows-to-continue-anti-pkk-cooperation-with-turkey.aspx?pageID=438&n=iran-vows-to-continue-anti-pkk-cooperation-with-turkey-2005-08-15>, /5/12/2016/
- *Turkey, Iran Agree on Active Cooperation against Terror*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-iran-agree-on-active-cooperation-against-terror.aspx?pageID=438&n=turkey-iran-agree-on-active-cooperation-against-terror-2006-02-23>, /5/12/2016/
- *Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership*, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2006/68574.htm/>, /1/3/2017/
- *H.Res.106 - Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution*, <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-resolution/106/text>, /21/2/2017/
- *Desmond Butler, Gul Warns Against Armenian Genocide Bill*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/06/AR2007020601368.html>, /21/2/2017/
- *Sebnem Arsu, Turk warns against house genocide motion*, http://www.armenian-genocide.org/news.77/current_category.184/press_detail.html, /21/2/2017/
- *USA Today: Obama, make good on Armenia*, <http://armeniangenocide100.org/en/usa-today-obama-make-good-on-armenia-2>, /21/2/2017/
- *Michael Isikoff, D.C. angers Turkeyover Armenia*, <http://www.newsweek.com/dc-angers-turkey-over-armenia-103847>, /21/2/2017/
- *Glenn Kessler, White House And Turkey Fight Bill On Armenia*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/09/AR2007100902347.html>, /21/2/2017/
- *Charles Krauthammer, Pelosi's Armenian Gambit*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/18/AR2007101801579.html>, /21/2/2017/

- *Turkish MPs: Bush Administration Must Make Goodwill Gesture to Compensate for US House Committee Vote*, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101107a.shtml>, /21/2/2017/
- *Former Secretaries of State and Defense Object to H.Res.106, Letter of Secretaries of State to Speaker Pelosi*, <http://www.tc-america.org/files/news/pdf/forsec.pdf>, /22/2/2017/
- Tabassum Zakaria, Susan Cornwell, *House panel OKs Armenian genocide resolution*, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-armenians-idUSWAT00825320071010>, /21/2/2017/
- Henry Kissinger > quotes, https://www.goodreads.com/author/quotes/28442.Henry_Kissinger, /22/2/2017/
- *Turkish PM says genocide motion would hurt ties*, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-erdogan-idUSL1037820820071010?mod=related&channelName=politicsNews>, /22/2/2017/
- Carl Hulse, *Support Wanes in House for Genocide Vote*, http://www.nytimes.com/2007/10/17/washington/17congress.html?_r=1&ref=todayspaper&pagewanted=all&oref=slogin, /22/2/2017/
- Statement by Senator Obama on the Importance of US-Armenia Relations, January 19, 2008, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=93158>, /22/2/2017/
- Turkish Parliament approves Iraq invasion, <http://www.abc.net.au/news/2007-10-18/turkish-parliament-approves-iraq-invasion/701704>, /22/2/2017/
- *Bush: U.S. to work with Turkey against PKK*, http://news.xinhuanet.com/english/2007-11/06/content_7017415.htm, /22/2/2017/
- *In two terms, no mention of Armenian 'genocide'*, <http://www.politifact.com/truth-o-meter/promises/obameter/promise/511/recognize-armenian-genocide/>, /20/3/2017/

- *Presidential and Secretaries Travels Abroad*,
<https://history.state.gov/departments/travels/president/obama-barack>,
/4/3/2017/
- Michael Shear, Kevin Sullivan, *In Turkey, Obama Reaches Out to Muslim World*,
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/04/06/AR2009040600946.html>, /4/3/2017/
- *President Obama's Remarks in Turkey*,
<http://www.nytimes.com/2009/04/06/us/politics/06obama-text.html>, /4/3/2017/
- Видети: *Agreement Between the United States of America and the Republic of Iraq On the Withdrawal of United States Forces from Iraq and the Organization of Their Activities during Their Temporary Presence in Iraq*,
<https://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf>, /4/3/2017/
- *Обама повлачи трупе из Ирака пре рока*,
<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/40806/obama-povlaci-trupe-iz-iraka-pre-roka.html>, /4/3/2017/
- *Barack Obama offers Iran 'new beginning' with video message*,
<https://www.theguardian.com/world/2009/mar/20/barack-obama-video-iran>,
/4/3/2017/
- *The President's News Conference With President Abdullah Gul of Turkey in Ankara, Turkey, April 6, 2009*,
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=85974>, /4/3/2017/
- *Foreign Terrorist Organizations*,
<https://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>, /9/3/2017/
- *Post-cold War Policy - Isolating and punishing "rogue" states*,
<http://www.americanforeignrelations.com/O-W/Post-cold-War-Policy-Isolating-and-punishing-rogue-states.html#ixzz4bhVK0IRu>, /18/3/2017/

- *Demirel describes Greece: A 'rogue state'*,
<http://www.hurriyetdailynews.com/demirel-describes-greece-a-rogue-state.aspx?pageID=438&n=demirel-describes-greece-a-rogue-state-1999-02-23>, /18/3/2017/
- *PM calls Syria rogue state as Turkey, Russia in touch*,
<http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=517&nID=24255&NewsCatID=338>, /18/3/2017/
- PEW Research Center, Global Indicators Database, *Confidence in the U.S. President*, <http://www.pewglobal.org/database/indicator/6/country/224/>, /11/3/2017/
- *Official: Armenian genocide resolution unlikely to get full House vote*,
<http://edition.cnn.com/2010/POLITICS/03/06/us.turkey.genocide.debate>, /21/3/2017/
- *Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution*,
<https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-resolution/252/text>, /21/3/2017/
- *Armenian Genocide Resolution Passes US Congress Committee*,
<http://www.voanews.com/a/white-house-urges-congress-not-to-pass-armenian-genocide-resolution-86373862/113457.html>, /21/3/2017/
- *Turkey Criticizes House Committee Vote on Armenian Killings*,
<http://www.nytimes.com/2010/03/06/world/europe/06turkey.html>, 21/3/2017/
- *U.N. Approves New Sanctions to Deter Iran*,
<http://www.nytimes.com/2010/06/10/world/middleeast/10sanctions.html>, /22/3/2017/
- *EU to introduce new Iran sanctions*,
<https://www.theguardian.com/world/2010/jun/15/eu-sanctions-iran-nuclear-programme>, /27/3/2017/

- *Council Regulation (EU) No 961/2010 of 25 October 2010 on restrictive measures against Iran and repealing Regulation (EC) No 423/2007*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:281:0001:0077:EN:PDF> , /27/3/2017/
- *E.U. rules let Iran import, export oil, creating possible split from U.S. policy*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/10/27/AR2010102705507.html> , /27/3/2017/
- *Joint Declaration by Iran, Turkey and Brazil on Nuclear Fuel, May 2010*, <http://www.cfr.org/brazil/joint-declaration-iran-turkey-brazil-nuclear-fuel-may-2010/p22140>, /27/3/2017/
- *History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, /27/3/2017/
- *'South-south' diplomacy put to the test*, <https://www.ft.com/content/5b130342-62a4-11df-b1d1-00144feab49a>, /27/3/2017/
- Profile: Free Gaza Movement, <http://www.bbc.com/news/10202678>, /6/4/2017/
- *Turkish rights group's cargo ship to set sail with Gaza aid*, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=cargo-ship-will-set-out-to-gaza-to-deliver-aid-2010-04-13>, /6/4/2017/
- *Israeli Navy Storms Gaza Flotilla*, <https://www.youtube.com/watch?v=lsXxWJ6yARA>, /6/4/2017/
- *Turska povukla ambasadora iz Izraela, traži hitnu sednicu SB UN*, <http://www.blic.rs/vesti/svet/turska-povukla-ambasadora-iz-izraela-trazi-hitnu-sednicu-sb-un/yeh7eb7>, /6/4/2017/
- *Khristen Chick, Turkey closes airspace to Israeli flights, says Erdogan*, <http://www.csmonitor.com/World/terrorism-security/2010/0628/Turkey-closes-airspace-to-Israeli-flights-says-Erdogan>, /6/4/2017/
- *Barak Ravid, Israel Hits Back at Turkey Over Scuppered Air Force Drill*, <http://www.haaretz.com/israel-hits-back-at-turkey-over-scuppered-air-force-drill-1.6319> , /6/4/2017/

- Sebnem Arsu, Alan Cowell, *Turkey Expels Israeli Envoy in Dispute Over Raid*, <http://www.nytimes.com/2011/09/03/world/middleeast/03turkey.html>, 6/4/2017/
- *Turkey's Erdogan makes case for Islam and democracy in Tunisia*, <http://www.france24.com/en/20110915-turkey-erdogan-visits-tunisia-second-leg-arab-spring-tour-israel> , /17/4/2017/
- *United Nations Security Council Resolution 1973*, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/17/libya.civil.war/index.html?hpt=T2/> , /22/4/2017/
- Ademola Abass, *Assessing NATO's involvement in Libya*, <https://unu.edu/publications/articles/assessing-nato-s-involvement-in-libya.html> , /22/4/2017/
- *U.N. Security Council approves no-fly zone in Libya*, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/17/libya.civil.war/index.html?hpt=T2/> , /22/4/2017/
- *Turkey issues „final word“ to Syria*, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-syria-davutoglu-idUSTRE77E43G20110815>, /25/4/2017/
- *Defecting troops form 'Free Syrian Army', target Assad security forces*, http://www.worldtribune.com/worldtribune/WTARC/2011/me_syria0973_08_03.asp/, /25/4/2017/
- *Анкара: Сирија оборила турски борбени авион*, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:385370-Ankara-Sirija-oborila-turski-borbeni-avion> , /25/4/2017/
- Justyna Pawlak, Sebastian Moffett, *NATO condemns Syria over downed Turkish plane*, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-nato-idUSBRE85P0IN20120626>, /25/4/2017/
- *NATO 'Stands' With Turkey But Does Not Invoke Article 5*, <http://www.rferl.org/a/turkey-syria-nato/24625900.html>, /25/4/2017/

- Ajhan Šimšek, Darko Janjević, *Zašto Turskoj trebaju rakete „Patriot“?*, <http://www.dw.com/sr/za%C5%A1to-turskoj-trebaju-rakete-patriot/a-16400808> , /25/4/2017/
- Leon Štebe, Jasmina Roze, *Bundesver i „Patriot“ stižu u Tursku*, <http://www.dw.com/sr/bundesver-i-patriot-sti%C5%BEu-u-tursku/a-16504952> , /25/4/2017
- Sergei Markedonov, Natalya Ulchenko, “Turkey and Russia: An Evolving Relationship“, Carnegie Endowment for International Peace, August 19, 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/08/19/turkey-and-russia-evolving-relationship>, /1/5/2017/
- *Putin Wins Turkey's Approval Of South Stream Route*, http://www.rferl.org/a/Putin_In_Turkey_Seeking_Approval_For_South_Stream_Route/1793851.html, /1/5/2017/
- *Syria, USSR Treaty of friendship, Cooperation which remains in force*, <https://sputniknews.com/middleeast/201510011027817141-Treaty-of-Friendship-Cooperation-Between-USSR-Syria-Which-Remains-in-Force>, /3/5/2017/
- *Rusija uložila veto na rezoluciju UN o Siriji o napadu u Siriji*, <http://www.blic.rs/vesti/svet/rusija-ulozila-veto-na-rezoluciju-un-o-siriji-o-napadu-usoriji/jm2ceq5>, /3/5/2017/
- *Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria as Russian Federation, China Veto Text Supporting Arab League's Proposed Peace Plan*, UN Security Council, Meeting coverage, <http://www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm>, /3/5/2017/
- *Syria's future matter for Syrians – Moscow, Ankara*, https://sputniknews.com/voiceofrussia/2012_07_18/Syria-future-matter-for-Syrians-Moscow-Ankara/ , /3/5/2017/
- *Русија: потврђена победа Путина*, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=03&dd=05&nav_id=58700, /5/5/2017/

- Worldometers, *Turkey Population*, <http://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/> , /21/6/2017/
- The Heritage foundation, <http://www.heritage.org/defense/report/global-us-troop-deployment-1950-2003> , /22/6/2017/
- The Huffpost, http://www.huffingtonpost.com/findthebest-/here-are-all-the-active-us-troops_b_7128564.html , /22/6/2017/
- Worldometers, <http://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/>, /22/6/2017/
- *Relations between Turkey–Syria* <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey%E2%80%93syria.en.mfa>, /26/6/2017/
- *Dictionary of Military Terms: Military Assistance Program*, http://www.dtic.mil/doctrine/dod_dictionary/, /29/6/2017/
- Defence Security Cooperation Agency, *Foreign Military Sales (FMS)*, <http://www.dsca.mil/programs/foreign-military-sales-fms>, /29/6/2017/
- Defence Security Cooperation Agency, *Foreign Military Financing (FMF)*, <http://www.dsca.mil/programs/foreign-military-financing-fmf>, /29/6/2017/
- Defence Security Cooperation Agency, *International Military Education and Training programs (IMET)*, <http://www.dsca.mil/programs/international-military-education-training-imet>, /29/6/2017/
- Defence Security Cooperation Agency, *Excess Defense Articles transfers (EDA)*, <http://www.dsca.mil/programs/excess-defense-articles-eda>, /29/6/2017/
- Javier Mediavilla, „Looking at History through US Foreign Military Sales“, <https://theblogbyjavier.com/tag/foreign-military-sales/>, /29/6/2017/
- Tamara Gabelnick, *Turkey: Arms and Human rights*, http://fpif.org/turkey_arms_and_human_rights/, /29/6/2017/
- *U.S./Turkey: Relations Still Racked By Mutual Distrust Despite Attempts To Mend Fences*, <https://www.rferl.org/a/1103825.html>, /16/ 6/2017/

- *Europe and America Must Stand United*,
<https://www.globalpolicy.org/component/content/article/168/36565.html>,
/17/10/2017/
- *Statement of the Vilnius Group Countries*,
http://www.novinite.com/view_news.php?id=19022, /17/10/017
- *The Defence Planning Committee*,
http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49201.htm , /31/5/2017/
- PEW Research Center,
<http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>, /6/6/2017/
- PEW Research Center, Global Indicators Database, *Opinion of the United States*,
<http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/224/>, /28/8/2015/
- *The Halki Seminary and the Patriarchate's Existential Crisis*,
<http://asbarez.com/68870/the-halki-seminary-and-the-patriarchates-existential-crisis/>, /11/6/2017/
- PEW Research Center, <http://www.pewglobal.org/database/custom-analysis/indicator/1/countries/224/response/Unfavorable/> , /6/6/2017/
- PEW Research Center 's Global Attitudes Project, *Most Muslims Want Democracy, Personal Freedoms, and Islam in Political Life -Few Believe U.S. Backs Democracy*, Report, July 10, 2012, <http://www.pewglobal.org/files/2012/07/Pew-Global-Attitudes-Project-Arab-Spring-Report-FINAL-Tuesday-July-10-2012.pdf> ,
/10/6/2017/
- *Обама: Коалиција против џихадиста порука свету*,
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/1704679/obama-koalicija-protiv-dzihadista-poruka-svetu/04/07/2017/.html>, /4/7/2017/
- *Кери: САД очекују од Турске да се прикључи борби против Исламске државе*,
<https://www.srbijadanas.com/clanak/keri-sad-ocekuju-od-turske-da-se-prikljuci-borbi-protiv-islamske-drzave-22-09-2014>, /4/7/2017/
- H.Res.154 — 114th Congress (2015-2016), <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-resolution/154/text> /4/7/2017/

- *S.Res.140 — 114th Congress (2015-2016)*, <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-resolution/140> , /4/7/2017/
- *Turkey condemns 'Armenian genocide' resolution in U.S. Senate*, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-armenia-idUSBREA3A10V20140411>, /4/7/2017/
- *Semih Idiz, US support of Syrian Kurds ruffles Turkey's feathers*, <http://www.al-monitor.com/pulse/en/originals/2015/08/turkey-syria-united-states-kurds-pkk-ypg-pyd-kuridsh-reality.html>, /4/7/2017/
- *Огњен Зорић, Лејла Сарић, Ердоган прогласио победу на референдуму о уставним променама* <https://www.slobodnaevropa.org/a/turska-refrendum/28433163.html>, /4/7/2017/
- *Izbori u Turskoj: Erdogan izgubio većinu u parlamentu*, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Svet/497422/Izbori-u-Turskoj-Erdogan-izgubio-vecinu-u-parlamentu>, /4/7/2017/
- *Избори у Турској: Ердоганова странка освојила 316 мандата и може сама владати!*, <http://www.avaz.ba/clanak/203054/izbori-u-turskoj-erdoganova-stranka-osvojila-316-mandata-i-moze-sama-vladati?url=clanak/203054/izbori-u-turskoj-erdoganova-stranka-osvojila-316-mandata-i-moze-sama-vladati>, /4/7/2017/
- *Турска Америци: Како да вам верујемо?*, <https://rs-lat.sputniknews.com/politika/201602071103076551-Erdogan-Amerika-Kurdi/>, /10/7/2017/
- *Турска оборила руски војни авион на граници са Сиријом*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/video-turska-oborila-ruski-vojni-avion-na-granici-sa-sirijom> , /4/7/2017/
- *Русија увела санкције против Турске*, <http://rs.n1info.com/a113406/Svet/Svet/Rusija-uvela-sankcije-protiv-Turske.html>, /4/7/2017/

- *Хиљаде демонстраната и вечерас на Таксиму, Ердоган не одустаје,*
<http://frontal.rs/2013/06/07/hiljade-demonstranata-i-veceras-na-taksim-erdogan-ne-odustaje/>, /10/7/2017/
- *Сузавац на Таксиму,*
<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/1334354/suzavac-na-taksim.html>, /10/7/2017/
- Humeyra Pamuk, Steve Stecklow, Babak Dehghanpisheh, Can Sezer, *Special Report - Golden Loophole: How an alleged Turkish crime ring helped Iran,*
<https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-special-report-idUSBREA3S07120140429>, /10/7/2017/
- *Јасна Стојковић, Ердоганов син побегао у Грузију,*
<http://www.blic.rs/vesti/svet/erdoganov-sin-pobegao-u-gruziju/j7ywpb0>, /10/7/2017/
- С. Бишевац, *Ко је Гулен за кога се сматра да стоји иза удара у Турској?,*
http://www.danas.rs/svet.1160.html?news_id=323725&title=Ko%20je%20Gulen%20za%20koga%20se%20sumnja%20da%20stoji%20iza%20udara%20u%20Turskoj
/10/7/2017/
- Yetkin Yildirim, Suphan Kirmizialtin, *Fethullah Gülen's Golden Generation: Integration of Muslim Identity with the World through Education,*
<http://www.gulenmovement.com/fethullah-gulens-golden-generation-integration-of-muslim-identity-with-the-world-through-education.html>, /10/7/2017/
- *Profile: Fethullah Gulen's Hizmet movement,* <http://www.bbc.com/news/world-13503361>, /10/7/2017/
- *Неуспео војни удар у Турској, Ердоган: Издајници ће платити цену,*
<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2387922/pucjava-u-ankari-zatvoreni-prilazi-mostovima-na-bosforu.html> , /10/7/2017/
- *Турске власти објавиле крах пуча, 6000 притворених,*
<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2388823/turska-uhapseno-oko-6000-osumnjicnih-za-zaveru.html>, /10/7/2017/

- Tim Arango, Ceylan Yeginsu, *Turks can agree on one thing: U.S. was behind failed Cup*, <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html>, /10/7/2017/
- *U.S. general denies involvement in Turkish coup attempt*, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-usa-votel-idUSKCN10925Y>, /10/7/2017/
- *Turkey officials to demand extradition of Fethullah Gülen from US*, <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/28/turkey-fethullah-gulen-extradition-coup-attempt>, /10/7/2017/
- U.S. Department of State, *Daily Press Briefing - August 23, 2016*, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/dpb/2016/08/261220.htm>, /10/7/2017/
- *Турска доставила САД нове доказе у прилог изручењу Гулена*, <https://www.dnevnik.rs/svet/turska-dostavila-sad-nove-dokaze-u-prilog-izrucenju-gulena>, /10/7/2017/
- *„Тачка прелома“ Ердоган са Трампом о Сирији, Курдима и изручењу Гулена*, <http://www.blic.rs/vesti/svet/tacka-preloma-erdogan-sa-trampom-o-siriji-kurdima-i-izrucenju-gulena/6wkt7wz>, /10/7/2017/
- *Turkey deploys more tanks in Syria, warns Kurdish YPG*, <http://www.aljazeera.com/news/2016/08/turkey-deploys-tanks-syria-warns-kurdish-ypg-160825131652728.html>, /10/7/2017/
- *Turkey thanks Putin for unconditional support over coup attempt*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-thanks-putin-for-unconditional-support-over-coup-attempt-.aspx?PageID=238&NID=102062&NewsCatID=510>, /10/7/2017/
- *Мајк Екл, Сусрет Ердогана и Путина, како је дошло до заокрета?*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/susret-erdogana-i-putina/27910726.html>, /10/7/2017/

- *Еспресо: Руско-турски самит померио центар света,*
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2417909/espresso-rusko-turski-samit-pomerio-centar-sveta.html>, /10/7/2017/
- *Како је Америка уступила Турску Русији,*
<https://rs.sputniknews.com/komentari/201612241109380921-SAD-Turska-Rusija-Sirija-analiza/>, /10/7/2017/
- *Турска не да холандком амбасадору да се врати у Анкару,*
<http://www.politika.co.rs/sr/clanak/376151/Erdogan-optuzio-Merkel-da-podrzava-teroriste> , /10/7/2017/
- *Аустрија против турске кампање на својој територији,*
<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:653582-Austrija-protiv-turske-kampanje-na-svojoj-teritoriji>, /10/7/2017/
- *Трамп и Ердоган за сарадњу упркос неслагању око Курда,*
<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2736992/tramp-i-erdogan-za-saradnju-uprkos-neslaganju-oko-kurda.html>, /10/7/2017/
- *Ердоган-Тилерсон: Турски председник назвао САД „правим и легитимним“ актерима у борби против тероризма,*
<http://www.globalcir.com/2017/03/30/susret-erdogan-tilerson-turski-predsjednik-nazvao-sad-pravim-i-legitimnim-akterima-u-borbi-protiv-terorizma/>, /10/7/2017/

Биографија аутора

Владимир Ајзенхамер је рођен у Београду 1977. године, где је завршио основну школу и Дванаесту београдску гимназију. Дипломирао је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду (2008), на коме је потом одбранио и мастер рад на тему „Три лица ислама - компаративна анализа политичких система Турске, Саудијске Арабије и Ирана“ (2010) и уписао докторске студије (2010), студијски програм „Међународне и европске студије“.

На истом факултету ангажован је од 2009. до 2014 године као сарадник Центра за студије Азије и Далеког истока. Као сарадник-демонстратор на мастер студијама „Регионалне студије Азије“ и на предмету Геополитика и геоекономија ангажован је од 2010. до 2014.

Од октобра 2013. на Факултету безбедности Универзитета у Београду изабран је у звање сарадника у настави, на предметима Међународни односи, Геополитика и Политички систем. Од октобра 2014. изабран је у звање асистента и поново ангажован на истим предметима. Члан је Савета факултета Факултета безбедности и секретар Катедре друштвено-хуманистичких наука. Члан је уређивачког одбора научног часописа „Међународни проблеми“ који издаје Институт за међународну политику и привреду.

Аутор је више од двадесет научних радова објављених у земљи и иностранству (Турска, Иран, Бугарска), и коаутор монографије „Геополитичке перспективе савременог света“. Своје реферате излагао је на већем броју националних и међународних конференција, од којих су неке такође одржане у иностранству (Турска, Бугарска, Хрватска и Русија). Као излагач учествовао је на већем броју научних и културних трибина и округлих столова.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Владимир Ајзенхамер

Број индекса 380/2010

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Односи Републике Турске и Сједињених Америчких Држава током деценије владавине
Партије правде и развоја (од 2002. до 2012. године)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, __13.11.2017. _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ____ Владимир Ајзенхамер _____

Број индекса ____ 380/2010 _____

Студијски програм __ Међународне и европске студије _____

Наслов рада _ Односи Републике Турске и Сједињених Америчких Држава током деценије
владавине Партије правде и развоја (од 2002. до 2012. године) _____

Ментор ____ проф. др Драган Р. Симић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _13.11.2017. _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Односи Републике Турске и Сједињених Америчких Држава током деценије владавине Партије правде и развоја (од 2002. до 2012. године)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално(CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада(CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада(CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима(CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, ___13.112017._____

1. **Ауторство.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.